

Printed by B. R. Chankar, at the "Nirnaya-sagar" Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.

and

Published by Lallubhai Karamchand Dalal for Adhyatma
Genansprasarak Mandal, Champagalli :

BOMBAY.

યોગદીપકની પ્રસ્તાવના.

આ દોરદીપક રજ તે વિષયના અભિપ્રાયો જાણે, એટલે દીપકર છે તેટલે જ ઉપરોક્ત છે. ગુરુવં શીમરુ કુદિમાવરણને તદ્વિષયે અનુભવ અને પ્રેમ હોવાથી આ રજ સંસ્કૃતમાં તેઓશ્રીએ રચ્યો હતો, પણ તે જગતની જાણ જાણે ગુરુવંશમાં સજી રીતે દોરવું મહાશ્વ જલુને અને તે પ્રતિ પ્રેમ તે માટે પ્રેમ સારુ સાધન ન હોવાથી તેઓશ્રીએ ગુરુવંશમાં વિવેચન કર્યું છે, એ રજમાંજે કોમલકુદિમાવરણ રજમાંજાના રજ મા રજમાંજે પ્રવર કર્યું છે.

ગુરુશ્રીએ રજ પ્રારંભમાં લખેલ "યોગભૂમીકા" તથા નવર કર્યાં દોરવું મહાશ્વ, દોરની જાણવાના, દોરમાં રહેવું સાધ્યું, તેના વિસ્તારથી જાણે જોઈ શકાવી શકાવી શકાવી, જૈન પુસ્તકમાં તેને પ્રવર કેવી હતો અને તેની તેજો કું કરી શકાવી શકાવી, જરૂરે જલુને કરીને જાણવી જાણ્યું છે કે, પ્રમાણથી જાણવા અને તે કરવું પણ અર્થવંશમાં-તેમાં જાણ કરી લેવામાં-જગતની દોરમાંજા જાણવા માંગ્યું છે ત્યારથી લેવાની શક્તિમાં જાણે જાણ્યું છે. દરેક જાણવા અને તે રૂપે દોરને અને છે પણ તેનું રહસ્ય શીકારે જાણવી રીતે દોરને જાણ્યું અને તેમાં જાણે પણ જાણ્યું કરી દોરમાંજા જાણ કરવા ત્યાર જાણે જાણે. એટલે કે લેવાની દરેક જાણવા શક્તિથી દોરમાંજા જાણે જાણે તેના રહસ્યમાં જાણવાની રહસ્ય ન કર્યાં, કેટલાક જાણે શિક્ષણ દોરવું પરિપૂર્ણ રૂપ પ્રાપ્ત કરી શકાવી નથી, પણ ગુરુવંશમાં આ રજના વિવેચન ઉપરથી તેમ મુજબના મુજબના દરમિયાન જાણવા શિક્ષણ ઉપરના જાણવામાંજા ઉપરથી સજી સજી છે કે, ગુરુવં મહાશ્વમાંજા-પુસ્તકમાંજા-એ એ શિક્ષણની જાણવાના જાણ્યું છે તે જાણે રહસ્યમાંજા છે; એટલું જ નથી પણ દોર-શ્રીની વિસ્તારશિક્ષણ તે છે અને તે વિસ્તારશ્રી સાધ્યું જાણમાં જાણે જાણવામાં પ્રવર કરી, અને કરી ઉચ્ચ સ્વભાવિ પદોવર્ણન છે.

લેવામાં-જાણે, દરેક અને શ્રીવે એ પણ દોરને મુખ્ય માન્યા છે. દોરને મુખ્ય ઉચ્ચ જાણવાની શક્તિ કરાવે છે. દોરના જાણે જાણે છે. જરૂરે જલુને આ રજમાંજા છે.

લેવામાંજા ઉચ્ચના જાણવાના પુસ્તક ગુરુવં આ રજ રચના મટે રીતના સજીવને સુખદોર કર્યું છે તે જૈન સમય ઉપરના નથી પણ

તૈનેતર સમાજ ઉપર પણ અપૂર્વ ઉપકાર કર્યો છે, એમ કદા વિના ચાલતું નથી. ખરેખર સન્તા પુરૂષો, મહાત્માઓ, પોતાના સમયનો, પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ અન્ય જનોને જોષ કરવામાં અને પુસ્તકો રચવામાં કરે છે તેજ સર્વોત્તમ ધર્મમાર્ગ છે; કેમ કે, અન્ય જનો ઉપર ઉપકાર થવા પૂર્વક સદા-કાળ જ્ઞાનના વિચારોમાંજ મસાગ્ર રહેવાથી બાહ્ય ખટપટોમાં પ્રવેશ તું નથી.

આ મન્યમાં યોગના અંગે ઘણી બાબતો વર્ણવી છે અને તેમાં, દેહ અને આત્મા, આત્માનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, મનોગુમિનું સ્વરૂપ, ઇન્દ્રિયો તે આત્મા નથી, આત્મા કયંચિત્ નિત્ય અને કયંચિત્ અનિત્ય, જ્ઞાનક્રિયાથી સુખિત, પરમાત્મ થવાની કુંચી, યોગની સાધના કેમ કરવી જોઈએ, કઈ અવસ્થામાં વધુ સારી થઈ શકે, યોગના અષ્ટ પ્રકાર અને તેમાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ આદિની જરૂર તથા તેની રીતો, તેમજ સ્વરોહ્ય જ્ઞાનનું દિવ્યદર્શન કરાવી, તેમાં કઈ વખતે શું કરવું ? અચુક વખતે શું થશે ? કઈ દિશામાં કયું તત્ત્વ રચ્યું છે અને તેનું કૃણ શું ? તે જણાવ્યું છે. તેમજ પ્રાણાયામથી રોગ નાશ પામે છે, પ્રાણવાયુ સાધનારા યોગીઓ અન્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે તથા તેનો અભ્યાસ કેવી રીતે શરૂ કરવો, ધારણાનું સ્વરૂપ, મનનો પ્રત્યાહાર, તેને છતવાના ઉપાયો, મનની દશાનું વર્ણન, વગેરે ઉપર સાઈ વિવેચન કર્યું છે, છેવટે અષ્ટાંગ યોગનો અધિકારી કોણ ? ચારિત્રક્રિયાના ભેદ, તેનું કૃણ, સમ્યક્ત્વ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું સ્વરૂપ, ચારિત્ર કોની પાસે લેવું, વગેરે વર્ણવી યોગનો પ્રકાશ કરવામાં દીપકસમાન એવું આ મન્યનું યોગદીપક નામ સાર્થક કર્યું છે.

છેવટે આવા અમૂલ્ય મન્યનો પ્રકાશ કરવાને સહાય કરનાર, સુરતના દેવ, ગુરૂ અને ધર્મઆરાધક મુશ્રાવક-મખ્યાત અવેરી હાલુભાઈ ધર્મચંદ અવેરીને ધન્યવાદ આપી, સુલ જનો હંસ ચંચુવત્ સાર મહી ગુરૂવર્ધની આ રચનાનો અમૂલ્ય હાલ મેળવશે એમ ઇચ્છી વિરમીએ છીએ.

મુંબાઈ-ચંપાગલી }
કામળ વદ ૭ }
વિરસંવત્ ૨૪૩૮. }

લી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

યોગભૂમિકા.

સોમનું માહાત્મ્ય સર્વે સકર મનુષ્યો, એકો જગતે કયુવ કરે છે. જ્યારેનમાં સોમના સ.પરી, જ્યારે સોમીઓ વળા દગા કરેક દયાંમાં સોમની પ્રક્રિયાઓ મિષ્ઠ મિષ્ઠ રૂપે પરિવૃત્તી છે. મોઈ પવ્ દયાંમાં સોમનાં તુલ્યો જાનેક રીને મિષ્ઠ નામે પવ્ દાખલ થયાં છે. સોમના અસખ્ય ભેતી છે. જેમ દયાંમાં અસખ્ય સોમે મુખિ પ્રાપ્ત થાય છે; એમ દયાંવીને સિદ્ધ કરી જા.પું છે કે, એ એ સોમવડે જા.માની, પરિવામાદિની અપેક્ષાએ ઉચ્ચ દયાં થાય તેનો આદર કરવો. જ્યારેમાં મિષ્ઠ મિષ્ઠ જા.માઓને મિષ્ઠ મિષ્ઠ ક્રિયાના સોમો પ્રતિ રૂમિ દોષ છે; તેથી મિષ્ઠ મિષ્ઠ યોગક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થએલા મનુષ્યોની, વળા જાને સોમની ક્રિયાઓ મિષ્ઠ મિષ્ઠ દેખાય છે; પવ્ ને સર્વે સોમોને મુખ્ય ઉદ્દેશ જા.માની શુદ્ધતા કરવાનો દોરાથી, દર જા.સકરિ ભેદ પડે છને પવ્, જ્યારે સર્વે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. અનિશ્ચયોદે જાને રૂમિભેદ, મિષ્ઠ મિષ્ઠ ધર્મસોમને દેખી જાગણવો એક-જેવનું જાન કરે છે જાને એ સોમ એવાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેની પવ્ પુર્વે આરાધના કરી સકતા નથી. સી વીરપ્રબુએ અસખ્ય સોમમાં પવ્ સન, દયાં જાને આરેવ, એ વળ સોમને મુખ્ય માન્યા છે. વમ, નિવમ, અસન, પ્રાણાવમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન જાને સમાધિ, એ પ્રમાણે સોમના આજ ભેદ પડે છે. અભિયોગ વચેરેનો પવ્ સોમમાં સમાવેશ થાય છે.

યોગવિના દુનિયાનો કોઈ પવ્ ધર્મ પ્રજ્ઞાતિ પામ્યો નથી; મુસલમાનો પવ્ સોમને માને છે, વેદને માનનાર સર્વે હિન્દુઓ પવ્ સોમને માને છે, વૈદ્યો પવ્ સોમને માને છે, ખ્રીસ્તિઓ પવ્ સોમને માને છે. નાસ્તિક લોકી પવ્ નીનિરૂપ વમને માનીને, તેના અંતરૂપ સોમને માને છે, તારેજ તેઓ મનુષ્યની રીતિમાં વળી શકાય છે. કોઈ પવ્ જા.પની હિંસા કરવી નહિ, જુઠું જોશું નહિ, સોરી કરવી નહિ, પ્રજ્ઞયર્વ પાગજું; કોઇનો વિકાસલાલ કરવો નહિ; સર્વે પ્રાણીઓનું અર્ધુ દંચું, જા સોમનું પ્રથમ પથથીયું છે; તેનો અમુક અરો પવ્ સર્વે ધર્મરાગાઓને સ્વીકાર કરવો પડે છે; એ તેનો સ્વીકાર કરે નહિ તો દુનિયામાં તે ધર્મની હલાતી પવ્ રહે નહિ. મુસલમાનો જાને ખ્રીસ્તિઓ પવ્, અમુક અરો સલ જોશું, પ્રજ્ઞયર્વ પાગજું, સર્વે જા.પની યા કરવી, દંભાકિ જા.પનોને માને છે. નાસ્તિકો પવ્ નીનિધર્મરૂપ સોમને માને છે. જોહો પવ્ અમુક અરો અદિસા, સલ, અસ્તેવ, પ્રજ્ઞયર્વ, દાર્માસલા-મરૂપ, સોમના પ્રથમ પથથીયાને સ્વીકારે છે, તેથી તેઓ પવ્ સોમના ઉપાસકો

બને છે. દિન્દુઓ પણ અમુક અપેક્ષાએ યોગના આડે અંતોનો સ્વીકાર કરે છે. જામિ યોગમર્મ્મ ધર્મ યોગના સમાન ભવ્ય નથી, આમ દિન્દુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.—યોગ ક્ષિત્તૃત્તિનિરોધઃ ક્ષિત્તૃત્તિનો નિરોધ કરતો તેનું નામ યોગ છે, એમ પત્તજલિ કહે છે. શ્રીમદ્ પત્તજલિએ, યોગના અષ્ટ અંગોનું તેમની માનવના પ્રમાણે અભીશાસકથી અને વિરનારથી વિવેચન કર્યું છે. શ્રીમદ્ દુરિમદ્મૂરેએ, પત્તજલિને માઝાંનુસારી કર્યા છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયભટ્ટએ, પત્તજલિયોગના ચોધા પાઠ ઉપર ટીકા કરી છે, એમ સાંભળવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયભટ્ટ ઉપાધ્યાયે, જતીસાજતીસી (કાર્તિકાદ્વારિકા)માં યોગનું માહાત્મ્ય સાગી રીતે વર્ણવ્યું છે.

વેદાધર્મને માનનાર વ્યાસશ્રી, બ્રમવદ્ગીતામાં યોગની આત્મ્ય આપરવ-કતા સ્વીકારે છે. અવદ્ગીતાના ૧૨૫ અધ્યાયમાં યોગની વ્યાખ્યા છે, તેમાંથી કેટલેક શ્લોકો નીચે દર્શાવવામાં આવે છે

- તત્તિવ્યોઃકિલો વોગી, ક્ષાતિવ્યોઃકિ મનોઃકિલઃ ॥
- કલિંધક્ષાતિકો વોગી, તદ્યાપોતી ધર્માર્જુન ॥ ૧ ॥
- યદ્યદ્યત્તમાવનુ, વોગી મંમુદ્ધરિકલ્લઃ ॥
- અનેકક્રામયંકિલ, કાનો વાનિ વાં કલિલ્ ॥ ૨ ॥
- અનેકક્રામયા વોગી, મુવ્યજ્ઞ દુનિ એ વાનિઃ ॥
- યદ્યદ્યત્તમા નુ વયના, કાવોઃકામમુવવનઃ ॥ ૩ ॥
- વનો વનો કિલ્લકી, ક્ષમધત્તમાશ્વિલ્લ ॥
- મનબનો કિલ્લકી, રામચંક વાં વયનુ ॥
- મુકાવાઈકિલ્લવ વુલ્લવેન્કલ વેવેનુ ॥
- મુલ્લવકાવકેવલ, વાવો વયનિ મુલ્લવ ॥

ગ્રાન્થ—તત્તિવ્યોઃકિલો વોગી વ વ ની અર્થ છે, જાનીયવી પણ વોગી કહી છે, કલિંધકી પણ વ વ ની અર્થ છે મને દે અર્જુન! તુ વોગી વાં પ્રવત્ત-કારી વલ ક્રાવ વા. વ. વ. અવઃ યઃ અ. અ. સિદ્ધિ કલ્પિને પરમાત્મપદને વલ છે અવવત્ત વનઃ અ. વ. ઠ વનવડ વોવ અંડી મકાવ વલિ. એ કવવ વામઃ છે. અવનુ વનઃકવડે વ વ ઠાન્કવેને વલમાં રાખે છે, તે વેવને કાવી કી છે. એ એ ધ. વવી કલિલ્લ વયવ-એનું મલ સ્વીકારી તેને, તેવ કલિલ્લકી એલ મ વવે, સ્વીકવવ. મ વલે દુલિને અવમામંજ દેવો, મવને વઃ દિને તેને વલ કરે છે આ વ. વ. વડી વુજ અને વેવી ક્રી વો વે. વે વેવ છે. તેવજ વુલ વયવ વવ. વ વુવને વોલ, દુખની વ. વુ ક્રાવઃ વલે છે. કે. વડે અવવદ્ગી- ન વવવવવવઃ વ વુ ડિવેવલ વુવવ. અ. વુ વે વેલિલ્લે અને મુલ વે વવવ વુ વોવમવવઃ વ વુ વવવવ વ. વુ છે.

વચન અને કાવાના પાપોનો ત્યાગ કરવો, તે પણ એક જાતનો યોગ છે. પ્રાથમિક કરતું તે પણ યોગ છે. વિનય, વંચાવચ્ચ, ધ્યાન, પ્રાવૈત્મન અને સ્વાધ્યાય વગેરેનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે.

યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય અન્યમાં યોગની આઠ પ્રકારની દૃષ્ટિ જણાવી છે, તેઓનો પણ યોગમાં સમાવેશ થાય છે. પ્રતિષ્ઠા વખતે મનો ઓઢવામાં આવે છે, તેનો પણ યોગમાં સમાવેશ થાય છે. પ્રતિષ્ઠા વખતે સહોની પૂજા થાય છે તે સહોના પાટલા ઉપર જુદા જુદા રંગનાં વસ્ત્ર અને જુદાં જુદાં નેવેણ ધરવામાં આવે છે, તેમાં યોગશાસ્ત્ર કથિત પૃથ્વીતત્ત્વ આદિ તત્ત્વોનું અંખીર રહસ્ય સમાવયું છે, પણ તેને હાવના પ્રતિષ્ઠા કરનારાઓ બરાબર સમજ શકતા નથી. યોગોદ્વેદનની ક્રિયાઓમાં તેમજ પ્રતિક્રમણ તથા પ્રતિષ્ઠાની ક્રિયાઓમાં, જે જે મુદ્રાઓ કરવામાં આવે છે, તેમાં પણ યોગનુંજ રહસ્ય સમાવયું છે. સૂરિમંત્રના ધારક આચાર્યોને મુદ્રાઓ તથા સકલક્રમો કરવા પડે છે, તેમાં પણ યોગનું ઉત્તમ રહસ્ય સમાવયું છે. અન્દસ્વર આલતા પ્રતિષ્ઠા કરવી, દીપ્તિ દેવી, વગેરેમાં પણ યોગવિદ્યાનો પ્રમાણ છે. અમુક ક્રિયાએ મસ્તક રાખીને ગ્રુજું, અમુક પડાએ મુઠ રહેજું, તેમાં પણ યોગવિદ્યાનું માહાત્મ્ય અવગોધાય છે. લોતસ્થ વગેરેના કાવો-સર્ગમાં પણ, પ્રાણાવામથી શાસ્ત્રોચ્ચ, સનો નિશમ અંધાયો છે. સમાહિવાસુતમંદિત્તુ તથા અન્ય પણ એવાં આવશ્યક મૂત્રનાં વચનો યોગનો માર્ગ દર્શાવે છે. પન્થે દિવસૂતમાં પણ આચાર્યને સાધવા યોગ્ય, યોગ આચાર દર્શાવ્યો છે.

છ અવસ્થાની ક્રિયાઓ પણ યોગના આધારે રચાય છે. ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનનો યોગમાં સમાવેશ થાય છે. જ્ઞાનયોગ, દર્શનયોગ અને ચારિત્રયોગ, સત્યથી અનેક શાસ્ત્રો બનેલાં છે. શ્રીમદ્ લુરિમદ્નરિએ, યોગદરિસમુચ્ચય અને યોગવિદ્યું અંધને બનાવીને, રાજયોગની ઉત્તમતામાં વધારો કર્યો છે. શ્રીમદ્ જિનદનમૂરિએ પણ એક યોગનો અંધ બનાવ્યો છે, તેને અમોએ દેખ્યો છે. કક્ષિત્રાય સર્વત શ્રીમદ્ દેમયન્દ્રાચાર્ય, વમ, નિશમ, અસન, પ્રાણાવામ, પ્રવાહાર, ધારણ, ધ્યાન અને સમાધિ એ, અષ્ટ અંધનો પ્રકાશ કરવા યોગશાસ્ત્ર નામનો અંધ રચીને દુનિવાના લોકો ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. શ્રીમદ્ શુભચન્દ્રાચાર્ય, જ્ઞાનયુગ અંધ રચીને તેમાં યોગનું માહાત્મ્ય જૂઠીથી દર્શાવ્યું છે. શ્રીમદ્ આનન્દવનજી, શ્રીમદ્ વિનવવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીમદ્ ચર્યવિજયજી ઉપાધ્યાય અને જ્ઞાનવિમલમૂરિએ, અહારથી સદીને યોગના જ્ઞાનથી દુવરું પ્રકાશમથી બનાવી હતી અને તેઓએ અમ્બાજ્ઞાનયોગને સાગી રીને અવગ્રહ્યો હતો. યોગવીજમી સદીમાં શ્રી વિજયવરૂનીમૂરિએ યોગના માર્ગને અવગ્રહ્યો હતો. વીજમી સદીના

આરંભમાં ક્ષીમદ્ વિદાનન્દ્ય (કર્પરચંદ્ય)એ વિદાનન્દ સ્વરોદય બનાવીને, યોગમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે. તેનોમા દાસ યોગના ચન્નો છતા સાક્ષર તેનોની અદ્વૈતધ્યાને લીધે, યોગમાર્ગનો ધ્યાન પ્રમાણે ફેલાવો થવા પામ્યો નથી, પણ હવે યોગમાર્ગ તરફ તેનોની અભિરૂચિ વધવા માંડી છે, તેમ જણાય છે.

જમાનાને અનુસરીને મનુષ્યોને શીઘ્ર જોધ થાય, એવા મયોની આવશ્યકતા છે; એમ વારંવાર મનમાં વિચાર થવાથી એક યોગ્યથ રચવાની અભિરૂચિ થઈ; સં. ૧૯૬૧ ના ચૈત્રમાસમાં-સુરતના પ્રખ્યાત દાનવીર ઝવેરી શેઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદના મુખ્યો શેઠ લક્ષ્મણાઈ ધર્મચંદ તથા શેઠ જીવજીવંદ આઈ તથા ગુલાબભાઈ તથા મગનભાઈ તેમજ દાનચર ઝવેરી નગીનદાસ કપૂરચંદના મુખ્યો શેઠ કૃષ્ણચંદભાઈ તથા ગુલાબચંદભાઈ તથા રાવળદાદર શેઠ હીરાચંદ મોતિચંદ વગેરે ઝવેરીઓએ, હુમસ પધારવાનો આચક કર્યો ત્યારે ત્યાં એકાદ ધ્યાન કરવાનું સ્થાન મળ્યું, ત્યાં ધ્યાન કર્યા બાદ નવરાશના પ્રસંગે, રાજયોગ (સદજયોગ) આદિ યોગ સળખી એકશો ને આઠ શ્લોક બનાવ્યા હતા, ત્યારબાદ સં. ૧૯૬૬ નું ચોમાસું સુરતમાં કર્યું, ત્યારે ચોમાસામાં નવરાશ મળતાં ૬૨ શ્લોક પૂર્ણ અને ૬૩ માં શ્લોકનું થોડું વિવેચન કર્યું હતું. સં. ૧૯૬૭ ના ચોમાસા માટે સુરતના શેઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદના મુખ્યો તથા શેઠ નગીનદાસ કપૂરચંદના મુખ્યો તથા શેઠ ભુરીયાભાઈ જીવજીવંદ તથા શેઠ દયાજીવંદ સૌમામ્યચંદ વગેરે ઝવેરીઓની વિનંતિથી મુખાઈ તરફ વિદાર કર્યો, માદા શુદી પૂર્ણિમાના રોજ મુખાઈમાં પ્રવેશ થયો, ત્યારબાદ કાચભાસમાં જાણુ અમીચંદ પચાસાઝ ઝવેરીના આચકથી વાલકેશ્વર જવાનું થયું, ત્યાં ૬૩ માં શ્લોકથી જાડીના શ્લોકોનું વિવેચન પૂર્ણ કર્યું. વાલકેશ્વરમાં સારી સ્થિતતા મળવાથી ત્યાં ભગ્નસંમેકનો ઘોડો બાગ તથા આવક સ્વરૂપના બે બાગ વગેરેની ખત્રુ રચના કરવામાં આવી હતી.

યોગનો પ્રકાશ કરવામાં આ સંઘ દીપક સમાન હોવાથી, તેનું નામ યોગદીપક પાડવામાં આવ્યું છે. ક્ષી વીરપ્રભુના શાસનમાં આ સંઘ લખવાથી, તેમજ વીરશાસનનો પ્રકાશ થાય તેવા દેવુથી, તેમના નામનું મંત્રલાયરૂ કરવામાં આવ્યું છે, તથા અમારા દીક્ષાગુરૂ પરમપૂજ્ય ચારિત્રપાત્ર મુદામણિ શ્રી મુખસાગરન્દ્ય મહારાજનું ગુરૂરૂપે મંત્રલાયરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ સંઘમાં અધ્વાત્મયોગ અને દ્વિવાયોગ સમ્યક્સૂરીયા દર્શાવ્યો છે; દોષ પણ યોગનું ખંડન કરવામાં આવ્યું નથી, પણ પરસ્પર યોગની તરતમતા કેવી રીતે અધિકારભેદે હોય છે, તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કર્યું છે.

મન, વચન અને કાયાના યોગની શુદ્ધિ કરવી અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો પ્રકાશ કરવો, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનને શત્રુ, રાજદેવનો નાશ

કરિને પારખામણ પ્રાપ્ત કરું, અન્ધાના પરિણામની શુદ્ધ યાજ તેવા નિમિત્તોનું અવગણન કરું, શુદ્ધ હેતુ, ગુરુ અને ધર્મની, આરાધના કરવી અને અન્ધાનું પ્લાન ધરું; ઉલ્લાહિ યોગનો સાર છે. અન્ધાગન, યોગને કાઢીને માને છે અને જીનો યોગને કેવારૂપે માને છે, તે જીનયોગના અને અન્ધ હર્મનીય યોગના ક્ષયે વ્યવહારી, બેઠા જણાઈ આવશે. જીન આમ- પ્રાને જીવ ન અને એનું યોગનું નિષાન અદરવા સાબક છે. જીનામયોથી વિપરીત જે અન્ધ યોગના પુસ્તકોનું મનન્ય કોષ ને અનુચ્છ યોગ્ય છે, પણ આદરવા સાબક નથી, તથા ક્ષેત્રે વેગ્ય નથી

પૂર્વેના જીનામયો ક્ષેત્રનાં ક્ષેત્રનાં પ્રાણવામ અને મદાપ્રાણવામની ક્રિયાઓ કરવા દેવા, એનું અ.યાજોના દિવસામોથી સાર જણાઈ આવે છે. શીમદ્દ દ્વિમયન્દ અ.યાજે પ્રાણવામથી એકાદીમથી પાદ ઉપર અપર રતા દેવા અને યોગથી દેવતાને પ્રવચ્છ કરવા સમર્થ થવા દેવા. શીમદ્દ વિન- દનુમૂરે વેગ્યન સમ.ગિની સાધનાથી મદા પ્રમાણ અન્ધા દેવા. યોગના અનુષ્ઠી અદમદુ સ્વામીએ જીનધર્મની જલપતાકા આલેખનમા ફરકાથી દેવી, પણ દાઢ જીન સંજ્ઞાઓમાં યોગની સાધના મન્દ પડી ગઈ છે. કેટલાક નિરપરજા થી ક્રમિત થએલા જીનો, જીનો યોગના પ્રતિપક્ષી બનીને, યોગનું પાકન કરવા મંડા મનુષ્યની હિંદુ પ્રવચ્છ કરે છે, તેઓ પૂર્વના જીનામયો અને જીન જ.એની આસાનવા કરિને અલુલ સમ્પરી થાય છે. પ્લાનસમ- વિધી અન્ધાની સંજ્ઞાઓ વધે છે, એમ સ.પ્રવચ્છાવના જીન તથા જીનેતર સ.કર્મ. એવી અવજો દેવી રવા છે. મનને વલ્લ કરવામાં યોગના જોડુ દે.કે ઉગમ અપનવથી, યોગના અન્ધ.મીએને અવ મુચ્ચના કરવામાં આવે છે કે, તેઓએ જીન યોગ.એના અ.પરે યોગનું સ્વાધ અનુજ અને જીન વેગ્યને ગુરુ કરિને યોગને અન્ધ મુ સાર કરશે. ગુરુ કવ. વિન-ગુની આઠા પ્રથ જે અન્ધ.એ કવંચિત-વેચ્છ માન્ધ.મનું કુળ પ્રાપ થઈ સારું નથી— યોગ. ગુરુ સદાએને વે.કે.એ અધિકાર પ્રાપ થવ વિના જણાવવા નથી, અર્થાત્ વે.કે.એ યોગ. પ્રથમે યોગની કુર્મીએ દર્શો છે.

જુદિવની કેટલીક ક્રિયાને જીન જ.એમાં નિરવ કરવામાં આવે છે, પણ તે સમન્ધે વિદિત સ્વરૂપ અવ સર્વેથી જરૂર જણાવી નથી. યોગનાં પુસ્તકો વચ્ચેને વે.કે. એકી વચ્ચે કરવાથી વે.કે. બની જાયું નથી, પણ વે.કે.એ પ્રતિષ્ઠિત સર્વેમાં પ્રવચ્છ કરવાથી વે.કે. બની જાય છે. વે.કે. કહું, અવચ્છ. સર્વે. અને વે.કે. વચ્ચે જીનોને એક અર્થ છે. કેટલાક અ.વ.એ વચ્ચે વે.કે.વચ્ચેને જોડે પણ અનુષ્ઠા નથી અને વે.કે. વચ્ચેને અન્ધને છેતરે છે, પણ તેથી ન થઈ. વર્ષે ઉગ.વ નથી. યોગનું આ અવચ્છ અનુષ્ઠાથી વે.કે. નિરવે જેવે જે ક્રિયા કરવા છે અને તેથી જીન જ.એને ઉદ્ધર કરી દેવા

છે. યોગનું ઉચ્ચ ચારિત્ર ધારણ કરીને યોગી બનેલા લૈન સાધુઓ, લૈન
 શાસનનો અનેક ઉપાયોથી ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થશે. આત્માનું અનુપમેય
 ભગ વધારવું હોય તો, દે ભગ્ન જીવો ! યોગમાર્જનું અવલંબન કરો ! લૈન
 સુરૂતો સ્વાધીને તેમાં યોગવિદ્યાના અન્વાસથી વિદ્યાર્થીમાં આત્મભગ
 પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરો. યોગનું પ્રથમ પગથીયું થમ છે, તેની ભરાતર આરા-
 ધના કરો કે, જેથી યોગના ત્રીજા, ત્રીજા આદિ પગથીયાપર ચડી શકાય.
 ધ્યાન, સમાધિ, આદિ યોગના અંગોમાં પ્રવેશ કરનારા સાધુઓ, ઉદ્ધાર
 ચિત્તવાળા બની, સ્વપર કલ્યાણ કરવાને સમર્થ બને છે. યોગના મહાત્મ્યનું
 વર્ણન કરવા પરિપૂર્ણ કોઈ સમર્થ વર્ધ શકતું નથી. યોગના પ્રતાપથી અનેક
 ભવનાં કરેલાં કર્મ, કાચી લે ઘડીમાં ક્ષય કરી શકાય છે અને અને કેવલ-
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, મારે ભાગ્યયોગની શુદ્ધિ કરીને આત્મરિક યોગની
 શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. મન, વચન અને કાયાના અશુભ યોગોનો ત્યાગ કરીને
 મન, વચન અને કાયાના શુભ યોગો કરવા; એજ યોગનું પ્રથમ પગથીયું
 છે; તે જોલું આદરું છે તે મનુષ્યો, ઉપર ચકવાના અધિકારી બને છે. યોગનું
 પ્રથમ પગથીયું ત્યાગ કરીને, જોલું એકદમ ઉપરના પગથીયાપર ચકવાનો
 પ્રયત્ન કરે છે, તેઓને બંને પાછા ફરી, પંચમહાત્મગરૂપ થમની આરાધના
 કરવી પડે છે, કેમ કે પાવાવિના મહેલ ટકી શકતો નથી; તેમ પર્માવિના
 મનુષ્ય ઉભો રહી શકતો નથી, તેમ પંચ મહાત્મગરૂપ થમ વા નીતિ વિનય
 કોઈ પણ યોગી ઉપરની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે નો તે પુનઃ
 પસ્તાઈને, વા અનુભવ હેઠને પણ જગોને અંગીકાર કરે છે. હૃદય દયાથી પૂર્ણ
 હોય, સત્યથી વાણી સીમતી હોય, અસ્તેશ મનની સારી રીતે આરાધના
 થતી હોય, પ્રાણવંથી આત્મા ઉચ્ચ બન્યો હોય, પરિચલનો ત્યાગ થયો
 હોય, ભારે મનુષ્ય, યોગની પ્રથમ ભૂમિકાને દૃઢ કરીને, માનસિક ક્રોધાદિક
 દોષો દાઢીને, પરમાત્મ પ્રભુની આરાધના કરવાને, ઉત્તમ અધિકારી બની
 શકે છે. તેજો ઉત્તમ મનુષ્ય યોગની ધર્મક્રિયાઓને અધિકાર પ્રમાણે કરે છે
 અને અદ્ય જુદિવાળા જીવો, યોગના અધિકાર તથા શ્ચિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ
 કરે છે, જાતી તેઓની જુદિમાં ભેદ વા સંસથ ઉત્પત્ત કરતો નથી, પણ
 જાગજીવો યોગના અધિકાર પ્રમાણે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે, તેમને તેમના
 અધિકાર પ્રમાણે ધર્મક્રિયાઓના ઉદ્દેશોને સમજવીને તેઓને ક્રિયામાર્ગમાં
 સિદ્ધ કરે છે અને ઉપરના અધ્યાત્મરાજાદિ માર્ગમાં ચકાવવાને પ્રયત્ન કરે છે.
 યોગીનો અધિકાર જાગ જીવોના અધિકાર કરતાં જુદો હોય છે. યોગની સાધના
 શુદ્ધસ્વાચ્છતામાં અને સાધુ અવસ્થામાં થઈ શકે છે, પણ શુદ્ધસ્થ કરતાં સાધુ
 અવસ્થામાં યોગની આરાધના અનન્ય ગાળી સારી રીતે થઈ શકે છે.
 સાધુ અવસ્થામાં યોગની સાધના મુજબતો સાધવાની હોય છે. શુદ્ધસ્થ, શુદ્ધસ્થ

દશાના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ અને સાધુએ સાધુ-
 ત્વના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ. પંચમહાવ્રત અંગી-
 કાર કરનારા મુનિરાજે, યોગના ભેદોનું ઉદ્દેશપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક
 ક્રિયાઓને આરાધી છે, તો તેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓની સાથે મનની એકાગ્રતા
 કરવા શક્તિમાન થાય છે. ગાડરીવા પ્રવાહની પેઠે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કર-
 વાથી જોકે યોગાવળા અરો ક્વ પ્રાપ્ત થવાવિના રહેતું નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાન
 પ્રાપ્ત કર્યાવિના પ્રતિદિન ઉચ્ચ દશામાં ગમન કરી શકાતું નથી અને આ-
 ત્માના સદ્ગુણોને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા, તેની કુંચીઓને અવશોધી શકાતી
 નથી. જો જ્ઞાનપ્રદેશમાં વિશેષતઃ ગમન કરીને જૈન કોમ યોગતત્ત્વનો વિચાર
 કરે તો, યોગની ઉપતિ યોગના હાથમાં છે. યોગના સર્વ ભેદોનું અને
 અર્થોનું, વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થવાથી યોગની અમુક ક્રિયાઓજ અમારી છે
 અને અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓ તો અમારી નથી, એવો કદાચક રહેતો નથી;
 જેમ જેમ યોગના જ્ઞાનમાં ઉડા ઉતરાય છે, તેમ તેમ પ્રત્યેક ધાર્મિક
 ક્રિયાઓ, ક્વા ક્વા ઉદ્દેશથી રચાઈ અને ક્વા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને
 અધિકાર યોગ્ય છે, તેનું મૂળ રહસ્ય ક્લેશમાં પ્રતિભાસે છે અને તેથી
 યોગજ્ઞાની, નિમ્ન નિમ્ન ધાર્મિક ક્રિયાઓના રહસ્યને સાપેક્ષપણે અવજોધીને,
 અનેકાંતવાદના મૂક રહસ્યનો જ્ઞાના ચર્ચ લેનધર્મ પ્રવર્તાવવાને માટે અધિ-
 કારી બને છે. તે દેશ, કાચ, અને અધિકારભેદથી બાણ, મધ્યમ અને
 ઉત્તમ અધિકારીઓને તેઓના યોગ્ય ધર્મયોગને સમર્પે છે અને તેઓને
 મુવસ્થાનકની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં લાવવા સમર્થ બને છે. જાણ લવોને તેના
 અધિકાર પ્રમાણે યોગનો આદર કરાવે છે અને આગળ ચડવાને ઉત્સાહ
 વધારે છે, તમા ઉત્તમ લવોને તેના યોગ્ય ધાર્મિક યોગનો આદર કરાવે છે અને
 તેનાથી નીચી પાવરીના યોગધર્મ સાધીને, તેના યોગ્ય ધર્મક્રિયા અને
 જ્ઞાનમાં પ્રવર્તાવી નેઓને આગળ ચડવા ઉત્સાહ વધારે છે. યોગ વા લેન
 ધર્મના પત્રથીવાં-મુજિમાં ચડવાને માટે માનો કે અચળ છે, તો ઉપ-
 રના પત્રથીવાંપર ચેદેશાઓમે યોગનાથી નીચા પત્રથીવાંપર રદેશાઓને હાથ
 ઝડીને ઉપર ચડાવવાનું કામ કરતું જોઈએ, પણ નીચેના પત્રથીવાંપર રદે-
 શાઓને નિરસ્કાર કરવો ન જોઈએ; કારણ કે જ્યાં પત્રથીવાંપર ચડનાર
 પણ કોઈ વખત નીચેના પત્રથીવાંપર હવે, તેને અન્વ યોગિ મદાત્માઓએ
 સદાચ અર્પી ભરેજ ને આગળના પત્રથીવાં ઉપર ચડી લાગ્યો; તે પ્રમાણે
 યોગના ઉચ્ચ પત્રથીવાંપર ચેદેશાઓએ યોગના નીચેના પત્રથીવાંપર રદેશા-
 ઓને, હવે સદાચ અર્પી, તેમજ યોગના કરના ઉચ્ચ પત્રથીવાંપર જોઓ
 હોવ તેના કરતાં જેને નીચે છે એમ ભૂલે. ઉપરના પત્રથીવાંપર રદેશાઓ
 ઉપર પુનઃ જુદે અને અર્પી થ રજુ કરી, નેઓની સદાચ માર્ગ આગળ

કેટલાક લોકો અમોપર ચઢીને જતા હોય, કેટલાક નથી ઉપર ચઢીને જતા હોય, કેટલાક આગગામીમાં બેસીને જતા હોય, કેટલાક નવા વિમાનમાં બેસીને જતા હોય, કેટલાક પહેલેથી જતા હોય, કેટલાક મનુષ્યોના ખભાપર બેસીને જતા હોય, કેટલાક નાનકાં જાણે નાનકાં જાણે ચઢીને જતાં હોય, કેટલાક ગમત કરતા કરતા જતા હોય, તેમ કેટલાક મેરૂપવત પર દક્ષિણ દિશાથી ચઢવા આવતા હોય, કેટલાક ઉત્તર દિશામાં ચઢવા આવતા હોય, કેટલાક પવદિશામતી આવીને જતા હોય, કેટલાક પશ્ચિમ દિશામાંથી આવીને ચઢતા હોય કેટલાક વિભાગોમાં ચઢીને જતા હોય, કેટલાક કમરહુ ધારણ કરીને તે તરફ ગમવા ગમત કરતા હોય, કેટલાક નામ ચઢીને તે તરફ પ્રયાગ કરતા હોય, તમા કેટલીક સ્ત્રીઓ મેરૂપવત તરફ આવવા નીકળી હોય, કેટલાક પુરુષો તે તરફ આવવા નીકળ્યા હોય, કેટલાક જાળકો પાડી જતા આવવા નીકળ્યા હોય, તે પ્રમાણે ગમે તે દેશના અને ગમે તે જાતના મનુષ્યો અને પશુ પક્ષીઓ પાડુ મેરૂપવત તરફ આવવા નીકળ્યા હોય, તેઓમાંથી કેટલાક મરૂકના રસ્તે થઈને મેરૂપવત તરફ પ્રયાગ કરતા હોય, કેટલાક નદીના તાના રસ્તે થઈને આવવા નીકળ્યા હોય, કેટલાક રાજ્યમાં ચઢીને મેરૂપવત પર ચઢવા ઇચ્છતા હોય, કેટલાક પગથેરીઓના માંમે થઈ મેરૂપવત તરફ ચઢવાને પ્રયત્ન કરતા હોય, કેટલાક મેરૂપવત તરફ આવતાં રસ્તામાં કંઈ ઉઠાને આવતા હોય, કેટલાક થાક માઇને આવતા હોય, તેમાં કેટલાક મેરૂપવતની દબર ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક સી ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પચ્ચીગ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પાંચ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક ઠેક પાસે આવી પહોંચ્યા હોય, કેટલાક મેરૂપવત પર ચઢવાને એક વર્ષની વારવાળા હોય, કેટલાક મનુષ્યોના આવી પહોંચવાના હોય, કેટલાક ચાર માસમાં, કેટલાક મહિનામાં, કેટલાક દશ દીવસમાં, કેટલાક પાંચ દીવસમાં અને કેટલાક એક દીવસમાં મેરૂપવત પર આવી પહોંચવાના હોય પણ, ઉપર્યુન મવ મનુષ્યોનું તથા પશુપક્ષીઓનું સામ્બલિન્દુ તો મેરૂપવત પર પહોંચવાનું તે તે પ્રમાણે દેશ, કાળ, અધિકાર, અને આસજ, આદિ લેદીથી લેવાળા ધર્મિમનુષ્યોનું પણ સામ્બલિન્દુ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે

મેરૂપવતના દુષાંતની પેઠે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓ પણ, પરમાત્મપદરૂપ મેરૂપવત પ્રતિ, દેશ, કાલ, ધર્મસામગ્રી; આત્મબળ, અધિકાર અને સ્વદૃષ્ટિવાં પ્રયાગ કરે છે, જેમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને જે રેલગાડી અને હવાઈ વિમાનના જેવા ચોથા, પાંચમા અને છઠા ગુણુરચાનકરૂપ યોગધર્મને અવલંબીને આજળા સાધ્યાજ કરે છે. તે વહેલા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત

પવનની પ્રાપ્તિને બાધ કરતો નથી, તેમ શાસ્ત્રોના આધારે વસ્તુતઃ વિચારી
 એતાં કાવભેદ, અધિકારભેદ, દિશાભેદ, ભવિભેદ, દુષ્ટિભેદ, ગુણસ્થાનકભેદ,
 રૂચિભેદ, ચારિત્રક્રિયાભેદ, વલભેદ અને આસન્નભેદ પણ, મનુષ્યોને
 પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમાં બાધ કરી શકતો નથી; એકે ભેદે કારણપરત્વે છે,
 પણ તે મેરૂપવંતની પ્રાપ્તિમાં બાધ કરનારા નથી, તે પ્રમાણે યોગની ધાર્મિક
 ક્રિયાઓમાં પણ ભેદે દેખાય, તોપણ તે પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમાં બાધ
 કરનારા નથી. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આ જાળવની દિશા વર્ણવી છે.
 કાવ અને દેસને ભેદ તો જનતે નષ્ટ થવાવિના રહેતો નથી. જે મનુષ્યો
 સહજકર્મનો ક્ષય થાઓ અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાઓ, આવી ભાવ-
 નાથી તપશ્ચર્યા આદિ કરે છે, તેઓને સકામ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે;
 આવી ભાવનાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં રહેલા છવે પણ સકામ નિર્જરા
 કરે છે, એમ જૈન શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યું છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે,
 જે જ્ઞાનવરણીવાદિ અષ્ટકર્મ (સચિનાદિકર્મ)નો ક્ષય કરવા માટે તપ જપ
 કરે છે; તેવા મિથ્યાત્વી છવે પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચડવાને માટે
 અધિકારી અને છે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના અંત તરીકે પ્રથમ ગુણસ્થાનકના
 છવે પણ જન, તપઃદિથી, યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે, તેથી મિથ્યાત્વી
 છવેને પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચડાવવા માટે પ્રવલ કરવો જોઈએ.

સર્વ છવોપર મિત્રો જાવના ધારણ કરવી, સર્વ છવોના ગુણો સંભળી
 પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી, અધ્યસ્થભાવના ધારણ કરવી અને કૃષ્ણ-
 ભાવના જાવવી, એ આપણા યોગમાર્ગના અધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે. લોકોના
 ભિન્ન ભિન્ન મન દેખીને તેઓનાપર ગુસ્સે ન થનાં મતસદિષ્ટાના ગુણ પ્રાપ્ત
 કરવાથી, યોગના માર્ગમાં સ્થિર રહી શકાય છે, માટે સત્ત્વ યોગમાર્ગની
 પ્રશ્નણા કરવી અને દયાભાવથી અસત્ત્વ માર્ગનો પરિહાર કરવા ઉપદેશ
 દેવો. મન-વાણી અને કાવાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરીને મન-વાણી
 અને કાવાયથી મુન્ધાપારોનો અન્ધાસ કરનાર યોગધર્મમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

યોગનો અન્ધાસ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ, દારૂ, માંસ, માંસે, ધંતુરો,
 કોઈન વરેરે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સાત્ત્વિક આહાર કરવાથી
 અને રજોતુળી અને તમોતુળી આહારનો ત્યાગ કરવાથી, યોગની સાધના
 સારી રીતે થઈ શકે છે. સાત્ત્વિક આહારથી ઉત્તમ ભુદ્ધિ રહે છે. "જેવો
 આહાર તેવો જોડાર" એ કહેણીમાં વળે ભાવાર્થ સમાયે છે. યોગ્ય
 આહાર અને યોગ્ય વિહારથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે.

માનસિક જગ પ્રાપ્ત કરીને જ્ઞાતમાની જ્ઞાનાદિ શક્તિઓનો પ્રકાશ
 કરવો અને રામદેવઃકિ દુર્ગુણોનો નાશ કરવા પ્રવલ કરવો, એજ યોગજ્ઞાનનું
 કાર્ય છે. સદ્ગુણોની જે જે ઉપાયોએ પ્રાપ્તિ કરવી તે યોગ કહેવાય
 છે. કર્મનો ક્ષય કરવાને યોગસમાન કોઈ સાધન નથી. જગત્માં અંગુન-

દીની પેઠે આન્તરિક મલ્લનો પરિહાર કરનાર યોગ છે. જગત્માં અનેક પ્રકારના ચમત્કાર જૂતકાલમાં જેનાવડે પ્રગટ્યા છે, વર્તમાનમાં પ્રગટે છે, અને ભવિષ્યમાં અનેક ચમત્કારો યશે; તે સર્વનું મૂળ યોગ છે. કદપદ્મ જેમ ઇચ્છિત વસ્તુઓને આપે છે, તેમ યોગના આરાધનથી પણ ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૃથ્વીમાંથી જેમ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિયો ઉગી નીકળે છે, તેમ યોગવિદ્યાના આરાધનથી પણ અનેક ગુણો પ્રગટી શકે છે. સાગર પોતાની ગંભીરતાથી જેમ શોભી રહ્યો છે, તેમ યોગવિદ્યાની પ્રાપ્તિથી ગંભીરતા નામનો ગુણ સંપ્રાપ્ત થાય છે. સમુદ્રમાં જેમ અનેક પ્રકારનાં રત્ન ભર્યાં છે, તેમ યોગવિદ્યામાં પણ અનેક પ્રકારની લભિધયો રહી છે. સાય-સવિદ્યાના શોધકો મનની એકાગ્રતાએ અંતે જે તત્ત્વો શોધી કાઢવાના છે, તે તત્ત્વોનો યોગવડે શોધ થઈ શક્યો છે. યોગના અંશભૂત મનની એકાગ્રતાથી પ્રખ્યાત અમેરિકાનો શોધક મી. એડીસને અડતાલીસ કલાકમાં શેનોવાફની શોધ કરી તે સર્વે વિદ્વાનો ભલે છે; તે પ્રમાણે આત્મામાં મનની એકાગ્રતા કરીને આત્માની શોધ ચક્રાવનારા યોગીઓ, કલાકોના કલાકો પર્યંત સ્થિર રહીને, આત્માની અનેક શક્તિયોને પ્રગટાવી શકે, તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. જૈનધર્મનાં પિન્ડતાલીશ આગમોનો સાર પણ એ છે કે, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનપૂર્વકે આત્માની સર્વ શક્તિયોને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો. મોહનીય વજેરે કર્મનો નાશ કરવો અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને આત્માને પરમાત્મા ધ્વનાવવો. રત્નથીરૂપ યોગનું આરાધન કરીને પૂર્વે અનંત છલો મુક્ત થયા, થાય છે અને ભવિષ્યમાં યશે. યોગની સાધના કરવાથી મનુષ્ય અને દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ જે મુક્તિ છે, તેની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્માના શુભ અભ્યવસાય ઉત્પન્ન કરાવનાર યોગ છે. હાલના કાલમાં ઉપશમભાવ અને ક્ષયોપશમભાવની સમાધિને યોગીઓ પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક કહે છે કે, સમાધિમાં જઈની પેઠે પડ્યા રહેવું પડે છે, માટે તેવી સમાધિ કરવાની કંઈ જરૂર નથી; આમ કહેનારાઓએ યોગશાસ્ત્રાદિ સ્ત્રોતોને પૂર્ણ વાંચ્યા નથી, તેમજ પોતે સમાધિનો અનુભવ કર્યો નથી, એમ કલાવિના ચાલવું નથી; કેમકે સમાધિમાં કંઈ જઈવાનું નથી. ક્ષયોપશમ અને ઉપશમભાવની સમાધિની પ્રાપ્તિનું કારણ ધ્યાન છે. આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં ઉપશમભાવિણી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વખતે આત્માના સહજસુખનો અનુભવ થાય છે, તે વખતે મનની ચંચળ દશા શાન્ત થએલી માત્રુમ પડે છે, અર્થાત્ દુનિ જ્ઞાન ન થયે અને આત્માના ઉપયોગનું તે વખતે મ જૈન યોગના અનુભવીઓ પોકારીને ક શ્રીમદ્

ચિત્તન-દશકૃત યોગપદોમાં સમવિદ્યાનું વર્ણન કરાવે છે, તેમાં જ્ઞા-
 ત્માનો દુઃખોપરોધ અને મનના વિદ્યવસંકલ્પનો નાશ થયો એવા
 ઉદ્દેશો સમાધિસમયના મળી જાય છે. આ કાલમાં અપ્રમત્ત મુગ્ધશબ્દક
 કૃપીની ઉપસમાધિ જાવની સમાધિની અસ્તિત્વા છે, માટે યોગના શિષ્ટા-
 મુખ્યેએ મુગ્ધનું અવલંબન કરીને યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો યોગ-
 વિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો એટલે જુને યોગીની દશા પ્રાપ્ત થઈ શકતી
 નથી, પણ યોગવિદ્યાની બાર વર્ષપર્યંત આરાધના કરવાથી યોગવિ-
 દ્યાનો ખરો અનુભવ અધ્યત્ન થાય છે. યોગસાધનામાં ખેલં પારણ કરવાની
 વધી જરૂર છે. શબ્દનું વૃક્ષ જેમ લાંબાકાળે ફળ આપે છે, તેમ યોગની
 આરાધનાનો ખરો અનુભવ તો બાર વર્ષ પશ્યાનું મળે છે. યોગની સાધનાનું
 ફળ અવરજ આમ થવાનું અને તે ફળ જ્ઞાતાની ઉચ્ચ દશા છે, જેમ
 મનમાં વિચાર કરીને યોગસાધનમાં પ્રવેશ કરવો.

એ મનુષ્યો જન્મોને ચમત્કારો જનાવવાને માટે અને યોગની જાણ-
 શામનનો પૂર્ણ કરવાને માટે, યોગની આરાધના કરે છે, તેઓ યોગમાર્ગની
 ઉચ્ચ જૂમિયામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. યોગથી ચમત્કારો પ્રાપ્ત થાય
 છે, પણ યોગીએ જાણશામનનો ત્યાગ કરીને નિઃકામ ભુદ્ધિથી યોગની
 સાધના કરવી એટલે. મહારીની જે યોગથી કોઈ સામાન્ય ચમત્કાર પ્રાપ્ત
 કરીને, લોકોમાં એ જ્ઞાંત્યાં ખેલ કરી જાય છે, તે મનુષ્ય, યોગની
 ઉચ્ચ જૂમિયામાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. યોગીઓએ યોગવિદ્યાથી ચમ-
 ત્કાર પ્રાપ્ત કરીને પણ યોગવિદ્યામાં અધ્યત્ન પ્રવેશ કરવાને માટે, અભવજ
 મનુષ્યની જે મંજીર મન રાખીને વાંતું એટલે. યોગીએ, કોઈ યોગને
 ધારે વા ન માને તેની દબાવો ત્યાગ કરવો એટલે. જરા યોગીઓ
 યોગના સહવાસમાં રહેનારને પણ યોગનામાં અમુક સજિ (ચમત્કાર)
 પ્રાપ્તી છે, તેની જગત પડવા દેવા નથી અને કદાપિ લોકોને યોગના
 ચમત્કારની જગત પડે છે અને કોઈ વખત અમુક સજિ શેરવથી પડે છે
 તો, પશ્યાનું અનસમૂહથી ઉપાધિ ન થાય એવી રીતે પ્રવૃત્તિ જાયરે છે
 અને યોગશાસ્ત્રોમાં કહેલી સજિયોનું આરાધન કરે છે. યોગસમાધિ સેવ-
 નારાઓ, યોગશાસ્ત્રી જન્મોને તેના અધિકાર પ્રમાણે જુઓ જનાવે છે.
 ધનવા વિના કંઈ મળતું નથી-પાત્રવિના મળેલી વસ્તુ રહેતી નથી. દેખા-
 દેખીથી યોગની સાધના કરનારાઓને પણ ખમતું પડે છે અને કોઈ વખત
 દુઃખના પાત્ર જનતું પડે છે, માટે યોગવિદ્યાના અનુભવીઓને મુશ્કેલી કરીને
 તેની અટકા પ્રમાણે યોગમાર્ગની કિવાઓને સેવવી એટલે—“દેખારેખી
 સાધિ એમ, પડે પિડ કે વધે રોમ” આ કહેવાને લક્ષમાં લઈ મુશ્કેલી-
 પૂર્વક યોગવિદ્યામાં પ્રવેશ કરવો, એવી યોગશાસ્ત્રીઓને સૂચના આપવામાં

આવે છે. શુદ્ધસ્થોને શુદ્ધસ્થોના અધિકાર પ્રમાણે યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવો અને સાધુઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગાભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. જેઓ પાત્ર વા અપાત્ર ભેદાવિના યોગની વિદ્યાની ઉત્તમ કુંડલીઓને આપે છે, તેઓ પદ્માસાપ પામે છે. એક ભવમાં હાલના કાલમાં પરિપૂર્ણ યોગની આરાધના થઈ શકતી નથી, માટે હુળવે હુળવે યોગની સાધના કરવી જોઈએ.

યોગશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને યોગની આરાધના કરવાથી, કદી પાછા પડવાનું થતું નથી. જીનાગમોમાં અનેક પ્રકારના યોગનું વર્ણન વાંચવામાં આવે છે. યોગનો અભ્યાસ કરીને જેઓ જીન શાસ્ત્રો વાંચે છે, તેના હૃદયમાં જ્યાં ત્યાં યોગનું સ્વરૂપ ભેવામાં આવે છે. હાથ મને પૂજના કરતાં છ આચરણકર્તું અત્યંત યોગગણિત સ્વરૂપ અનુભવાય છે અને છ આચરણકર્તી અત્યંત ઉત્તમતા ભાસે છે, તેની રચના યોગના આધારે ઉદ્દેશપૂર્વક મજુધરમહારાજએ કરેલી છે, એમ લાગે છે. યોગવિદ્યામાં હુશક્તતા મળ્યા બાદ યોગની દૃષ્ટિ ખૂબે છે અને તે દૃષ્ટિથી છ આચરણક સૂત્રાને જે દેખે છે તે, તેની ઉત્તમતાનો ઘણો ખ્યાલ કરી શકે છે. સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર-જીન શાસ્ત્રોમાં પ્રાતપાદન કરેલી યોગવિદ્યા છે. યોગશાસ્ત્રોમાં, સૂત્રોમાં ગુપ્તપદ્મ રહેલી યોગવિદ્યાને સારી પેઠે અનુભવી શકે છે. સૂત્રોમાં સિદ્ધ સિદ્ધ દૃષ્ટિથી દેખનારને, સિદ્ધ સિદ્ધ પ્રકારનું જ્ઞાન મળે છે, અર્થાત્ અધ્યાત્મ જ્ઞાનિયોને તે સૂત્રમાંથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, બ્યવહારક્રિયાઓને સીધાપરોઠાઓ, તેજ સૂત્રોમાંથી ક્રિયાઓને સીધી શકે છે, તેમજ સાયન્સના વિદ્વાનો સૂત્રોમાંથી પદ્માવિજ્ઞાનને મેળવી શકે છે. જ્યાં યોગ, અધ્યાત્મ, પદ્મવિજ્ઞાન, આદિ તત્ત્વોને સારી પેઠે બાજી શકે છે, તેઓની દૃષ્ટિ વિશાલ થવાથી, તેઓ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના અનેક યોગોને અપેક્ષાએ ભર્યું છે, બીધે છે અને સ્વાનિકાર પ્રમાણે આદરે છે અને અન્યને આદરવે છે.

અરેબર યોગવિદ્યાનું સપૂર્ણ વર્ણન કોઈનાથી કરી શકાતું નથી, થી કેવલી બગવાનુ પત્ર કરાવે વર્ષ પવેના યોગના અસખ્ય ભેદોનું વર્ણન કરે છે. પત્ર, પત્રુપત્રુ યોગનું સ્વરૂપ કથી શકાય નહિ; તો મારા જેવાથી તા મે.રતુ અમુક અપેક્ષાએ સામાન્યરીના જ વર્ણન થઈ શકે. યોગના અનેક પ્રકારો છે, પત્રુ વાયકો જેવી જેવી દૃષ્ટિથી તે પ્રકારો વાંચે છે, તેને ને પ્રમાણે હાલમાં પરિચુન છે. ચન્દ્રનો યોગ સ્વભાવ છતાં સિદ્ધ સિદ્ધ અધ્યાત્મક દેખનારાઓ પેઠી કોઈને ઉજાવાને છે, કોઈને હંમે વાને છે, કોઈને પેઠી.ક.કી વાને છે, કોઈને આદરવડાકારી બને છે અને કોઈને તેમાં

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

धीनद् बुद्धिगाणहृत्

श्रीयोगदीपक मूलग्रन्थः ।

— १०००५ —

नमः श्रीरक्षमानाय, सर्वदोषमगाग्निने ।
 केरुदत्तानगृष्याय, श्रीकृष्णाय तापिने ॥ १ ॥
 गङ्गुते नृपयमानस्य, स्वाभाविकगुणोदधिम् ।
 साकर्मन्नीहृष्यधे, जगोमि योगदीपकम् ॥ २ ॥
 कोटरमाय्या पिदाग्निगो, भिन्नः पुत्रप्रभायतः ।
 इक्ष्वाक्यीश्वरकेन, गन्तागोऽस्मि स्वभायतः ॥ ३ ॥
 भस्मदहे मन्त्रपञ्जाता, नीलो भिन्नोऽस्मि देहतः ।
 इन्द्रियफलवति निवासा, सर्वैरे मनगोऽस्मि धि ॥ ४ ॥
 मारुति वागी सर्ववासा, षष्टं नास्मि जहन्तः ।
 प्रणवार्थद्वयमागेन, निष्क धाम्ना द्वि जाञ्चतः ॥ ५ ॥
 धाम्नाऽगद्गुदयदंशेध, देहव्यापी अनुर्गताः ।
 केरुदत्तानभासने, सर्वशतक रूपने ॥ ६ ॥
 धाम्नाऽवशाऽवभासार्थ, नागेधायः शूद्रं मनम् ।
 निम्ननिम्नवशाऽवशा, गन्तागो जिनर्गने ॥ ७ ॥
 शशाङ्केऽं नरेनवासा, वापयताप्यवधैरथ ।
 वल्गुदहर्णं च इत्थं वै, गोऽग्नेधायः मन्त्राग्ने ॥ ८ ॥
 सर्वैरेन सर्वैरेनिम्नै, प्रानेन अस्मिन्ः स्वयम् ।
 श्रीहृत्के शरणा मे, सर्वैरे मनभङ्गनः ॥ ९ ॥
 कृष्ण विवादाऽग्ने, मनस्यै दिवसे मयाः ।
 वल्गुदहर्णं च इत्थं वै, गोऽग्ने ज नृपयने ॥ १० ॥
 कृष्णोऽस्मिन्नास्मि, कुम्भस्यै दिवसे मयाः ।
 निम्ननिम्नस्यै मया, अस्मिन् सर्वैरे अस्मिन्ः ॥

- मीयन्ते सर्वतोभावा, अनेन ब्रह्मचक्षुषा ।
 आत्मेति कथ्यते तेन, सम्यग्व्युत्पत्तियोगतः ॥ १२ ॥
 विज्ञानमात्मनो धर्मः, स्वान्यभावप्रकाशकम् ।
 आत्मनो ज्ञानपर्याये, लोकाऽलोकं विलीयते ॥ १३ ॥
 आत्मनः सर्वद्रव्येषु, श्रेष्ठता भाविताशुभा ।
 सहजानन्दभावेन, चारित्रमद्भुतं स्फुटम् ॥ १४ ॥
 समितिगुप्तियोगेन, शुद्धधर्मसमुद्भवः ।
 सुखदुःखप्रसङ्गेषु, समश्चारित्रयान्स्मृतः ॥ १५ ॥
 समो हर्षविषादेषु, समो मानापमानयोः ।
 स्तुतिनिन्दादिभावेषु, समश्चारित्रयोगिराट् ॥ १६ ॥
 ज्ञानगर्भितर्वराग्य-मुत्तमं प्राप्य योगिराट् ।
 अक्षरं निर्मलं शुद्धं, परमात्मपदं भजेत् ॥ १७ ॥
 ममत्वं ज्ञानिनः किं स्याद्, हेयादेयविवेकतः ।
 ममत्योपाधिनिर्मुक्त, आत्मा मुक्तः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥
 मूर्च्छा परिग्रहः ख्यात, उक्तं सूत्रेषु सूरिभिः ।
 सूत्रसन्मतयोगेन, आत्मा सद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 बाह्यकार्याणि कुर्वन् सन्, मोहचेष्टां परित्यजन् ।
 भावचारित्रयोगेन, मुच्यते सर्वकर्मतः ॥ २० ॥
 संत्यक्तसर्वसंकल्पो, निर्विकल्पसमाधिताम् ।
 संप्राप्य तात्त्विकानन्द-मश्नुते संयतः स्वयम् ॥ २१ ॥
 मनःस्थैर्यं समासाद्य, दत्तलक्ष्योपयोगकः ।
 भये मुक्तो समत्याद्य, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥
 साम्यामृतप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
 सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, सापेक्षातो घटेत सः ॥ २३ ॥
 शुद्धेन परिणामेन, साम्यानन्दो विवर्द्धते ।
 ध्याता सम्यग् विजानाति, ध्यानं हि ज्ञानयोगतः ॥ २४ ॥
 मनश्चशुद्धतां प्राप्य, यत्रतत्र परिश्रमत् ।

स्थिरतां लभते नैव, आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥ २५ ॥
 चित्ते वशीकृते सर्वे विजानीयाद्वशीकृतम् ।
 वशीकरणाय चित्तस्य, सर्वोपायाः प्रजल्पिताः ॥ २६ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्र, -धीर्यानन्दनिकेतनः ।
 आत्मारामः सदा ध्येयः, सर्वशक्तिमयः सदा ॥ २७ ॥
 स्वप्नवद् बाह्यभावेपु, ममत्वं नैव युज्यते ।
 तथैव द्वेष्यता तत्र, ज्ञानिनो नैव युज्यते ॥ २८ ॥
 नैव स्त्रीशत्रुभोग्यादि, पदार्था मोहहेतुकाः ।
 मोहयुद्धा स्वयं तत्र, द्विपन् रज्यन् विमुह्यति ॥ २९ ॥
 रागस्य हेतवो ये ये, भजन्ते द्वेषहेतुताम् ।
 सानुकूलप्रतिकूल, -मनोवृत्तिप्रसङ्गतः ॥ ३० ॥
 रागरूपा मनोवृत्ति, द्वेषरूपा तथैव च ।
 रागद्वेषविनिर्मुक्तं, मनो मोक्षस्य कारणम् ॥ ३१ ॥
 अज्ञानेन स्वयं जीवो, बाह्यभावेपु रज्यति ।
 ज्ञानात्मा तु विवेकेन, जडेपु नैव रज्यति ॥ ३२ ॥
 अहिंसायाः प्रतिष्ठायां, वरत्याग इति श्रुतिः ।
 साम्यभाषप्रतिष्ठायां, प्रत्ययस्तस्य जायते ॥ ३३ ॥
 साम्यात्मा नैव धम्राति, कर्माणि किन्तु छेदकृत् ।
 साम्यात्मा पूर्णयोगी स्याद्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥ ३४ ॥
 शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्या-त्समात्मा भगवद्गिरा ।
 समत्वं सर्वभावेपु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥
 समत्यमात्मनो धर्मो, रागरोषवियर्जनात् ।
 समुत्तमति जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥
 पौरकर्मणि कुर्याणा, जना यान्ति परां गतिम् ।
 साम्यभाषप्रतापेन, तस्मात्तं प्राप्तुमुत्सहे ॥ ३७ ॥
 साम्यादात्मस्मिरीभावो, यीयौत्तमः प्रवर्धते ।
 क्षरकर्मणिमात्र्य, भव्यो याति निर्यगृहम् ॥ ३८ ॥

कर्मभेदविनाशाच्च, सोऽहं भव्यशिरोमणिः ॥ ५२ ॥
 अहो जीवः परात्माऽहं, सत्तातः सम्प्रति स्मृतः ।
 उत्थितो व्यक्तिद्वयार्थे, साधयिष्ये परात्मताम् ॥ ५३ ॥
 आत्ममामर्ष्यतः शीघ्रं, मया किं किं न साध्यते ।
 सर्वकार्याणि सिद्धान्ति, यत्नेनातः समुत्सहे ॥ ५४ ॥
 उभयमाधकयुद्धात् यै, परात्मानं स्मराम्यहम् ।
 स्वमयद् यात्यभाष्येयु, दृष्टिर्देया न कुत्रचित् ॥ ५५ ॥
 अविच्छिन्ना विधातव्या, नवधा भक्तिरात्मनः ।
 आत्मभक्तिप्रतापेन, जीवा यान्ति परं पदम् ॥ ५६ ॥
 आत्मवत्सर्वजीवेषु, दृष्टिः स्योन्नतिकारिका ।
 भाषणान्तिप्रकाशार्थं, देया भक्तिपरायणैः ॥ ५७ ॥
 गृह्यार्थाकृत्य निजात्मानं, धर्मकार्ये प्रवर्त्तनात् ।
 आर्तध्यानादिरहितो, भक्तियोगी शिष्यं व्रजेत् ॥ ५८ ॥
 स्यात्मा परात्मरूपश्च, दृश्यते भक्तितः स्वयम् ।
 करोति दर्शनं जीवः, स्वस्येति प्रत्ययो ध्रुवम् ॥ ५९ ॥
 स्वामिमेवकभाष्येन, भक्तिराद्या प्रदर्शिता ।
 पदज्ञानदनायांनु, स्वामिमेवकवर्जिता ॥ ६० ॥
 मन्त्रमन्त्रादिरूपेण, सावकान्तिकप्रत्ययाम् ।
 पदं भक्तिं गमामाद्य, भक्तियोगी शिष्यं व्रजेत् ॥ ६१ ॥
 भक्तियोगी क्रियायोगी, ज्ञानयोगी तर्धयथ ।
 गाम्ययोगी धृष्टां गिष्टिं, द्रामुषात्रात्र संशयः ॥ ६२ ॥
 धमद्ध्ययोगयुक्त्यानि, मुष्टिः ग्यात्रात्र संशयः ।
 मत्रात्रि ज्ञानमन्त्रात्, चारित्र्यानि विनोपतः ॥ ६३ ॥
 स्वाहाऽनुद्रया सर्वे, पदाधाः मन्त्रि यन्मुतः ।
 श्रद्धा दि तादनी मन्त्रक, दर्शनं व्यवहारतः ॥ ६४ ॥
 उपदरुणतो निश्चो, दर्शनमोदकमंगः ।
 चतुर्णां च कृपादाना, मयानन्तानुबन्धिनाम् ॥ ६५ ॥

निश्चयात्किञ्चिदंशेन, साध्यते ज्ञानयोगिभिः ॥ ७९ ॥
 उत्तमो राजयोगश्च, हठः प्रोक्तः कनिष्ठकः ।
 साध्यसाधनयोगेन, अपेक्षातो हठः स्मृतः ॥ ८० ॥
 पापमुक्तक्रियायुक्तो, हठः साध्यो विचक्षणैः ।
 अगीतार्था विमुह्यन्ति, एकान्तपक्षधारकाः ॥ ८१ ॥
 जैनागमपरीपाठात्, सम्यक्श्रद्धा प्रजायते ।
 सापेक्षवादबोधाच्च, सिध्यावुद्धिर्विनश्यति ॥ ८२ ॥
 त्रिधात्मानं विजानाति, बहिरात्मादिभेदतः ।
 परात्मसाध्यसिद्ध्यर्थ, सम्यग्दृष्टिः प्रवर्तते ॥ ८३ ॥
 संयतश्राद्धधर्मे च, यथाशक्ति प्रवर्तते ।
 ज्ञानादीनां समाचारान्, गृह्णाति विधितः स्वयम् ॥ ८४ ॥
 अनन्तदुःखदावाप्तौ, संसारेहि सुखं कुतः ।
 कुटुम्बादिममत्यञ्च, केवलं दुःखकारणम् ॥ ८५ ॥
 रागद्वेषादिसंयुक्तं, मनः संसार उच्यते ।
 रागद्वेषवियुक्तत्वान्मनो, मोक्षस्य कारणम् ॥ ८६ ॥
 यावन्तो मोहसम्बन्धा, स्तावन्तो दुःखहेतवः ।
 स्वप्नेऽपि दुःखदावाप्ति, रहो मोहस्य चेष्टितम् ॥ ८७ ॥
 क्षणिकेषु पदार्थेषु, औदासीन्यं प्रवर्तते ।
 रागादिहेतवो ये ये, ते ते वैराग्यहेतवः ॥ ८८ ॥
 सर्वे बन्धुसमा जीवा, न मे वैरी न मे मित्रः ।
 शुद्धानन्दस्वरूपोऽहं, निराकारस्वरूपवान् ॥ ८९ ॥
 शुद्धात्मपदमिच्छामि, स्वाभाविकसुखप्रदम् ।
 सर्वकर्मविनाशार्थ, मुत्सुकोऽहं प्रयत्नतः ॥ ९० ॥
 स्वाभाविकस्वरूपे मे, सुखानन्तमहोदधिः ।
 ज्ञानादिसद्गुणाः सर्वे, वर्तन्ते स्वस्वरूपतः ॥ ९१ ॥
 साक्षीभूतो विपश्यामि, स्फुरन्त्यादर्शवन्मयि ।
 निर्लेपः सन्यदार्थेषु, प्रवर्ते स्वाधिकारतः ॥ ९२ ॥

उद्यमेन मदा गाध्या, शुद्धानन्दपदमदा ॥ १०६ ॥
जनाः सर्वे मुक्तं यान्तु, जैनधम्मः प्रवर्द्धताम् ।
दोषाणां गर्भधा नाजो, मङ्गलानि पदे पदे ॥ १०७ ॥
सद्गुरोः मङ्गतिं भय्यां, मम्यकृत्यं निश्चलं शुभम् ।
शान्तिं मुष्टिं च पुष्टिं च, प्राप्तुयन्तु जनाः मदा ॥ १०८ ॥
*पङ्कलेदर्यानिधिंपेन्द्राण्डे, पैय्रमामे मुग्गयदे ।
एकादश्यां सितेपथे, जनानां शान्तिकारकः ॥ १०९ ॥
श्रीयुते शुम्ममग्रामे, पुट्टादिमाधुना शुभः ।
अष्टोत्तरशतश्लोकैः, कृतो योगप्रदीपकः ॥ ११० ॥

ॐ शान्तिः ३

विद्याभ्यासं दूरतः परिहृत्य परमतत्त्वेतरमानिनो जटयस्तुपङ्किले
निमग्ना उत्तरत्र भविष्यन्तीति संभाव्यते । तस्मादिदानीन्तने
काले, दयाप्रधानास्तत्त्वयेदिनः परमोपकारिणो महात्मानो यदि
प्रयासजातमविगणय्य मृपाध्यमेविनो जनान्नोपदेक्ष्यन्ति,
चेदणीयसा कालेन सत्तत्त्वविमुखानां साम्राज्यं स्थिरीभविष्य-
तीति स्फुटमनुमीयते । आत्मतत्त्वानभिज्ञा इदानीं बहुशो
जना विलोप्यन्ते, तत्कारणन्तु प्रत्यहर्महिकसुखयान्छायां
समुत्पन्नधियां तेषां मनांसि तत्रैव लब्धस्यास्प्यानि निजात्मत-
त्त्वविचिन्तने विपुराणि भवन्तीति विभावनीयं विशेषज्ञैः ।

प्राप्तप्रमादतिमिरोध्यात्मतत्त्वविमर्षणेऽसमर्थो जनप्रातोऽधुना
केवलं शारीरिकशर्मन्डोलुपो भयवह्नीवियर्दनोपायं रचमानो
दिक्षु विदिक्षु विमूढ इवेतस्ततो धम्भमीति । इदमेव भारतं वर्षं
कतमस्मिन्समये योगविद्याप्रभावेण महत्तरभाग्यास्पदं व्यज-
पीदिति साम्प्रतमपि प्राचीनमहामुनिरचितानामध्यात्मयोग-
शास्त्राणां समयलोकनेन निश्चीयते । इदानीमनात्मविद्यावि-
शोधने यद्भक्तो जनसमुदायो यथा व्यापृतस्तथैव पुरा
परात्मविद्याविशोधनेन जनप्रयासः सफलीक्रियते स्म । प्राक्-
नानामध्यात्मविदां मानवोत्तमानामाचारप्रमुखगुणव्यूहं स्मृति-
गोचरं विधाय साम्प्रतकालीनजनसंस्थाविलोकनेन च केषां
सहृदयानां हृदयानि शितेतराश्रुमौक्तिकमालाभिर्नोविरा-
जन्ते । यद्यप्येवमस्ति, तथाप्येतदध्यात्मतत्त्वरसिकैस्तच्छुद्धिं
समीहमानैर्नृभिर्नाङ्गीकर्त्तव्यम्, यतो यद्वस्तु प्राप्त्युपाये यादृशं
प्रयासभूयस्त्वं विद्यते, तादृश्येव तद्वस्तुलाभे सुखसम्पत्तिरनु-
भूयते । बाह्यभावा यद्यपि सुखेन साध्या विद्यन्ते, परात्मतत्त्व-
ज्ञानन्तु विपुलतरश्रमनिष्पाद्यं संभाव्यते, तथाप्यनुकूलसाधन-
सम्पत्त्या द्रव्यज्ञानकलापसंभृतां नृजातिं समासाद्य तस्मिन्नेव
सर्वथा यतितव्यम् । यतः (ऋते ज्ञानात्त मोक्षः) इत्यादि बहुवि-

घागमप्रामाण्याद्देयोपादेयलक्षणो धर्मः समाराधनीयः । तथा-
चोक्तं योगविन्दैः-

व्रतानि सातिचाराणि, मुकृताय भवन्ति न ।

अतिचारास्ततो हेयाः पञ्च पञ्चव्रते व्रते ॥ १ ॥

परिशुद्धप्रवचनाधिगमातिशायिधर्मकथाविसंवादिनिमित्तादि-
लक्षणस्य तस्य तस्य कल्याणस्य योगेन मोक्षबीजाधानादि-
रूपं सत्त्वार्थमेव विदधानो यो धरवोधिमान्भवेत् स प्रकृष्टं,
भव्यसत्त्वप्रयोजनकारितीर्थकृत्पदं प्राप्नोति, तथा चैतत्प्रकारेण
स्वजनमित्रदेशादिविशेषगतं परमार्थत्वं यो बोधिप्रधानो जीवो
विचिन्तयेत्, स परोपकाररूपाच्चिन्तानुष्ठानाच्च न केवलं परो-
पकारी तीर्थकृद्भवेत्, किन्तु देवदानवमानवादिमाननीयम-
हिमा, तीर्थकराग्निमशिष्यः प्रशस्तबुद्धिर्गणधरोऽपि जायेत ।
तथैव जरामरणादिदारुणदहनदह्यमानभयभयनोदराहूर-
मात्मनिःकाशनं यः संवेगशाली चिन्तयति, स स्वप्रयोजनमात्र-
प्रतिबद्धमानसः सततमेव द्रव्यभायमुण्डनप्रधानो मुण्डकेयल-
दर्शनयान् भवेत् ।

संवेगस्य लक्षणञ्चेत्थम् ।

तप्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।

सार्धं सूर्यग्रन्थसन्दर्भहीने

संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥

इदानीं दुःषममुपमाल्ये पञ्चमारकेऽपि योगजन्यं फलं
प्रत्यक्षतया प्रायो विलोक्यते । तदन्यदामर्षोपध्यादिप्राप्तिरूपं
फलमागमभाषितं श्रूयते ।

तथा च-

अर्लान्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं

गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।

कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च
योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि लिङ्गम् ॥ १ ॥

मैत्र्यादियुक्तं विषयेषु चेतः
प्रभाववर्द्धैर्यसमन्वितञ्च ।
द्वन्द्वैरघृष्यत्वमभीष्टलाभो
जनप्रियत्वं च तथा परं स्यात् ॥ २ ॥

दोषव्यपायः परमा च तृप्ति-
शैचित्ययोगः समता च गुर्वा ।
वैरादिनाशोऽथ कृतंभराधी-
निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ ३ ॥

ईदृग्विधाद्योगफलादेव तत्त्वान्तरप्राप्तिरपि सिद्ध्यत्यचिरेण
नान्यथा । चित्तस्थैर्यञ्चाध्यात्मज्ञानादियोगेनैव सञ्जायते, याव-
न्मनोजयनिग्रहो न भवति तावदखिलमाचरितमरण्यरुदितमिव
निष्फलं संपद्यते, चित्तस्वास्थ्यमन्तरा सम्यग्बुद्धिप्रकाशोऽपि
नोत्पद्यते याथातथ्येन ।

तदुक्तम्.

चित्तायत्तं धातुवद्धं शरीरं
चित्ते नष्टे धातवो यान्ति नाशम् ।
तस्माच्चित्तं यत्नतो रक्षणीयं
स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ १ ॥

तस्माच्चित्तविशुद्धयर्थं योगोपास्तिरेव ज्यायसी । तथाच पात-
ञ्जलसूत्रमपि तमेवार्थं बोधयति “समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः”
चित्तवृत्तिनिरोधनार्थमेव यमाद्यष्टाङ्गयोगः समभ्यसनीयः ।

तथाचोक्तम्.

तस्याऽजननिरेवास्तु, नृपशोर्मोघजन्मनः ।
भविद्धकर्णां यो योग-इत्यक्षर शलाकया ॥ १ ॥

चतुर्वर्गेऽप्रणीर्भो, योगस्तस्य च कारणम् ।
 ज्ञानभ्रदानचारित्र-रूपरत्नत्रयञ्च मः ॥ २ ॥
 योगः सर्वत्रिपट्टही-विनाने परशुः शिनः ।
 अनूलमभ्रतन्त्रञ्च, कामेपं निवृत्तिश्रियः ॥ ३ ॥
 भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रत्ययं यान्ति योगतः ।
 चण्डवातादनघना- घन घन घना इव ॥ ४ ॥
 क्षिपोति योगः पापानि, क्षिरकान्त्राजिनान्यपि ।
 प्रचित्तानि यथैधामि, क्षणादेवाशुशुभ्रणिः ॥ ५ ॥

अथ प्रकारान्तरेण श्रीमद्भरिभट्टमृगियोगमाहात्म्यादेव परलो-
कसिद्धिं प्रतिपादयन्नाह ।

ब्रह्मचर्येण तपसा, महेन्द्राध्ययनेन च ।
 विद्यामग्नविशेषेण, मत्ताधामेवनेन च ॥ १ ॥
 पित्रोः मन्यगुपस्यानाद्, ज्ञानभैषज्यदानतः ।
 देवादिभोधनाद्यैव, भवेज्ज्ञानिस्मरः पुनः ॥ २ ॥

तस्मात्तत्त्वान्तरप्राप्तिरपि निष्पन्नयोगेनैव मन्नामाद्यने ।

तदुक्तं तैत्ति.

एवञ्च तत्त्वानमिद्वेयोग एव निवन्धनम् ।
 अतो यन्निश्चितवेयं, नान्यत्रभ्यवाद्गता क्वचिन् ॥ १ ॥
 अतोऽत्रैव महान्यस-जननन्वग्रमडय ।
 मैक्षायता मदा कायेः शत्रुग्रन्थाम्बकारणम् ॥ २ ॥

तस्मात्तपोनिर्भूतकल्मषयोगमगाविद्धिः श्रीमद्भेनचन्द्राचार्य-
 प्रभृतिभिर्भविष्यद्विवादचण्डकालिकालदोगिहिनार्थं भूतिमोहा-
 न्यकारप्रदीपप्रख्यानि प्रवचनानि मन्नाधितान्यनेकसुः सन्ति ।
 एतदेव दर्शयति

पादांश्च प्रतिपादांश्च, यदन्तो निश्चितांसया ।
 तस्यान्तं नैव गच्छन्ति, तित्तर्गतकयद्गता ॥ १ ॥

एवं सति कस्तत्र तत्त्वप्रतिपत्त्युपाय इत्याशङ्कयाह

अध्यात्ममत्र परम, उपायः परिकीर्तितः ।

गती सन्मार्गगमनं, यथैव ह्यप्रमादिनः ॥ २ ॥

मुक्त्वाऽतोवादसंघट्ट-मध्यात्ममनुचिन्त्यताम् ।

नाविधूते तमस्कन्धे, ज्ञेये ज्ञानं प्रवर्चते ॥ ३ ॥

सदुपायाद्यथैवासि-रूपेयस्य तथैव हि ।

नेतरस्मादितिप्राज्ञः, सदुपायपरो भवेत् ॥ ४ ॥

सदुपायश्च नाध्यात्मा-दन्यः सन्दर्शितो बुधैः ।

दुरापं किंत्वदोऽपौह, भवान्धौ सुषुदेहिनाम् ॥ ५ ॥

इतोऽन्यथा प्रज्ञतैव न सिद्ध्यति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

तत्त्वार्थिभिः सद्योगप्रवृत्तिप्रतिपत्त्यर्थं तत्प्रतिपादकानि प्रवच-

नानि सततं परिशीलनीयानि, सत्यतत्त्वमेव परिग्रहणीयम्,

न तु पक्षपातिना भवितव्यम्, यदुक्तमागमे,

आत्मीयः परकीयो वा, कः सिद्धान्तो विपश्चिताम् ।

दृष्टेष्टावाधितो यस्तु, युक्तस्तस्य परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्थमवधार्य मतिमद्भिः सार्वदर्शनिकैरयं संस्कृतपद्योपनि-

बद्धो योगदीपकाख्यो गुर्जरभाषया परमहृद्यया समलङ्कृतो

ग्रन्थो दृष्टिपथमवश्यतया नेतव्यः । अस्य ग्रन्थस्य प्रणेता,

साम्प्रतकालीनः साक्षरजैनजैनेतरवर्गसंमान्यः परोपकाररसिको

योगनिष्ठमुनिवर्ष्यबुद्धिसागरश्रमण आर्यावर्त्ते विजयतेतराम् ।

अस्मिन्योगदीपकाख्ये परमपावनीये ग्रन्थे, ज्ञान दर्शन-

चारित्रादिविभेदेन, योगमार्गस्थानेके भेदाः प्रदर्शिताः, तत्र

मुख्यतया सहजयोगस्य विस्तारो दरीदृश्यते, हठयोगस्यापि च

जैनसिद्धान्तानुसारेण तत्र तत्र सविस्तरं प्रतिपादनं स्फुटतामा-

यहति, मोक्षमार्गोपासकानां भव्यजनानामयं योगदीपकग्रन्थो

भविष्यतीति मदीयो निश्चयः । अस्य

ग्रन्थस्य विशेषतोऽभिज्ञांसनेनालम्, किन्तु मध्यस्थदृष्टिधारका
गुणानुरागिणो जनाः स्वयमेवास्य ग्रन्थस्य त्रिलोकनेनावग-
तार्थाः प्रस्रोतारो भविष्यन्तीति निर्विवादम् ॥ भारतभूमिविभू-
षणायमानेन सर्वत्र प्रख्यातिभाजा बुद्धिसागरेणोमं योगदीपकं
रचयित्वा भारतवासिनां जनानामुपसर्जनलोपकारो विहितो-
ऽस्त्यतो मुनिवर्यश्रीमद्बुद्धिमागरः प्रशस्तधन्यवादं परीभस्ति
“परोपकाराय मतां विभूतयः” इति न्यायाऽनुसारेण ॥

शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखीभवन्तु लोकाः ॥ १ ॥

ऐ० भाईशङ्करशास्त्री.

"	૮	બક્ષાડીયકૃત	બક્ષાડીય
૧૦૪	૩૩	બુકુટિ	બુકુટિ
૧૦૭	૨૯	કામીપડે	કાળપડે
૧૧૧	૩૨	બચ હે	ચાપ છે
૧૧૨	૧૫	તત્તવને પૃથ્વી જે	જેને પૃથ્વીતત્તવ
૧૧૩	૧૯	માન	માન્ય
૧૨૨	૮	આવતાં	આવતા
૧૨૬	૩૪	તત્તવ	તત્તવં
૧૩૪	૩૦	મત્યાહાર	(૫) મત્યાહાર
૧૩૫	૧૧	ઇદ્રિયેના	ઇદ્રિયેના
"	૧૪	સાંભળ	સાંભળ
૧૪૪	૪	પાસમાં	પાસમાં
૧૫૦	૧૦	લોભથી	લોભના
૧૫૨	૧૦	સર્વથા	સર્વં
૧૬૩	૬	સમજવડું	સમજવું
૧૭૧	૧૯	પ્રમાણ	પ્રમાણે
"	૨૨	દેદિપ્યમાન	દેદીપ્યમાન
"	૨૪	ઉત્તવલ	ઉત્તવલ
૧૮૫	૮	ચમરકારીક	ચમરકારક
૨૦૧	૯	પરિમલ	પરિમલ
૨૧૦	૭	કરીયામ	કરીમયા
૨૩૦	૧	આવશ્ય	આવશ્યક
૨૪૦	૨૭	ધર્મમ	ધર્મમાં
૨૬૬	૧૫	મનમાં	મનમાંથી

શું તમે શ્રાદ્ધ નથી ? દાવાજ લેખ્યે.

વિજ્ઞાપિ પત્ર.

આધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી 'બુદ્ધિપ્રભા' નામનું મ.સિકે ભે વસુધે પ્રગટ થાય છે. જેમાં પુસ્તક ગુરુવર્ય મુનિ શ્રી બુદ્ધિ-સાગરજીના, તેમજ કેટલાક જૈન વિદ્વાનોના લેખો પ્રગટ થાય છે. શોડાજ સુધરમાં તેના શ્રાદ્ધની સંખ્યા ૧૦૦૦ લેટલી થયા પાછી ઊં અને જૈન શીખમાં તે સારી રીતે વખણાવું થયું છે. આ માસિકના આઠક દવાથી ભે પ્રકારના લાભ મેળવવાની તક મળે છે. એક નો ઉત્તમ પ્રકારના જૈન ધર્મ સંબંધી લેખોનું જન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની સાથે આ માસિકમાંથી જે કંઈ નવો રહે તે બોડિંગમાં જરૂરવાળાનો લેવાથી બોડિંગને પણ સહાય બાધવાનું પુણ્ય હાંસીક થાય છે.

આ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧-૪-૦ છે. સ્થાનિક રૂ. ૧-૦-૦.

આ માસિકના આઠકોને ઓછી કોમને પુસ્તકો મળવાનો પ્રસરોપાન લાભ મળે છે.

લખો

બુદ્ધિપ્રભા ઓફીસ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર બોડિંગ.

નાચેરીશરાહ—અમદાવાદ.

આધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી

પ્રગટ થયેલ,

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા

અવશ્ય વાંચો.

આ ગ્રન્થમાળામાંથી જ્યાં અને પછલા દરેક વ્યયે વાંચીને મનન કરવા થાયક છે. જ્ઞાનધીની લેખનશૈલી સમજાવવાની લેવાથી દરેક ધર્મવાળાઓ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે, મનો અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે.

આવા ઉત્તમ ગ્રન્થો તાલન નહી ડિમને પ્રગટ કરવાની પટેલ આ મંડળે જરી છે.

श्रीमद् बुद्धिसागरञ्च ग्रन्थमाणा-प्रगट् थयेत्त ग्रन्थो.

ग्रन्थांक.	डी. इ. आ. पा.
०. लक्षणसंयुक्त भाग १ हो	... ०-८-०
१. अध्यात्म व्याख्यान भाणा	... ०-४-०
२. लक्षणसंयुक्त भाग २ हो ०-८-०
३. " भाग ३ हो...	... ०-८-०
४. समाधि सतकम्	... ०-८-०
५. अनुभव पत्रियशी	... ०-८-०
६. आत्मप्रदीप	... ०-८-०
७. लक्षणसंयुक्त भाग ४ हो	... ०-८-०
८. परमात्मदर्शन	... ०-१२-०
९. परमात्मन्योति	... ०-१२-०
१०. तत्त्वभिदु	... ०-४-०
११. गुणानुराग (आवृत्ति त्रील)	... ०-१-०
१२. १३. लक्षणसंयुक्त भाग ५ हो तथा ज्ञानदिपीडा	... ०-६-०
१४. तीर्थयात्रानु विमान (आवृत्ति त्रील)	... ०-१-०
१५. अध्यात्म लक्षणसंयुक्त	... ०-६-०
१६. गुरुपीड	... ०-४-०
१७. तत्त्वज्ञानदिपीडा	... ०-६-०
१८. गुरुहृदी सयुक्त	... ०-३-०
१९. आवक धर्मस्वरूप भाग १ हो (आवृत्ति त्रील.)	... ०-१-०
२०. " " " भाग २ हो (आवृत्ति त्रील.)	... ०-१-०
२१. लक्षण पदसंयुक्त भाग ६ हो	... ०-१२-०
२२. वचनामृत	... ०-१४-०
२३. योगदीपक.	... ०-१४-०

ग्रन्थो नीयज्ञा स्थजेधी वेयाणु भणशे.

१. अभदावाद—नैन जोडेग-डे. नागोरीशराह.
२. मुंण्ड—मेसर्स मेवळ हीरलनी कं.-डे. पायधुली.
३. " —श्री अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडल-डे. मंपावली.
४. पुना—शा. पीरयद हृण्णाल.-डे. वेतावपेक.

योगनिष्ठ મુનિમહારાજ શ્રી બુદ્ધિસાગરચરિત

યોગદીપક.

યાને યોગસમાધિ.

અથ યોગદીપકઃ પ્રારમ્ભ્યને.

મહત્તમ.

નમઃ શ્રીવર્દમાનાય-સર્વદોષપ્રજાગિને ।

કેવલજ્ઞાનમૂર્ખાય-લોકપૂજ્યાય ત્વાપિને ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—૨૬૫ ૩૨૫૨, લોકમાં પૂજ્ય, ઉવચ્ચનારૂપ સૂર્ય, સર્વ દોષના નાશ ૩૨૫૨, એવા શીવપંથના નામના ચોવીસમા તીર્થકરને નમસ્કાર કર્યો.

પરમાર્થઃ—ચોવીસમા તીર્થકર શ્રી મહાવીરસ્વામીએ ધર્મરેણના કાષી જમનુજી ઉદ્ધાર કર્યો છે. આરંભરતકેવળમાં ચૈત્ર શુક્રી ૧૩ ના રીવત્રે કવિવંદુક નરસીમાં જન્મ્યા હતા. કવિવંદી સિદ્ધાર્થ રાજ્યને ભાં ત્રિલકા કવિવાણીના પિતા જન્મ્યાં હતા. જન્મ્યાંજ ચોસક દંદ્રોએ કેવલપૂર્વ ઉપર તેમને જન્મલિપેક કર્યો હતો જલવાવસ્થામાં ત્રણ રાત્રિમહિન હતા. મનિજ્ઞાન, ભુજ્ઞાન, અને સ્વપિજ્ઞાન. તેમાં પચ્ચદ્દન્દ્રિયો અને છાં મનથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને મનિજ્ઞાન કહે છે— જ્ઞાનમાંથી જે જ્ઞાન તેને ભુજ્ઞાન કહે છે દંદ્રોની મદદ વિના જ્ઞાનના પ્રવેશથી રૂપિપદ્ધર્મ જે જ્ઞાન થાય છે તેને સ્વપિજ્ઞાન કહે છે. પૂર્વકર્મના ઉદયે જલવાવસ્થામાં અનેક પ્રકરના શતાપેદનીય મુખે ભોમ્બના હતા. કુવાવસ્થામાં થયેલા સર્પની સંયે પરજ્વા હતા. તેમને એક પુત્રી થઈ હતી. અગ્નીથી વર્ષે શ્રી વીરપ્રભુના મળા અને પિતા સ્વર્ગસ્થ થયાં. ત્રીજા વર્ષે જન્મવને દંદ્રો અને રાજ્યોએ કરેલા ઉત્સવપૂર્વક દીકા અંગીકાર કરી જ્ઞાન વર્ષે પૂર્વે ધ્યાન તપશ્ચર્યા કરીને ઉવચ્ચજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તેનાચોવીસમા વર્ષથી શ્રી મહાવીરપ્રભુ સર્વજ સર્વ દંદ્રચિત સમવસરણમાં તેની ઉપરેશ દેવા લામ્યા. મુલિધસંવની સ્થાપના કરી શ્રી મહાવીર-

મહાવીરપ્રભુ સિદ્ધ કરે છે માટે અમો તેમને દેવ માની નમસ્કાર કરીએ છીએ એમ મૂલ્ય શ્લોકમાં જણાવ્યું છે.

ચાર અતિશયયુક્ત એવા શ્રી મહાવીરપ્રભુને નમસ્કાર કરવાથી શું ફળ ? તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવે છે કે, શ્રીમદ્ભગવાન મહાવીરે જે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા છે તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા લેખકની તીવ્રેચ્છા છે. ઉત્તમ ગુણોને નમસ્કાર કરતાં આત્મામાં વિનયગુણની ભવતિ થાય છે અને તેથી વિનયના પ્રતાપે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો હ્ય થાય છે. નમસ્કાર કરતાં મન, ભગવાનના ગુણો સન્મુખ થાય છે તેથી સહેજે પાપના વિચારોનો નાશ થાય છે. મન, વચન અને કાયાથી ભગવાન તરફ આત્મા વળતાં આત્મા તે પરમાત્મા અને છે. ઉત્તમના ગુણોને ગાતાં, મનન કરતાં, તેવા ગુણો પોતાનામાં સત્તાએ રહેલા છે તે પ્રગટે છે. માટે ભગવાન આદિ ઉત્તમ પુરુષોને નમસ્કાર કરવામાં મોટું ફળ છે. ભગવાનના જેવા સદ્-ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાનને નમસ્કાર કરવો જોઈએ. શ્રી મહાવીર સ્વામીના ચાર નિક્ષેપ, જગત્ને અત્યંત ઉપકારી છે. શ્રી મહાવીર નામ, શ્રી મહાવીરપ્રભુની મૂર્તિ, દ્રવ્યમહાવીર, અને સમવસરજીમાં બેઠેલા શ્રી મહાવીર, આ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત મહાવીરને નમસ્કાર કરવાથી તથા તેમનું ધ્યાન ધરવાથી, આત્મા સર્વ દોષોનો નાશ કરી પોતે મહાવીર થાય છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જીવનચરિત્ર વિચારતાં તેમના સદ્ગુણો તરફ શિષ્ય આત્મા આકર્ષાય છે. બાહ્યાવસ્થામાં દેવતાઓની સાથે રમવામાં નીડરપણું, યોગ્ય વયે લક્ષ્મ, તેમાં પણ પ્રારબ્ધયોગે ભોગ જોતવતાં ભગવાન અન્તરથી ન્યારા રસા. બાહ્યાવસ્થાથી ત્રણ જ્ઞાન છતાં ગંભીરપણું, માનરહિત દસા, ઉપકારાદિ ગુણોએ સોભિતપણું, સર્વ જીવોનું બર્હ કરવાની છુદ્ધિ, કામચૈકાની રમતમતનો ત્યાગ, માનપિતાની મરજ સાચવવી, માતાનું મન દુખાય નહિ માટે માતાના ઉદરમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞા, પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ સદ્ગુણોથી વર્તન, માતાપિતાનું સ્વર્ગમન થવા બાદ દીકરા લેવાની તીવ્ર પ્રતિજ્ઞા, તેમ છતાં મોટાભાઈના આગ્રહે જે વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવું; દાવના કાગમાં કેટલાક મોટાભાઈની આજ્ઞા માનના નથી; પણ શ્રી મહાવીર તો સર્વ ગુણોએ મોટાભાઈ કરતાં ઉત્તમ હતા તેમ છતાં તેમનો આયેહ સાચવ્યો એ કંઈ જોઈ શકત નથી. સંસારમાં સર્વ પ્રકારનાં પૌન્દ્રવિક્ક મુખ છતાં સત્યમુખાવે દીકરાનો પરિભ્રમ, દીકરા વખતે તેમના ઉત્તમ વેરામ્બના વિચારો, સાંચારિક મુખ ઉપરથી ચિત્ત ઉડાડી દીધું, સર્વ જીવોને પોતાના આત્માસમાન માની સર્વ જીવોને નહિ દલવાની પ્રતિજ્ઞા, સર્વ પરવસ્તુઓથી વિરામ પામવાની પ્રતિજ્ઞા, દીકરા લીધા બાદ અથોરવનમાં જઈ ધ્યાન ધરવું, દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના ઉપદ્રવો સહન કરવા,

કોષાદિ દોષોનો નાશ કરવો, બાર વર્ષપર્યંત સમભાવે ધ્યાન ધરવું, દે-
 વના તથા ઇન્દ્ર અને મનુષ્ય વૃન્દપૂજિત છતાં એકાકીપણે વિચરવું. જો જો
 કર્મો ઉદ્દેશમાં આવે તે કોરવવાં છતાં પણ સમદયા રાખવી, જ્યાં કંઈ સા-
 માન્ય વાન નહીં. ચંદ્રકોશલા સર્વે કરેલ ઉપદ્રવ અને ભગવાને ચંદ્રકો-
 શિલાને આપેલો પ્રતિજ્ઞેષઃ જાણે સર્વે જેવા અધમ પ્રાણીને પણ
 તારવાને માટે ભગવાનની કેટલી દયા!!! આવા ઉત્તમ તીર્થકર
 જ્યારે ન,નજનનો જોડ રાખ્યા વિના સર્વે આત્માઓને એકસરખા માની
 ઉપદેશ આપે. તે વખતે વેદધર્મ માનનારાઓ પણ ભગવાનનો કહેલો
 ધર્મ સ્વીકારે એમાં શું આશ્ચર્ય? ધ્યાન ધરતાં કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, તીર્થ-
 કર નામકર્મનો ઉદ્દેશ, સમવસરણુમાં ભેસીને આપેલો ઉપદેશ, સાધુ,
 સાધ્વી, કાવક, કાવિકા, જ્યાં ચાર વર્ષ સ્થાપવાનો અત્યુચ્ચમ સત્વ ઉદ્દેશ,
 ત્રીસ વર્ષપર્યંત આઠેમાસ કરીને આપેલો સદુપદેશ તેમના મળુધરો
 પ્રતિ આપેલી શિક્ષા, તેમનો સૌન પ્રદર મુખી અનિમ ઉપદેશ, અને
 યરીરને છોડી સિદ્ધમાં જવું. ચતુર્વિધસંવર્ણી ભવસ્થાવર્તનરિચિતિ, ઇ-
 ત્યાદિ ક્ષી મહાવીરસ્વામીનું ચરિત્ર સ્મરણ કરતાં સ્મૃતિમાં આવે છે.
 તેમના ગુણોમાં તન્મય કહેલો આત્મા અને ભગવાન જેવો યાવ છે. ક્ષી
 મહાવીરનું નામ વાંચનાં, સાંભળનાં ગુરત તેમનું ચરિત્ર મનમાં ખડું યાવ
 છે, તેમજ ક્ષી વીરપ્રભુની મૂર્તિ જોતા ગુરત તેમનું ચરિત્ર મનમાં ખડું
 યાવ છે. માટે ભગવાનના નામ નિષ્ણેષ, તથા તેમની મૂર્તિદ્વારા, ભગ-
 વાનના ગુણોનું સ્મરણ કરતાં આત્મા તે પરમાત્માના ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે;
 માટે ઇન્દ્રારંભે આઘજ્ઞસભોષકારી ક્ષી વીરપ્રભુનું સ્મરણ કરી નમસ્કાર
 કરશે એ અત્યંત દિનકર છે. મનસાચરણુમાં સત્વદેવનું સ્વરૂપ જાણ્યું,
 દહે કિરીક રથોકમાં ગુરુ સ્વરૂપ જાણી તેમને નમસ્કાર કરે છે. તેવને
 નમન કર્યા બાદ ગુરુને નમન કરવું જોઈએ માટે દહે ગુરુને નમન કરે છે

દ્વિતીયસ્તોત્ર:

મહુરુપૂજ્યમાનસ્ય—સ્વામારિકમુરોદધિમ્ ।

સર્વકર્મનિષ્ચયર્થ—કરોમિ યોગદીપકમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—સહુરુઓમાં પૂજ્ય, સ્વામારિક મુખના સાગર એવા ક્ષી
 મુખસાગર ગુરુને નમસ્કાર કરીને સવ કર્મના નાશમાટે કોરદીપક નામનો
 મંત્ર કરે શું.

ભાવાર્થઃ—સહુરુઓમાં પૂજ્ય એવ સ્વામારિક મુખના સાગરનું
 એવા ક્ષીમુખસાગર ગુરુને નમસ્કાર કરવું સહુરુઓમાં પૂજ્ય એ વિદે-
 વણુઓ ગુરુના સહુરુઓની મહત્તા દર્શાવી છે. સર્વ સહુરુઓમાં પૂજ્યતાને

શ્લોક:

કોડહમાત્મા ચિદાલક્ષ્યો, મિત્રઃ પુદ્ગલભાવતઃ ।

રત્નત્રયીસ્વરૂપેણ, સત્તાસ્તોસિ સ્વભાવતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—હું કોણ હું ? ઉત્તર—આત્મા. સાથી ઓળખાઉં હું ? જ્ઞાનવડે. હું લક્ષ્ય હું ? પુદ્ગલવ્યવસ્થા મિત્ર હું ? જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીવડે સત્તાથી હું ? તેમજ સ્વભાવથી હું ?

ભાવાર્થઃ—હું કોણ હું ? એમ સ્વાભાવિક વિચારતાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે

હું કોણ ? ઉત્તર—આત્મા આત્મા છે એમ સાથી લક્ષ્યાય છે ! પ્રત્યુત્તરમાં કહે છે કે જ્ઞાનથી સમજાય છે. અનુભવ કરતાં માત્રુમ પડે છે. આત્મામાં સર્વ પદાર્થો લલુવાની જ્ઞાનશક્તિ રહેલી છે, તેમજ સર્વ પદાર્થો દેખવાની આત્મામાં દર્શનશક્તિ રહી છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવે વર્તવાની ચારિત્રશક્તિ આત્મામાં રહેલી છે. એમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીવડે સત્તાથી હાલ તો આત્મા છે. જ્યારે એ ત્રણ રત્નો પરિપૂર્ણ પ્રકાશ થાય ત્યારે પરિપૂર્ણ વ્યક્તિથી રત્નત્રયીરૂપ આત્મા ગણાય છે. જે જે જ્ઞાનાદિ આવરણોનો જે જે અંશે નાશ થાય છે તે તે અંશે વ્યક્તિપણની અપેક્ષાએ હું રત્નત્રયીવડે મુજ આત્મા હું. ત્રણ કાલમાં આત્મા રત્નત્રયીથી સિદ્ધ નથી. શું આ રત્નત્રયી આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે ? આના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે, ખરેખર આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, વિભાવિક ધર્મ તે આત્માનો ધર્મ ખરેખરો નથી. સ્વાભાવિક ધર્મ આત્માનો છે તે કદી નષ્ટ થતો નથી. જે ધર્મ સ્વાભાવિક છે તે પોતાનો છે, અને વિભાવિક છે તે પોતાનો નથી. રત્નત્રયી વિના જે જે અન્ય પદાર્થો તેમાં કંઈ આત્મત્વ નથી ત્યારે તેમાં રાત્રી માચી રહેવું તે કેવળ મોહભ્રાન્તિ છે. પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ લાગીને જેઓ પરવસ્તુનો ધર્મ આદરે તેઓ ત્રણ કાલમાં સુખી થતા નથી, પ્રત્યેક વસ્તુઓ પોતપોતાના ધર્મે શોભે છે; પણ પરધર્મથી શોભતી નથી. આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ જે આત્મા આદરે છે તો આત્મા શોભે છે. જડ વસ્તુનો ધર્મ આદરતો છતો આત્મા જડ જેવો બને છે તેથી શોભી શકતો નથી અનાદિ કાળથી આવી અજ્ઞાનદરાના યોગે ચોરાથી લાજ જીવ્યોનિમાં અનંતવાર ભટક્યો ને ભટકે છે; અને ભટકશે. જ્યારે આત્મા પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત કરે છે; ત્યારે તે પરધર્મથી મુક્ત થાય છે. વિભાવિકધર્મથી મુક્ત થએલ આત્માને પરમાત્મા કહે છે. જ્યારે આત્માનું આ પ્રભાવે સ્વરૂપ છે ત્યારે તે આત્મા કોને માનવો, તેનો વિશેષ વિચાર કરી નિર્લુપ્ત કરે છે.

શ્લોક:

અસ્પદં પ્રત્યગ્જાતા, જીવો મિત્રોઽસ્તિ દેહતઃ ।
 શન્દ્રિયાણ્યપિ નૈવાત્મા, તથૈવં મનસોઽપિ વૈ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—હું હું એવા પ્રત્યક્ષે જાતા આત્મા છે, અને તે દેહથી મિત્ર છે. ત્યારે શું દંદ્રિયો આત્મા છે? ઉત્તરમાં કહેવાયું કે પંચદંદ્રિયો પણ આત્મા નથી. તે પ્રમાણે મનનું પણ સમજાવેલું વર્ણન મન પણ આત્મા નથી.

ભાષાર્થ:—હવે વિશેષ નિર્વંધથી આત્માની અસ્તિતાનું પ્રતિપાદન કરી છે. જ્ઞાનાવસ્થામાં હું, અને તેજ હું હાથ વર્તમાનમાં હું અને અવિષ્ણવમાં પણ કોઈએ એવા પ્રત્યક્ષે જાતા આત્મા હું. કોઈ આત્માને ચેતન કહે છે, કોઈ અજ્ઞ કહે છે, કોઈ દંભ કહે છે, કોઈ પ્રપ્ત કહે છે. આત્મા હું એમ જ્યારે અનુભવથી નિષ્કલ શબ્દ છે, ત્યારે કોઈ કહે છે કે આત્મા તો છે પણ દેહને જ આત્મા માનવો બેદર્શિ. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે,

દેહથી આત્મા મિત્ર છે.

દેહ તો તે જડ છે, સાત ધાતુથી બનેલો છે. અન્ન સાંખ્યારિના મનપ્રમાણે પંચમૂળથી સરીર બનેલું છે. અસ્તિત્વ રીત્ય દેહ એ પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્યનો જથ્થો છે પુદ્ગલજ જડ છે. વસ્તુ, મંથ, રસ, અને સ્પર્શમય છે. એક પરમાણુ પુદ્ગલજમાં એક વસ્તુ, એક મંથ, એક રસ, અને તે સ્પર્શ રહેલા છે. સડાણુ, પડાણુ, અને વિખંડન સ્વભાવમય પુદ્ગલ છે. મારે દેહ પણ પુદ્ગલજ્ય ક્ષેત્રથી તેવા સ્વભાવવાળો છે. જડમાં જાનનુલુ નથી તેથી દેહ કંઈ પણ બધી જાણે નથી. સ્વૂચ દેહમાંથી આત્મા જ્યારે નીકળે છે ત્યારે દેહને જાગી નાંખવામાં આવે છે પણ તે કંઈ સમજા શકતો નથી. આત્મા જ્યારે દેહમાં હોય છે અને તે સમયે જો દેહ ઉપર અચારો મુકવામાં આવે તો જુઓ પણ છે. જો ઉપરથી સિદ્ધ શબ્દ છે કે, દેહ તે આત્મા નથી, જગી દેહ તે આત્મા નથી ને સ્પષ્ટ કરી છે. પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત નિર્વંધથી દેહથી મિત્ર આત્મા છે એમ નિષ્કલ શબ્દ છે. પશ્ચિમાત્મ દેહજ્ઞ વિદ્વાનો પણ હવે એમ સ્વીકારવા લાગ્યા છે કે દેહથી મિત્ર આત્મા છે, અને તે એક સરીરમાંથી નીકળી અન્ન સરીરમાં પ્રવેશે છે. સ્વૂચ દેહમાંથી નીકળીને અન્ન દેહમાં જતાં તેજસ અને કર્મજુ એ બે સરીરને લેઈ આત્મા પરમવર્તમાં બધ છે. દર્શન, જર્મની, અમેરિકા વગેરેમાં હાથ દેહજ્ઞ સંસ્કારિત વિદ્વાનો દેહથી મિત્ર આત્મા માનવા લાગ્યા છે. જ્યારે મિત્રમાં તો અસંખ્ય વર્ણો દેહથી મિત્ર આત્મા છે એમ પણ લોકો માને છે.

હું દેહમાં છું, દેહી છું, દેહ મારો છે. એવો વિચાર કરનાર દેહથી ભિન્ન છે એમ નિર્ણય થાય છે. હું દેહ છું એવો વિચાર કોઈના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, તેથી પણ નિર્ણય થાય છે કે આત્મા દેહથી ભિન્ન છે. દેહનેજ આત્મા માનનારા નાસ્તિકો કહેવાય છે. જે લોકો દેહને આત્મા માને તેમના મતપ્રમાણે તો જગત્માં નીતિધર્મની પણ આવશ્યકતા સિદ્ધ કરતી નથી. ધર્મ અને અધર્મની સિદ્ધિ પણ કરતી નથી. અન્યના ઉપર પરીપકાર કરવાની નીતિ પણ કોટિ ઉપાયે સિદ્ધ કરતી નથી. જડવાદીઓ હવે નિર્મૂલ થતા ભય છે. નાસ્તિકોની આગળ જડવાદી નાસ્તિકોનું કંઈ પણ ચાલતું નથી. દેહથી ભિન્ન આત્માની સિદ્ધિ પરમાત્મદર્શનમંથનમાં દર્શાવી છે ત્યાંથી ભેઈ લેવી. હું દેહથી ભિન્ન છું, દેહમાં હું રહું છું, દેહ પિંજર છે, મારે દેહની રક્ષા કરવી ભેઈએ. મારું શરીર ભડુ છે, મારું શરીર પાતળું છે, આસ્વાસ્થ્યમાં મ્હારું શરીર નાનું હતું, હાલ મારું શરીર સાઈ છે ઇત્યાદિ સર્વ વાક્યો છે તે દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. સર્વ જિનાગમો દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે તેમજ ચાર વેદ પણ શરીરથી ભિન્ન ચેતન્ય પદાર્થની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. ઐત્તો પણ શરીરથી ભિન્ન શક્તિક્રમણે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. સંખ્યદર્શન પણ દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. યોગદર્શન પણ દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. નૈયાયિકદર્શન અને વૈશેષિક પણ શરીરથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. બ્રહ્મસમાલયો પણ દેહથી ભિન્ન કેટલેક અંગે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. આત્મા દેહથી ભિન્ન છે એમ અનુમાનપ્રમાણની પેઠે આગમપ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થાય છે. પાંચરમાં અને વનસ્પતિમાં પણ છવ ઈ એમ હવે મોટા મોટા પ્રોફેસરો પણ માનવા લાગ્યા છે અને તે સિદ્ધ કરી આપે છે. કેટલાક વર્તમાનમાં પુનર્જન્મ દેખનારાઓનાં દૃષ્ટાંતો વર્તમાનપત્રમાં મોજુદ છે. પશુપક્ષીમાં આત્મા નથી એમ માનનારા પ્રીસ્તિની સંખ્યામાં વડાને થતો ભય છે. મુસલમાનો પણ ખુદાની રૂ તરીકે આત્માનો સ્વીકાર માને છે; પણ મુસલમાન ધર્મ અને પ્રીસ્તિધર્મ પુનર્જન્મ માનના નથી તેથી તેમણે માનેલો આત્મા અધર્મધર્મનાથને અનુસરે છે. જ્યારે પુનર્જન્મની સિદ્ધિ માનવામાં આવે ત્યારે આત્મા છે, પુણ્ય પાપ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. પુનર્જન્મ જે ધ્યાનના નથી તેનો જડવાદમાં કમંચિત્ સમાવેશ થાય છે. પુનર્જન્મ માનનારી ક્રીમે જે જગત્નું ભડું કબુ છે તેનું ભડું અવપિપવન જડવાદી ક્રીમે કબુ નથી. પુનર્જન્મ ધ્યાનનારી ક્રીમના રાજ્યએ જે જગત્માં લેવી શકિ રૂલાવી છે તેથી ક્રીઈ જડવાદી નૃપતિઓએ રૂલાવી નથી. પુનર્જન્મ જ્ઞાનનારા શોદાઓ લક્ષ્મીમાંથી પવ પાળે મળતા

નથી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ જીવ જલમાં વિશેષ સુખ મળશે એવી શ્રદ્ધાવાળા હોય છે. નસ્તિક જાડવારી શોદાઓમાં એવી શ્રદ્ધાના સ્વભાવે વાક્યામાં પર્યાવરણ વડે એ સ્વાભાવિક છે. પુનર્જન્મ માનનારાઓ તેવી શબ્દમૂલિને શબ્દની જાણ કરે છે તેવી જાડવારીઓ કરી શકતા નથી. ઉચ્ચ શબ્દોને પણ મારી નાંખવા તેવાર ચર્ચ જલ છે. દેહથી મિલ જાનમાને માનનારાઓ દર્શક અને સુખી જાણ કરે છે, સર્વ જીવોની દવા કરે છે. ઈનાના આત્માસમાન જન્મ આત્માઓને મળી કોઈને દુઃખ આપતા નથી. જ્યાં દેહ વગરે પાપકર્મથી દૂર રહે છે, પ્રભુમહિમામાં સદાકાલ તરીકે રહે છે સર્વ જીવોનું બધું જાહે છે નીતિપદમાં તુલ્ય રહે છે પુનર્જન્મની શાસ્ત્રમાં પોષી કરી છે. પુનર્જન્મ માનનારાઓ સદાજ સુખની એ જુમારી જ્ઞાનમાં જોયે છે તેને પણ જાડવારિ નસ્તિકો જાણી શકતા નથી. પુનર્જન્મ એ માને છે તેના મનમાં લખ, મોષ, સિદ્ધ કરે છે, પણ પુનર્જન્મ નથી માનવા તેના મનમાં લખ, મોષ તેમજ, આત્માની નિલજા સિદ્ધ કરતી નથી. પુનર્જન્મ માનવા દેહથી મિલ આત્મા સિદ્ધ થયે.

કેલકાઃ હિન્દિયોને આત્મા માને છે પણ હિન્દિયો આત્મા નથી તે દર્શાવે છે.

કેલકાઃ મનુષ્યો હિન્દિયોને આત્મા માને છે, પણ એ જાણ હિન્દિયો છે તે આત્મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. હું ચતુષ્વી તેનું હું, પણ હું ચતુષ્વી નથી. હું નસ્તિકાથી સુંડું હું, પણ હું નસ્તિકા નથી. હું જાનથી સાંભળું હું પણ હું જાન નથી. હું ગિજ્ઞાથી ચાનું હું, પણ હું ગિજ્ઞા નથી. હું ચામડીથી સ્પર્શ જાણું હું, પણ હું ચામડી નથી. ચતુષ્વી જાણ પણ સંધાવ-સ્થામાં એવો નિશ્ચય થાય છે કે પદેશાં હું ચતુષ્વી તેમજો હતો, હાલ હું તેમજો નથી. આ વિચાર પણ જણાવે છે કે, ચતુષ્વી મિલ આત્મા છે. એમ સર્વ જાણહિન્દિયોથી મિલ આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થાય છે, જાણહિન્દિયો પણ સાંભળવા તેમજા વગેરેનું જાણ આત્માના ક્ષયોપશમના જાણી કરે છે. જ્યારે આત્મા શરીરમાંથી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે આત્માનો જ્ઞાનદિ ક્ષયોપશમ પણ આત્માની સાથે જાય છે ત્યારે જાણહિન્દિયો એ જ્ઞાણ આકાર-વાળી છે તે કહી પણ કરી શકતી નથી. હું હિન્દિયોને પણ કરી શકતો નથી. જ્યારે હું હિન્દિયોને પણ કરું હું જાણે નિશ્ચય એમજ જણાવે છે કે, પંચહિન્દિયોથી મિલ આત્મા હું એવો જાણપ્રયોગ કરે છે. આત્માનો જ્ઞાણપ્રકાર સ્વભાવે હિન્દિયો દાર છે, સાધન છે, પણ તે આત્મા નથી એમ સાંભળે ડું. હવે મન પણ આત્મા નથી એમ જણાવે છે.

મન પણ આત્મા નથી, મનથી મિત્ર આત્મા છે. મન બે પ્રકારનું છે, એક દ્રવ્યમન અને દ્વિતીય ભાવમન. દ્રવ્યમન છે તે પુદ્ગલમય છે અર્થાત્ મનોવર્તમાને દ્રવ્યમન કહે છે. ભાવમન છે તે વિચારરૂપ છે અને વિચાર છે તે આત્માનો જ્ઞાનપુત્ર છે અને તેથી ભાવમન છે તે આત્માના ગુણરૂપ સિદ્ધ થાય છે. અત્ર દ્રવ્યમનની અપેક્ષાએ લખવાનું છે તે સમજી લેવું. દ્રવ્યમન જ/ક હોવાથી તે આત્માથી મિત્ર કરે છે. કર્મમ-ષ, વિશેષાવરવક, પચ્ચસમદ, વગેરે મ-યોર્મા મનથી મિત્ર આત્મા છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. મનોવર્તમામાં અનંત પરમાણુઓ બધાં છે, કેટલાક પરમાણુઓ ખરે છે અને કેટલાક નવા પરમાણુઓ આવે છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન કર્યું છે. દ્રવ્યમન જ/ક હોવાથી તે કંઈ સમજી શકતું નથી મારે દ્રવ્ય તે આત્મા નથી. દ્રવ્યમનમાં પરમાણુઓનો જ/કો હોય ॥ પણ ભાવમન તો જ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેમાં પરમાણુનો જ/કો નથી. પરમાણુઓના જ/કથી બનેલું દ્રવ્યમન છે એમ અનેક વિદ્વાનો શોધ કરીને માનવા લાગ્યા છે. મનોવર્તમાની શુભાશુભતાનો આધાર શુભાશુભ વિચાર ઉપર છે. જે લોકો જ્ઞાનધ્યાન અને શૈલધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓની મનોવર્તમા ખરાબ હોય છે. ઇત્યાદિ વલો વિચાર અત્ર લખવા યોગ્ય છે કિન્તુ મંથવિસ્તારના અવધી સંપ્રેષમાં કહેવાય છે. દ્રવ્યમનોવર્તમા શુભ-શુભતર જનાવવી હોય તો યારા વિચારો કરવાની ટેવ પાડવી. નારા વિચારો ઉત્પન્ન થવા દેવા નહી. શુભ વિચારો કરવાની ટેવ પાડવાથી દ્રવ્ય-મનોવર્તમા યારી થયે. પ્રયંત્રોપાત આટલું જાણવી હવે મૂલ પ્રસ્તુત વિષ-વપર જાવીએ. દ્રવ્યમન એ જ્ઞાન-મા નથી, દ્રવ્યમનથી મિત્ર જ્ઞાન-મા છે. નૈવ-વિક અને વેદાન્તદર્શન પરુ કેટલેક અંશે (એકાન્તિ) મનથી મિત્ર આત્મા કહે છે. મનને કું વચ કરૂં આમ કહેનાર મનથી મિત્ર ॥ એમ સિદ્ધ થાય છે. હવે વાળી વગેરે પરુ જ્ઞાન-મા નથી તે મ-જગર લક્ષ્ય હેઈ કહે છે.

શ્લોક:

નામિ ઘણી સર્વજ્ઞામા, રક્તં નામિ જટપત્તઃ ।

મલ્લપાદિમમાગેન, મિદ્ધ પ્રાન્મા હિ જ્ઞાયતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્ધાર્થ:—ને પ્રમ.ને વાળી પરુ જ્ઞાન-મા નથી તેમજ જટપત્ત:થી રક્ત (રક્ત) પરુ જ્ઞાન-મા નથી. પ્રવચ વગેરે પ્રમ.જુથી જ્ઞાન-મા યાજન સિદ્ધ થાય છે.

ભાવાર્થ:—વાળી જે સમસ્તક છે તે જ્ઞાન-મા નથી. કેટલાક લોકો રક્ત સમ છે તેજ જ્ઞાન-મા છે; ને વિના અન્ન કીર્તિ નથી. કેટલાક તે સ-

જનની પૂજના સ્વીકારે છે, પણ જાગમ પ્રમાણથી વિચારીએ તો માણુમ
પરે છે કે, સજ્ઞ એ પુનઃવપરમાણુઓને બનેલો છે. કશું છે કે,—

શાશા.

સદંધવારડજીમ, પમાહાવાતવેહિયા ।

યજ્ઞયંધરસાક્ષા, પુગ્ગલાપાંતુ લક્ષ્યયં ॥ ૧ ॥

સજ્ઞ, સંધકાર, દિવેન, પ્રસા, છાયા, તાપ, વર્ણ, મધ, રસ, અને સ્પર્શ
એ સર્વ પુનઃવર્ણુ લક્ષ્ય છે. જનન-પના પરમાણુઓની સજ્ઞવર્ણુ બનેલી છે.
સજ્ઞવર્ણુ પછી એક દેહાણુથી જન્મ દેહાણુ બધ છે. સજ્ઞવર્ણુ પુ-
નઃ દેવથી તે જડ છે અને જડ દેવથી ને જીવન નથી. તેમજ રજા પણ
સજ્ઞવર્ણુથી જાતમા નથી. દેહકાક કહે છે કે રૂધિર છે તેજ જાતમા છે,
પણ જામ કહેવું અસભ છે. કારણ કે રૂધિર જડ પરમાણુઓનું બનેલું છે,
જ્યાં જડત્વયં છે તેથી રૂધિર તે જાતમા વળુ કાશમ. નથી પ્રત્યક્ષ જનુમાન,
ઉપમાન અને જાગમ પ્રમાણુથી જાતમાની સિદ્ધિ શક છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી સર્વ-
દેહો સાક્ષા જાતમાને ઠીક છે. રાજ, દર્શન, ચારિત્ર, મુખદુઃખની જાતણી
જાતિ દેવુઓથી જાતમાની સિદ્ધિ શક છે. એ મુખદુઃખને જાતુ છે તે જાતમા
છે. જોનમાં મુખદુઃખ જાતુવાપણું નથી તે જાતમા નથી. જેવો સિદ્ધામા છે
તેવેજ રૂધિરમાં રહેલો જા જાતમા છે. સિદ્ધામા જાતુરૂંથી મુજા થયો છે અને
રૂધિરમાં રહેલો જા-મા જાતુરૂંથી મુજા થયો નથી. જિનેન્દ્ર સર્વંત દેવથી
તેમની વાહી પ્રમાણુન છે. જિનેન્દ્ર સર્વંત દેવથી તેમજ જાતુવા દેવ-
વામાં કોઈ જાતને વિરોધ જાવનો નથી માટે તેમનાં કહેવાં જાગમ પ્રમાણુન
છે. જાગમમાં જાતમાનું જન્મન સૂક્ષ્મ કોટથી સ્વરૂપ વર્ણુનું છે માટે
જાગમપ્રમાણુથી પણ જાતમાની સિદ્ધિ શક છે. જાતમા જાતુકાણથી
છે જાતુરૂં જાતમાને જાગમનાર કોઈ નથી. જાતમા શાશન છે, પણ કાશમાં
જાતુરૂંથી રીને તેની જાતિમા છે, જાતમા કહી ઉ-પક્ષ થયો નથી માટે
તે જાગ કહેવાય છે.

દેહકાક રૂધિરકાક કોઈ જાતમાઓનો જાગમનાર રૂધિર સ્વીકારે છે
પણ તે સભ નથી, કારણ કે જાતમાઓને એ રૂધિર જાગમે તો જાતમાઓને
કોઈ વસ્તુમાંથી જાતમા અને તે વસ્તુ પડેલ. જા. હની / તેને ઉતાર નથી
તેમજ જાતમાઓ એ જાતમાને જાગમ. જાવે તો ઉત્પન્ન થાયેલી વસ્તુ-
ઓની કોઈ જાતમાની પણ કશીમા સિદ્ધ શક એ કોટી દોષ જાવે છે.
દેહકાક અને કોટી જા પદમાં જાવે છે એ તેને વિસ્તાર કરવામાં જાવે
તે કોઈ જાતમા કોઈ જાવે માટે જાવ વિસ્તાર કરવામાં જાવે નથી. તેને
જાતમાને શાશન કહે છે. વેદાંતથી પણ જાગમને વિત્ત કાને છે. વેદાંત-

માયીઓ પણ આત્માને નિલ માને છે. નૈયાયિકો પણ આત્માને નિલ માને છે, પણ તેમનો માનેલો આત્મા ચિંતનીય છે, અર્થાત્ એકાન્તપણે માનવાથી દોષવૃન્દવિલાસને પામે છે. આત્માને સિદ્ધ કહ્યો છે તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. વસ્તુતઃ આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ વિચારીએ તો સિદ્ધના જેવું છે. કર્મથી રહિત ચતાં આત્મા પરમાત્મતાને પામે છે. બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે. આત્મા ક્ષણે ક્ષણે જદલાય છે. પૂર્વશ્લુમાં જે આત્મા હતો તે પશ્ચાત્ ક્ષણમાં નથી, અર્થાત્ ક્ષણવિનાશી આત્મા છે. કિંતુ ઉત્તરોત્તર આત્મામાં જ્ઞાનસંતતિપ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે આમ તેમનું કહેવું યોગ્ય ઠરતું નથી; કારણ કે આત્માને ક્ષણિક માનતાં અપર આત્મામાં જ્ઞાનસંતતિપ્રવાહ જતો નથી ઇત્યાદિ પ્રસંગે કહેવાશે. જૈનેતર કેટલાંક દર્શનો આત્માને નિલ સ્વીકારે છે તે જગવાદીઓ કરતાં અપેક્ષાએ અનંતગણાં સારાં છે, કિંતુ તેમના મતમાં એકાંતપણ હોવાથી સર્વથા સત્ય સિદ્ધ કરતાં નથી. આ પ્રમાણે આત્માની અસ્તિતાની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ હવે આત્મા ક્યાં રહે છે? તે વ્યાપ્ય છે કે વ્યાપક છે તે જણાવે છે.

શ્લોકઃ

આત્માઽસંખ્યપ્રદેશશ્ચ, દેહવ્યાપી ચતુર્ગતૌ ।

કેવલજ્ઞાનભાવેન, સર્વવ્યાપક ઇષ્યતે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—અસંખ્ય પ્રદેશોવડે આત્મવ્યક્તિ કહેવાય છે અને તે કર્મના યોગે દેહવ્યાપી ચાર ગતિમાં છે. જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાન ભાવવડે સર્વવ્યાપક ઇષ્યત છે.

ભાષ્યાર્થઃ—આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે અને તે અર્પી છે. કર્મના યોગે આત્મા દેહમાં વ્યાપીને રહે છે, હુંજીઆના શરીરમાં તેમજ હસ્તિના લવમાં હસ્તિ જેવડા શરીરમાં અસંખ્ય પ્રદેશોવડે વ્યાપીને રહે છે. જેમ નીલમણિનો પ્રકાશ જલના લણુપાત્રમાં વ્યાપીને રહે છે તેમજ મોટા જલપાત્રમાં પણ વ્યાપીને રહે છે, તેમજ આત્મા પણ પોતાના અસંખ્યપ્રદેશોવડે નાના તેમજ મોટા શરીરમાં વ્યાપીને રહે છે, દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યગ્ગતિ અને નરકગતિમાં જ્યાંમુઠી આત્મા રહેછે ત્યાંમુઠી અસંખ્યાત પ્રદેશોવડે દેહવ્યાપી છે એમ જણવો અને જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય ■ ત્યારે આત્મામાં લોકાલોક સર્વનો ભાસ થાય છે, માટે સર્વવ્યાપક આત્મા, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ છે.

સ્વાદ્વાદરીત્યા માનેલા આત્મામાં અણુવાદ અને વ્યાપકવાદનો સમાવેશ થાય છે. સકરાચાર્ય એકાન્ત આત્માને વ્યાપક માને છે અને તે સર્વ પ્રાણીઓનો

એક જાતમા માને છે. સમાનુજ આચાર્ય આત્માને જલુરૂપ માને છે અને તે પ્રતિશરીર મિત્ર માને છે અને જાતમા તે પરમાત્મા થવો નથી એમ સ્વીકારે છે. જ્યારે આ તે આચાર્ય મિત્ર મિત્ર વાદ સ્વીકારી પરસ્પર એકબીજાના વાદને તોડવામાં અનેક દુવજો ન્યાયયુક્તિથી દેખાડે છે. સંક્રા-
 માર્ગના મનવાના મદદરેવ-ત્રી ઉપાસના કરે છે. સમાનુજ આચાર્યના પંચ-
 વાના વિષ્ણુની ઉપાસના કરે છે. આ પ્રમાણે અપેક્ષારહિત સ્વસિદ્ધાંતને
 સ્થાપન કરનાર સંક્રાચાર્ય અને સમાનુજ આચાર્ય ધોનાના પદ્મ કરતાં
 પ્રતિપક્ષી પદ્મને અસત્ય કરાવે છે, ત્યારે જૈનદર્શન ને બે વાદને પણ અપે-
 ક્ષાથી ધોનાના પદ્મમાં સ્થાપન કરી અનેકાંતપણે વિગ્રય કરે છે. એકાંતપણે
 ઉદેશ્ય જાણી અસંખ્યવાદોને આનાદિકાગથી જૈનદર્શન સાપેક્ષપણે ધોનાના
 અનેકાંતસ્વરૂપમાં સમાવે છે. આત્મપ્રદેશ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા
 બાધ્ય છે અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ શેષવસ્તુના પ્રતિભાસથી આત્મા બ્યાપક
 છે, જ્ઞામ અપેક્ષાએ બ્યાધ્ય અને બ્યાપકસ્ત્રવ માનતા કંઈ મંડનમંડન રહેતું
 નથી. જ્યાં સાપેક્ષાએ જાને જાણુથી તપાસીને વસ્તુ માનવામાં આવે છે ત્યાં
 મંડનમંડનની પ્રાપ્તિ થતી રહેતી નથી. એકાંત આત્માને બ્યાધ્ય માનીએ તોપણ
 ઘટે નહીં, તેમજ એકાંત આત્માને બ્યાપક માનીએ તોપણ ઘટે નહીં, માટે
 અપેક્ષાએ જાને વાદ માનવાની ઘરર છે તે જણાવતા છતાં અવકાર કહે છે.

શ્લોક:

વ્યાપ્યવ્યાપકમાવત્ત્વં, સાપેક્ષાતઃ સ્ફુટં મતમ્ ।
 નિત્યાનિત્યપ્રવાદાનાં, સમાસો જૈનદર્શને ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—જૈનદર્શનમાં બ્યાધ્ય અને બ્યાપકપણું સાપેક્ષાથી સ્ફુટ
 માનેયું છે, તેમજ નિત્યવાદ, અને અનિત્યવાદનો સમાવેશ થાય છે.

ભાષ્યાર્થ:—જાતમા વ્યક્તિથી શરીરને બ્યાપી રહે છે, માટે તે બ્યાધ્ય
 કહેવાય છે અને જ્ઞાનમાં સર્વ જાણે છે તેની અપેક્ષા એ બ્યાપક કહેવાય છે.
 જ્ઞામ જે જાણનો પણ સાપેક્ષાથી સ્ફુટ માની શકાય છે. જ્ઞામ બ્યાધ્ય
 અને બ્યાપકપણું માનવાથી કોઈ એકાંતે બ્યાપ્યપણું આત્માનું માને છે તેના
 ઉપર પત્તુ પ્રાપ્તિસ્વભાવના રહે છે. તેમ કોઈ એકાંતે બ્યાપકપણું આત્માનું
 માને છે એવા સિવમનાનુવાથી ઉપર પત્તુ મધ્યસ્થના રહે છે, એમ મા-
 ધ્યસ્થસ્થવના રહેવાથી રાજદેવનો સ્વભાવ છે અને રાજદેવનો સ્વભાવથી
 સ્વ-માની પરમાત્મદેવ થાય છે. જ્ઞામ પરમાત્મદેવ પ્રાપ્તિમાં સાપેક્ષાવાદ જ
 સુત્રમમાર્ગે જાણે છે. કારણ કે આ પ્રમાણે સાપેક્ષાવાદ માનવાથી કોઈનું
 મંડનમંડન એકાંતે થતું નથી ધોનાના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે અપરજાદ તેમજ

તરવારની ધારની જરૂર પડતી નથી, સાપેશ્વવાદથી દરેક ધર્મો કે જે દુનિયામાં પ્રવર્તે છે તેના ઉપર પણ સમભાવ આવવાથી કોઈ મનુષ્યનું શુકરવાની શુદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની આરાધના કરવામાં મનન સ્થિરતા થાય છે. સર્વ દર્શનવાળાઓની સાથે શ્રાતૃભાવ રહે છે. ક્રોધાદિ દોષનો નાશ થતાં ચિત્તની નિર્મલતા રહે છે. હૃદયની શુદ્ધિ થતાં પરમાત્માનું યથાર્થ ધ્યાન થાય છે. અનેકાંતવાદની યથાર્થ પ્રકૃપણા કરતાં છતાં પણ એકાંતવાદ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી. આત્મામાં અપેક્ષાએ યજુવેદમાં પણ બે ધર્મ સ્વીકાર્યા છે. તદેજતે તદ્વ્રજતે તદ્મજા પૂજતે કમ્વતે તદ્મજા ન પૂજતે ન કમ્વતે. તે શ્રદ્ધ હાસિ છે બ્યવહારની અપેક્ષાએ, પણ વસ્તુતઃ તે શ્રદ્ધ કંપાશમાન થતું નથી. અર્થાત્ હાલતું નથી આમ યજુવેદમાં પણ એક શ્રદ્ધને બે અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તેમજ જૈનદર્શનમાં પણ અપેક્ષાએ એકજ આત્મામાં બે ધર્મ સ્વીકારવામાં આવે છે, તેથી કોઈ ભતનો વિરોધ આવતો નથી.

આત્મામાં નિત્યપણું અને અનિત્યપણું માનવામાં આવે છે.

વેદાન્તશાસ્ત્રો શ્રદ્ધ અર્થાત્ આત્માને એકાંત નિત્યજ્ઞ માને છે અને આત્માના અનિત્યવાદનું એકાંત ખંડન કરે છે, તેમજ બૌદ્ધનાં શાસ્ત્રો આત્માને એકાંત ક્ષણિક માને છે. ક્ષણક્ષણમાં આત્મા ઉત્પન્ન થઈ મરી જાય છે અને અન્ય આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ લોકમાં એક આત્મા હોતો નથી. ડુગડાંની ઘડીઓ હોય છે તેમાં નીચેની ઘડીમાં કસ્તુરી મૂકવામાં આવે તો જેમ ઉપરઉપરની ઘડીમાં કસ્તુરીની વાસના ચાલી જાય છે, તેમ પૂર્વનો આત્મા નષ્ટ થતાં જ્ઞાનસંતતિ ઉત્તરોત્તર આત્મામાં ચાલી જાય છે, પણ એક આત્મા રહેતો નથી. વેદાન્તિયો કહે છે કે, હે બૌદ્ધો ! પૂર્વના આત્માનાં સમાનકાળમાં ઉત્તરઆત્મા માનવામાં આવે તો વિજ્ઞાનસંતતિ ચાલી જાય. પણ ઉત્તરઆત્માની ઉત્પન્ન દશામાં પૂર્વનો આત્મા ન હોય તો વચમાં જ્ઞાનસંતતિ કોના આધારે રહી ? અર્થાત્ કોઈના આધારે ન રહી તેથી પૂર્વના આત્માની જ્ઞાનસંતતિ ઉત્તરઆત્મામાં જઈ શકે નહીં. આ પ્રમાણે વેદાન્તિયોનું બોલવું સાંભળી બૌદ્ધો કહે છે કે, તમારું કહેવું યથાર્થ નથી. કારણ કે પૂર્વક્ષણનો આત્મા બે કે ઉત્તરક્ષણ આત્માનો સમાનકાલી ન હોય તો પણ પૂર્વક્ષણ જ્ઞાનસંતતિ છે તે ઉત્તરક્ષણ આત્મામાં ચાલી જાય છે. જેમ ક્યારના બીજને લાખના રંગની લાખના દેવામાં આવે અને પશ્ચાત્ તેને વાવવામાં આવે તો ઉત્પન્ન થનાર કપાસમાં રક્તતા આવે છે, ત્યારે સમજવાનું

• સિદ્ધ ઉત્તરક્ષણ કાર્યકાલ આ દર્શાતમાં જ્યેવામાં આવે છે, તેથી

• ૧૧ સમાન ક્ષણભાવનો નિયમ નથી. આ પ્રમાણે વેદાન્તિયો ઉત્તર-

તરવારની ધારની જરૂર પડતી નથી, સાપેક્ષવાદથી દરેક ધર્મો કે જે દુનિયામાં પ્રવર્તે છે તેના ઉપર પણ સમભાવ આવવાથી કોઈ મનુષ્યનું ભૂરૂં કરવાની શુદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની આરાધના કરવામાં મનની સ્થિરતા થાય છે. સર્વ દર્શનવાળાઓની સાથે વ્રાતૃભાવ રહે છે. ક્રોધાદિક દોષનો નાશ થતાં ચિત્તની નિર્મલતા રહે છે. હૃદયની શુદ્ધિ થતાં પરમાત્માનું ચર્ચાર્થ પ્ધાન થાય છે. અનેકાંતવાદની ચર્ચાર્થ પ્રરૂપણા કરતાં છતાં પણ એકાંતવાદ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી. આત્મામાં અપેક્ષાએ યજ્ઞવેદમાં પણ બે ધર્મ સ્વીકાર્યા છે. તદેજતે સદ્ગતે તદ્ગમ્ય એજતે કમ્પતે તદ્ગમ્ય ન એજતે ન કમ્પતે. તે શ્રદ્ધ હાલે ॥ અવહારની અપેક્ષાએ, પણ વસ્તુતઃ તે શ્રદ્ધ કંપાયમાન થતું નથી. અર્થાત્ હાલતું નથી આમ યજ્ઞવેદમાં પણ એક શ્રદ્ધને બે અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તેમજ જૈનદર્શનમાં પણ અપેક્ષાએ એકજ આત્મામાં બે ધર્મ સ્વીકારવામાં આવે છે, તેથી કોઈ ભતનો વિરોધ આવતો નથી.

આત્મામાં નિત્યપણું અને અનિત્યપણું માનવામાં આવે છે,

વેદાન્તશાસ્ત્રો શ્રદ્ધ અર્થાત્ આત્માને એકાંત નિત્યજ્ઞ માને ॥ અને આત્માના અનિત્યવાદનું એકાંત ખંડન કરે છે, તેમજ બૌદ્ધનાં શાસ્ત્રો આત્માને એકાંત દક્ષિણ માને છે. ક્ષણક્ષણમાં આત્મા ઉત્પન્ન થઈ મરી જાય છે અને અન્ય આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ લોકમાં એક આત્મા હોતો નથી. હુમડાંની ઘડીઓ હોય છે તેમાં નીચેની ઘડીમાં કસ્તુરી મૂકવામાં આવે તો જેમ ઉપરઉપરની ઘડીમાં કસ્તુરીની વાસના ચાલી જાય છે, તેમ પૂર્વનો આત્મા નહ થતાં જ્ઞાનસંતતિ ઉત્તરેત્તર આત્મામાં ચાલી જાય છે, પણ એક આત્મા રહેતો નથી. વેદાન્તિયો કહે છે કે, દે બૌદ્ધો ! પૂર્વના આત્માના સમાનકાળમાં ઉત્તરઆત્મા માનવામાં આવે તો વિજ્ઞાનસંતતિ ચાલી જાય. પણ ઉત્તરઆત્માની ઉત્પન્ન દશામાં પૂર્વનો આત્મા ન હોય તો વચમાં જ્ઞાનસંતતિ કોના આધારે રહી ? અર્થાત્ કોઈના આધારે ન રહી તેથી પૂર્વના આત્માની જ્ઞાનસંતતિ ઉત્તરઆત્મામાં જઈ શકે નહીં. આ પ્રમાણે વેદાન્તિયોનું બોધવું સાંભળી બૌદ્ધો કહે છે કે, તમારું કહેવું ચર્ચાર્થ નથી. કારણ કે પૂર્વક્ષણનો આત્મા બે કે ઉત્તરક્ષણ આત્માનો સમાનકાલી ન હોય તો પણ પૂર્વક્ષણ જ્ઞાનસંતતિ ॥ તે ઉત્તરક્ષણ આત્મામાં ચાલી જાય છે. જેમ ક્યારાના બીજને લાખના રંગની જાવના દેવામાં આવે અને પશ્ચાત્ તેને વાવવામાં આવે તો ઉત્પન્ન થનાર કપાસમાં રક્તતા આવે છે, ત્યારે સમજવાનું કારણકાલ સિદ્ધ ઉત્તરક્ષણ કાર્યકાલ આ દર્શાતમાં બેવામાં આવે છે, તેથી કારણકાર્યનો સમાન ક્ષણભાવનો નિયમ નથી. આ પ્રમાણે વેદાન્તિયો ઉત્તર-

છે અને કથંચિત્ અવાચ્ય છે. સંસારમાં કર્મબંધ હેતુઓથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને આત્મરમણતાની અપેક્ષાએ કર્મનો અકર્તા છે. તેમજ શુદ્ધ-ધર્મની અપેક્ષાએ શુદ્ધકર્મનો કર્તા છે અને કર્મનો હર્તા છે એમ સાપેક્ષાથી સ્યાદ્વાદરહસ્ય હૃદયમાં લાસે છે. કેટલાક આત્માને એકજ માને છે. ત્યારે કેટલાક આત્માને અનેક માને છે અને પરસ્પર એકબીજાનું ખંડન કરે છે. પણ જો અપેક્ષા સમજવામાં આવે તો એકબીજાના પશ્ચને સમજતાં મધ્ય-સ્થતા રહે છે. કેટલાક એકાંત આત્માને કર્મનો કર્તાજ માને છે અર્થાત્ કદી આત્મા કર્મની ક્રિયાથી રહિત થતો નથી, સદાકાલ કર્મ કર્યા કરે છે આમ માને છે તેને પૂછવામાં આવે તો કહે છે કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે કર્મથી રહિત થઈ શકે નહીં. ત્યારે અકર્તાવાદી કહે છે કે આત્મા કર્મનો કર્તા માનવો એ ભ્રમ છે કારણ કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છેજ નહિ. કર્મકર્તૃવાદી કહે છે કે જો આત્મા કર્મ ન કરતો હોય તો શરીરરહિત સંબંધ હોવો જોઈએ નહિ. કર્મવિના શરીરનો સંબંધ નથી. અકર્તૃવાદી કહે છે કે, શરીર જડ છે, જડની ક્રિયા જડ કરે. કંઈ આત્મા ચેતનાવંત છે તેથી જડની ક્રિયા કરે નહિ.

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિન! જડની ક્રિયાનો કર્તા જો આત્મા ન માનવામાં આવે તો આત્મા તે કર્મનો ભોક્તા થઈ શકે નહિ. જગત્માં એક સુખી દેખાય છે તેમજ જગત્માં એક દુઃખી દેખાય છે, તેનું કારણ કર્મ અવશ્ય માનવું જોઈએ. જો તેનું કારણ કર્મ નહિ માનવામાં આવે તો જીવને સુખદુઃખની વ્યવસ્થા થઈ શકશે નહિ.

અકર્તૃવાદી—હે કર્તૃવાદિન! તમારું કહેવું મયાધોમ્ય નથી. કારણ કે પરવસ્તુ જે જડ છે તેનો કર્તા આત્મા શી રીતે હોઈ શકે? પરવસ્તુનું કર્તૃપણું પરવસ્તુમાં છે, તે કંઈ અન્યવસ્તુમાં જતું નથી તેથી કર્મનો કર્તા આત્મા સંભવતો નથી. હું કહું છું, હું ભોમવું છું. એવો અભ્યાસ તો ફક્ત અજ્ઞાનતાના લીધે આત્માને થાય છે. માટે આત્મા સદાકાલ અકર્તા છે. મૂર્ખ હોવો શેષ કર્મથી આત્મા બંધાય એમ માની હું બંધાઉં છું એમ ભ્રમ ધારણ કરે છે. અને તેથી તપશ્ચર્યા વગેરે અનેક કષ્ટો કરે છે, અહો કેટલી ખેદની વાત!!!

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિન! તમો જે જોયો છે તે યુક્તિયુક્ત નથી. કારણ કે, કર્મની ક્રિયાનો કર્તા જો આત્મા ન હોય તો કર્મ આત્માને ન લાગે અને જ્યારે કર્મ આત્માને ન લાગે તો આત્માને જન્માદિક લેવાની જરૂર જ પડે નહીં પણ સગીર ધારણ કર્યું તે તો પ્રલયજ્ઞાન છે ત્યારે તે આત્માની ક્રિયાવના શી રીતે હોઈ શકે તે વિચારવું જોઈએ. હું કહું છું,

કર્તૃવાદ અને અકર્તૃવાદનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે. બે વાદિયો અપેક્ષા એકબીજાની સમભ્યા તિના વાદવિવાદ કરતા હતા. જૈનદર્શને અપેક્ષા સમભવી બેને સાત કર્યાં. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી કર્મનો કર્તા આત્મા છે. પણ જ્યારે આત્મા પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ ઓળખે છે અને શુદ્ધસ્વરૂપમાં જે જે અંશે રમણતા કરે છે તે તે અંશે આત્મપ્ર-દેશોથી કર્મના પરમાણુઓને ખેરવી નાખે છે. આત્મા કર્મની સર્વ પ્રકૃતિયો ખેરવીને પરમાત્મા બને છે. જ્યારે આ પ્રમાણે આત્મા કર્મનો નાશ કરે છે ત્યારે કર્મનો હર્તા આત્મા કહેવાય છે. તેમજ આત્મા વ્યવહારનયની અ-પેક્ષાએ મન, વચન અને કાયાના યોગને ધારણ કરવાથી યોગી કહેવાય છે અને શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ અયોગી કહેવાય છે, એમ અપેક્ષાએ બે ધર્મ સ્વીકારતાં વાદવિવાદના ઝગડા રહેતા નથી.

પતંગ્લિ યોગના અષ્ટાંગમેદ માની તેનાથી મુક્તતા સ્વીકારે છે ત્યારે વ્યાપક શ્રદ્ધવાદી કહે છે કે, આત્મા અબદ છે તેથી સદાકાલ મુક્ત છે માટે યોગની જરૂર નથી એમ સ્વીકારે છે અને કહે છે કે, અનાદિમુક્ત સર્વવ્યાપક આત્માને કોઇનો યોગ નથી તો યોગ શી રીતે સિદ્ધ થાય? પતંગ્લિ જણાવે છે કે, આત્મા પ્રકૃતિથી બંધાયેલ છે. જ્યાંમુખી આત્મા માયાના સંબંધમાં છે ત્યાંમુખી રામદ્રેષાદિક દોષો રહે છે, માટે રામદ્રેષાદિક દોષોનો નાશ કર-વાસાદ્ય યોગનાં આઠ અંગ માનવાંજ જોઇએ. અનાદિથી શ્રદ્ધ માયાથી મુક્ત છે એ સિદ્ધાંત નથી. ઇલાદિ પોતાની મુક્તિયો જણાવે છે. જૈનદર્શન આ બે પક્ષને પણ અપેક્ષાએ સ્વીકારે છે, અનાદિકાળથી કર્મનો સંબંધ આત્મા-ને છે અને તેથી ચોરાથી લાખ છવયોનિર્મા અનેક શરીર ધારણ કરી આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે, આઠ કર્મ છે તેનો નાશ કરવાસાદ્ય યોગનાં અ-ષ્ટઅંગ છે. કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે, ત્યારે કેવલ જ્ઞાનમાં લોકાલોક ભાસવાથી સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા ગણાય છે, એમ અપેક્ષા-એ અમુક સ્થિતિએ અમુક પક્ષ ઘટી શકે છે.

આત્મરૂપ ઈશ્વરે આ શરીરરૂપ જન્મત્ જનાવ્યું છે, માટે આત્મા તે શ્રદ્ધા કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ શરીરનું પ્રતિપાદન કરે છે માટે, તે વિષ્ણુ કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ જન્મ-તનો આયુષ્યની મર્યાદાએ સંહાર કરે છે માટે તે મહાદેવ ગણાય છે, આમ અપેક્ષાએ શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરપણું પણ આત્મામાં ઘટે છે. આત્મરૂપ ઈશ્વરજ આ દેહરૂપ સૃષ્ટિનો ઉત્પન્નકર્તા છે. અને તેમાં રહી સુખદુઃખ ભોગવે છે. આત્મરૂપ ઈશ્વર આ શરીરમાં રહી વૃત્તિયોરૂપ ગોપીકાઓની સાથે અનેક પ્રકારની શાતા અને અશાતાયોએ ક્રીડા કરે છે માટે તે કૃષ્ણ કહેવાય

પદાર્થ તેઓનીસાથે ગયો નહીં. આત્મા જ્યારે આવી રીતે નિશ્ચય કરે છે ત્યારે જડ પદાર્થના પ્રેમને લીધે મમત્વવિષ્ય આપી રહ્યું હતું તે મમત્વ-વિષ્ય ઉતરી જાય છે. મમત્વવિષ્ય ઉતરી જવાથી આત્મા જાય છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે જાય છે, અને તેથી સંસારમાં સુખની શુદ્ધિ રાખતો નથી.

આખું જગત્ મમત્વ બાવથી બંધાયેલું છે. આ માફ, એ મારો, ઇલાદિ બાવથી પોતાને પોતે જગત્ ઓળખી શકતું નથી. મમત્વભાવથી બંધાયેલું જગત્ ઉન્નત પુરૂષની પેઠે વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે. ઘડીમાં હસે છે, ઘડીમાં રૂને છે, લડે છે, શોક કરે છે, ઉપજે છે, અને મરે છે. એમ જગત્ની મમત્વયોગે વિચિત્ર દશા દેખવામાં આવે છે. વેર, ઝેર, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, આદિ દુર્ગુણોની ઉત્પત્તિ ખરેખર મમત્વના યોગે થાય છે. કેટલાક પદાર્થો ઉપર રાગ થાય છે ત્યારે પ્રતિકૂળ કેટલાક પદાર્થો ઉપર દ્વેષ થાય છે. આમ રાગ અને દ્વેષનું ચક્ર સદાકાલ ચાલ્યા કરે છે. રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કર્યાવિના મુક્તિ નથી. કહ્યું છે કે, રાગદ્વેષકો જ્ઞાનવિન, મુક્તિનો વદ નાહિ, કોટી કોટી જપ તપ કરે, સર્વે અકારણ પાહુ ॥૩૩ જગત્માં જ્યાં ત્યાં રાગ અને દ્વેષે પ્રમિત જીવો અનેક પ્રકારનાં કુકર્મ કરે છે. અહો ! રાગ અને દ્વેષનું એટલું બધું જ્ઞેર છે કે તેમાંથી કોઈ વિરલા મનુષ્યો છૂટી શકે છે. સાંસારિક જડ પદાર્થોમાં પ્રિયપણની શુદ્ધિથી આત્મા તે પદાર્થો તરફ વસડાતો જાય છે. અને તે પદાર્થો ક્ષણિક હોવાથી નષ્ટ થતાં પુનઃ શોક પેદા થાય છે. ઈન્દ્રિયજન્યમાન ક્ષણિક પદાર્થોમાં શું રાચવું શું માચવું. જે પદાર્થો પ્રાતઃકાલમાં મુન્દર દેખાય છે તેજ પદાર્થો સંધ્યામાં ખરાબ દેખાય છે. જે ભક્ષ્ય પદાર્થો ક્ષણમાં પ્રિય લાગે તેજ પદાર્થો ક્ષણમાં અપ્રિય લાગે છે. જે પદાર્થો અપ્રિય લાગે છે તેજ પદાર્થો પુનઃ પ્રિય લાગે છે. જ્યારે આમ વિચારીએ છીએ ત્યારે પ્રિયપણ અને અપ્રિયપણ મનની કલ્પનાથી કલ્પાયેલું લાગે છે. મનની કલ્પનાથી કલ્પાયેલું પ્રિયપણ અને અપ્રિયપણ મિથ્યા છે ત્યારે ક્યાં રાચવું અને ક્યાં દ્વેષ કરવો ? બાહ્ય પદાર્થોઉપર ચતું પ્રિયપણ અને અપ્રિયપણ ખરેખર પ્રાંતિરૂપ છે. વસ્તુતઃ બાહ્ય પદાર્થો પ્રિય કે અપ્રિય નથી. મનમાં ઉઠેલું પ્રિય અને અપ્રિયપણ છે તે ક્ષણિક છે. મન ક્ષણિક હોવાથી જગત્માં બાહ્ય પદાર્થો જે જે છે તે સર્વથી હું મિત્ર છું. બાહ્ય પદાર્થો ક્ષણિક છે, જડ છે, રૂપી છે, અને હું આત્મા તો અવિનાશી છું, ચેતન છું, અરૂપી છું, આનેકમય છું, અનંત જ્ઞાનાદિક શક્તિનો સ્વામી છું. બાહ્યપદાર્થોમાં મહારા-ત્કારાપણું કરવું તે ખરેખર મિથ્યા કલ્પના છે. ખરેખર આ પ્રમાણે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોથી હું આત્મા સિત્ત છું એમ જો નિશ્ચય થયો તો હવે બાહ્ય લક્ષ્મી,

અને દ્રેષની ભાવનાઓ ક્ષય પામતી જાય છે; અને આત્મદશાની ઉજ્જ્વલતા થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપસમ થતો જાય છે, અને તેથી જ્ઞાનવડે સર્વ પદાર્થોનો આત્મામાં ભાસ થાય છે; તેજ આત્માને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી બતાવે છે.

શ્લોક:

મીયન્તે સર્વતોમાવા, અનેન વ્રક્ષચક્ષુષા ।

આત્મેતિ કથ્યતે તેન, સમ્યગ્વ્યુત્પત્તિયોગતઃ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જે આત્માના જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થો જણાય છે, મપાય છે આથી તે સમ્યગ્વ્યુત્પત્તિયોગથી આત્મા કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:—આત્મા જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થોને જણી શકે છે. કોઈ પણ પદાર્થ એવી નથી કે તે આત્માના જ્ઞાનગુણમાં ભાસ્યા વિના રહે. જેમ જેમ કર્મોપરણોથી રહિત આત્મા થતો જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનમાં વિશેષ વિશેષ પદાર્થો ભાસતા જાય છે. છેવટ સર્વથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મોનો નાશ થતાં સંપૂર્ણ પદાર્થોનો કેવલજ્ઞાનમાં ભાસ થાય છે, ત્યારે આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય છે. સર્વ પદાર્થો અમુક અમુક છે એમ જણવાની શક્તિના ક્ષીણ આત્મા કહેવાય છે. આત્માની સર્વ શક્તિયોમાં જ્ઞાનશક્તિ મુખ્યતા ઓગવે છે, કારણ કે આત્માની અસ્તિતાનો પુરાવો જ્ઞાનશક્તિ છે. આત્માનો જ્ઞાનગુણ સ્વાભાવિક ધર્મ છે, તેથી કોઈ પણ અવસ્થામાં જ્ઞાનગુણ નાશ પામતો નથી. કેટલાક મતવાદિયો મુકાવસ્થામાં આત્મામાં જ્ઞાનનો નાશ માને છે, પણ તે મુક્તિમુકા વાત નથી. સંપૂર્ણ કર્મ આવરણોનો નાશ થતાં આત્મામાં સંપૂર્ણ કેવલજ્ઞાનગુણ ખીંચે છે. જ્યાં કોઈ પણ પદાર્થનું જ્ઞાન નહીં તે મુક્તિ કહેવાયજ નહીં. (ઈંટ અને પત્થરના સમાન એવી મુક્તિને કોઈ કહીએજ નહીં.) આત્માનો જ્ઞાનગુણ ઓગરૂલ ગમે તેવાં જ્ઞાનાવરણ આવે તોપણ અવરણો નથી. અલ્પરસ અગંતમો ગ્રામો નિશુષ્પાદિયો હોઈ. જ્ઞાનનો અનન્યો જાગ નિલ ઉષાડી રહે છે. સર્વકાલમાં જ્યાં ત્યાં જ્ઞાનથી આત્માને ઓળખી શકાય છે.

હવે તે જ્ઞાનનું વિગ્રેયતઃ સ્વરૂપ બતાવે છે.

શ્લોક:

વિજ્ઞાનમાન્મનો ધર્મઃ, જ્ઞાન્યમાવપ્રકાશકમ્ ।

આન્મનો જ્ઞાનપર્યાયે, લોકાલ્લોકં વિલીયતે ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વિજ્ઞાન છે તે આત્માનો મૂળસ્વાભાવિક ધર્મ છે. અને

શુભ છે. તે સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માની શુદ્ધતામાં રમણતા કરતાં સહજ આનંદ પ્રગટ થાય છે માટે આત્મદબ્ધની સર્વ દ્રવ્યોમાં શ્રેષ્ઠતા છે.

આત્માની શ્રેષ્ઠતાપૂર્વક ચારિત્રનું વર્ણન કરે છે.

શ્લોક:

આત્મનઃ સર્વદ્રવ્યેષુ, શ્રેષ્ઠતા ભાવિતાશુભા ।

સહજાનન્દભાવેન, ચારિત્રમદ્ભુતં સ્ફુટમ્ ॥ ૧૪ ॥

સમિતિગુપ્તિયોગેન, શુદ્ધધર્મ સમુદ્ભવઃ ।

મુલ્લદુઃસ્વપસન્નેષુ, સમચારિત્રવાન્સ્મૃતઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—આત્માની સર્વ દ્રવ્યોમાં શ્રેષ્ઠતા કહેલી છે. સહજ શુદ્ધ આનંદસ્વભાવવડે અદ્ભુત ચારિત્ર પ્રગટ બહુનું. સમિતિ અને ગુપ્તિના યોગવડે શુદ્ધધર્મનું પ્રગટપણું થાય છે. શાતાવેદનીવજ્યન્ય મુખ, અને અશાતાવેદનીવજ્યન્ય દુઃખના પ્રસંગોમાં જે સમ છે. અર્થાત્ સમભાવ ધારણ કરે છે તે ચારિત્રી બહુવો.

ભાવાર્થ:—આત્મામાં જ્ઞાનમુખ વચેરે ગુણો રજા છે તેવા જડ દ્રવ્યોમાં રજા નથી. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોથીજ સર્વદ્રવ્યોમાં આત્માની મહત્તા છે. સહજાનન્દગુણથીજ આત્મા પોતાનું ચારિત્ર પ્રકાશી શકે છે. શુદ્ધ આનંદથીજ શુદ્ધચારિત્ર પરમાય છે. સહજાનન્દની પ્રમારી જ્યાં ભોગવાતી નથી ત્યાં શુદ્ધચારિત્રનો ગંધમાત્ર પણ નથી. જેમ જેમ સહજાનન્દગુણનો અનુભવ થાય છે તેમ તેમ ચારિત્રપણું બહુનું. શુદ્ધચારિત્ર એમ કહે છે કે હું જ્યાં હોઉં ત્યાં સહજાનન્દની પ્રકટતાજ હોય. જે યોગિઓ સહજાનન્દની પ્રમારી ભોગવે છે તેમનામાં શુદ્ધચારિત્રપણું હોય છે. જે સાધુઓ ઘઈ વિષયકષાયને ધારણ કરે છે તેમનામાં સહજાનન્દની પ્રમારી ક્યાંથી હોય ? અલગત હોઈ શકે નહીં. જેમ જેમ કર્માવરણો ટળતાં આત્માનો જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે તેમ તેમ આત્માની ઉજ્જવળતા થતી જાય છે. ઈયાંસમિતિ આદિ પંચ-સમિતિ અને મનોમુક્તિ, વચનમુક્તિ અને ક્રમ્યમુક્તિ એ ત્રણ મુક્તિ એ અટપ્રવચનમાતાના સસેવનથી આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે. પાંચ સમિતિનું પ્રતિપાઘન એ અપવાદમાર્ગ છે અને ત્રણ મુક્તિનું પ્રતિપાઘન એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. આત્મામાં એ ત્રણ મુક્તિનું મુખ્યતાએ સેવન કરવું હોય.

ત્યંત આવશ્યકતા છે. નિયમથી આત્મા જ્ઞાનનું અને પરનું પત્ર ભંડું કરી શકે છે. આત્મા, મોડના લીધે અનેક પાપના દેતુઓને આચરે છે, પત્ર નિયમનું દર રીને પ્રતિપાલન કરવાથી પાપના દેતુઓથી દૂર રહે છે, અન્ય યંધોમાં નિયમોનું સ્વરૂપ વિશેષતઃ ૧૧ ત્યાંથી વિશેષ જિજ્ઞાસુએ નિયમોનો અધિકાર લેઈ લેવો. નિયમ પાળનારાઓએ આસનનો જય કરવો બેઠાંબે.

શ્રીહું ઇંગ માસન.

આસનના અનેક પ્રકારના બેઠાં શાસ્ત્રોમાં કદા છે. ધૈયાસન, વ્રજાસન, તિલ્લાસન વગેરે આસનના બેઠો છે. મનને જિતવાનેમાટે આસન સાધવાની આવશ્યકતા ૧૧ પદ્માસન વાગી બેસવાથી પેટના વજા રોગો શમી જાય છે, અને તેથી ચિત્તની સ્થિરતા પણ થઈ શકે છે, જ્યાંમુખી શરીરમાં આત્મા રહેલો છે ત્યાંમુખી શરીરની ચંચળતા ટાળી મનનો જય કરવાની આવશ્યકતા છે. પદ્માસનથી પ્રાણની ચંચળતા ટળે છે.

વચન ગુપ્તિ સાધ્ય કરવાથી નવીન કર્મ બધાનું નથી. તેમજ કામ ગુપ્તિથી પણ આજ પ્રવૃત્તિ વગેરે રોગોનો નાશ થાય છે, સમિતિનું સ્વરૂપ મુગમ છે, જ્યાંમુખી ગુપ્તિમાર્ગમાં રહેવાય ત્યાંમુખી તેમાં રહેવું બેઠાંબે, ગુપ્તિમાર્ગમાં ન રહેવાય ત્યારે સમિતિનો આદર કરવો બેઠાંબે. ગુપ્તિનું યથાર્થ પાલન કરવાથી અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. મનોગુપ્તિની ઉત્કૃષ્ટ દશા સિદ્ધ થવાથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે, પાંચ સમિતિ અને મળુ ગુપ્તિનું જે યથાર્થ પરિપાલન કરવામાં આવે છે તો આત્મા પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત કરે છે. સુખદુઃખના પ્રસંગોમાં જે સમ રહે છે તેજ આનું ઉત્તમ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેજ ચારિત્રધારી કહેવાય છે, સુખદુઃખના પ્રસંગોમાં જે મુનિ પોતાના સમભાવમાં રહી શકતો નથી તે ઉત્તમ મુનિ ગણાતો નથી. સુખદુઃખના પ્રસંગોમાં સમભાવ રાખવાથી સમભાવરૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમભાવમાં એવું અત્યંત બળ ૧૧ કે તે ગમે તે દહાંનમાં મુજિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. કથું છે કે,

ગાથા.

લેયંવરો અસંયરોવા, વુસ્તો ઘા અહ્ય ગધોવા ।

સમભાવમાવિમળ્યા, ટહહ મુરકં ન સંદેહો ॥ ૧ ॥

જ્ઞેતાખર હોય, કિંચર હોય, શુદ્ધ હોય, અન્ય વેદાન્તી વગેરે હોય પણ સમભાવે આત્મા જેલું જાળવે છે તે મુજિ પામે છે તેમાં સંદેહ નથી. આવી સમભાવની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત કરનાર શુદ્ધચારિત્રી ગણાય છે. સમભાવની દશામાં રહેવું એ કંઈ સામાન્ય કામ નથી. ઉત્તમ સમભાવની દશા મુનિએ પ્રાપ્ત કરવી બેઠાંબે. આત્મસુખના અભિલાષીએ સમભાવને

એવી રીતે જેણે આત્માનો નિશ્ચય કર્યો છે તે મહાત્મા આવી સમભાવ-
શ્રેણી ઉપર ચઢી શકે છે.

સમભાવશ્રેણી ઉપર ચઢવામાટે ઉત્તમ જ્ઞાનગતિથી
વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, તે કહે છે.

શ્લોક:

જ્ઞાનગર્ભિતવૈરાગ્ય, મુત્તમં પ્રાપ્ય યોગિરાટ્ ।

અક્ષરં નિર્મલં શુદ્ધં, પરમાત્મપદં મજેત્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—મહાયોગી જ્ઞાનગર્ભિત ઉત્તમ વૈરાગ્ય પામીને અક્ષર નિર્મલ,
શુદ્ધ, પરમાત્મપદને સેવે છે.

ભાવાર્થ:—ઉત્તમ એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પામીને યોગી અક્ષર નિ-
ર્મલ પરમાત્મપદ પામે છે. દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય, મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન-
ગર્ભિત વૈરાગ્ય, એમ વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ પડે છે. દુઃખના યોગે દુઃખગર્ભિત
વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આનો વૈરાગ્ય મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે. મોહગર્ભિત
વૈરાગ્યમાં મોહનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, આનો વૈરાગ્ય પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય
છે. આ બે પ્રકારના વૈરાગ્ય તો અજ્ઞાનીને પણ હોય છે, જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય
જે તેજ ઉત્તમ છે. કારણ કે તે સર્વ પદાર્થોનું દેવ, સ્વેચ્છ, અને ઉપાદેયપણે
જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉપજે છે. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી આત્મા
સમભાવ શ્રેણીપર ચઢી શકે છે. આત્મા વિના અન્ય વસ્તુપર મમત્વભાને
બંધાતો નથી. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો સર્વ આત્માઓને પોતાના સમાન માવ
છે. પ્રારબ્ધયોગે સાંસારિક કાર્ય કરતો છતો પણ જલપકજવત્ ન્યારો રહે
છે. સાંસારની ખટપટમાં તે મુગ્ધાતો નથી. અજ્ઞાને કદામહ કરી મનુષ્ય-
જન્મની નિષ્ફળતા કરતો નથી. જે જે દેતુઓથી રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે
દેતુઓથી દૂર રહે છે. તૃષ્ણાના પાશમાં પડી મૃતવત્ દીન થતો નથી.
આત્મા તેજ સારમાં સાર માને છે, પરમાત્મભાવનામાં સદાકાલ મમ રહે
છે. શરીરમાં છતાં શરીરથી વિજ પોતાના આત્માને ભાવે છે. શુદ્ધ ઉપ-
યોગમાં રમણતા કરી પરમપદ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ચારિત્રધારક યોગિને આ
સંસારના કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મોહ થતો નથી, તેથી જ નિર્મમત્વભાવ
પામીને સંસારથી છૂટે છે.

મમત્વભાવ જ્ઞાનિને ધાય નહીં એમ જણાવે છે.

શ્લોક:

મમત્ત્વં જ્ઞાનિનઃ કિં સ્યાન્, હેયાદેયવિવેકનઃ ।

મમત્ત્વોપાધિનિર્મુક્ત, આત્મા મુક્તઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૮ ॥

હૃદયમાં અજ્ઞાન અને મમત્વ છે તો તે પશુપંચીના કરતાં વિશેષ લાગી નથી. આ સર્વ મ્હારે અર્થે મમત્વભાવ ઉઠે છે તો સંસારમાં છતાં લાગી યાવ છે. દેશમમત્વ, કુળભવિમમત્વ, કુળધર્મમમત્વ, ગચ્છમમત્વ, શિષ્યમમત્વ, પુત્રમમત્વ, વસ્ત્રમમત્વ, સંસ્થાનમમત્વ, અને ભક્તમમત્વ ઇત્યાદિ મમત્વમાં બંધાએલો એવ કર્મપાશથી છૂટી શકતો નથી. હું લાગી: એવું અદંભાવરૂપ મમત્વ જ્યાંમુઠી આત્મામાં આરોપણમાં આવે છે ત્યાંમુઠી પરેખરે લાગીપણું મગટતું નથી.

અજ્ઞાની એવ સંસારના દેતુઓમાં પણ મમત્વ કદાપી સંવરના દેતુઓને આશ્રવદેતુઓપણે પરિભ્રમાવે છે અને જ્ઞાની એવને તો મમત્વ થતું નથી, તેથી આશ્રવના દેતુઓને પણ સંવરપણે પરિભ્રમાવે છે. કહ્યું છે કે, અજ્ઞાની જ્યાંથી બંધાય છે ત્યાંથી જ્ઞાની છૂટે છે. જ્ઞાનિયો ખાતાં પીતાં આદિ અનેક કાર્ય કરતા છતા પણ મમત્વકાદેવથી લેખાતા નથી. જ્ઞાની પુરૂષો બાજવસ્તુઓને ઉપભોગમાં લે છે, સંયમ રજીલાયે વાપરે છે, પરંતુ તેથી તેઓ પરિવહી મજાતા નથી. કારણ કે મૂઝાં તેજ પરિમહ છે. પણ કંઈ બાજનાં ઉપકરણો પરિમહરૂપ નથી, જે અન્તરમાંથી મમત્વબાવરૂપ પરિમહ ટલ્યો તો લાગવાનું કંઈ ખાટી રહેતું નથી. કશ વૈકલ્પિક સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે મૂઝા પરિમહો ઘુલોનાવપુલ્લેગ ભાવિના, મૂઝાં તેજ પરિમહ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરસ્વામીએ કહ્યો છે. સૂત્રોમાં કહેલા નિર્મમત્વ ભાવથીજ આત્મા સર્વ વસ્તુઓથી પોતાને ભિન્ન માનતો છતો પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પામે છે. જ્ઞાનિકમાં પણ મમત્વભાવ રાખવાથી નિશ્ચયતઃ આત્મા છૂટી શકતો નથી, વેદાદિકમાં પણ મમત્વભાવ રાખવાથી આત્મા પરિમહ બંધનમાંથી છૂટી શકતો નથી. જ્યારે આત્મા મમત્વનો લાગ કરે ત્યારેજ તે લાગી થઈ સ્વપરનું કલ્યાણ કરી શકશે. કેશત્રોચ કરવો સહેલ છે પણ અન્તરમાંથી દ્રેષ કાઢવો મહા મુશ્કેલ છે. વસ્ત્ર રંગીને પહેરવાં સહેલ છે પણ વૈરાગ્યથી હૃદયને રગતું મુશ્કેલ છે. ગામેચામ પરિભ્રમણ કરવું સહેલ છે પણ અન્તરથી ચિત્તની પરિભ્રમણતાનો લાગ કરવો મુશ્કેલ છે. સ્ત્રીવાદિકનો બાજ લાગ કરવો સહેલ છે પણ કામપરિભ્રુતિનો લાગ કરવો મુશ્કેલ છે. તાત્પર્યાય એ છે કે બાજ વસ્તુને લાગ કરી અન્તરમાં રહેલા કામાદિક દોષોનો જે લાગ ન કર્યો તો ખરેખરો લાગ કહી શકાતો નથી. પરભાવ પરિભ્રુતિમાં પોતાનાપણું કંઈ નથી એમ નિશ્ચય કરી જે જે પરભાવના વિચારો આવે તેને પોતાના માનવા નહીં. તેના ઉપરથી મમત્વભાવ ઉઠાવવો જોઈએ, એવી રીતે પરવસ્તુપરથી મમત્વભાવ ઉઠાવતાં આત્મા શુદ્ધ આત્મિક ધર્મને અવશ્ય પામે છે.

ચારિત્ર પામીને જીવો પરમાત્મસુખ પામે છે, માટે બાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પરમાત્મસુખ તેજ ખરેખર સુખ છે, આવો સદૃશ-તાનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કેવો મુનિવર આવે અપૂર્વ આનંદ પામે છે તે જણાવે છે.

શ્લોક:

સંત્યક્તસર્વસંકલ્પો, નિર્વિકલ્પસમાધિતામ્ ।

સંમાપ્ય તાત્ત્વિકાનન્દ, મશ્નુતે સંયતઃ સ્વયમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જેણે સર્વ સંકલ્પોનો ત્યાગ કર્યો ॥ એવો મુનિવર પોતે નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામીને સહજાનન્દને પામે છે.

ભાષ્યાર્થ:—જ્યાંસુધી સંકલ્પવિકલ્પવાળું મન છે ત્યાંસુધી મનમાં શાંતિ થતી નથી, અને જ્યાંસુધી મન બાહ્ય પદાર્થોમાં આસક્ત રહે છે ત્યાંસુધી વિકલ્પ સકલ્પ પ્રમથ્યા વિના રહેતા નથી. જે જે ક્ષણે મન વિકલ્પસંકલ્પમય હોય છે તે તે ક્ષણે આત્માનો ઉપયોગ રહેતો નથી, અને આત્માના ઉપયોગ વિના સહજાનંદનો ગધ પલ્લુ આવતો નથી. હું અને મહાર્ એવો અધ્યાસ જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી મનની સ્થિરતા થતી નથી. સ્થિરતા વિનાના ચંચળ મનમાં આત્માના આનંદનો પ્રકાશ યદ્ય શકેજ નહીં. જે બ્રહ્મસુખમાં નિશ્ચય જુદી છે તો આત્માના આનંદનું સ્વપ્ન પણ આવનાર નથી, અને જે આત્માના આનંદમાં નિશ્ચય જુદી છે, તો જરૂર આત્માનો આનંદ તમે લેઈ શકશો. જ્યારે દુનિયાદારીનો કોઈ પણ સંકલ્પ મનમાં સ્ફુરે નહીં ત્યારે આત્માનો આનંદ સહજે પ્રમટ્ટી શકશે.

મનની એવી ચંચળ દશા છે કે તે જ્યારે ત્યારે કંઈનો કંઈ સંકલ્પ કર્યાં કરે છે. મનની સંકલ્પદશા ઠાળવા માટે ખાસ ઉચ્ચ કરવાની જરૂર છે. આત્મજ્ઞાન યનાં મનના ધર્મોને છૂટી શકાય છે, મન સૂક્રમ છે માટે મનને છૂટનાર આત્માનો અચૂષી ઉપયોગ પ્રમટ્ટવો જોઈએ. મનની સકલ્પ-દશાપક્વ સંસાર છે, મનના વિકલ્પસંકલ્પ ટળનાં સંસારનો અન આવે છે. મનને વશ કરવું એજ મોટામાં મોટી ક્રિયા છે. કેટલાક શરીરની ક્રિયામાં ધર્મ માની તેમાં આસક્ત રહે છે, પણ તે પામર જીવો મનને છૂટવાની ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેટલાક તો એમ કહે છે કે, જલ્દ ક્રિયા કરવી તે જ્ઞાનિનું લક્ષણ છે. પણ તે જિયારા તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજ શકતા નથી. મનના વિકલ્પ સંકલ્પ ઠાળવા માટે જલ્દ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. ધ્યાનક્રિયાનો વિશેષ આદર થવાથી મનના સંકલ્પો ટળે છે. બ્રહ્મપદાર્થોની વાસના જ્યાંસુધી હોય છે, ત્યાંસુધી મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ થવા કરે છે, પણ

છે, આનો પ્રસંગ સદાકાળ રહેવો મુશ્કેલ છે. કેટલાક મનુષ્યો મનની સ્થિરતાને માટે પોકારો કરે છે, મનને વશ કરવું એમ જુઓ પાળ્યા કરે છે, પણ જ્યાંમુઠી શુદ્ધસ્વરૂપમાં મનને રમાવું નથી ત્યાંમુઠી મનની સ્થિરતા નથી. મનનો એવો સ્વભાવ છે કે તેને કંઈક ને કંઈક વિચારવું જોઈએ. મનને શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમાવતાં તે આત્માના ઉપયોગમાં જાય છે અને તેથી બાહ્યવસ્તુઓનું વાન જૂઠી જાય છે, આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ સ્થિર છે, શુદ્ધસ્વરૂપની સ્થિરતાના સને મન પણ સ્થિર થાય છે, શુદ્ધસ્વરૂપમાં વિકલ્પસંકલ્પ નથી, તેથી વિકલ્પસંકલ્પ ટળતાં આત્મા પોતાની સદબલનંદશાનો અનુભવ લેઈ શકે છે. જડ વા ચેતન સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના સ્વરૂપે રજા છે. જડ પદાર્થ છે તે ચેતન થતા નથી અને આત્માઓ કદી જડ થવાના નથી, ચેતનના સ્વભાવે ચેતનમાં સુખ છે. જ્યાં શુદ્ધ ઉપયોગ થતાં સમભાવરૂપ અનુભવપ્રકાશ ખીસે છે.

તે સમયે આત્મા બીજાના ચંદ્રમાની પેઠે ખીલેવો

ગણાય છે તે જણાવે છે.

સોફી

સામ્યામૃતપ્રસાદેન, જીવન્મુક્તોઽમિધીયતે ।

સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાને, સાપેક્ષાતો ઘટેત સઃ ॥ ૨૩ ॥

શુક્લેન પરિણામેન, સામ્યાનન્દો વિવર્દ્યતે ।

ધ્યાતા સમ્યગ્ વિજાનાતિ, ધ્યાનં હિ જ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—સમભાવરૂપ અમૃતના પ્રસાદવડે જીવન્મુક્ત કહેવાય છે અને તે જીવન્મુક્ત, અપેક્ષાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાને ઘટે છે. શુદ્ધપરિણામવડે સમભાવરૂપ જ્ઞાનંદ વૃદ્ધિ પામે છે અને ધ્યાતા, જ્ઞાનયોગવડે સમ્યક્ધ્યાનને સારી રીતે જલે છે.

બાવાર્થઃ—સમભાવરૂપ અમૃત પ્રસાદવડે આત્મા જીવન્મુક્ત ગણાય છે. જીવતાં પણ જલે મુકાવણા હોય એવા સિદ્ધનાં સુખનો અનુભવ હોનાર આત્માને અપેક્ષાએ જીવન્મુક્ત કહેવામાં આવે છે, ખરું જીવન્મુક્તપણું તો તેરમા ગુણસ્થાનકમાં સયોગી કેવલીને ઘટે છે પણ અપેક્ષાએ ચોથા ગુણસ્થાનકમાં પણ આત્મું જીવન્મુક્તપણું ઘટી શકે છે. ચોથા ગુણસ્થાનકમાં પણ ભેદજ્ઞાનથી જડ અને ચેતનનો ભિન્ન ભિન્ન સાક્ષાત્કાર પરોક્ષ પ્રમાણથી થાય છે, તેથી ત્યાં પણ સામ્યામૃતનો લેશ ઉપરના ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘટે છે. આત્માના પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનેજ સત્ત્વ ધન માને છે, આત્મા તેજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય કરે છે, આત્મા વિના જડમાં કદી સુખ નથી

ભાવાર્થ:—રાગ અને દ્રેવના યોગે મન ચંચળ થઇને જ્યાં ત્યાં પરિ-
 ભ્રમણ કરે છે, ક્ષણભાંગ પણ એક ઠેકાણે ઠરતું નથી. મન રાત્રી અને
 દીવસમાં જ્યાં જ્યાં પરિભ્રમણ કરે છે, વિદ્યુતના વેગ કરતાં પણ મનની
 ગતિ અત્યંત વેગવાળી છે, આકાશમાં ચડી શકાય, કદાપિ પાતાળમાં પેશી
 શકાય પરંતુ મનને છતવું મહાદુર્લભ છે, બાકરણ અને ન્યાય શાસ્ત્રોનો
 અભ્યાસ મુખે કરી શકાય છે પરંતુ મનને વશ કરી શકાતું નથી. હોય
 કરાય છે, પૃથ્વી ઉપર સથન કરી શકાય છે પરંતુ મનને છતી શકાતું
 નથી. લાંબાં લાંબાં બાપણો આપી શકાય છે પરંતુ મનને છતી શકાતું
 નથી. અનેક પ્રકારના દુર્ભરી સૌથી શકાય છે પરંતુ મનની શુદ્ધિ કરવી
 દુષ્કર છે. અવધાનો પણ ભુદ્ધિના વેશવથી કરી શકાય છે પણ મનની
 સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી મહાદુર્લભ છે. વિગ્રહીને પણ વશ કરી શકાય છે પણ
 બળવાન એવા મનને વશ કરવું દુષ્કર છે. (પ્રભુની પૂજા કરતાં પણ શેકતું
 મન ઢેકવાડે મધું હતું.) ખાતાં પણ મન અન્ય ચિત્તવે છે, પાણી પીનાં પાત્ર
 મન અન્ય ચિત્તવે છે, ધર્મની ક્રિયાઓ કરતાં પણ મન અન્યત્ર પાગેશ્વર છે,
 ક્ષણમાં ગાડીનો અને ક્ષણમાં લાડીનો વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે મન
 એટલું બધું ચંચળ છે કે એને વશ કરવું તેના ઉપાયોમાં મોટા મોટા
 યોગિઓ પણ નિષ્ફળ નિવડે છે તો સામાન્યની તો શી વાત કરવી. જ્યેષ્ઠા
 વિકાર છે તેટલા મનમાં પ્રમટે છે, માટે મન વશ કરતાં સર્વ વિકારોનો ન્યાય
 થાય છે. મનને છતવામાં અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોગવા પડે છે, છટકી
 ગયેલું ઢોર હોય છે તેને પણ વશ કરવું હોય છે તો અનેક ઉપાયો યોગવા
 પડે છે ત્યારે મનને વશ કરવામાં કેટલા ઉપાયો યોગવા જોઇએ ? આત્મ-
 જ્ઞાન થાય તો મનને વશ કરવાના ઉપાયો મુગ્ધે છે, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે
 સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવી જોઇએ. મનને વશ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે
 કે, આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઇએ. આત્માનું ધ્યાન કરતાં મનની સ્થિરતા થાય
 છે. આર્તધ્યાન અને શેદધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનું
 અવલંબન કરવું જોઇએ, ધર્મધ્યાન ધ્યાનમાં અશુભ ચેરવાના વિચારોનો નાશ
 થાય છે અને શુભ ચેરવાના વિચારો પ્રમટ થાય છે. શુભ વિચારોમાં
 અનંતશક્તિ રહી છે. અશુભ વિચારોનો નાશ કરવો તે પણ પોતાના દાઘમાં
 છે. સારા વિચારો કરવા તે પણ પોતાના દાઘમાં છે, આત્મા ધારે તો શું
 કરી શકતો નથી ? કાલા, વાણી અને મનને વશ કરવાની શક્તિ, આત્મામાં
 રહી છે. આત્મા ધારે છે તે કરી શકે છે તો મનને વશ કેમ ન કરી શકે ?
 આત્મા પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે મન અન્યત્ર પરિભ્રમણ કરતું
 નથી. આત્મામાં ચિત્ત રાજવાથી રાગ અને દ્રેષ થતો નથી. આત્મધ્યાનથી
 મન જલ્દિ ભટકતું નથી, અને જ્યારે જલ્દિ ભટકતું નથી, ત્યારે રાગદ્રેષ

શી રીતે પ્રક્ટી શકે ! જાતન પ્રક્ટી શકે નહીં માટે જ્ઞાન-મધ્યાન તેજ સર્વો-
 ત્તમ ઉપાય છે. ચોક્ષિયો મન વશ કરવા જ્ઞાનયોગની સાધના કરે છે,
 દ્વિયોગ અને રાજયોગથી મનને વશ કરવા પ્રવળ કરવો રાજયોગની પ્રા-
 પ્તિમાં દ્વિયોગ નિમિત્તકારણ છે, દ્વિયોગની ક્રિયાઓ રાજયોગીને મન વશ
 કરવામાં સાદાઈ કરે છે, મનને મારના પરમ-મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.
 શાસ્ત્રે કહે મન કંઈને કંઈ ચિન્તયા કરે છે તે શું ચિન્તયે છે તેનો પગો ઉપ-
 યોગ મૂકવ શી યાચે છે, ઉપયોગ મૂકીને મનનું ચિન્તન બંધ કરવું. નકામા
 વિચારો મન કરે છે તેથી મનની રિશ્તિ ઉચ્ચ પુરુષની પેઠે ભગ્ની બંધ
 છે, માટે જ્ઞાનના જગપૂર્વક મન વશ કરવા જનન પ્રવળ કરવો. જ્ઞાનિયો
 કહે છે કે, જાને શુદ્ધ પ્રવળથી મન વશ થાય છે અને તેથી સદ્ગુણો જાન
 જાતે છે અનેક તીર્થકરીએ મનને વશ કરવું અને બલિષ્ઠમાં પલ્ક કરવો.
 મન વશમાં નરે જાવે એમ ચિન્તયી કિન્મન દારવી નરે. ખરેખર મન
 વશમાં જાતી શકે છે, મન વશ કરવામાં ઉચ્ચ અને જાની ખાસ જરૂર
 છે. તેમજ મન વશ કરવામાંજ મનને ખરે મુખ વચાર છે એવો નિષ્કલ વચો
 બોલ્યો. મનને વશ કરવું તેજ ખાસ કાંઈક છે એવો પરિપૂર્ણ નિષ્કલ વચો
 બોલ્યો. માથા શાકે માગની પેઠે જાન પ્રવળ કરવાથી જાને મનને વશ
 કરવામાં કોમ કનેદમંદ નીવડે છે, મનમાં વળા વિકલપ અને સંકલ્પોને એક
 પડી એક દૂર દહાવણ બોલ્યો. મનને જ્ઞાન-મધ્યાનના ધ્યાનમજા રોડમાં
 જાનમધ્યાન અને રીઠધ્યાનનો નાશ થાય છે. ખરેખર જ્ઞાન-મધ્યાનથીજ વસ્તુના
 મનન વિકલપ અને સંકલ્પો ટળે છે, જ્ઞાન-મધ્યાનથી ધ્યાનકર્મનો નાશ થાય
 છે અને જાને જાને કુલ્લવ્યાનના જાને કેવલજાન પ્રવડે છે, જાનું સર્વોત્તમ
 જ્ઞાન-મધ્યાનનું જવલજન કરવું બોલ્યો. જ્ઞાન-મધ્યાનથી મન વશ થાય છે એ
 ખરેખર જાનુભવની વાત છે. ક્ષયોપશમજાનથી જ જ્ઞાન કરાય છે તેનો
 ઉપયોગ જાન શાખો બોલ્યો. જ્ઞાન-મધ્યાનસંગિથી અને પરમાત્મજાનની
 પ્રાપ્તિ થાય છે. તાકે મન વશ થાય તેમા તે શુ કહેવું ?

મનને વશ કરવાને આપ્રમાણે ધ્યાન મુખ્ય હેતુ છે એમ
 વળાવી દુવે મન વશ કરવા માટે સર્વ ઉપાયો સિ-
 દ્ધિમાં દર્શાવ્યા છે તેમ પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્લોક

ચિત્તે વગ્નીકૃતે સર્વ, વિજ્ઞાનીયાદગ્નીકૃતમ્ ।
 વગ્નીકરણાય ચિત્તસ્ય, સર્વોપાયઃ પ્રજલિતવાઃ ॥ ૨૬ ॥

શાસ્ત્રાર્થઃ—ચિત્ત વશ કરાંથી સર્વ વશ કરવું એમ બલવું. કારણમાં તપ
 જ્ઞાન આદિ સર્વ ઉપાયો કર્યા છે તે ખરેખર મન વશ કરવા માટેજ બલવા.
 ચો. ૬

ભાનાર્થ:—ચિત્તની ચંચળતા અનેક પ્રકારની બાહ્યોપાધિવોગત: કહેવાય છે. દસ્તિકર્મ્યુવત્ તથા વિલુપતાવત્ મનની ચંચળમતિ કોણ અનુભવતો નથી. એ તાદૃશ મન વશ કરવા માટે તપની પ્રરૂપણા કરી છે. જપ કરવાનું કારણ પણ તેજ છે, કારણ કે જપ કરવાથી અન્ય વસ્તુઓમાં મનના ગમનનો રોધ થાય છે. અર્થાત્ ઇષ્ટદેવ મુર આદિના જપમાં એકતાર થયેલું મન અન્યની યિત્તા કરી શકતું નથી. જેમ સિંહ અને દસ્તિને દળવે દળવે યુક્તિથી વશ કરવામાં આવે ■ તેમ મનને પણ શનૈ: શનૈ: યુક્તિથી વશ કરવું જોઈએ.

રાગદ્વેષ કરવો એ મનનો ધર્મ (સ્વભાવ) છે. રાગદ્વેષને છતવા હોય તો મનમાં ઉકળી ચિક્ષ્પ અને સંકલ્પની શ્રેણિઓને દાળવી, મનને જો છતવું હોય તો મનમાં ઉઠતા શુભાશુભ વિચારોને તટસ્થ રહી તપાસવા, પશ્ચાત્ અશુભ વિચારોને આવતા અટકાવવા, શુભ વિચારોથી પણ મન રહિત થઈ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ રહે તેમ પ્રવર્તાવું.

પંચેન્દ્રિયોના વિષયોમાં મન પ્રવૃત્તિવાળું થાય છે તેમાં ખરૂં કારણ તો મન છે કારણ કે પંચેન્દ્રિયો પણ મનના કલા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો મનમાં પ્રિયપણું તથા અપ્રિયપણું ન કલ્પાય તો ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ લુપ્ત થઈ પડે, તેમજ પ્રિય અને અપ્રિય ભાવ વિના જો બાહ્યપ્રવૃત્તિ થાય તો આત્મા ઘણાં કર્મોનો નાશ કરી શકે. સમજો કે ચક્ષુથી સુંદર સ્ત્રીઓ દેખાય, અશુભ પદાર્થો દેખાય, પણ તેમાં મનદ્વારા થતું પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું ઉડી ગયું તો ચક્ષુથી કર્મ બંધાતું નથી. ચક્ષુને દાખી દેવી, વા ચક્ષુને શીડી નાખવાં એ કંઈ ચક્ષુ વશ કરવાનો ઉપાય નથી, પણ ચક્ષુથી સર્વ પદાર્થો દેખાતાં મનમાં પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું જો ન ઉઠે તો ચક્ષુ વશ કરી કહી શકાય. તેમજ કર્ણથી શુભાશુભ અનેક શબ્દો સંભળાય છે, કેટલાક શબ્દો પ્રિય લાગે છે અને કેટલાક શબ્દો અપ્રિય લાગે છે, શબ્દોને પ્રિય તથા અપ્રિય માનનાર મન છે. આત્મજ્ઞાન થતાં શબ્દોમાં થતું પ્રિયાપ્રિયપણું ઉડી જતાં મન શાંત થાય છે તેથી કર્ણથી પ્રિયાપ્રિય શબ્દો સાંભળતાં છતાં પણ મન વશમાં રહે છે. પહેલાં વગડામાંથી જો હાથી પકડી લાત્રા હોઈએ છીએ તેની ખાસે જંદુક અગર તોપ શેડકતાં દોડંદોડા કરી મૂકે છે; પણ જંદુ અભ્યાસ થતાં તોપોના ભવંકર શબ્દથી હાથી નહાસી જતો નથી, તેમજ પ્રથમ અજ્ઞાનાવસ્થામાં મન, શબ્દ સાંભળી રાગદ્વેષના પ્રવાહમાં તણાતું જણાય છે, પણ શબ્દોની પ્રિયતા તથા અપ્રિયતાથી આત્મા ન્યારો છે એમ જાણતાં દોઈ સારા કહે તો તેથી મન હર્ષ પામતું નથી અને કોઈ નકારા શબ્દોથી જોલાવે તો દીલગીરી થતી નથી.

એમ ઘોડું મનુષ્યને કાઢતી પેટીમાં લાવે તો એ જાનેને લટકી રહેવાનો ન હોય, કોઈ પેટીને મની કહેવા જોઈ કહે તેથી પેટીમાં રહેનારને શની જોઈ જાગર થતી નથી. પેટીને આની જેમ કહેવાથી કોઈ મનુષ્ય આવી જોતો મનુષ્ય નહીં. કદાપિ પેટીને દીપેતી જાળેને જાગર રહેનાર પોતાના ઉપર માની લે તો તે એમ જાનવર જે તેમ જાનમા પત્તુ જાગરણ પેટીમાં રહો છે. શરીરના પર્મને જાનમાના માની કોઈ જાગ સાઈવા જોડું કહે તો શરીરપ પેટીમાં રહેનાર જાનમાને પ્રિવાપ્રિવપાતું ન માનતું જોઈએ; જાને જે તે પ્રિવ પ્રિવપાતું માને તો તેની જાવ મળાય. શારીરિક રૂપે રહેવાથી શારીરિકાને દીવથી ન મારવું કરવી જોઈએ જાગરો તો રૂપી છે, જાનમા તો જાગરૂ છે, રૂપી જેવા જાગરૂમાં પ્રિવ જાને જાપ્રિવપાતું જાનથી મનુષ્ય છે, જાગરૂ ને મનની કાવનથી કહેતું છે જાને જાનમાનાથી મનની કાવનનો ન્યાય થાય છે. જિન્દગી કોઈ પત્તુ પડાવે સુધ. લાને ત્યારે જાપા તિન. કુટો થવાનો નથી. તેમજ તૃપા લાને ત્યારે જાવપાન ક્યાં વિના કુટો થવાનો નથી. તેમજ વાગીથી વયા વિના કુટો થવાનો નથી, ત્યારે શું જિન્દગીને વયા કરી કદી શકાય? કુટલો જિન્દગીને વયા કરવા મનુષ્ય પરવું કરે છે, પત્તુ જાનુજા વિચારનાં સર્વેનમ ઉપવ એજ છે કે જિન્દગી કુટલથી જાનાં પીનાં તેમાં મનોદારા પ્રિવત્વ જાને જાપ્રિવત્વની કાવના થાય છે તે કોઈ રેવી. જિન્દગી કુટલોદારા પ્રિવત્વ ખવવ તો તેથી મનમાં કુટા ન કાતું તેમજ જાનવ પડવો ખવવ તો જાનુજા ન થતું. જાવના પડાવેમાં મનોદારા પ્રિવાપ્રિવત્વની કાવના ન કરવી, એમ કરવાથી રસેન્દ્રિય કાવાય છે. કુટલો મનને કલ્પા વિના કાવથી સર્વ વસ્તુ એમી કરી ખાવ છે તેથી શું તેથી મનના પ્રિવ જાને જાપ્રિવ જાવનો જાવ કરી શકાય? ના કરી નહીં. વાગી એવી વાગી કે એથી જાનુજા કોઈ રીતે જાવેત થાય નહીં. જાનુજા વિચારથી કોટલો વાગી વસ્તુન જૂપી છે માટે શુભ પરિણામથી વાગી જોવથી. રમ જાને દેવ વિના સ્વતંત્રિતાએ જાવા જોવવાથી મન વયા થાય છે. જાવનાં કાર્ય કરવા છતાં. પત્તુ મનને જાનમાસમુખ્ય કરવાથી મનની કાવના રહે છે. જાવમાં કમજ રહેતા છતાં પત્તુ તેને જાવને કાવ લાવેનો નથી જાને નિરોધ રહે છે તેમ જાનમા પત્તુ પોતાના સ્વભાવમા રમતો છત્રે જાવનાં કાર્ય ક્યાં છતાં પત્તુ લેખતો નથી જાવકમવવનું જાનમાની નિરોધના પ્રિવ કરવા માં મનને જાનમાસમુખ્ય કરતું જોઈએ.

જાનમાસમુખ્ય બંધુને પ્રથમ સમ્બંધ સાકાહરીવા આત્મજાન મેજાવતું. જાનમાસમુખ્યમાં કું નથી એવી દહ જાવના કરવી. જાવવસ્તુમાં કું જાને કદાઈ એવો પરિણામ ન હોય જાનુજા આત્મજાવના કરવી, જાનમાસમુખ્યના પદિવકવ દશામટે દરજાજ એક જ કુટલ એકાંત નિર્જન, ઉપદવરદિત,

દાહિ લેવામાં છે તે સખ છે. સામાન્યવૃત્તે દેખવાની દાહિ ને દાંન
 કહેવા છે. આમાં સ્વસ્થસ્વસ્થમાં રમે ને સરિવ કહેવા છે, આમાંની
 વ્યંજનામાંના નાસથી દાહિ પ્રવટે છે તેને વીવદાહિ કહે છે. આમ વસ્તુ-
 એના સંબંધવાની દાહિયોની ડિવા વિના પણ નિવેકાદાહિમાં લેવાનું
 કોને સ્વાદ જાણે છે તે જાન્યો જાન્યુવુ જાણુ.

નિવેકાદાહિમાં જાન્યો જાન્યું જાન્યા એવે જાણે તે જાન્ય
 પ્રમાણની જરૂર નથી. એમ એને એવ જાણે અને તે જાણી જાણી તેમાં
 જાન્યાન જાન્યાં પ્રમાણની મારામતીની થી જરૂર! સાડર મુખમાં જાણી
 અને કોઈ કોઈ તે કોઈ મને નથી તેમાં સમ જાવાની થી જરૂર! જ-
 લવન કોઈ નહીં, તેમ જાન્યાનું જાન કહું, જાન્યાને જાન્ય જાન્યાવો,
 જાન્યા તેમાં એવે જાણી છે. પુસ્તકોની સાધી જાવવાની થી જરૂર!
 જાન્યા-મસ્તુકમાં રક્ષણ કાળમાં જાન્યાની જુમારી જાણી તે પ્રલપ્ત જાન્યાવથી
 જાન્યાવ. તે જાન્ય ન મને તો મુ તેથી જાન્યાન્ય વેદી થયો! ના કહી નહીં.
 કોઈને જાન્યે વેદી અને જાણે જાન્યા એમ કહે કે, અને દેખના
 નથી મારે રાજ્ય નથી તેથી મું રાજ્ય ન દેખવાનો! જલવન દેખવાનો.
 કુવને મૂલને ન દેખી કો, તેથી મું નથી એમ એકારે તેથી મું મૂલ નથી!
 જલવન છે. તેમ જાણે જાન્યામગન પ્રાપ્ત કહું નથી, જાન્યામગન કરી
 જાન્યાની નિવેકાદાહિ મેગવી નથી તેને જાન્યાને જાન્ય મગનો નથી
 તેથી મું જાન્યાને જાન્ય ન મગનો! જલવન માન્યો જાણે. કારણ કે,
 જાન કાળમાં કાલ પણ નિવેકાદાહિમાં જાન્યાને જાન્ય જોવથી કાળ છે.
 એ જાણે પ્રાપ્ત કરે છે તેને તેને જાન્યાવ થાય છે. તેમજ પણ જાણે
 જાન્યા જાન કાળમાં નિવેકાદાહિ પ્રાપ્ત કરે છે તારે તારે જાન્યાને જાન્ય
 પ્રલપ્ત વેદે છે અને જાણે નિવેકાદાહિનું જાન્યા થાય છે તારે જાણે
 જાણવાથી જાન્યાને જાન્ય વેદી કાળે નથી પણ જાન કરી નિવેકાદા-
 હિમાં સમધિસ્થ રહે છે તારે સજાનું જાન્યા વેદે છે, તેથી તેને જાણિક
 જાણિક જાન્ય ઉપર જાણી થી નથી. વિદ્યા અને સૈકાદાહિ જાણે
 સંપા જાણે જાણે જાણે સજાજા જાન્યાને જાન્ય જોવથી કાળ જાણે
 તેમજ નિવેકાદાહિમાં રહે છે તારે તેને જાણે થાય છે તે વર્ણવી
 કાળે નથી તેમ જાણે કહી કાળે પણ નથી. હું જાણે જાન્યાને જાન્ય
 જાણું મું તે જાન્યાને જાન્ય ન મને તો મારે મું મને સાધ્યા તેને
 જાન્યાવ થાય છે તેમાં જાન્ય પ્રમાણની થી જરૂર! સાધ્યા વધુથી ઘટ,
 ઘટ, જાણ વેદે ઘટથી દેખાય તો તેમાં વીધ જાણવાની થી જરૂર, તેમજ
 તેમાં પુસ્તકોની સાધીની થી જરૂર! જલવન કોઈ નહીં-જાન્યાનું જાન્યા
 વેદે છે, તેની કાલિ મગં જાણે પરીવૃથનું નથી. કોઈ રાજ્યોમાં અનેક

અવતાર સીધા તેમાં આત્માની અગ્રુદ્ધ ઘએડી વીર્યશક્તિ કારણ છે. આત્માની વીર્યશક્તિ છે તે આત્મામાં પરિવ્રમે તો અનનકમંથી મુજ ઘઈ શકે તે માટે ખાસ આત્માનું ધ્યાન કરવું લેઈએ પરંપર ૫૦ ૪૩ વસ્તુમા રમણતા કરવાની શી જરૂર ? પરવસ્તુનું ધ્યાન કરના આત્માને શી મુજ ? આત્મા પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે તો સસારજનધનમાથી છટી શકે.

આત્મધ્યાનથી અનંતબલનાં કરૈલ કમનો શય થાય છે, જેટલું આત્મબળ આત્મામાં પરિવ્રમે છે તેટલાં કર્માવરણોનો નાશ થતા આત્માની નિર્મલતા પ્રગટે છે. બાકની અનેક વસ્તુઓ કે જે દષ્ટિ વા અનેક નથી, ત્યારે તેઓનું ધ્યાન કરવાથી કુંઈ ફાયરો થતો નથી. આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાથી આત્માની નિર્મલતા પ્રગટે છે અને અનેક દુઃખોનો નાશ થાય છે આત્મા પોતે પરમાત્મા છે એમ ધ્યાન ધરવાથી આત્માની અનનશક્તિઓનો પ્રકાશ થાય છે. પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં પણ આત્મા પરમાત્મા થાય છે અરિહતાદિક પદનું પણ ધ્યાન ધરતાં આત્મા પરમાત્મા થાય છે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં રહેલા અનંતમુજો પૈકી જે જે જ્ઞાનાદિ મુજો અનુભવમા આવે તેમાં સંયમ કરવો. યોગવિદાના આશય પ્રમાણે ધારણા, ધ્યાન અને શમાયે એ ત્રણની એકત્ર સ્થિતિને સંયમ કહે છે.

દુનિયાનાં ધર્મનાં પુસ્તક દરેક મનુષ્ય વાંચી જોશે તો માનુમ પડશે કે, આત્માજ અનંતશક્તિનું સ્થાન છે, આત્માજ પરમપૂજ્ય ભગવાન છે. અસ્મદીયકૃત આત્મશક્તિપ્રકાશમાં આ બાબત વિશેષતઃ સમજાવી છે. શ્રી મદાવીરમણ સૂત્રોમાં પ્રકાશે છે કે, આત્માજ તારવા યોગ્ય છે, આત્માની નિર્મલતા કરવામાટે સર્વ ક્રિયાઓ કહી છે, આત્માનેમાટે જતો કલા છે. આત્માની અનંતશક્તિઓનો પરિપૂર્ણ પ્રકાશ થતાં આત્મા તેજ પરમાત્મા કહેવાય છે. અરે જમતના છવો ? તમો જ્ઞાતિથી બાકમાં ક્યાં સીધો છો. જેનાથી સર્વ વસ્તુઓ શીધાય છે, જણાય છે, અનતિ શક્તિઓનો ચમત્કાર જેનામાથી પ્રગટે છે તે તમે મોતે દેહમાં રહેલા આત્માજ છો. બાકવસ્તુઓમાં દષ્ટાનિદિવકદપનાનો લાગ કરી આત્મામાંજ લદ્ય રાખો. આત્માજ સર્વનો પ્રકાશક છે, પોતાનો પ્રકાશ કરનાર પણ આત્મા છે, આત્માની દશા આત્મા જણવા સમર્થ છે, આત્મા વિના આત્માનું ધ્યાન ધરવા અન્ય સમર્થ નથી. જડ વસ્તુમાં તો જ્ઞાન ગિવરૂલ નથી તેથી જડ વસ્તુઓ તો આત્માનું ધ્યાન ધરી શકતી નથી. આત્મા પોતે પોતાનું ધ્યાન ધરી શકે છે તેથી સહજ સ્વકીય આનંદનો ભોજા બની શકે છે. ક્રિયા વા બક્તિથી પણ આત્માજ ઉપાસ્ય છે. કારણ કે ક્રિયા અને બક્તિમાર્ગથી પણ આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનોજ ઉદ્દેશ છે, આનું આત્માનું ધ્યાન ધરનારે યાદ

સાત ધાતુનું શરીર બનેલું છે તેમાંની એક ધાતુ પણ આત્માની નથી, શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે સાત ધાતુઓનું રૂપાંતર થઈ જાય છે અને તે વળી અન્ય જીવના શરીરપણે પરિણમે છે. મનુષ્યના આત્માએ ભૂતકાળમાં અનંત શરીરો ધારણ કર્યા હતાં, તે શરીરો રૂપાંતર પામી અનેક જીવોના શરીરરૂપે પરિણમ્યાં હશે. હાલ પણ જે શરીરો દેખાય છે તે અવિધ્યકાલમાં અન્ય શરીર વગેરે આકારોમાં ઓઠવાઈ જશે અને તેના માલીક અનેક અન્ય જીવો થશે, તેને માટે પરસ્પર લડાઈ પણ કરશે. હાલ જે સ્ત્રીના શરીરના પુદ્ગલ છે તે કોઈ વખત માતાના શરીરરૂપે પરિણમેલા હતા, અનેકપણે પરિણમવાનો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે. અહો ! કયા પદાર્થ ઉપર મમતા રાખવી એમ છે ? જે પદાર્થો ઘડીમાં શાતાવેદનીયના હેતુપણે પરિણમેલા હોઈ શકેલા હોય છે, તેના ઉપર રાગ થાય છે, તેજ પદાર્થો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત થતાં તેઓના પ્રતિ દ્વેષ પ્રગટે છે.

જે દૂધપાક ખાવાપર રાગ હોય છે તેના ઉપર ઘડીમાં કારણવશાત્ દ્વેષ પ્રગટે છે. દૂધપાકમાં કંઈ રાગદ્વેષ નથી પણ દૂધપાકપર મનથી રાગદ્વેષ થાય છે. આ પ્રમાણે ખરેખર રાગદ્વેષ મનમાંથી ઉઠે છે, ત્યારે એમ સિદ્ધ થયું કે બાહ્યવસ્તુઓ ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ નથી, પણ બાહ્યવસ્તુઓને ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ માની લેનાર મન છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કલ્પના ધારણ કરનાર મન છે. મનમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું મોહથી કલ્પાયેલું છે. જ્યારે બાહ્યવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું નથી ત્યારે તેપર શા માટે રાગદ્વેષ ધારણ કરવો એમ છે ? ખરેખર જ્ઞાનિયોને બાહ્યવસ્તુપર રાગ વા દ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી. દુઃખે માથું અને કૂટે પેટ. તેમજ પાકાને રોગ અને પખાડીને ડામ દેવાની પેટ આપણે બાહ્યવસ્તુઓને નિંદીએ છીએ. શા માટે તેના ઉપર રાગ થાય છે. બાહ્યવસ્તુઓ કહે છે કે, અમારામાં ઇષ્ટપણું વા અનિષ્ટપણું કંઈ નથી. ત્યારે શા માટે તમારી રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિથી હે મનુષ્યો ! તમે અમને નિંદો છો, સ્તવો છો. ચંદ્રને દેખી કેટલાકને શિતળપણાના ગુણથી તેના ઉપર રાગ પ્રગટે છે અને વિરહિણીઓને તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે છે. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો ચંદ્રના વિમાનને દેખી મનુષ્યો ક્યા મનની કલ્પનાથીજ રાગદ્વેષ કરે છે, તેમાં ચંદ્રના વિમાનને કંઈ નથી. તેમજ બાહ્યપદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ થાય છે તે ખરેખર આત્માની છાંતિથીજ થાય છે. કોઈ છોકરો લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસે છે ત્યારે રાગ કરે છે અને જ્યારે તે ઉપરથી પડી જાય છે ત્યારે લાકડાના ઘોડાને સોટી મારે છે. હવે વિચારો કે, લાકડાના ઘોડાપર બેસનાર છોકરાને રાગ વા દ્વેષ થયો તેમાં લાકડાના ઘોડાને શું ? અવજાત કંઈ નહિ. ખરેખર તેમાં છોકરાના મનમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું થયું તેજ કારણ છે.

સ્ત્રીનું સુંદર રૂપ દેખી પુરુષના મનમાં રાગ પ્રગટે અને સ્ત્રીની પ્રાર્થના

નંત શક્તિયોનો પ્રકાશ કરી શકે છે, માટે રાગનો નાશ કરવા ઉદ્દેશ કરવો. તેજ સંબંધ સ્વેદ કહેવામાં આવે છે કે રાગના હેતુઓનો ત્યાગ કરવો ભેદ્ય છે.

રાગના હેતુઓ પણ પ્રસંગ પામી દ્વેષરૂપે પરિવૃત્ત છે.

સોકો

રાગસ્ય હેતવો યે યે, મજન્તે દ્વેષહેતુતામ્ ।

સાનુકૂલપ્રતિકૂલ, મનોવૃત્તિ પ્રસદ્ગતઃ ॥ ૩૦ ॥

રાગરૂપામનોવૃત્તિ, દ્વેષરૂપા તથૈવ ચ ।

રાગદ્વેષવિનિર્મુક્તં, મનોમોક્ષસ્ય કારણમ્ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—રાગના જે જે હેતુઓ છે તે દ્વેષના હેતુઓરૂપે પરિવૃત્ત છે, તે ખરેખર સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિના પ્રસંગથી છે.

મનોવૃત્તિ બે પ્રકારની છે, રાગરૂપ મનોવૃત્તિ અને દ્વેષરૂપ મનોવૃત્તિ. રાગ અને દ્વેષથી રહિત મનોવૃત્તિ મોક્ષનું કારણ બને છે.

બાક્યાર્થઃ—રાગનાં કારણો બેટલાં છે તેટલાંજ પ્રસંગને પામી દ્વેષનાં કારણો બને છે. સ્ત્રી વગેરે મનની સાનુકૂલ વૃત્તિથી રાગનાં કારણો બને છે. તેજ સ્ત્રી બે પતિનું કથું ન માને તો તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, જે પિતાના બોળામાં બેસનાર પુત્રપર પિતાનો અત્યંત રાગ હોય છે, તે પિતા રાગના યોગે પુત્ર માંદો પડે છે તો મહાદુઃખી થાય છે, પુત્ર ઉપર અત્યંત રાગ ધારણ કરી તેને બાણાવે છે, પરણાવે છે, તેજ પુત્ર બે પિતાના વિચારોથી તથા આચારોથી વિરૂદ્ધ થાય છે તો પછી પિતાનો પુત્રપર અત્યંત દ્વેષ થાય છે. પિતા પોતે પુત્રને વરથી બાર કાઢે છે પુત્ર પણ પિતાનું છુડું કરવા ચૂકતો નથી. ક્યાં પરસ્પર અત્યંત રાગ અને ક્યાં પાછો પરસ્પર દ્વેષ ! અહો સાનુકૂળ વૃત્તિ હોય ત્યાંમુધી રાગ અને પ્રતિકૂળ વૃત્તિ થતાં દ્વેષ થયેલી, મનની સ્થિતિ અજ્ઞાનના યોગે વશા કરે છે. બાક્યાવસ્થામાં કાષ્ટનાં રમકડાં ઉપર અત્યંત રાગ હોય છે, તેજ રમકડાં ઉપર યુવાવસ્થા થતાં રૂચિ રહેતી નથી. ખરેખર અવસ્થાભેદે તથા પ્રસંગભેદે રમકડાં ઉપર રૂચિ તથા અરૂચિ કરનાર મનજ છે. જે મિત્રોપર અત્યંત રાગ હોય છે તેજ મિત્રો કોઈ વખત દ્વેષના હેતુઓરૂપે બને છે.

રાગકારક અને દ્વેષકારક બાલની વસ્તુઓ નથી પણ ખરેખર શોધ કરતાં માહુમ પડે છે કે, સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ તેજ કારણ છે. જે સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ ન થતી હોય તો રાગ અને દ્વેષ થાય નહીં. સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ વસ્તુનાં યોગે અજ્ઞાન અને મોહ છે.—

માટે અત્ર પ્રસંગને અનુસરી દયાની સિદ્ધિનું માહાત્મ્ય છે તેનો અનુભવ સમતાથી થાય છે એમ જણાવે છે.

શ્લોક:

અહિંસાયાઃપ્રતિષ્ઠાયાં, વૈરત્યાગ ઇતિશ્રુતિઃ ।

સામ્યભાવપ્રતિષ્ઠાયાં, પ્રત્યયસ્તસ્ય જાયતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—અહિંસાની (દયાની) સિદ્ધિ થયે છતે વૈરનો ત્યાગ થાય છે આનું ચોમ પાતંજલ સૂત્ર છે તેનો પ્રત્યય (નિશ્ચય)પણ સામ્યભાવની સિદ્ધિ થતાં થાય છે.

ભાવાર્થઃ—અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતાં વૈરનો ત્યાગ થાય છે એ વાત ખરી છે, એવો અનુભવ શાથી થાય છે એમ કોઈના મનમાં આશંકા થાય તો તેનો જવાબ આપે છે કે સમતાભાવ થતાં દયાથી વૈર ત્યાગ થાય છે; એવો સાક્ષાત્ અનુભવ વેદાય છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે દયાની સિદ્ધિ થતાં કોઈના ઉપર દ્રેષ રહેતો નથી અને તેથી કોઈ મ્હારો શત્રુ છે એવું મનમાં આવતું નથી તેથી સર્વ જીવોનો પણ પ્રાયઃ તેના ઉપરથી વૈરભાવ ટળી જાય છે. એવા દયા યોગિયોની પાસે સિદ્ધ જેવા ફૂર પ્રાણિયો આવીને બેસે છે. આવી દયાની સિદ્ધિનો અનુભવ જેના મનમાં રાગદ્રેષરહિતદશારૂપ મનની સમાન અવસ્થારૂપ સમતા પ્રગટી હોય તે બલે છે. પૂર્વોક્ત પાતંજલયોગ સૂત્રનો અનુભવ કરવો હોય તો સમતાથી કરવો, કારણ કે સમતાવંત પુરૂષના ઉપર કોઈ લોકો વૈરભુદ્ધિ રાખતા નથી, અને વૈરભુદ્ધિ હોય છે, તો તે ટળી જાય છે. ઉત્તમ સમતાની પરિપક્વ દશામાં આ દશા અનુભવાય છે. આવી ઉત્તમ સમતા કે કોઈ પદાર્થ વા પ્રાણી પુત્રાદિ ઉપર રાગ પણ નહિ અને કોઈના ઉપર દ્રેષ પણ નહિ. શાતા વેદનીયના ઉદયથી મહત્ત્વાનું નહિ અને અશાતા વેદનીયના ઉદયથી ચિંતા નહિ, લાલ અને અલાલમાં રાગ નહિ તેમ દ્રેષપણુ નહિ, શરીર હોય તો તેના ઉપર રાગ નહિ અને નાશ પામે તો તેના ઉપર દ્રેષ નહિ. મુજિના ઉપર મનમાં રાગ નહિ અને સંસાર ઉપર પણ દ્રેષ નહિ, ધર્મ ઉપર રાગ નહિ તેમ તેમ અધર્મ ઉપર દ્રેષ નહિ, શરીર ઉપર મમત્વ નહિ અને શત્રુ ઉપર દ્રેષ નહિ, ક્રીતિ ઉપર રૂચિ નહિ, અને અક્રીતિ ઉપર દ્રેષ નહિ, જૈન ઉપર પણ સમભાવ અને ત્રિસ્થાત્વી ઉપર પણ સમભાવ, ચૈતન દ્રવ્યો જેટલા તેટલા ઉપર પણ સમભાવ અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ જેટલી છે તેટલી ઉપર પણ સમભાવ, પ્રાણુ રક્ષકપર પણ સમભાવ અને પ્રાણુ સહકપર પણ સમભાવ, આવી ઉત્તમ સમભાવની દશામાં મનની આત્મનિર્મલ દશા થાય છે. આત્માના પ્રદેશોને લાગેલા કર્મના

આપવું જોઈએ, જે જે હેતુઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે આદરવાની આવશ્યકતા જણાય તે તે હેતુઓ આદરવા કે જેથી સામ્ય પ્રગટે.

હવે સામ્યનો મહિમા વિશેષતઃ વર્ણવે છે.

શ્લોકાઃ

સામ્યાત્મા નૈવ વદ્નાતિ, કર્માણિ કિન્તુ છેદકૃત્ ।
 સામ્યાત્મા પૂર્ણયોગી સ્યાત્, યોગશાસ્ત્રેષુ સમ્મતમ્ ॥ ૩૪ ॥
 શુદ્ધાનન્દસ્ય મોક્તા સ્યાત્, સમાત્મા ભગવદ્ગિરા ।
 સમત્ત્વં સર્વભાવેષુ, જીવાજીવેષુ સમ્મતમ્ ॥ ૩૫ ॥
 સમત્ત્વમાત્મનો ધર્મો, રાગરોપવિવર્જનાત્ ।
 સમુલ્લસતિ જીવેષુ, તત્ત્વસમ્મુલ્લસદિષુ ॥ ૩૬ ॥
 યોરકર્માણિ કુર્વાણા, જના યાન્તિ પરાંગતિમ્ ।
 સામ્યભાવપ્રતાપેન, તસ્માત્તં પ્રાપ્નુમુત્સહે ॥ ૩૭ ॥
 સામ્યાદાત્મસ્થિરીભાવો, વીર્યોલ્લાસઃ પ્રવર્ધતે ।
 ક્ષપકશ્રેણિમારુહ્ય, મય્યો યાતિ શિવગ્રહમ્ ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—સામ્યાત્મા કર્મોને બાંધતો નથી, કિંતુ કર્મોનો છેદ કરનાર થાય છે. સામ્યાત્માજ પૂર્ણયોગી થાય છે. એમ યોગશાસ્ત્રોમાં સમ્મત છે. ૧૩૪। જિનેન્દ્ર વાલીવડે સમાત્મા શુદ્ધાનન્દનો લોકના થાય છે, જીવાજીવ સર્વ ભાવોમાં સમત્વ સમ્મત હોય છે. ૧૩૫। રામદેવના વર્ણનથી સમત્વ એ આત્માનો ધર્મ છે. સ્વાત્મસમ્મુખદષ્ટિવાળા જીવોમાં સામ્ય પ્રગટે છે. ૧૩૬। સામ્યભાવ પ્રતાપથી અધોર કર્મ કરનારા પણ શિવપદને પામે છે. માટે મુમુક્ષુ કહે છે કે તે સામ્યભાવ પ્રાપ્ત કરવા હિત્સાહી માઉં છું. ૧૩૭। સામ્યથી આત્માનો સ્થિરીભાવ થાય છે અને વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે. અને ક્ષપક શ્રેણિ મદી ભવ્ય શિવધરમાં ભય છે. ૧૩૮।

ભાવાર્થઃ—સમભાવી આત્મા કર્મોને બાંધતો નથી. કારણ કે તેણે આશ્રવના હેતુઓ રોક્યા છે માટે મુખ્યતાએ કર્મનો છેદ કરનારજ કહેવાય છે; સમત્વના લાભો, અસંખ્ય ભેદ કહી શકાય. તેમાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ સમત્વના ભેદોને પામતો છતો અંતે પૂર્ણયોગી થાય છે, દેમયદ્રાદિકૃત યોગશાસ્ત્રોમાં સામ્યત્વનો અત્યંત મહિમા વર્ણવ્યો છે, ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થો જેમ વસ્તુતઃ નથી, વા અજ્ઞાનથી મનાવા હતા તે સમભાવ પ્રાપ્ત થતાં ઈષ્ટ વા અનિષ્ટ જણાતા નથી; કારણ કે આત્માનું કોઈ ઈષ્ટ કરનાર વા કોઈ અનિષ્ટ કરનાર જ્ઞાણપદાર્થ નથી, એમ સમભાવી સમજ

પંચેન્દ્રિયના દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારડી એ ચાર ભેદ છે. એમ સર્વ જીવો તથા સિદ્ધ જીવો એ સર્વ મહારા આત્માની સમાન છે, મહારા આત્મા સમાન જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાદિ ગુણે સર્વે આત્માઓ છે, માટે જેમ હું છું તેમ સર્વ જીવો છે, ક્રોધના ઉપર રાગ વા દ્વેષ કરવાનું કંઈ કારણ નથી, ચૈતન્યધર્મવિશિષ્ટ હું છું તેમ સર્વજીવો છે. સર્વ એકસરખા જ્ઞાનગુણાદિવિશિષ્ટ છે તેમાં શો રાગ અને દ્વેષ કરવો! જડ વસ્તુઓ પણ અનેક સ્વભાવવાળી અનાદિ કાળથી જુદા જુદા સ્વરૂપે પરિણમે છે, તેમાં શો રાગ કે દ્વેષ કરવો! ખરેખર રાગ કે દ્વેષ કોઈ પણ જડ વા ચૈતન્ય વસ્તુઓપર કરવો તે યોગ્ય નથી.

માટે સિદ્ધાંત કરે છે કે જીવ અને અજીવ પદાર્થોપર સમત્વ ધારણ કરવું તેજ યોગ્ય છે. વિવેકદષ્ટિથી વિચારતાં સમત્વગુણ ખરેખર સત્ય ધામે છે, સમત્વ દશામાં જેમ આત્મા વિશેષતઃ રહેતો બંધ છે, તેમ તેમ તે શુદ્ધાનન્દને ભોગવતો બંધ છે. આવી સમતાના ધારક ગીતાર્થજ્ઞાની બ્રહ્મ યોગિયો થઈ શકે છે.

રાગદ્વેષ દોષના અભાવે આત્માની જે દશા અનુભવાય છે. તે દશાને સમતાદશા કહેવામાં આવે છે, અને તેજ ખરેખરો આત્માનો ધર્મ છે. સર્વ જીવોમાં આનો સમત્વગુણ પ્રગટે છે. રાગ, દ્વેષ, ક્ષયધર્મવાળા છે માટે તેનો ક્ષય થવો ભોધએ, જ્યારે રાગ દ્વેષનો જ્ઞાન ધ્યાનથી ક્ષય થાય ત્યારે જ્ઞાનધ્યાનના અભ્યાસક સર્વ જીવોમાં સમતા પ્રગટે છે. શુદ્ધાનન્દને પ્રગટાવનારી સમતા જગત્માં જન્મવંતી વર્તે છે.

અહોર કર્મ (મહાપાપનાં કર્મ) કરનારાઓ પણ સમતાને પામી પરમ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે. ઘેણક મુગુક્ષુ પણ અભિલાષા કરે છે કે સામ્યભાવપ્રતાપથી તેવું મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરવા હું ઉત્સાહ ધારણ કરું છું. કીલ્ મનુષ્ય અહો! આ જગત્માં પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન ન કરે! અલબ્ધ સર્વે કરેજ. સમતાને પ્રાપ્ત કર્યાથીજ પરમસુખ મળે, ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થવું તે કીને ન ગમે, અર્થાત્ સર્વેને ગમે. સમતાના અભાવેજ અનંતકાળ નિષ્ફળ ગયો, હવે ભ્રમત્ થતાં સમતા પ્રાપ્ત કરવી ભોધએ. સમતામાટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો, તેમ ધર્મિણ્ય છે. સમતાની હૃદયમાં હૃદય દશા પ્રાપ્ત થાયો, એમ જગત્ના સર્વ જીવો ઇચ્છે. જ્યારે ત્યારે પણ સમતા વિના મુક્તિ નથી.

સામ્યથી આત્માની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે, અને વીર્યાતરાયકર્મના ક્ષયોપરામ વા ક્ષયથી વીર્યોદાસ વૃદ્ધિ પામે છે. સમતાની દશામાં વીર્યોદાસ વૃદ્ધિ પામે છે એવો અનુભવ છે. સમતામાં સ્થિરીભાવ પામેલો આત્મા ક્ષપક્રમેણિ આરોહીને સિવવરમાં બંધ છે.

સમગ્ર કહે છે કે એક દુ મોટી સ્ત્રીમર યુ. મારામાં લેસી અનેક બન્ધુક લયો સંચારશાસ્ત્રની વેદીપાર બલ છે. સમગ્ર કહે છે કે બન્ધુક ત્યાં રાજકેષ રહેવા પામતા નથી. સમગ્ર કહે છે કે, જનનકાળનાં લાનેકાં કમં પશુ દુ કાન્તી ને વીડીમાં ખેરવી નામુ યુ. સમગ્ર કહે છે કે, મુખિ મદરા દાશમાં છે, આ ઉપરથી બન્ધુક લયોએ સમજવું કે સમગ્ર સદાકાળ મુખ્યારી છે.

દુવે સામ્યભાવ વા સમગ્રાનું વિવેચન વિશેષતઃ કરાય છે.
સમગ્ર તેજ ભાવચારિત્ર છે.

સ્લોક:

સામ્યમેવાહિ ચારિત્રં, સર્વદા સમ્મતં સ્ફુટમ્ ।

ફલં જ્ઞાનસ સામ્યં વૈ, સૂત્રેષુ તત્ પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર તેજ ભાવચારિત્ર છે, હવેત તે ભાવથી પ્રલક્ષ છે. જનનું રૂપ સમગ્ર છે, એમ સૂત્રમાં કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:—જિનવાણી અનુસાર વીધા અંગીકાર કરથી તે દ્રવ્યચારિત્ર છે, અને સમજાવવાસા પ્રમદ કરથી તે ભાવચારિત્ર છે. દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રવટના થાય છે. દ્રવ્યચારિત્ર કારણ છે અને ભાવચારિત્ર કાર્ય છે, સર્વ તીર્થકરો દ્રવ્યચારિત્ર અંગીકાર કરી ભાવચારિત્ર પ્રવટ કરે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉપસ્થિતક દ્રવ્યચારિત્ર દેવાથી ભાવચારિત્રરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ કરે એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. દ્રવ્યચારિત્ર વિના શુદ્ધસ્થને કોઈ વખત અર્થન પરિણામની નિશુદ્ધિથી સામ્યભાવરૂપ ભાવચારિત્ર-અપવાદમાર્ગે-પ્રવટે છે એમ બલવું. દ્રવ્યચારિત્રનું પણ સામ્યજિદ સામ્યભાવ છે.

જ્ઞાનનું ફલ સામ્યમાય છે.

અમદાનનું રૂપ સમગ્ર છે એમ શાસ્ત્રકારો પ્રતિપાદન કરે છે, જાનવિના સમગ્રા પણ અવગી નથી. રાજકેષથી વિરામ પામવો તે વિરતિ કહેવાય છે અને તે ચિરતિ તેજ સમગ્રા કહેવાય છે. સમગ્રાથી જાનન પ્રવટે છે માટે ભાવચારિત્ર તે જાનનરૂપ થવાય છે. ચારિત્ર ત્યા અવદ, અને જ્યાં અવમાનન હોય ત્યાં અપેક્ષાને ચારિત્ર હોય છે. સમગ્રારૂપ ચારિત્ર વ્યવસ્થા પ્રત્યેક મનુષ્યો ધારણ કરે તો જનનુમા અદ્યુન યાંતિ પ્રસરી રહે. નાનજાતના જેક વિના સમગ્રારૂપ ભાવચારિત્ર ધારણ કરવાને સર્વને અર્થિકાર છે. સમગ્રારૂપ ચારિત્રના પ્રવાપે સર્વ દેસોમા પણ મારાખરી, જાણી, ટંકા, કુલ, ચાળાચાળી, કહેલ, નિદા, દર્શિ, કુસંપ વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. કુટુંબમાં કહેલ કંકાલ રહેતો નથી, સાધુવર્ગમાં પણ સામ્યભાવની

પ્રકટતાથી સાધુવર્ગ ઉચ્ચ દશાને પામે છે. સાધુવર્ગની સમતા બેઈ શુદ્ધ-
વર્ગ તેનું અનુકરણ કરે છે. સાધુવર્ગનું સામ્યભાવે ખાતું, પીતું, ઉડતું, બેસતું,
બોલતું, વિચરતું, વગેરે ક્રિયાઓથી સાધુવર્ગ જોડવા વિના પણ લાખો શુદ્ધ-
સ્થોને સમતાની અસર કરી શકે છે.

સાધુ શબ્દનો અર્થજ એવો છે કે તેઓ સમતાના ધારક છે, જ્ઞાન
વિના સમતાની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, દ્રવ્યથી સાધુ યજ્ઞેવાજ્ઞેએ
સમતારૂપ ભાવચારિત્રપર લક્ષ્ય રેતું બોધ્યે. કારણ કે સમતા વિના યતિપણું
શીલનું નથી. જેમ જેમ રાગદ્વેષની મંદતા થતી જાય છે તેમ તેમ ભાવસા-
ધુપણું વિશેષતઃ પ્રગટનું જાય છે. સાધુ યજ્ઞને જે કોઈની હાંસી કરતા નથી.
તેમજ કોઈને ગાળ આપતા નથી, કોઈના ઉપર દ્વેષ કરતા નથી, કોઈના
ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ પુસ્તકોના બંધાર સમતા છતાં તેના
ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ ખાવામાં અને પીવામાં સામ્યભાવ
રાખે છે, અને અનેક મનુષ્યો તરફથી અનેક ઉપાયિયો આબ્યા છતાં પણ જે
ગભરાતા નથી, પંથના ભેદોની લડાઈમાં કોપામિથી જળતા નથી, માન અને
અપમાનના પ્રસંગોમાં સમતાનું વિશેષતઃ અવલંબન કરે છે, પરસ્પર એકબી-
જાના સમુદાયને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, આર્તધ્યાન અને શૈલધ્યાનરૂપ
વાયુને જે સ્પર્શતા નથી, કોઈનું પણ છુટું કરવા જેની મનોવૃત્તિ ખરાબ થતી
નથી, જગતના જીવોને ઉચ્ચ કોટીપર ચડાવવા ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લાભ આપતા હોય
છે, એવા સાધુઓથી જગતની શાંતિ અને આત્માની શાંતિ વર્તે છે. સમ-
તાના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણ કરનારા સાધુઓ જગતમાં કલ્પવૃક્ષ, ભાવદેવ,
ચિંતામણિ છે, તેઓનાં દર્શન કરે છતાં સમતાના સમ્મુખ થવાય છે. અનેક
જીવનાં પાપ છૂટે છે, એવં શુદ્ધસ્થ અને સાધુવર્ગ જે પણ જો સામ્યદૃષ્ટિથી
વર્તે તો પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે.

આથી સામ્યભાવની દશામાટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરવાની આવશ્યકતા છે.

શ્લોક:

આત્મજ્ઞાનં વિના નાસ્તિ, સમત્ત્વં ક્વાપિ વિદ્ધિ તત્ ।

આત્મજ્ઞાનાય મવ્યૈશ્ચ, યતિતત્ત્વં પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—આત્મજ્ઞાન વિના સમતા ક્યાંપિ પણ નથી. માટે લબ્યા-
ત્માઓએ આત્મજ્ઞાનાર્થે વારંવાર પ્રયત્ન કરવો બોધ્યે.

ભાવાર્થ:—વૃદ્ધઓના ગુણપર્યાયને સાત નયપૂર્વક જાણવાથી આત્મ-
જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વાદ્વાદપણે આત્માને જાણવાથી આત્માનું સમ્યક્-

પ્રથમ ધીરજીવાળાની નિન્દા કરે તે પણ અયોગ્ય ગણાય. એકેકથી નિન્દા કરી જુદા પડવાથી ઠગાસોની નજીક ચાલ અને તેથી આખી શાળા ભાગી જાય; તેમ સ્વૃજક્રિયા અને ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયા કરનારાઓમાં પણ સમજા લેવું. સમજા અને પરસ્પર સંબંધને રહેવું જોઈએ.

ધ્યાન અને સમતામાં ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકલાવની અપેક્ષાએ બેઠ પણ પડે છે. તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં તે કોઈ અપેક્ષાએ ભારત્યા કરે છે. ત્રયોદશગુણસ્થાનકની સમતામાં ક્ષાયિકલાવ હોવાથી ક્રિયાની જરૂર પડતી નથી. જાણી બે ધ્યાન તો હોય છે તે ધ્યાનક્રિયા ચોદમા ગુણકાણુ સુધી હોય છે. માટે સુક્ષિન્ના પ્રતિજ્ઞાન અને ક્રિયા ઉપકારી છે, જ્ઞાન અને ધ્યાનક્રિયા વિના સુક્ષિન્ન નથી, માટેજ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, જ્ઞાનક્રિયામ્બો મોક્ષા જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સુક્ષિન્ન છે. પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ સ્થૂલ વા ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રાપ્ત થાય છે. પદમં જાળં તમોદયમ્. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દ્વારૂપ ક્રિયાની સ્થિતિ જણાવી છે, અને પશ્ચાત્ સમતારૂપ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનને રામ અને દ્વેષથી ભિન્ન રાખવું આવી સમતારૂપ ક્રિયા ક્ષણે ક્ષણે પ્રસંગ પામી કરવાની આવશ્યકતા છે. સમતાથીજ સાક્ષાત્ આત્મસુખ વેદાય છે.

શુદ્ધધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરવાથી શું ફલ થાય છે.

હોતી

પ્રાધાન્યં શુદ્ધવીર્યસ્ય, ધ્યાને મવતિ નિશ્ચલમ્ ।

શુદ્ધવીર્યં ક્રિયારૂપં, ક્ષયોપશમમાવતઃ ॥ ૪૩ ॥

ક્ષયોપશમવીર્યાત્મા, ક્રિયૈવ ધ્યાનમાત્મનઃ ।

આત્મધર્મસ્થિરીભાવે, ધ્યાનં હિ જ્ઞાનસદ્ગત્ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—ધ્યાનમાં શુદ્ધવીર્યનું પ્રાધાન્ય નિશ્ચલ છે. ક્ષયોપશમભાવથી શુદ્ધવીર્ય ક્રિયારૂપ છે, ક્ષયોપશમભાવીવવીર્ય ક્રિયારૂપજ આત્માનું ધ્યાન છે, આત્મધર્મની સ્થિરતામાં જ્ઞાનસંગતૃત્ ધ્યાન જ છે.

ભાવાર્થઃ—ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના પદેલા બે પાયા ધ્યાવર્તનપર્યંત ક્ષયોપશમભાવીવ શુદ્ધવીર્યનું પ્રાધાન્યપાતું છે. રામદેવમાં જે વખતે આત્માનું વીર્ય ન પરિભ્રમે તે વખતે તે શુદ્ધવીર્ય કહેવાય છે. જારમા ગુણકાણુસુધી ક્ષયોપશમભાવસદિત ધ્યાન કહેવાય છે, ધંચભાવનું જેલું સ્વરૂપ જાણવું હશે તે આ જ્ઞાનમાં વિશેષ સમજા શકશે. ધ્યાનમાં ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે, ચારિત્રમોહનીવનો ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમભાવ વા દશમાં

વાપ્રથી એવો ફતિનાયં નીકળે છે કે, સમ્યગ્જ્ઞાન વિના કેટલાક અજ્ઞ બા-
વાઓ ધ્યાન ધ્યાન પોકારે છે, તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સમ્યગ્ધ્યાનને પામી
શકતા નથી. કારણ કે બેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં
ધ્યાન હોય છે, બેટલું બળ તેટલું ચાલતું યાવ છે, બેટલી આંખમાં દર્શન-
શક્તિ, તેટલા પ્રમાણમાંજ દેખી શકાય છે, માટે જ્ઞાન તેટલું ધ્યાન
કહેવાય છે.

આ ઉપરથી બન્યાત્યાગ્યેએ સમજવું કે ધ્યાનમાટે પ્રથમ સદ્ગુરુ પાસે
જ્ઞાન મેળવવું. પરિપૂર્ણ જ્ઞાન વિના મુક્તિમાં પણ ચિત્ત ઠરવાનું નથી. પી-
બીનો દૂતરો ભેગ ઘરનો નહિ ને ઘાટનો નહિ, તેમ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનવિનાના
મનુષ્યો ધ્યાન કરી શકવાના નથી. જ્ઞાન કરતાં ધ્યાનરૂપ ક્રિયા અત્યંત
ઉપયોગી છે, તે કંઈ જ્ઞાનવિના પામી શકાય નહિ. આત્મજ્ઞાનવિના વૈરાગ્ય
થતો નથી, અને વૈરાગ્યવિના વાસનાનો છૂલ થતો નથી. દુનિયાના પદાર્થો-
પરથી રાગ અમર દ્રેષ ટળતો નથી. આત્મજ્ઞાનવિના ચિત્તને શી રીતે વશ
કરવું તે સમજી શકાય નહિ, ત્યારે ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની આશા તો શી
રીતે રાખી શકાય ? આત્માનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતાં અજ્ઞાનદશાનો નાશ થાય
છે ત્યારે આત્મજ્ઞાની ખાતાં, પીતાં, ભેસતાં, ઉકતાં, અને ચાલતાં પણ આત્માનું
ધ્યાન ધરી શકે છે. રાગદ્રેષની અનેક વાસનાનો આત્મજ્ઞાનથી છૂલ કરી શકે
છે. પરિપૂર્ણ સ્વાદ્વાદતત્ત્વના જ્ઞાન વિના ધ્યાનની હવ્હાવાળાઓ કંઈ પણ
સમજ્યા વિના કોઈ વખત મિથ્યાત્વ દશામાં પણ ઉતરી જાય છે. તેમના
મનમાં વાસનાઓ ફેરાફેર કરી મૂકે છે, માટે પ્રથમ સિદ્ધાંતાનુસાર આત્મ-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધ્યાન કરવું ભેઈએ. જ્ઞાનસંમટૂત ધ્યાનની અત્યંત આવ-
શ્યકતા છે, જ્ઞાનવિનાના પુરૂષોને ધ્યાનનો અધિકાર નથી. ધ્યાનયોગ ક્રિયા-
રૂપ છે, તેમાં જ્ઞાનિ પુરૂષોનો પ્રવેશ થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાન-વૈરાગ્યવિનાના
જીવો જાણકદ, પ્રાણાયામ આદિથી કંઈકે સિદ્ધિયો મેળવે છે, પણ તેથી તે
સિદ્ધિયો તેમના આત્માના હિતમાટે થતી નથી. કારણ કે તેઓ કોપી બની
આપ આપી શકે છે. આત્મજ્ઞાનવિના અને વૈરાગ્યવિના જાણની સિદ્ધિયોના
લોભમાં પડી મુક્ત થવાનું જ્ઞાન જૂલી જાય છે. માટેજ જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનની
આવશ્યકતા છે. અજ્ઞ જાણના જ્ઞાનનો અધિકાર નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા
સૂચવી છે. કારણ કે ન્યાકરણ, ન્યાય, રસ, અલંકાર વગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ
કર્યો હોય પણ પદ્મવ્યપૂર્વક આત્મજ્ઞાન, યોગજ્ઞાન કે જે જૈન શાસ્ત્રોમાં
સમ્યગ્ગૃહીતે વર્ણવ્યું છે તેનું જ્ઞાન ન હોય તો તે મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન, અને
ધ્યાનનો અધિકાર નથી. અજ્ઞ તો આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા જાણી શકે.

આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરવાની અત્યંત જરૂર છે, ધ્યા-
નમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેનો સંબંધ થાય છે, એ બે

જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાનદર્શન, અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી તે પણ સત્ક્રિયા છે. અસંખ્યવૈકલ્યથી પણ મુક્તિ માટે અસંખ્યવૈકલ્ય ક્રિયા પણ મુક્તિના પ્રતિ હેતુમૂલક છે. વ્યાવહારિક જે જે ધર્મક્રિયાઓ શાસ્ત્રમાં દર્શાવી છે કે જેનાથી પરિણામની શુદ્ધિ થાય છે તે તે ક્રિયાઓ, શુદ્ધજ્ઞાનના આદરથી બોધાયેલા જૈનસિદ્ધાંતોમાં કહેવાયેલી ક્રિયાઓની કેવા પ્રકારની આવશ્યકતા છે, તે સમજાવવા તેના યોગ્ય અધિક મેળવી તેનો આદર કરવો બોધાયેલો. આત્મા પોતાના સદ્ગુણોનો પ્રકાશ કરે એ ક્રિયાઓને ચારિત્ર કહે છે. કારણરૂપ ચારિત્રને દ્રવ્યચારિત્ર કહે છે અને કારણરૂપ ચારિત્રને બાવચારિત્ર કહે છે. બાવચારિત્ર, ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકબાવરૂપ છે, એ ત્રણની પ્રાપ્તિ માટે જે જે પ્રયત્ન કરવા દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો નાશ કરવા જે જે પ્રયત્ન કરવા તે દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે.

બાહ્યની ક્રિયાઓ જે જે ધર્મની ધર્મસૂત્રોમાં જણાવી દેવાય તે તે ક્રિયાઓને જે જે મુદ્દાઓને જે જે નયોની અપેક્ષાએ કલ્યાણ કહેવાય તે તે બરાબર સમજાવવા આત્માના ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામાં મનને બેડી દેવાથી બાહ્યબાવમાં બંધકર્તુ મન બંધ થશે. મનની ક્રિયાઓ આત્માના સમ્મુખ કરવી અર્થાત્ સારાંશ છે, આત્માના સદ્ગુણોના ચિંતનમાં જ મનની ક્રિયા થવી જોઈએ. અરિહંતાદિક પંચપરમેષ્ઠિ તથા, જ્ઞાનાદિ ચાર પદના ગુણોનું ચિંતન મનમાં કરવું. વાણીવડે પ્રભુના ગુણ ગાવા, તેમજ, ધર્મોપદેશ દેવો, અને ધર્મચર્યા કરી તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ મેળવવો, કાયાની ક્રિયા પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે કરવી.

પરમાત્માની મૂર્તિ વા સ્થાપનાઆદિ આજળ ધર્મની તે તે ક્રિયાઓ કરવી, તજ્જેત્ર અને અમૃતક્રિયામાં વિશેષતઃ સક્ષમ આપવું. પ્રથમ આવશ્યકતાની ક્રિયામાં જે જે કંઈ બુદ્ધ થાય તો પણ દરરોજ બુદ્ધો મુખારીને શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી. તપનું અર્થજ્ઞ ક્રોધ છે, જ્ઞાનનું અર્થજ્ઞ અહંકાર છે, અને ક્રિયાનું અર્થજ્ઞ પરની નિંદા છે. પારકી નિંદા કરવાથી ક્રિયાની શુદ્ધિ થતી નથી. જૈનશ્રેતાંજર માર્ગમાં હાલ તો ઘણા ગમ્મો છે, તેઓની બિજાતા ક્રિયા વગેરેની બાબતમાં દેખાય છે, તો પણ ક્રિયાની બિજાતાથી છવોએ પરસ્પર ઘડી મરવું જોઈએ નહિ, મધ્યસ્થ દષ્ટિ ધારણ કરવી.

એકલા જ્ઞાનથી વા એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી. જ્ઞાનવિનાની ક્રિયાથી કંઈ કર્મનો ફલ થતો નથી, તેમજ જ્ઞાનમાત્રથી સર્વજ્ઞ કર્મનો ફલ થતો નથી. જ્ઞાનપક્ષી સર્વથી આરાધક છે અને દેશથી વિરાધક છે, અને ક્રિયાપક્ષી દેશથી આરાધક છે અને સર્વથી વિરાધક છે, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેને માનનાર તો અનેકાન્તવાદી હોવાથી સર્વથીજ આરાધક છે.

કરતા નથી. કારણ કે અધિકાર પ્રમાણે લિખ રૂચિવાળા છત્રો લિખ લિખ ક્રિયાઓને અવલંબીને પણ અલ્પંતર આત્મરમણતારૂપ ભાવચારિત્રમાં આવવા ઇચ્છે છે. એક નગરને પચીસ દરવાજા હોય તો પણ ગમે તે દરવાજાથી નગરમાં ઇચ્છિત સ્થાને જવાની જરૂર છે. જૈનસિદ્ધાંતોના અનુસારે વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ કરી આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી. ધર્મક્રિયા કરતાં મનની શુદ્ધિ થાય છે, અનેક વિષયોમાં પરિભ્રમણ કરતું ચિત્ત સ્થિર થાય છે, ધર્મધ્યાનનું અવલંબન થાય છે.

કેટલાક દર્શન અક્રિયવાદી છે, તે એમ કહે છે કે, આત્મા બંધાયોજ નથી તેથી તેને મુક્ત થવા ક્રિયા કરવી તે ભ્રમણામાત્ર છે. આવા એકાંતિ અક્રિયવાદને માનનારાઓ કૃષ્ણપાશ્વિક ગણાય. જૈન દર્શનમાં સક્રિય અને અક્રિય એ બે વાક આત્મામાં થઈ છે, કર્મસહિત આત્મા સક્રિય છે, કર્મથી મુક્ત થયાબાદ અક્રિય આત્મા થાય છે. આશ્રવક્રિયાના વિરૂદ્ધ સંવરક્રિયાની જરૂર છે તેથી જૈનો મુક્તિપાઠે ક્રિયા કરનારા હોવાથી શુકલ પાશ્વિક ગણાય છે, સંવરની ક્રિયા બે પ્રકારની છે બાહ્ય અને અલ્પંતર. આ બેમાંથી અધિકાર પ્રમાણે જે જે લાગ્યો જે જે ક્રિયાઓ સાધ્ય લક્ષ્ય રાખીને કરે છે તે અનેકાંત જ્ઞાનથી ક્રિયાવાદી હોવાથી, શુકલ પાશ્વિક ગણાય છે. આલ્પંતર સંવરરૂપ ધ્યાનાદિક ક્રિયા કરનારને કેટલાક અજ્ઞો અક્રિયવાદી કહે છે તે અયોગ્ય છે, ખરેખર તેવા અજ્ઞો ક્રિયાનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણતા નથી તેનુંજ તે પરિણામ છે. બાહ્ય અને આલ્પંતર ધર્મક્રિયાઓ કરી આત્મામાં લયક્ષીન થઈ સહજનંદ સાધવો તેજ સાધ્યમિદુ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે.

જ્ઞાનની અલ્પંત આવશ્યકતા છે જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે અને ક્રિયા આગીયા જેવી છે—જ્ઞાન દેખતું છે ક્રિયા આંધળી છે. બેનો સંયોગ થવો જોઈએ. જે એકલી ક્રિયા વા એકલું જ્ઞાન જ માનવામાં આવે તો એકાંતવાદ થાય છે અને એકાંતવાદ તેજ મિથ્યાત્વરૂપ ગણાય છે. તેથી એકાંતવાદી આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જે જે એકાંતવાદિયો છે તે મિથ્યાત્વશુદ્ધિવાળા કહેવાય છે.

સમલંગી અને સાત નયસહિત પદાર્થનું સ્વરૂપ કહેવાથી સ્યાદાદ દર્શનની સિદ્ધિ થાય છે, તેમાં એકાંતવાદ નથી માટે તે સમ્યક્ સ્યાદાદદર્શનની ખ્યાતિથી જન્મત્માં જ્યકારી વર્તે છે.

આત્મજ્ઞાનપાઠે સ્યાદાદદર્શન લાગ્યોએ જાણવા યોગ્ય છે, સ્યાદાદદર્શનના જ્ઞાનથી એકાંત આત્મહ, મતભેદ, ધર્મભેદ, ધર્મનાં ખંડન, મંડન અનપેક્ષવાદ, ધર્મકલેશ અને મિથ્યાશુદ્ધિ આદિ સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મામાં સમતા પ્રગટે છે, તેથી આત્મા પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

કર્મનાં દલિત મેલણ કરે છે, આ ઉપાયથી આત્મસાધકોને તીર્થકર પદની દૃષ્ટા હોય તો તેમનાની પ્રવૃત્તિ કરવી બેદરજો. સર્વં ઇવોને ધર્મી લના-વવા. આથી જાણવાનો સાગર હૃદયમાં ઉમરતાં તીર્થકરનામ કર્મ અનેક ઇ-વોએ જનકાવમાં જાણું અને જાણે. તેમજ મુજિ પામ્યા અને પામશે, મનમાં જાણવાના ઉપદેશની જાણના ઉગ્રસે અને જાણીવડે ઉપદેશ ન દેવાય તોપણ તીર્થકરનામ કર્મ બંધાય છે. લેજો જનને ઉપદેશ દેવાની દૃષ્ટા રાખતા નથી, રજા એનેજ તરું એમ દૃષ્ટે છે, કોઇને ઉપદેશ આપતા નથી તે ઉપદેશની શાય છે તોપણ મૂકીવડી રહે છે. જ્ય ઇવોને અનન મુખ જાણવા જોજોની દૃષ્ટા છે તેજોએ જ્ય ઇવોને તારવામાટે આત્મધર્મ ઉપદેશ આપવા તંવાર મું. પાપના ઉપદેશ કરતાં પુણ્યનો ઉપદેશ અનુ-તમ છે, આત્મવ્યા ઉપદેશ કરતાં સંવરનો ઉપદેશ અનુતમ છે. મિથ્યા-ત્વનો ઉપદેશ વા મિથ્યાત્વ મંચો જન્યવવા કરતાં સમ્બંધત્વનો ઉપદેશ અને સમ્બંધની પ્રાપ્તિ શાય તેજા મંચો જન્યવવા તે અનનમુલુ ઉતમ કાવં છે.

આવહારિક વિદ્યાની ફેળવણીનો ઉપદેશ અને તૃપ્તિથી મંચો રચવાના કરતાં ધાર્મિક વિદ્યા અને ત-સંજી મંચો રચવા તે અનુતમ કાવં છે, દબ-દાનના ઉપદેશ કરતાં જાણવાનો ઉપદેશ આપવો વા તે પ્રાપ્ત કરવું તે અન-તમુલુ ઉતમ છે, અમુક બવહારમાં પ્રવૃત્તિ ઉપદેશ આપવાના કરતાં અલ્પિત્વનો ઉપદેશ આપવો તે અનનમુલુ ઉતમ કાવં છે. બવહારમાં રહે-વો ઉપદેશ આપવા કરતાં મન અને આત્મા મુખરે તેવો ઉપ-અનંતમુલુ ઉતમ કાવં છે, સંસારમુખરના ઉપદેશ કરતાં ધર્મના મુખરનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતમુલુ ઉતમ કાવં છે, જાણ કરવાનો ઉપદેશ દેવા કરતાં સાધ કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતમુલુ ઉતમ કાવં છે, એકાન ધર્મનો ઉપદેશ કરતાં અનેકાન ધર્મનો ઉપદેશ આપવો જે અનનમુલુ ઉતમ કાવં છે, રાજદેવવૃદ્ધિકરક ઉપદેશના કરતાં રાજદેવનો જુલ શાય તેવો ઉપદેશ આપવો તે અનંતમુલુ ઉતમ છે, અષ્ટાંગના ઉપદેશ કરતાં શ.તિનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતમુલુ ઉતમ છે, એકાંત વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવા કરતાં અને કાતાપલે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું (ઉપદેશનું) જે અનંતમુલુ ઉતમ છે, એકાંત નવથી એકાંતિ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાનો ઉપદેશ આપવા કરતાં સાત નવોથી અનેકાંતપલે વસ્તુધર્મ સમજવામાટે ઉપદેશ આપવો જે અનંતમુલુ ઉતમ છે. જડ પદાર્થના જાણવામાટે ઉપદેશ આપવો તેના કરતાં અધ્યતમમાટે ઉપદેશ આપવો જે અનંતમુલુ ઉતમ છે. આમ અપેક્ષાએ સમજવું. આ ઉપરથી જાણીના સમજવામાં આપવો કે અધ્ય-યો ૧૦

જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તે સર્વ પ્રકારના ઉપદેશમાં શ્રેષ્ઠ છે, આ ઉપરથી એમ કહેવાનું નથી કે અન્ય જે જે ઉપદેશો આપવા તે ખોટા છે. તે પણ અપેશ્યાએ યોગ્ય છે, અન્ય તત્ત્વોનો ઉપદેશ તે કારણ છે અને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ છે તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કારણ છે, કારણ કે સર્વ જગત્ના જડ પદાર્થોને જાણવા ઉદ્દેશ્ય છે, તેનો ઉપદેશ આપ્યો, પણ જ્યાંમુઘી આત્મા એ શું છે તેનો ઉપદેશ ન આપ્યો ત્યાંમુઘી જગત્ના ઉપર મહાન ઉપકાર ક્યો એમ કહી શકાય નહીં. સર્વ જિનાગમોના ઉપદેશની આવરણકતા છે પણ તેમાં આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશની અત્યંત આવરણકતા છે, તેમાં પણ સમજવાનું કે દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તેજ શ્રેષ્ઠ છે. આત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન એમ તો સર્વે ખેડારે છે, પણ સાત નય, સમજાગી નિરોપપૂર્વક અનેકાંતપાને આત્માને જાણવો અને તેનો ઉપદેશ આપવો એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. કોઈ વિરજા દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે અને તેમ જાણે છે. આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાની રૂચિ થવી વા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એ કંઈ સહેલી વાત નથી. કોઈ બામ્બવંતને, આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો સ્વાદાકષણે ઉપદેશ આપવો મુશ્કે છે.

સર્વ પરોષકારોમાં બાવદેશનાનો ઉપકાર મોટો છે. આ ઉપરથી અન્યો સમજશે કે જે સાધુઓ બાવદેશનાથી અન્ય જીવોને તારે છે તેના સમાન કોઈ મોટો ઉપકાર કરી શકતું નથી. મુદ્દસનાચરિત્રમાં પણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.—મુદ્દસનાચરિત્રે.

જિર્ણિદ્ધમ્મોયપ્પસદ્દાણં મહાતિષ્ઠ્યં ॥

વીતરાગકથિત ધર્મના ઉપદેશનું જ્ઞાન એ મોટું તીર્થ છે, એજ મોટી યાત્રા છે.

જિર્ણમુણ્ણ ધિવપૂયા,
ધમ્મોયપ્પસ દાણં અ
પ્પમંપિ જો
સદ્વજિયાણ
ધમ્મો
સમ્મત્તદાય
સમ્મત્તમહાદાણ
તંનધિય જ્ઞપ્પ જં સે

િ
દિ

તિયાંસદનમિયચલ્લાયિ, તિણવરા ઝંતિ જોયણસયાદં ॥
જીયસ્સ ઘોહણવ્થં, ઘગસ્સવિ પાયવસ્સ દુહિં ॥ ૫ ॥

પડિયોહિજય જીયો, ધમ્મં આયરહ ઘણ્ણ પાયં ॥
જમ્મં જમ્મે તુહિઓ, દય્ણ તાસય મુહં લહ્હ ॥ ૬ ॥

નિનમંદિર, નિનપ્રતિમા, નિનપ્રતિમાપૂજ, દાન, દયા, તપ, અને તીર્થની યાત્રા દ્વારા ધર્મકામો કરતાં શ્રીતીર્થકરોએ ધર્મના ઉપદેશનું દાન દેવું તે અધિકાર એક જાતાયું છે.

એક પણ પાપાસજને પ્રત્રોધીને તેને તે જીનધર્મ પમાડે છે તેણે આ જગત્માં સર્વં લ્લોને અભવદાન આપ્યું એમ બલુતું.

ધર્મોપદેશનું દાન નિનોએ મોટામાં મોટું દાન કહ્યું છે. સમ્યક્ત્વ પમાડનારાઓને જેમણે પ્રત્યુપકાર વર્ષ સકનોજ નથી. ધર્મની તુલિથી ધર્મોપદેશ દ્વારા જે ઉપદેશક મુનિરાજ સમ્યક્ત્વ મહાદાન આપે છે, તેણે દુનિયામાં સર્વં પુણ્ય વા મુખ પ્રાપ્ત કર્યું. ચોસક ઇન્દ્રો પણ જેના ચરણ-કમલમાં નમસ્કાર કરે છે એવા તીર્થકર પણ એક પાપી લવને જોષ દેવા સો યોજનપયંજ બલ્ય છે. પ્રતિજોષેઓ આત્મા ધર્મનો આદર કરે છે અને પાપનો ત્યાગ કરે છે. ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ભવ પામી સુખી થયો છતો અને કેવલશાન અને કેવલસંન પામી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ ઉપરથી ધર્મસાધક સાધુ મહારાજઓ સમજશે કે આત્મશાન પ્રાપ્ત કરી આત્મશાનનો ઉપદેશ આપવો એમાં મહાન ઉપકાર છે. શુદ્ધચો કરતાં ધર્મોપદેશકો જગત્માં મોટો ઉપકાર કરી શકે છે તે ઉપકાર કોઈથી પણ થતો નથી. અર્થાત્ જનને ધર્મોપદેશ આપવો એ સર્વ ઉપકાર વિશેષમય છે. ધર્મદેશનાનો દ્રવ્યઉપકાર અને ભાવઉપકાર સમજવો જોઈએ. સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ યોગ્ય જે જે શાસ્ત્રો બહુવર્ણાં, વંચાવર્ણાં, ઉપદેશર્ણાં, એ દ્રવ્યઉપકારની દેશના છે, અપેક્ષાએ એમ સમજવું છે અને સમ્યક્ત્વ યોગ્ય જે ઉપદેશ આપવો કે જેથી લ્લો સમ્યક્ત્વ પામે તે ભાવઉપકારરૂપ દેશના છે, વા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના જે જે દેવુઓ હોય, તેમજ ભાવદેશનારૂપ પરોપકારના જે જે દેવુઓ હોય તેનો ઉપદેશ દેવો તે દ્રવ્યપરોપકાર છે. એવા દ્રવ્યપરોપકારવડે પણ ભાવપરોપકાર-સમ્યક્ત્વદેશનારૂપ-પ્રાપ્ત કરવો આત્મશાનપ્રાપ્તિના જે જે નિમિત્ત દેવુઓ હોય તેનો ઉપદેશ, સાધ્યની અપેક્ષાએ દેવો અને આત્મશાન પ્રાપ્ત થાય તેવો અનેકાંતપણે ઉપદેશ દેવો: આમ આત્મશાનનો ઉપદેશ આપવાથી જન્ય લ્લો ઉપર મોટામાં મોટો ઉપકાર કરી શકાય છે માટે યોગ્ય લ્લોને યોગ્ય વિધિથી યોગ્ય ઉપદેશવડે યોગ્ય ઉપદેશકોએ આત્મશાનનો ઉપદેશ આપવો. આત્માને આ-

તમારૂં ઓળખાવવાથી મુમુક્ષુઓ આત્મજ્ઞાન પામી પરમાત્મપદ પામે છે. માટે સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખી સર્વં શુભોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેમ મન, વાણી, અને કાયાથી પ્રયત્ન કરવો, એજ હિતશિક્ષા ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણીય છે. નિષ્કામવૃત્તિથી ભવ્યોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શિવપદ સાધ્ય કરવું.

આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશનું માહાત્મ્ય જણાવી ગ્રંથકાર
હુએ આત્મામાં લક્ષ્ય રાખી મુમુક્ષુઓએ
વર્તવું એમ જણાવે છે.

શ્લોક

દત્તલક્ષ્યોપયોગેન, વર્તિતવ્યં મુમુક્ષુણા ।

આવિર્ભાવઃ સુસ્થાન્થેસ્તુ, જીવઃ પરાત્મર્તા વ્રજેત્ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ લક્ષ્યમાં જેને ચિત્ત દીપ્તિ છે એવા મુમુક્ષુએ શુદ્ધ માર્ગમાં વર્તવું બોધ્યે, કે જેથી મુખસાગરનો આવિર્ભાવ થાય અને આત્મા પોતે પરમાત્મપદ પામે.

ભાષ્યાર્થઃ—બાહ્યપદાર્થો જડ દેવાથી તેમાં લક્ષ્ય રેવું યોગ્ય નથી. આત્મામાંજ ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિવડે લક્ષ્ય આપવું બોધ્યે. જગત્માં આત્મા, વા પરમાત્મા વિના કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી. જેમાં જ્યારે સારે પણ પરમાત્મપદ્મ પ્રગટવાનું છે તે આત્મામાંજ લક્ષ્ય આપવાથી પ્રગટયે. જે સર્વં પદાર્થોને જાણે છે, રેખે છે, નિશ્ચય કરે છે તેવા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં લક્ષ્ય ધારવું બોધ્યે. આત્મામાં લક્ષ્ય દીપ્તિ છે એવા મુમુક્ષુએ ઔદયિકભાવના સાક્ષી રહી અને સમભાવે રહી, અન્તરમાં સમજૂતા કરવી બોધ્યે. તેમ વર્તવાથી શું થાય તે બતાવે છે. સદૃશ આત્મિક મુખસાગરનો આવિર્ભાવ થાય છે જેમ જેમ આત્માના શુદ્ધસ્વભાવપ્રમાણે વર્ગન થાય છે તેમ તેમ કર્મની વર્ગણાઓ ખરે છે અને ખરેખર અશુદ્ધ પરિણતિ ટળીને શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે. જેમ જેમ રાત્રેવની પરિણતિ મદ પડે છે તેમ તેમ શુદ્ધ પરિણતિયોને જ્યે જ્યે આત્મિકમુખનો અનુભવ આવે છે. દ્યાવિકભાવે પરિપૂર્ણ શુદ્ધપરિણતિ યતાં પરિપૂર્ણ મુખનો ભોગ થાય છે. આત્મા જે વખતે રાત્રેવની પરિણતિમાં દેવ છે તે વખતે બાહ્યસમુખ ચિત્ત દેવાથી આત્માના મુખનો પરોચ્છદશામાં અનુભવ આવતો નથી. જેમ જેમ મન, વચન અને કાયાની સ્થિરતા થાય છે અને મન, વચન અને કાયામાં દુઃખ અને મ્હારાપદ્મ ક્ષાત્તું નથી તેમ તેમ આત્મિકમુખનો અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ બાહ્યની અને અન્તરની જ્ઞાનના બને ઉપદેશો ઓછી થાય છે તેમ તેમ મુખનો અનુભવ આવે છે. આ-મજ્ઞાનવડે મુખાદ્યમ બલુનો છનો બાહ્યમાં

હુવે આત્મિકસુખ પ્રગટ કરવા અને પરમાત્મ
થવાની કુંચી કર્તા બતાવે છે.

શ્લોક:

યાદ્વક્ સિદ્ધસ્વરૂપં મે, તાદૃગ્ ભેદસ્તુ કર્મણઃ ।
કર્મભેદવિનાશાચ, સોઽહં મવ્યશિરોમણિઃ ॥ ૫૨ ॥
અહો જીવઃ પરાત્માઽહં, સચાતઃ સમ્પ્રતિ સ્મૃતઃ ।
ઉત્પિતો વ્યક્તિસિદ્ધ્યર્થ, સાધયિષ્યે પરાત્મતામ્ ॥ ૫૩ ॥
આત્મસામર્થ્યતઃ શીઘ્રં, મયા કિં કિં ન સાધ્યતે ।
સર્વકાર્યાણિ સિદ્ધચન્તિ, યત્નેનાતઃ સમુત્સદે ॥ ૫૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું મહાર્જી સ્વરૂપ છે. પણ હાલ
હું તેવો નિર્મલ નથી તેમાં કર્મો ભેદ કયો છે. કર્મના ભેદના નાશથી હું
આત્મા પણ સિદ્ધ પરમાત્મા થાઉં. ॥ ૫૨ ॥ અહો! હું જીવ છું. પણ સ-
ત્તાથી હું પરમાત્મા છું એમ સંપ્રતિ ધાર્યું. હવે આત્માની પરમાત્મતા
કરવા હું ઉઠ્યો છું. ખરેખર પરમાત્મપણને હું સાધીશ. ॥ ૫૩ ॥ આ-
ત્માના સામર્થ્યથી મહારાવડે શું શું સાધ્ય ન કરી શકાય? અર્થાત્ સર્વ
સાધ્ય કરી શકાય. કારણ કે પ્રયત્નવડે સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. કાળ
માયાનો માનવી શું નથી કરી શકતો? અર્થાત્ સર્વ કરી શકે, છે માટે પર-
માત્મપદ સાધવા હવે હું ઉત્સાહ રાખું છું એમ સાધક પોતાના ઉદ્ધાર કાઢે છે.

ભાવાર્થઃ—સિદ્ધપરમાત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ
આત્માનો આ જગત્માં મુખ્ય સાધ્ય ઉદ્દેશ છે. સિદ્ધસમાન હું છું ત્યારે
પ્રશ્ન થશે કે સત્તાથી કે વ્યક્તિથી? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે હાલ તો સત્તાથી
સિદ્ધસમાન છું. ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કેમ વ્યક્તિથી સિદ્ધસમાન નથી? તેના
ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, સિદ્ધપરમાત્માની વ્યક્તિ જેવી મહારી વ્યક્તિ નથી;
કારણ કે તેવી વ્યક્તિ થવામાં કર્મનો ભેદ છે. અર્થાત્ આ આત્માને કર્મ
લાગ્યા છે, તેથી સિદ્ધપરમાત્મા સમાન હાલ નથી; પણ કર્મભેદનો ક્ષય થતાં
ભવિષ્યમાં આત્મા તે પરમાત્મા થઈ શકે. જપ્તસોવતમ્પ્પા. આત્માજ પર-
માત્મા કહેવાય છે. વ્યક્તિથી આત્મા પરમાત્મા થાય એવો સાધ્ય ઉદ્દેશ
આરંભવો ભોઈએ. ઉપયુક્તઃ સોઽહં શબ્દનો અર્થ વિશેષતઃ મનનીય છે.

સોઽહં.

જપ્ત સોઽહં સોઽહં એમ બોલવા કરે છે. કેટલાક એમ સમજે
છે કે સોઽહં એ એક મહાન મંત્ર છે, સોઽહં એમ બોલવા માનવીજ મુક્તિ

શક છે. કેટલાક શ્રોનોચાક્ષી જેકે તે ત્રણ પાક પવેન નેડા મનને
અપ જાણા કરે છે. કેટલાક અસોઈ શાંને મો. મને છે અને તેનાથી
સમાપિ શક છે એમ માને છે.

જા એટલે ગુહસ્વરૂપ. જહ એટલે હુ અર્થેનું હુ ગુહસ્વરૂપનું
જાતમનું ગુહસ્વરૂપ છે. પણ કમના અવરણથી હુ થક છે અન...
જાતમાને કમ લાખ્યાં છે. આ પ્રકારના કમ અ-મ-ન અક ગુહ...
છે. જે અપ્રકારના કમનો ક્ષય થાય તે અ-મ-ન અપ્રકાર પ્રમી
શકે. પરમાત્મા સમાન હુ પણ હુ...
તે હુ નથી, જગત્મા અરોપર તે જેવની પે...
કોષ શક છે તે હુ નથી, કારણ કે કોષ એ અ. મ. ને. ની દા-...
હુ મહાઈ એવો જે પ્રલય થાય છે તે હુ નથી. જ-...
જહ પદાર્થ છે તે હુ નથી, કપટ. અ. મ. ન અને કંબલે સ્વ...
નથી, કારણ કે કપટ, અભિમાન, અને હોમ એ અ-મ-...
નથી જગત્માં દુકુળપરિવાર વચેરે છે તે પણ હુ નથી નિ...
જે હાથમાં પ્રગટે છે તે પણ ગુહનિષ્કલથી ભેગા હુ નથી. પ...
જે સર્કાર છે તે હુ નથી પુસ્તકાસ્ત્રાકાવ તે પણ હુ નથી...
રાજાદિક કમો છે તે હુ નથી વાણી પણ હુ નથી, પ...
ઉતારમાં કહેતું પડ્યો કે, હુ એટલે ગુહસ્વસ્થાવનવ અ મ...
દાનમવ હુ જાતમા હું, ચાર પ્રકારના દાનમવ હુ અ-...
ધર્મોપદાન અને ધાર્મિક ચારિત્રમવ હુ અ-મ-...
ધાર્મિક નિલ હું અને પર્વાધર્મિક નવની અપેક્ષા એ અ-...
માનો અલ્પવાનો ગુહ સ્વભાવ છે, સવ પદાવ દેવ...
છે. જાતમાના અનગતુલ્યે સિમર રહેવાનો મેં હુ...
અભિમવ માત્રે ગુહસ્વભાવ છે. અ-માન અતપ્ય નહી છે અક...
શમાં અનગતુલ્ય, અનગતુલ્ય અને અનગતુલ્ય એ અનગતુલ્ય...
સમયે સમયે અ-મામાં અનગતુલ્યનો ઉ-પ-દ. અને ૧૫૫...
જાતમા અણી હોવાથી નિરાકાર છે અને કમનેત્ર ત્રવ-...
એવો અ-મા હુ હુ- અ-મા કદા ઉ-પ-પ થવો નથી માટે તે જહ ક...
છે, તેવો જહ હુ હુ. જાતમાના એક પ્રદેશનો પણ કદાપિ ના...
તેવો હુ તેથી હુ અભિનાથી કહેવાતુ હુ. દુનિવાન્ય દિ...
પદાર્થમાં રામદેવથી હોવાવાનો ગુહ નિષ્કલવથી મહારો સ્વભાવ નહી...
વધી હુ નિષેપ હું, જાતમાના અનગતુલ્યે અ-માથી સિદ્ધ નથી તેવો હુ

તેથી અગ્રિય કરેલ. યુ. અનન્યપુત્રનો જીભા કમંને નાસ થતાં ડું યુ.
 માત્ર અને આ-... શિષ્યથી મ્હારી આ-...નો પુત્ર પુત્રાનમાય વિષ
 યેવ. થી ડું નિર્વેષ યુ. કમંના આગવુથી મ્હારી બે બે અગ્રિયો સનાને
 છે તેને પ્રવાનવા ડું સમર્થ યુ. ય.ર ત્રિ પવિત્રમવુનો ક્રવ કરવા સગિ-
 માન્ યુ. આકમંને ક્રવ કરવા સમર્થ યુ. મનના કમંને નાસ કરવા ડું
 સમર્થ યુ. અનન્યજિમવ ડું યુ. અવિચનવશિષ્યને જીથી તે ડું યુ.
 એકીમ વુગુગુઝા ડું યુ. તેજ દુક આ-...મા ડું યુ. અગુરુમા ડું યુ.
 અદુરુપીમુનિયી ડું વિષ યુ. દુરુમનમવ ડું યુ. પામપુરામંમવ ડું
 યુ. અભિયાનનમવ ડું યુ. આ કમંને મોડકસગને અર્થ અગાપા મા-
 નમાં થા. યુ. અમવ ડું. પામદુરુમવ. અમવ તેજ ડું યુ. અનન્યુગુવગિ-
 મવ ડું યુ.

અહીં ડું દુવ યુ પુત્ર સના. થી પામપુરા યુ એકું કરે કવાનમાં આબુ
 છે. પામપુરામવગિ રવક કરવા ડું તેજ યુ. કમંને ડું દુક નિષવથી પા-
 મપુરાને આ-... પામપુરામવગિવર્થ અ-...મા દુરુક પમંવવ
 આ-...પણથી આગવગા છે. વ.વ અને કરવે નાસ કરી પામ.પુરા કા-
 ડીટ. મનના વિષયિય કમંને ના.વ કરી ડું પામપુરા કા-... આ-
 અવને અર્થ. થા. તેજા ર.વ અને કેવ ન કરવા ડું આ-...પણમાં વર્તી.
 અવકારે અવકારમાં રદી અને નિષવથી નિષવપરંમ. ઉપરોત ર થી પા-
 મપુરા કા-... દુવ અને કિવ. થી સ.મ. પુરેવ ર થી પામ.પુરા કા-
 ડીટ આ-...કારવા કરી આ-...મવ દુક કરી પામ.પુરા કા-...
 કમં પવથી કમંને ડું આ-...પણની આ-...પણ કરી પા-
 મ.પુરા કા-... ઉપર કરી આ-...વ. વ.વ કરવા. થી પામવ થ-
 કરી થી પામ કરવા કરવા કરવા કરી. આ-...કારવે અવવ. કરતાં
 વળુ ડું આ-... અવવને કરી પામ.પુરા રવ કરવા પ્રવવ કરી.
 તેજે અને કોટના રવવેવ વળુ આ-...પણ. થી પામ.પુ-
 રા કા-... થી. વ.વ. મવવવ અને ડું. આ-...પણ એને કુર-
 વ. આ-...પણને કરી આ-...પણ વ.વ. તથાવ કરી કરી થી યુ.
 આ-...પણ વ.વ. તથાવ કરી. વ.વ. અગ્રિયને તેવથી આ-...પણ
 વ.વ. થી. પામ.પુરા વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી થી યુ. આ-...પણ વ.વ.
 આ-...પણ વ.વ. થી આ-...પણ વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી
 અને કરી કરી. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી તે
 વ.વ. તેવ કરી. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી કરી
 આ-...પણ વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી કરી
 આ-...પણ વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. વ.વ. કરી કરી

નિન્દા વગેરે દોષોને મૂકતા નથી. કેટલાક પરમાત્માના નામે આશુવિકા ચાલે એમ લક્ષી પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે છે. આવા મનુષ્યો પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે તો પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું એવા લક્ષ્યના અભાવે ઉચ્ચ દોટીના ઉત્તમ સાધક થઈ શકતા નથી, માટે પરમાત્માના સ્વરૂપનું સૂક્ષ્મશુદ્ધિથી જ્ઞાન કરી નિઃકામવૃત્તિથી પરમાત્મરૂપ થવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે.

પરમાત્માનું સ્મરણ.

સાત નય અને સપ્ત ભગ્ની તેમજ ચાર નિરોપાથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ ભગ્ની પરમાત્મ પ્રાર્થ્ય પરમાત્મમય, મનોવૃત્તિ કરવી. ધારણા અને ખ્યાનમાં પરમાત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ ધારણુ, તન્મય બનીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું, મનમાં ઉઠતા વિકલ્પ સકલ્પો બંધ કરવા. અનેક દુનિયાનાં કાર્ય, કર્મ-યોગે કરવાં પડે તો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપની સાધ્યદશામાં ધૂન રાખવી. પરમાત્માના સ્મરણમાં પ્રસંગ પામી મનમાં ઉઠતા વિદ્યેષોને સમાવવા, પરમાત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર મનોવૃત્તિ રાખીને બોધ્યા વિના પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું. કદાપિ તેમ ન રહેવાય તો પરમાત્માના મુખોનાં સ્તવનો અને પદો માંધને પણ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું ભજનસમય દ્વિતીય ભાગમાં કલા પ્રમાણે પરમાત્માની નવધા ભાજિથી પોતાના અસખ્ય પ્રદેશના ધર્મમાં પોને (આત્મા) રહી શકે છે, અને એમ વર્તવાથી ઉપશમ, શ્વેપશમ અને દ્વાયિકભાવમાં આત્મા પ્રવેશે છે. સાધક દશામાં ઉપશમ અને શ્વેપશમભાવથી દ્વાયિકભાવે સર્વ શુભો થતાં આત્મા પોને પરમાત્મરૂપે સાદિઅનતમે ભામે થાય છે.

પરમાત્મ સ્મરણનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારતા જવું. પરમાત્મ સ્મરણ કરનારાઓએ દુર્ગંનોની સમગ્ર ત્યજવાની જરૂર છે. તેમજ મનુષ્યોના શુભ અને અશુભ શબ્દોમાં સમતા રાખી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ કરવાની આવશ્યકતા છે. દુનિયા દીવાની મમે તેમ કહે તોપણ પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણરૂપ રજામણમાંથી પાછા નહિ ફરતાં દિમગથી રાનાદિ દોષોને હટાવી પરમાત્મસ્મરણમાં આગળને આગળ વધવું; એમ કરવાથી આનન્દની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે.

પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણાર્થી સ્વૈચ્છ સ્મરણ સાંદ્યે પદાર્થની લીલાઓને સ્વપ્રસંગન માનવી. અચાત્ જાણના પદાર્થોને સ્વપ્રવૃત્તિ યુક્તિ ભગ્ની તેમ રાચવું નહિ, તેમજ તેમાં ચિત્તવૃત્તિ દેવી નહિ. જાણપદાર્થોમાં શમ અને દ્વેષથી દૃષ્ટિ દેવાથી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ યથાવૈભવ થઈ શકતુ નથી. અને ઉચ્ચ મનની નીચદશા થતાં પરમાત્મસ્મરણ ચિત્ત ચેતનું નથી. માટે ભવ્યશ્વેષે ભગ્નભાવેમા દૃષ્ટિ દેવી નહિ. જ જ્ઞાનાવમાં દૃષ્ટિ ન દેવાથી પરમાત્મસ્મરણ અનિચિત્ત ધારથી ભવ્ય રહે છે આ પ્રમાણે સાધક કહે છે કે, ભ.જ.પદાર્થોમાં દૃષ્ટિ ન દેવા નવા નવા ભવ્યવદ્યથા દુ પરમાત્માને સ્મરું છું.

અહો! આ શરીરમાં વસ્થો છે તેનું શ્રવણ કરવાથી મોહમાયાનાં આવરણ દૂર થઈ જાય છે. આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સાંભળવાથી આત્મા પૂજવા યોગ્ય થાય છે.

દ્વિતીય કીર્તનક્રિયામકિ.

ગુણપર્યાયાધાર શ્રવણદ્રવ્યનું કીર્તન કરવાથી આત્મામાં આનન્દઓષ પ્રગટી નીકળે છે, નિલાનિત્ય તેમજ શેદાભેદપણે આત્માને માવો ભેદાયે. આત્માના કીર્તનથી ચિત્તવૃત્તિનો લય થાય છે, અને જાણની ઉપાધિનાં દુઃખો વિસરાય છે. કામાદિકની વાસનાઓના વેગરૂપ ઘોડાઓ દૂદાદૂદ કરતા હોય છે, તો પણ આત્મસ્વરૂપકીર્તનથી તે શાંત થાય છે, આત્માનું કીર્તન કરવાથી વિવેક પ્રગટે છે, અને સમકિતની નિર્મલતા થાય છે. આત્માનું કીર્તન કરતાં વૃત્તિયો શાંત થઈ જાય છે, સાવધવાણીના દોષો પણ આત્મકીર્તનથી ખરેખર ટળી જાય છે. આત્મદ્રવ્યના કીર્તનથી પોતાને અને પરને ઉપકાર થાય છે. પરા અને પરચંતીથી આત્માને ગાનાર અલખખુમારીમાં લલભદ રહે ■ એટલું તો નહિ પણ તેથી વિશેષ એ છે કે તેને આત્માની સત્યપ્રતીતિ થાય છે. મધ્યમા અને વૈખરીથી આત્માનું કીર્તન કરવાથી જાણપદાર્થોના યોગે થતા વિકલ્પ અને સંકલ્પો નાશ પામે છે.

આત્માના કીર્તનથી કર્મની વર્ગણાઓ આવતી અટકે છે, અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં જાય છે. અહો! આત્મકીર્તનમાં એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે તેનાથી જવસાગરની પેડીપાર જવાય છે. ક્ષીનીચંકર ભગવાનની વચનવર્ગણાના માહાત્મ્યથી અનેક શ્રવે તરી જાય છે, અને આપણને પણ તેમની વાણીનો ઉપકાર છે. જ્ઞાનિના વચનથી સત્ય અને અસત્ય જણાય છે, આત્માનું કીર્તન એવું છે કે તે આત્માની જગહળ જ્યોતિ અટ પ્રગટાવી શકે છે. આત્માના કીર્તનયોગે આત્માનો અર્પિત ધર્મ ચઢણ કરી શકાય છે, આત્મકીર્તનથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર ઉપયોગી થાય છે. આત્માનું કીર્તન કરવાથી આત્માની અલખધૂનમાં પોને પોતાને નિર્ભય અને નિલ આનન્દમય દેખે છે. વિશેષ શું કહેવું! આત્માનું કીર્તન કરવાથી અનંત ભવનાં કરેલ કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, વારંવાર ચેતનને ગાઓ, આત્મામાં મનને સ્થિર કરો, સદ્ગુરૂપતાપથી આત્માની કીર્તનભન્જિથી સર્વ સુખનો પ્રગટભાવ થાય છે અને થશે.

તૃતીય સેવનક્રિયામકિ.

અરિહંતાદિકની સેવા કરવી તે પોતાની સેવા અર્થે થાય છે. આત્મદ્રવ્યની રમણતારૂપ સેવા બે આત્માના ઉપયોગથી થાય તો આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે. જ્યેષ્ઠ પુરૂષોએ સમજવું કે આત્માની સેવા આત્મભાવેન કરવી

સર્વં છવોની સાથે આત્મદષ્ટિ રાખ્યા વિના સામાયક, પ્રતિક્રમણ, પૂલ અને ભક્તિ વચ્ચે કાર્યોમાં પણ આત્માનું ઉચ્ચ છવન કે જે આવશ્યાંતિમય છે તે થવું નથી, અને અન્ય જનોને તેનો લાભ મળી શકતો નથી, માટે આત્મ-સાધકીએ ગમે તેવા રાગ અને દ્વેષના પ્રતિકૂલ સયોગોમાં પણ સર્વં છવોની સાથે આત્મદષ્ટિ ધારવી. જેવો પોતાનો આત્મા છે તેવોજ સર્વનો લેખવો, કોઈને શત્રુ તરીકે લેખવા નહિ, કોઈના ઉપર વેર રાખવું નહિ, આત્માનું ઉચ્ચ છવન કરવા સદાકાળ આત્મદષ્ટિ ધારી આવશ્યાંતિનો પ્રકાશ કરવો.

ભક્તિયોગી આત્માને ઉદ્દેશી પ્રવૃત્તિ કરતો હતો શિવ-
પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્લોક:

લક્ષ્મીકૃત્ય નિજાત્માનં, ધર્મકાર્યે પ્રવર્તનાત્ ।

આર્તધ્યાનાદિરહિતો, ભક્તિયોગી શિવં વ્રજેત્ ॥ ૫૮ ॥

સ્વાત્મા પરાત્મરૂપઞ્ચ, દૃષ્યતે ભક્તિતઃ સ્વયમ્ ।

કરોતિ દર્શનં જીવઃ, સ્વસ્યેતિ પ્રત્યયો ધ્રુવમ્ ॥ ૫૯ ॥

શબ્દાર્થ:—પોતાના આત્માને લક્ષ્યભૂત કરીને ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તવાથી આર્તધ્યાનાદિ રહિત એવો ભક્તિયોગી, શિવપદ પ્રાપ્તી શકે. પોતાનો આત્મા તે પરમાત્મારૂપ ભક્તિથી પોતાની મેળે દેખાય છે, છવ પોતે પોતાનું દર્શન કરે છે એમ પોતાને ભક્તિથી નિશ્ચય થાય છે.

ભાવાર્થ:—છટ વસ્તુ તરીકે જાણનાં જે જે લક્ષ્યોને માનવામાં આવે છે તે તે લક્ષ્યો વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ખોટાં લાગે છે, જડ વસ્તુઓમાં કંઈ નિસ્તત્વ નથી ત્યારે તેનું કેમ લક્ષ્ય કરવું જોઈએ? જાણવ-સ્તુઓમાં જે આનંદ કલ્પવામાં આવે છે તે ક્ષણિક છે, ત્યારે તેમાં આનંદના અભાવે ણીશૂંલ લક્ષ્ય ન આપવું જોઈએ. જે વસ્તુની ક્ષણિકતા હોય તેમાં પ્રાંતિથી કોણ મૂર્ખ પ્રેમ ધારણ કરવા લગ્નચાય? જોકે જાણવસ્તુઓમાં રાગ થાય છે તેથી એમ ન માની લેવું કે તે સાચી છે. જાણવસ્તુઓમાં પ્રાંતિથી પ્રેમ થાય છે, સહ પ્રેમ જે આત્માનો લાગે તો જાણવસ્તુઓપર પ્રેમથી ટળી જાય. માટે જડમાં લક્ષ્યબિન્દુ ન કલ્પવું જોઈએ. ઉપાદાનબુદ્ધિથી મત્ યત્ ધર્મ-કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી હોય તો પ ધ્યલ જન્દુ તો આત્મામાંજ ધારવું જોઈએ. કેટલાક સ્થલ 'વૃત્તિ કરે છે પણ તેઓ આત્માને લક્ષ્ય માને છે, તેથીજ વૃત્તિનેજ મુખ્ય ત દર્શાવી છે.

જાન્યારી અને સીધાનરૂપે એવો પ્રકાર મુજબ જ નહીં પણ પદોમાં એવી એકનીય વૃત્તિને દર્શાવે છે અને આમાં જ રમણના કરતો છે અને અન્યની સિવલક પામે છે

અભિયોગી જ્ઞાનયોગી એવું છે, તેમજ ક્રિયાયોગી પણ એવું છે જ્ઞાનયોગી થવા વિના આત્માજીવન સાધવાનું તરિક્કે સમજીને નથી અને જ્ઞાનયોગી વિના એ અભિયાન ક્રિયાના અનેક ભેદોમાં મુદ્દાઓ છે તે ખરેખર જ્ઞાનયોગી સૂક્ષ્મ સિદ્ધાન્તે સમજવા વિના પરમાત્મસમુદ્ધવ થવાનું શક્ય નથી. એ કે જ્ઞાનયોગના તરતમયોગે અનેક ભેદ થયે છે તે પણ સૂક્ષ્મ સિદ્ધાન્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અભિયાન માર્ગમાં પ્રવેશ કરવો એક છે. તેવડુની એવનામાં શકિ પ્રમાણે અભિયોગી સમવેશ થાય છે, પણ તેવડુના આત્મામાં પરમપરવર્તી એ સત્યાને રહેલું છે તેના ઉપયોગથી જ્ઞાન રમણના કરવાથી જ્ઞાનસાધ્ય અભિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. એકે અભિયોગી મુનેવરોને અભિયોગ અને ક્રિયાયોગ એ તે અભિયોગી કહેવાય છે

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષયિકારની પ્રતિ નેજા પ્રમાણે જાકી શરીરના ધર્મોત્તર રક્ત કરવું તે તો અપેક્ષા નિમિત્તપણે સાધ્ય છે તે ધર્મરૂપ કહેવાય, માટે આત્મામાં ધર્મ છે. શરીરની સાત ધનુ છે તે તો જાણ છે, તેની અને જાણ થઈ જાયની, માટે જાણી શરીરના અવલોકન. ધર્મોત્તર કરવું કરવું નથી. શરીર પુદ્ગલ છે, શરીર અને મનના ધર્મોથી મુક્તિ મળવાને અને તેમ સમજીને અભિયોગી આત્મધર્મની એવનામાં એવું છે તે જ્ઞાન પ્રાપ્તિને દરિયા આત્માના ધર્મ દેખી આત્મધર્મના દુઃખ સંકાર પડે છે જાણ મનિકે સંસ્કારોને દર્શાવે તેમજ અવલોકન નથી. અભિયોગી રામ અને પ્રેમ પણ આત્મામાં ધરવું કરે કે એથી અને આત્મા રમણના એકે અને તે પ્રેમથી મુક્તિ મળવા પ્રાપ્ત થાય ઉપશમ અભિયોગી ઉપશમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને એવેને ઠાગને છે તે મુક્તિના સમુદ્ધવ થઈ જાય તેમજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપશમ અભિયોગી ધર્મના અવલોકન કરવા મનના ઠાગને આત્માને પરમાત્મરૂપ દેખે છે. જ્ઞાનને ઠાગને આત્મા સ્વયં પરમાત્મરૂપ દેખાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, આત્માની જ્ઞાનના પ્રમાણની જ્ઞાનમાં એવી અદ્ભુત શક્તિ અને છે કે તે વખતે જ્ઞાનના કંઈ પણ મુદ્દા જાણવું નથી, એક આત્માજીવન અવલોકન દેખાય છે. ઠાગના ઠાગને એવું કરીને વૃક્ષ થાય છે, તેથી તેને અન્વ કંઈ દેખવા થાયક રહેવું નથી; કારણ કે અન્વ વસ્તુઓને પણ દેખનાર એવું છે. આરે એવું ઠાગને દેખે ત્યારે અન્વ વસ્તુઓ તો ઠાગના જ્ઞાનથી સદેએ દેખાય તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. ઠાગના ઠાગને અનુભવ નિયમ ઠાગનેજ થાય છે અને ઠાગના આત્માનું અનુભવવર્ણન ઠાગને થાય છે.

પોતાના આત્માનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ, આત્મજ્ઞાનના ક્ષેત્રે વાંચવા, શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી, અનેકાંતપણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, આત્માવિના અન્ય વસ્તુઓપરથી મમતા ઉતારવી. આજ્ઞાનાં કાર્યો કરતાં તેમાં રાગ વા દ્વેષ થાય નહિ તેવી સમતા વૃત્તિ ધારણ કરવી. મનના ધર્મથી આત્માને લુહો પાડી તેમાં ઉપયોગ ધારણ કરવો. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભના વિકારોને પ્રતિદિન છૂટવા માટે આત્માનો ઉપયોગજ ખરેખર ઔષધ છે એમ નિશ્ચય કરવો. અલ્પતા ઉત્સાહથી અને દૃઢ ટેકથી આત્મજ્ઞાનમાં રમણતા કરવી, ઉપાધિના જે જે સંયોગોમાં મનની ચંચળતા થતી હોય તે તે ઉપાધિના સંયોગોથી દૂર રહેવું, વા તે તે ઉપાધિના સંયોગોથી દૂર ન રહી શકાય તો તે વખતે પણ મનની સ્થિરતા રહે અને આત્માનો સદગુણાય સ્થિર રહે એમ ઉપાયો યોજવા. અલ્પતા પ્રેમથી આત્મામાં લીન થઈ જવું. આમ ઉપાયોને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાથી આદરતાં ભક્તિયોગીને આત્મદર્શન થાય છે.

ભક્તિની લુહી લુહી દશાઓમાં ભક્તિયોગી કયા કયા ભાવને ધારણ કરે છે તે ગ્રન્થકાર અનુભવથી દર્શાવે છે.

શ્લોક:

સ્વામિસેવકમાવેન, મક્તિરાઘા પ્રદર્શિતા ।

પરજ્ઞાનદશાયાં તુ, સ્વામિસેવકવર્જિતા ॥ ૬૦ ॥

તત્ત્વમસ્યાદિરૂપેણ, સાર્વકાલિકપ્રત્યયામ્ ।

પરાં મક્તિ સમાસાય, મક્તિયોગી શિવં વ્રજેત્ ॥ ૬૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વામિસેવક ભાવવડે પ્રથમ ભક્તિ દર્શાવી છે. પાંચજ્ઞાન-દશામાં તો સ્વામિસેવકભાવ વર્જિત ભક્તિ હોય છે. તત્ત્વમસ્યાદિરૂપવડે સાર્વકાલિક પ્રત્યયામી પરાભક્તિને પામીને ભક્તિયોગી શિવસ્થાનમાં જાય છે.

ભાવાર્થ:—આગમજ્ઞિ સ્વામિસેવકભાવવાળી છે. પરમાત્માને સ્વામી ગણીને આત્મા એક સેવક સરખા મને પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે. પરમાત્માની મુનિદ્વારા પરમજ્ઞાનના સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે. આક કર્મથી લેપાવરો આત્મા પોતાના વરફ લુહી છે ત્યારે માનુષ પડે છે કે દુ એક સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્મા ધુ. જન્મ જરા અને મરણથી પીડાઈ પું. અહો! દુ ક્યારે દુ:ખથી મુક્ત થઈશ? દુ ક્યારે મુખી થઈશ? આમ આત્મા વિચાર કરે છે અને પછી નિતુંબ કરે છે કે સર્વ દુ:ખથી જે મુક્તિ-વચ: હોય તેના સરણે જઈ નેની મેચ કરવી. સર્વ દુ:ખથી મુક્તિવા સિદ્ધ-પરમાત્મા છે, માટે નેમનજ સ્વ મી કરવા બેઈએ અને નેમની મેવા કરવા

૧૬ અષ્ટદશ્ય આદિથી તે તે વસ્તુઓના સંકેતદ્વારા જે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવાના છે તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા, તે તે વસ્તુઓદ્વારા સાંવંબન વ્યવહારપૂર્ણદ્વારા ભજિ કરવી જોઈએ.

૧૭ પરમાત્માની ઉપકારદશા સ્મરી તે પ્રમાણે ઉપકારગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૮ પરમાત્મામાં દાનગુણની જેવી શક્તિ છે તેવી દાનશક્તિ પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૯ પરમાત્માએ ત્રયોદશગુણસ્થાનમાં રહી જગત્સર્વોનો ઉદ્ધાર કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવી રીતે સર્વોનો ઉદ્ધાર કરવા મ્હારે પણ ઉપાયો યોજવા જોઈએ.

૨૦ પરમાત્માએ પૂર્વે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય, અને કારુણ્યભાવના લાવી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૧ પરમાત્માએ જેમ સંસારાવસ્થામાં-સાધકદશામાં-રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્તરૂપમાં ફેરવી નાખ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ અશુભ રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત રાગદ્વેષમાં ફેરવી નાખવા જોઈએ.

૨૨ પરમાત્માએ સાધકાવસ્થામાં જેમ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન ધ્યાનું હતું તેવી રીતે મ્હારે પણ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન ધ્યાવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

૨૩ પરમાત્માએ સાધકદષ્ટિના યોગે સાધ્ય સાધવા જેવી મનની સમતા ભળવી હતી તેવી મનની સામ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા મ્હારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૪ પરમાત્માએ મોક્ષરૂળ પ્રાપ્ત કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવો મ્હારે પણ પ્રયત્ન હાથ કરવો જોઈએ.

૨૫ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવી અન્તરદૃષ્ટિ રાખી હતી તેવી હવે મ્હારે અન્તરદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ.

૨૬ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાનગલિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હતી તેવી મ્હારે જ્ઞાનગલિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૨૭ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં ઉદાસીનતા ધારણ કરી હતી તેવી ઉદાસીનતા મ્હારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૨૮ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવું ચારિત્ર મહણ કર્યું હતું તેવું મ્હારે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

૨૯ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નની સામ્બંધસાઈ માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવો મ્હારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૩૦ પરમાત્મા પૂર્વે સચારાવસ્થામાં જેવા નિસમ રહેતા હતા અને જગતમાં કમળવત્ વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ જગતમધ્યવત્ ત્યારા રહેવું બેઠ્યું.

૩૧ સચારાની ઉપવિધી પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં દૂર રાજ્ય હતા, તેમ મ્હારે પણ ઉપવિધી દૂર રહેવું બેઠ્યું.

૩૨ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં મનને ઠાલું હતું અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દર્શિયાં, ક્રોધ, નિદા, વૈર, દિસા, જુદા, ચોરી, મૂંઝાં, મુમંગ, જાહાન, મિસ્વાલ, હાસ્ત, રાતિ, અરાતિ, ભવ, સોક, કુમરછા, અને ક્ષેપ વગેરે દોષોને ઠાલ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ પૂર્વેના દોષોનો તારા કરવા ઉદ્દેશ કરવો બેઠ્યું.

૩૩ અજવાન, પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમાદ રહ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમાદથી ધરણ કરવી બેઠ્યું.

૩૪ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં પરમવનો ત.ય કયો હતો અને સ્વપ્ન જાગૃત્યો હતો, તેવી રીતે મ્હારે પણ પરમવનો ત્યાજ કરીને સ્વસ્થ જાગૃત્યો બેઠ્યું.

૩૫ પરમાત્માએ જેમ સાધકાવસ્થામાં યુક્તોપવોચ ધાર્યો હતો, તેમ મ્હારે પણ યુક્તોપવોચ ધારણ કરવો બેઠ્યું.

૩૬ પરમાત્માએ જેમ શાનિકર્મનો ત.ય કયો હતો તેમ મ્હારે પણ શાનિકર્મનો કષ્ટ કરવો બેઠ્યું.

૩૭ પરમાત્માના તુલ્ય જલનિષ્ઠ સમરણ કરી તેની પ્રાપ્તિ મારે પ્રાપ્ત કરવો બેઠ્યું.

૩૮ જાગૃત્યનો ઉપવોચ ઠાળીને પરમાત્મસ્વરૂપનો ઉપવોચ મ્હારે રાખવો બેઠ્યું.

૩૯ પરમાત્માનેજ શરણમાં શરણ સનહ તેમજ સ્વરૂપમાં મ્હારે હીન થવું બેઠ્યું.

૪૦ પરમાત્માને અધ્યક્ષ સમય વૈષ્ણવ ભૂષી મ્હારે ત્યાજ બેઠ્યું અને પરમાત્મસ્તુતિમાં લખવ થઈ જાનિત્યને તેની મ્હારે જનવું બેઠ્યું.

૪૧ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી જા મમદા રાખી હતી તેવી મ્હારે પણ હાજ રાખવી બેઠ્યું.

૪૨ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી જા તમસદબ્દથી ધારી હતી તેવી મ્હારે પણ ધરણ કરવી બેઠ્યું.

૪૩ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવું કાચવું મમત્વ ત્યાજું હતું અને તેના આત્માની સરળતા ધારી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ ધારણ બેઠ્યું.

૪૪ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ જીવોને એક આત્મદૃષ્ટિથી જોયા હતા તેવી દષ્ટિ મ્હારે ધારણ કરવી જોઈએ.

૪૫ પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ સાંસારિક વાસનાઓથી દૂર થયા હતા, તેમ મ્હારે પણ સાંસારિક વાસનાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

૪૬ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં મુનિની દશા ધારણ કરી હતી તેવી દશા મ્હારે પણ ધારણ કરવી જોઈએ.

૪૭ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરી હતી તેવી મ્હારે પણ અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરવી જોઈએ.

૪૮ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ધર્મ માની સાધ્યની સાપેક્ષતાએ પુષ્ટિનિમિત્તકારણ આદ્યું હતું તેવી દશા મ્હારે પણ અંગીકાર કરવી જોઈએ.

૪૯ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગને શ્રીતીર્થકરો શુદ્ધસ્થાવાસમાં ભોગવતા હતા તેમ છતાં તેમાં ઉદાસભાવે વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉદાસ-ભાવે વર્તવું જોઈએ.

૫૦ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉપયોગપૂર્વક જોક્ષતા હતા, તેમ મ્હારે પણ ભાષાસમિતિથી ઉપયોગપૂર્વક જોક્ષવું જોઈએ.

૫૧. ભગવાન પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પ્રારબ્ધકર્મ (નિકાચિતકર્મ)ના ભોગને રોગ જાણતા હતા અને અન્તરથી ન્યારા રહીને ભોગવતા હતા, એવી મ્હારી દશા યામ જેમ વારંવાર મારે ધમ્મવું જોઈએ.

૫૨ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં શુદ્ધસ્થાવાસનું પવિત્ર જીવન માળતા હતા, તેવી રીતે શુદ્ધસ્થાવાસનું પવિત્ર જીવન મ્હારે પણ માળવું જોઈએ.

૫૩ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં સાધ્યજિન્દુનું લક્ષ્ય રાખતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધ્યજિન્દુ રાખવું જોઈએ.

૫૪ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી ભૂષિત હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી વિભૂષિત રહેવું જોઈએ.

૫૫ પરમાત્મા, પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં વિચાર અને આચારમાં ઉત્તમ હતા, તેમ મ્હારે પણ આચાર અને વિચારમાં ઉત્તમ થવું જોઈએ.

૫૬ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ત્રણ ગુણિને ધારી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ ત્રણ ગુણિ ધારણ કરવી જોઈએ. ખરેખર ત્રણ ગુણિને ધારણ કરી તોજ પરમાત્માનો સેવક ગણાઈ જેમ વિચારવું જોઈએ.

૫૭ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં અર્હાંતયોગની પ્રવૃત્તિ આદરી હતી, તેવી મ્હારે પણ અર્હાંતયોગ કરવી

ભુની સેવામાં આગવો તેજ સેવકની રૂઝ છે. શ્રીપરમાત્માવિના સેવકને દુનિયાની કોઈપણ વસ્તુપર પ્રેમ ધારણ કરવો નહિ. શ્રીપરમાત્મા તીર્થકરોની વખતોવખત કષ્ટાઓ વાંચવી, તેમનાં જીવનચરિત્રોમાંથી સાર ખેંચવો. પરમાત્માનું સ્વરૂપ બરાબર ઝોળખવું. દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મમાં રમણ કરતા એવા પરમાત્માનું સ્વરૂપ પુનઃ પુનઃ હૃદયમાં સ્મરણ કરવું, શ્રીપરમાત્માએ જે જે ઉપાયોથી દોષોને નાશ કર્યો તે તે ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા ભેદએ, ભમતીયા તેજ જેવી ભક્તિને હૃદયમાં ધારણ કરવી ભેદએ, ભક્તિ કરતાં જે જે વિદ્યા આવે તે તે વિદ્યાને મારી હઠાવવાં ભેદએ. વિદ્યાના સામું થયાવિના કઠાપિકાળે છૂટકો થવાનો નથી, આત્મસામર્થ્યથી પરમાત્મગુણોને સ્મરણ કરવા ભેદએ. જે મનુષ્યો તત્ત્વજ્ઞાનમાં કંઈપણ સમજતા નથી, જેઓને દેવ ગુરૂ અને ધર્મનું જ્ઞાન નથી તેઓ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી, જેઓને મુક્તિની ઇચ્છા નથી અને જેઓ પરમાત્માની આજ્ઞા પાળતા નથી તેઓ પણ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી.

પરમાત્માની આજ્ઞા પાળનાર મનુષ્યો પરમાત્માના સેવક બની શકે છે; પરમાત્માનાં કટેલાં તરતોને જે મનુષ્યો સમજી શકતા નથી અને ક્રમ દીર્ઘાં ટપકાંજ ધારણ કરે છે તેઓ પરમાત્માના સાચા સેવક બની શકતા નથી. જગત્માં પરમાત્મા, પરમાત્મા એમતો લાખો મનુષ્યો બોલે છે પણ પરમાત્મતત્ત્વને સમજનાર વિરલા હોય છે. જેઓ પરમાત્માને સમજે છે અને તેમની આજ્ઞા પાળે છે તેજ પરમાત્માના સેવક બની શકે છે. પરમાત્માના સેવકો, પૂર્વોક્ત પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરી પોતાના આત્મામાં તે તે ગુણો પ્રગટાવવા પરમાત્માની સેવા કર્યાં કરે છે, અને પરમાત્માના આસંજનથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા મથે છે. જા પ્રમાણે પરમાત્માનો સેવક બનેથી તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉંચે ઉતરતો જાય છે, અને આત્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરતો જાય છે. આત્મજ્ઞાનની પકવતા થતાં સ્વાભિ સેવકભાવ રહેતો નથી. પકવજ્ઞાનની ઉચ્ચદશા કોઈક વિરલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. પકવજ્ઞાનની દશાનું સ્વરૂપ અત્યંત અદ્ભુત છે, કોઈ વિરલા જ્ઞાનિયોને ખીજ પ્રકારની અદ્ભુત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જગત્માં ખીજ પ્રકારની ઉચ્ચ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો ભેદએ. તત્ત્વજ્ઞાનની પકવદશા પ્રાપ્ત થતાં અનુભવજ્ઞાનમાં ઉતરી શકાય છે. અનુભવિયોને પોતાનો આત્મા જ પરમાત્માસમાન લાસે છે.

ખીજ પ્રકારની ભક્તિ.

તે તું આત્માજ પરમાત્મા છે એવી સર્વકાલિના નિશ્ચયવાળી ખીજ ભક્તિનો પ્રસાદ કોઈક અનુભવિયો પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માજ પરમાત્મા છે

આ પ્રમાણે પરાભક્તિવાળો ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિના વિચારોથી ચોતાનામાં પર-
માત્મપણું રેખી ત્હેની ભક્તિ કરતો શાશ્વતપદને પામે છે. પકવજ્ઞાનથી પરા-
ભક્તિની ઉત્કૃષ્ટદશાને પમાય છે. પરાભક્તિવાળો શુદ્ધદશા સમ્મુખ થાણું
થાણું ચદતો ભય છે, અનેકાન્તજ્ઞાની આવી દશાને પામે છે અને તે સર્વ
દોષોનો ક્ષય કરતો ભય છે. અજ્ઞાનિ જીવોથી પરાભક્તિ પમાતી નથી, જ્ઞા-
નિયોગીન્દ્ર આત્માઓજ આવી પરાભક્તિના સમ્મુખ થાય છે. જે પરાભ-
ક્તિનું સ્વરૂપ ભણતો નથી તે પરાભક્તિ સમ્મુખ યઈ શકે નહીં. આર્તધ્યાન
અને શેદધ્યાનના વિકલ્પ અને સંકલ્પોનો નાશ કરવો હોય તો પરાભક્તિથી
સહેજમાં થાય છે. જે જે જીવો ભૂતકાળમાં મુક્તિ પામ્યા, પામે ॥ અને
ભવિષ્યમાં પામશે તે સર્વ પરાભક્તિથીજ પામશે. શુદ્ધધ્યાન વા રૂપાતીત
ધ્યાન છે તે પરાભક્તિરૂપ છે, નિરાલંબન ધ્યાનવાળાઓ આવી પરાભક્તિને
પામી શકે છે. પરાભક્તિ પામવાને માટે આલભક્તિની ખાસ જરૂર છે,
જેને જેથી યોગ્યતા હોય તેથી ભક્તિ ત્હેણે આદરવી જોઈએ. જે પ્રકારની
ભક્તિના યોગ્ય એવા ગુણો સંપ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. તેમ તે જે પ્રકારની ભક્તિ
પામવાને માટે સદાકાળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અનેક પ્રકારના યોગિયો મુક્તિપદ પામી શકે છે.

શ્લોક:

ભક્તિયોગી ક્રિયાયોગી, જ્ઞાનયોગી તથૈવ ચ ।

સામ્યયોગી ધ્રુવાં સિદ્ધિ, પ્રામુયાન્નાત્ર સંશયઃ ॥ ૬૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિયોગી, ક્રિયાયોગી, જ્ઞાનયોગી અને સામ્યયોગી, નિ-
ક્ષય સિદ્ધિપદ પામે છે, આ બાબતમાં સંશય નથી.

ભાષ્યાર્થ:—ભક્તિયોગના અનેક ભેદ છે તોપણ ત્હેનું સ્વરૂપ ઉપર
પ્રમાણે યત્કિંચિત્ દર્શાવ્યું છે. ક્રિયાના પણ ઘણા ભેદ છે. વિષ, ગરલ,
અનન્ય, તલ્લેપુ, અને અમૃતક્રિયા. તેમજ, ધર્મના બાહ્ય અને આભ્યંતર,
નિમિત્ત અને ઉપાદાન, આદિ અનેક ભેદો તત્ તત્ વિષયભેદના સંબંધથી
થાય છે. જ્ઞાનના પણ જે ભેદ છે. જ્વહારજ્ઞાન, અને નિક્ષયજ્ઞાન.
પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન આદિ જ્ઞાનયોગ ભણવા. સામ્યભાવમાં જોડાવું ત્હેને
સામ્યયોગ કહે છે. આ વિના પણ હેમચંદકૃત યોગશાસ્ત્રમાં અષ્ટાંગયોગ
લખ્યા છે, તેનું સ્વરૂપ પણ અવરય જણી આચારમાં મૂકવું જોઈએ.
(યમનિયમાદિ અષ્ટાંગ યોગનું વર્ણન આજળ ઉપર કરવામાં આવશે.)
આ પ્રકારે આત્માના એક એક ગુણને મુખ્યતાએ લજનારા અનેક યોગિયો
આત્માની સામ્યદશાના યોગે શ્રાવક વા સાધુમાર્ગમાં રહીને મુક્તિપદ પ્રાપ્ત

શબ્દાર્થ:—અસંખ્ય યોગોવડે મુજિ થાય છે તેમાં અન સંશય નથી, તે અસંખ્ય યોગોમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ વિશેષતઃ મુખ્ય યોગ છે.

ભાવાર્થ:—અસંખ્યયોગથી મુજિ છે એમ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે માટે કોઈએ અમુકજ એકલા યોગથી મુજિ છે એવો પશ્ચપાત, કદાચદ કરવો નહિ. શ્રીકૃષ્ણજ્ઞાનીએ જ્યારે અસંખ્યયોગથી મુજિ કહી છે ત્યારે આપણે એકાંત અમુકજ યોગની પ્રરૂપણા કરીએ તો અયોગ્ય ગણાય. અસંખ્યયોગમાં મુખ્ય ત્રણ યોગ કલા છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર વચ્ચેમાં ત્રણ યોગનું સ્વરૂપ વિશેષતઃ લખવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણ યોગ પૈકી એકેક યોગનું સ્વરૂપ લખતાં એકેક યોગનોજ મહાત્મ્ય અર્થ લખ માટે વિશેષ તત્ત્વના અર્થોશ્લોકે તત્ત્વાર્થ આદિ સૂત્રો વિશેષકવાં. અત્ર તો સામાન્ય વ્યાખ્યા આપવામાં આવે છે.

સમ્બંધ પ્રકારે વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જોનાથી જણાય ત્હેને જ્ઞાન કહે છે. સમ્બંધ પ્રકારે વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જાણી તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા, (નિશ્ચય) કરવી ત્હેને વ્યવહારથી દર્શન કહે છે.

આત્માની સ્વાભાવિક (નેચરલ) સ્થિતિતાને માટે બાહ્ય અને અભ્યન્તર જે જે ક્રિયાઓ કરવી ત્હેને ચારિત્ર કહે છે. દિસા, ભૂક, ચોરી, મૈથુન, પરિમહ, અને રાજાઓજન વચ્ચે હોયે ટાળવા માટે તે હોષોના સામી દીધાપૂંક જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે ત્હેને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે. અનેકં તીર્થકરો યથા, અને યથો તેઓને વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવું પડે છે, વ્યવહારચારિત્રથી બાહ્ય સ્વચ્છ હોષોનો નિરોધ થાય છે. અને બાહ્ય ઉપાધિયો કે જે કામક્રોધાદિક હોષોને ઉનેજિત કરે છે તેઓનો પણ નાશ થતાં મનની સાંતાવસ્થા પ્રમટે છે.

(૧) પાંચ યમો.

મન વચન અને કાયાથી દિમાનો ત્યાગ કરવાથી અનેક ભવનાં સંચિ-તક્રમોનો ઘટ થાય છે, સુક્રમ દાદિથી વિચારતાં માત્રુમ પડે છે કે, દેવાની સ્વપ્ન અને સિદ્ધિન્ય મુખ મળે છે, એવું દેવા પાળી તેવું સર્વ પાળ્યું એમ કહેવામાં જરામત્ર વિગંધ ગળાનો નથી દેવા કરનાર એવ સર્વ સ્ત્રોની સાથે વૈરવિરોધ ધારણ કરી શકનો નથી, દેવાનો અમુક વધે કોઈ વિરથા સ્ત્રો પાળી શકે છે. કોઈ પણ સ્ત્રોની દિસા કરીને પોતાના સ્ત્રોનું પેવણ કરવું એ અધર્મ છે માટે દરેક સ્ત્રોને મગ્ના ભયાથી તેઓનું રખણ કરવું એકેએ. કોઈના સ્ત્રોને જરામત્ર પણ દુઃખવચો નહિ એજ સ્વ દેવા-ધર્મ છે. દેવનું ક્રમ્ય વર્તન ધારણ કરવું એ ઉત્તમ ચારિત્ર છે. કોઈના પ્રજ્ઞને દેવના નહિ, દેવ વત નહિ. દેવનારાઓની પ્રથમા કરવી નહિ. દેવ: પ.ત્રી, પ.ત્રી અને દેવ પ.ત્રીરાઓની પ્રથમા કરવી. આ પ્ર-

માત્રે દેવાનો ઉચ્ચ સિદ્ધાંત ધાગનાર એ જનમ અને પરબનમ મુખ પામે છે અને એને પરમામયક પાને છે

સમ વચનની ધત્ર એ વા સુધી એ સમ સેવકી તે જગતમાં સમ વ્યવહારની શુદ્ધિ રહે તે. તેમ જ સમવચનને, ૧૨૫... એકે તે સમ-વજા આ જવમાં અને પરબનમ મુખ પામે છે એવો પાને પાને પાને થાય છે. સમવચન દેવાથી અનેક જીવો મુખે પામે છે અને પાને.

ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી જીવના પ્રભુ: સુખ થાય છે શુદ્ધિમાં ચોરીનો ત્યાગ કરનાર પ્રામાણિક જાતને તે વેર વેર નામે સુખી, ઉપધી, અને વ્યાધી વચેરેનો નાશ કરવો હોય તે પ્રભુવચન સુધી કરી શકાય.

પ્રભુચંધ ધાગવાથી અનેક પ્રકારના કષ્ટ થાય છે. તેને કષ્ટ ૧૫૦ દાઓથી માનસિક શક્તિ વિકાસ પામે તે અને કષ્ટ ૧૫૬ ઓવી આત્માની શુદ્ધશક્તિનો પ્રકાશ થાય છે. પ્રભુચંધને ગરીબતા બળવતા રહે છે અને આકુલ થઈ જાય નથી. ગત્તવ્ય સુધી કષ્ટ સખન ર અનેક પ્રભુચારિ મુનિવરો થયા છે. પ્રભુચંધને એક બળને દેવ કહીએ તોપણ યાકી શકે તેમ છે. પ્રભુચંધ ધારકોને અનેક કષ્ટો પહોંચાડી નથી. પ્રભુચંધધારકનું મનજ મનજુગ રહેવાથી જનમ પ્રકૃષ્ટ અને કષ્ટની સિદ્ધિ કરી શકે છે. પ્રભુચારિને મત કષ્ટો છે અને દેવતાને કષ્ટો છે એવું જવહારચારિત્રનું મુજ પ્રભુચંધ છે. વ્યવહાર પ્રભુચંધ છે તે જિવ્ય પ્રભુચંધ ૧૫ કષ્ટને માટે નિમિત્તકારણ છે, જેને તેમ વીવજ સરકાય કરવ ન આવે છે તેમ તેમ શારીરિક શક્તિની કૃષ્ટતા થાય છે પ્રભુચંધ, પ્રકૃષ્ટા વિચરને ધર થાય છે.

પરિવેદ ધાપનું મુજ છે. મૂવહાં એજ અન્ય-ર પરિવેદ છે, નવ પ્રકારના જાણપરિવેદનું મૂજકારણ મૂવહાં હોય છે નવજાને. જે જે અર્થે નાશ થાય છે તે તે અર્થે જાણપરિવેદની પ્રકૃતિયો છે. પરિવેદના ત્યાગથી વિગ્રહસંક્રમણી હલકમાં થતી ધમક અટકે છે, જાણપરિવેદના ત્યાગથી ઉપરિયોનો અટકાવ થાય છે, લોનન. દેવુઓનો અવરોધ યતો જાય છે, જાણપરિવેદના મમત્વથી મુજા વ્યજેશ મહત્મા મુનિવરો સંગ્રેષ ભુવ-નમાં સમગામા મુખમાં મહાકે છે. નિરપૃલી મહાકાઓ આત્મામાં રમણતા કરી અનંગમુખ સોચે છે. પરિવેદનો મમત્વભાવ દૂર થવાથી જલુ ભુવનનું અંશ્વર્થ મને છે. જે પરિવેદનો ત્યાગ કરે છે તેના ઉપરથી નવ મહો પહોંચી રહે છે. પરિવેદના સંગ્રેષ જે જે પાપો કરવામાં આવે છે તે તે પાપોનો નાશ કરવો હોય તો પરિવેદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેમજ અનેક તોપનું કારણ રાત્રીઓજન છે, માટે રાત્રીઓજનનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૨) નિયમ.

આ પ્રમાણે ચારિત્રયોગી પંચમહાનત અને છતું રાત્રીભોજન વિરમણન ધારણ કરી યમનામના યોમના પહેલા અંગમાં સ્થિર થાય છે. યોગનું યમનામનું પહેલું પગથીયું સ્થિર થવાથી યોગી ઉચ્ચે ચઢીને પથ્થાત્ પડી શકતો નથી, ઉલટું બીજા પગથીયાને પાળવામાં યોગ્ય અને છે. પાંચ યમને પુષ્ટિ કરનારા અનેક પ્રકારના નિષ્ક્રમી પાળવા બેઠાં. વખતસર ખાતું, વખતસર પાણી પીતું, વખતસર સયન કરતું, ચિત્તની સ્થિરતા રહે એવા યોગ્ય સ્થાનમાં વાસ કરવો, નિયમસર ચાલતું, બેઠનું ચાલતું, વિચારીને બોલતું, શીયતા ધારણ કરવી, કોઈ વસ્તુ મળે અગર ન મળે તોપણ સંતોષ ધારણ કરવો, યથાશક્તિ તપશ્ચર્યા કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ઇત્યાદિ નિયમના અનેક શાકુ અને ગૃહસ્થવર્ગના ભેદથી, ભેદ છે, તે સમજી યથાધોગ્ય પાળવા પ્રયત્ન કરવો.

(૩) આસનયોગ.

શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારનાં આસન કલાં છે. હરેક આસનના જ્યથી શારીરિક બિન બિન ફાયદાઓ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે, ચોરાશી આસનો છે, તેમાં પણ સિદ્ધાસન, અને પદ્માસન એ બે આસનો મોટાં છે, યોગ્ય એવા સ્થાનમાં (કે જ્યાં રહેવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ બગડે નહીં તેવા સ્થાનમાં) આસનોનો અભ્યાસ કરવો બેઠાં. ત્રણ કલાક મુધી એક આસને બેસવાની ટેવ પાડવી, ગોઠુડિકાસનથી પણ બેસવાની ટેવ પાડવી બેઠાં. લેખક સિદ્ધાસન અને પદ્માસનને વિશેષ પસંદ કરે છે, આસનનો જ્ય કરવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ કાણુમાં રહે છે. વાત, પિત્ત અને કફનો ઉપદ્રવ હળવે હળવે શાંત થતો જાય છે. આસોચ્છાસની નિષ્ક્રમિતામાં વૃદ્ધિ થાય છે. ખરેખર આસનના જ્યથી દીર્ઘ આસોચ્છાસ લેવાય છે, દીર્ઘ પ્રાણ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતામાં વધારો થાય છે, માટે ચારિત્રયોગીએ આસનનો જ્ય કરવા પ્રયત્ન કરવો.

(૪) પ્રાણાયામ.

પ્રાણાયામ કરવાથી શ્વાસ અને ઉશ્વાસ વધુ પ્રમાણમાં ચાલતા નથી, પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સ્વરોહવપરીક્ષાની પણ સિદ્ધિ થાય છે. શરીરની નાડી-યોમાં રાત્રી અને દીવસ પ્રાણ વજા કરે છે, શ્વાસ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતા રહે છે. મનની પ્રસન્નતા વૃદ્ધિ પામે છે, પ્રાણાયામથી શરીરના અનેક રોગોનો નાશ થાય છે. નાડીયોમાંથી સ્વર ચાલ્યા કરે છે, શરીરમાં ધનુ નાડીયો છે. પણ તેમાં ચોવીસ નાડીયો મોટી છે, ચોવીસ નાડીયોમાંથી પણ નવ નાડીયો પ્રધાન છે. નવ નાડીયોમાંથી પણ ત્રણ મોટી છે.

ત્રણ નાડીયોનાં નામ હૃદય, વિંગળા, અને સુપુષ્પા. બૃહુટિચક્રથી શ્વાસનો

વૃથિક, સિંહ, વૃષભ અને કુંભ એ ચાર રાશિમાં બે ચંદ્રસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે સૌમ્ય કાર્ય કરવામાં આવે તે સારાં થાય છે. ઠક, મકર, તુલા અને મેષ એ ચાર રાશિમાં બે સૂર્યસ્વર (જમણી નાસિકા) વહેતો હોય તો તે વખતે ચરકાર્ય કરવાથી સુખાકારી થાય છે.

મીન, મિથુન, ધન, અને કન્યા એ ચાર રાશિ બે સ્વભાવવાળી છે. એ ચાર રાશિઓમાં સુષુમ્ણાસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં કંઈક હાનિ થાય છે.

સ્વરોદય ધરાળર કોઈ બલુતો હોય છે તો તે, મનુષ્યોએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો સારી રીતે ઉત્તર આપી શકે છે.

સ્વરોદયમાં પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરો.

જે મનુષ્ય પૂછવા આવે તેની દિશા દેવી. બે પૂછનાર સમ્મુખ, ડાબી, વા ઊર્ધ્વદિશામાં રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકા (ચંદ્રસ્વર) વહેતી હોય તો પૂછનારને કહેવું કે ત્હારા કાર્યની સિદ્ધિ થશે.

પૂછનાર નીચે વા પાછળ વા જમણે આવીને પુછે અને તે વખતે જમણી નાસિકા વહે (સૂર્યસ્વર વહેતો હોય) તો બલુવું કે તેનું કાર્ય થશે.

ડાબી બાજુએ રહી જે કોઈ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકામાં પૂર્ણ સ્વર વહેતો હોય તો તેનું અભગ કાર્ય થશે એમ નિશ્ચય બલુવો.

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે ડાબી બાજુ રહી પૂછે તો ચંદ્રયોગ વિના પૂછનારનું કાર્ય સિદ્ધ થાય નહીં.

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે સમ્મુખ વા ઉર્ધ્વ-દિશામાં રહી પ્રશ્ન પુછે તો બલુવું કે ચંદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાના સ્વર) વિના તેનું કાર્ય સિદ્ધ થશે નહિ.

પાંચ તત્ત્વોની વ્યાખ્યા.

જમણી અગર ડાબી એકેક નાસિકામાં પાંચ પાંચ તત્ત્વ વહે છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વ બલુવાં. પૃથ્વીનો પીતલવર્ણ છે, જલનો શ્વેતવર્ણ છે, અગ્નિનો લાલ (રક્ત) વર્ણ છે, વાયુનો નીલવર્ણ છે અને આકાશનો કૃષ્ણવર્ણ છે.

પૃથ્વીતત્ત્વ બાર આંગુલ સમ્મુખ ચાલે છે, અને તેની સમચતુરંસ આકાર છે. જલતત્ત્વ નીચું ચાલે છે, અને તે સોળ આંગુલ વહે છે તેનો વર્તુલાકાર છે, અગ્નિતત્ત્વ ચાર આંગુલ વહે છે, અને તેનો ત્રિકોણ આકાર છે. પ્રાતઃકાલના સૂર્યના બેવો તેને રંગ છે, વાયુતત્ત્વ આઠ આંગુલ તિસ્ત્રું ચાલે છે, અને તે ખલના આકારે છે. આકાશતત્ત્વ બે નાસિકામાં વહે છે, તેનો બાજપ્રકાશ થતો નથી, તેનો આકાર નથી.

માયમાસની સાતમ તેમજ વૈશાખ શુદી ત્રીજાના પ્રાતઃકાલમાં વર્ષદીવ-
સનું બીજા બેનું. બે ડાંબી નાસિકામાં જલ અને પૃથ્વીતત્ત્વ યાત્રે તો દેશ-
વિદેશમાં સુખ યાવ, અન્યતત્ત્વ વડે તો અધમફળ ભણું. જમણી નાસિ-
કામાં બે પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ વડે તો મધ્યમ ફળ યાવ. બે ત્રણમાં એક
શુભ અને એક અશુભ હોય તો મધ્યમ ફળ યાવ, એમ ત્રણ રીતમાં ભણું.

સર્વ પરીક્ષાના ભાવોમાં એવભાવ બળવાન છે, તે દીવસે બરાબર તત્ત્વ
રૂપીને નિશ્ચય કરવો.

જોનારનેમાટે તત્ત્વ.

જોનારને ચોતાને માટે તત્ત્વનો વિચાર કહેવામાં આવે છે. ચૈત્ર શુદી
એકમના દીવસે બે ડાંબી નાસિકા વડેતો તેને ત્રણમાસમાં અત્યંત ઉદ્દેગ
યાવ. મધુમાસ શુદી બીજાના દીવસે બે ડાંબી નાસિકા ન વડે તો પરદે-
શમાં મમન યાવ અને ત્યાં દુઃખ યાવ. ચૈત્રમાસ શુદી ત્રીજાના રોજે
ચંદ્રસ્વર (ડાંબી નાસિકા) ન યાત્રે તો પિત્તજ્વરની ઉત્પત્તિ યાવ. ચૈત્ર
શુદી ચોથાના રોજ બે ડાંબી નાસિકા ન યાત્રે તો નવમાસમાં મરણ યાવ.
ચૈત્ર શુદી પાંચમના રોજ ડાંબી નાસિકા ન વડે તો રાજ્યવંદી યાવ. ચૈત્ર
શુદી છઠાના દીવસે જોનો ચંદ્રસ્વર યાત્રે નહિ તેનો એક વર્ષમાં બાંધવ મરી
ભવ. બે ચૈત્ર શુદી સાતમના રોજ સેશમાત્ર પજુ ડાંબી નાસિકા ન વડે તો
તેની સ્ત્રી મરી ભવ. ચૈત્ર શુદી આઠમના રોજ બે ચંદ્રસ્વર ન વડે તો
અન્યંત પીડા દેહમાં યાવ, સામ્ય હોય તોજ સુખ યાવ. ચૈત્ર શુદી આઠમ-
સુધી એમ ફળ દેખાડણ પજુ બે ચંદ્રસ્વર વડે તો નારાજ ફળને બાકે માફ
ફળ યાવ.

પાંચ તત્ત્વમાં પ્રશ્ન.

જલ અને પૃથ્વીતત્ત્વના લોચમાં કોઈ પ્રશ્ન કરે તે વખતે ચંદ્રસ્વર
પૂર્વે વડે તો તેના કાવંની સિદ્ધિ યાવ. બે ડાંબી નાસિકામાં અગ્નિ, વાયુ
અને આકાશતત્ત્વ વડે તો પ્રશ્ન કરના કાવંસિદ્ધિ યાવ નહીં. ડાંબી નાસિ-
કામાં જલ અને મટ્ટીતત્ત્વ બે સ્વર કાવંમાટે અર્થ ભણવું. ચરકાવંમાટે
સેવાં નહિ. વાયુ, અગ્નિ અને આકાશ એ ત્રણ તત્ત્વ ચરકાવંમાં પ્રધાન છે.
બે જમણી નાસિકામાં સ્વર વડેતો હોય અને તેમાં વાયુ વધેરે તત્ત્વો
વડેતો હોય તો એમ સમજવું.

રોગીનો પ્રશ્ન.

રોગીના સંબંધી કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તત્ત્વ વિચારી કહેવું.
ડાંબી નાસિકા માં પૃથ્વીતત્ત્વ વડેતું હોય અને તે
નિશ્ચય કરીને કહેવું કે તેનીને તત્ત્વ ન હોય.

સરકારમાં અરજ દેવાના પ્રસંગે, અરિવિજ્યનું જીવું ઝડપવાના પ્રસંગમાં, વિષ અને ભૂત ઉતારવા જવું હોય ત્યારે, રોગીને ઔષધ ખવરાવવામાં, વિમ્મહરણસાંતિજલ નાખવામાં, કદીને ઉપાય કહેવાના પ્રસંગમાં, હાથી, ઘોડા, વાહન, હથિયાર, લેવામાં; રિપુને વિજય કરવામાં, ખાનપાનમાં, જ્ઞાનમાં, સ્ત્રીને રૂપદાન દેવામાં, તેમજ નવા ચોપડા લખવા અને લખાવવામાં, સૂર્યયોગ અર્થાત્ જમણી નાસિકાનો સ્વર લેવો. કોઈ રાજ, જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે યુદ્ધ કરવા જાય તો રણસંઘાતમાં વશકીર્તિ પામે અને શત્રુને છૂટી પાછો ઘેર આવે. સમુદ્રમાં વહાણ ચલાવવું હોય ત્યારે જમણી નાસિકા વહેતી હોય તો વાંચિતદ્વીપમાં વેગે જાય. શત્રુભવન જવામાં જમણી નાસિકાનો સ્વર વહેતો હોય તો યશ થાય. ઉંટ, ભેંસનો સંગ્રહ કરતાં, સાકું કરતાં, સરિતાજલ તરતાં, અને કરજદ્રવ્ય દેતાં જમણી નાસિકાનો સ્વર (સૂર્યયોગ) બળવાન બજવો.

ઇલાહિ ચરકાર્યમાં સૂર્યયોગ સારો બજવો. અન્ધ પુરુષોને કંઈ કહેવું હોય તો લાભાલાભનો વિચાર કરી કહેવું. લાભ ન દેખાય તો ભણીને મીન રહેવું.

વિવાહ, દાન શાન્તિઆગ ઇલાહિ સૌમ્યકાર્યમાં ચંદ્રયોગ લેવો અને કુરકાર્યમાં સૂર્યયોગ લેવો. સિંચરમાં ચંદ્ર અને ચરમાં બાનુયોગ પ્રધાન બજવો.

સુપુમ્ણાનાડીમાં શું કરવું ?

જ્યારે સુપુમ્ણાનાડી (જે નાસિકા સાથે વહેતી હોય ત્યારે) હોય ત્યારે ચર અને સિંચર એ બે પ્રકારના કાર્યમાંથી કોઈપણ કરવું નહિ. અને જે બેમાંથી કોઈપણ કાર્ય કરવામાં આવે તો અવરજ કંઈક હાનિ થાય છે. ભુવન, પ્રતિષ્ઠા, દેશાંતરગમન વગેરે કાર્યો સુપુમ્ણાનાડીમાં કરવાં નહિ. જે કોઈ સુપુમ્ણાનાડીમાં પરદેશ જાય તો દુઃખકીર્ણાંશ અને પીડા પામે છે. તેના ચિત્તમાં કલેશ રહે છે, કાર્યની હાનિ થાય છે, અથવા કાર્યમાં વાર લાગે છે, મિત્રનો મેલપ થતો નથી, વ્યાપારમાં ખાદ જાય છે, પ્રીતમાં કલેશ થાય છે, માટે સુપુમ્ણા વહેતી હોય ત્યારે આત્માનું ધ્યાન ધરવું. પ્રભુના નામનો જાપ કરવો, ધારણા ધારવી, વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, તત્ત્વનો વિચાર કરવો, અને સમતામાં રહેવું. ઇલાહિ આત્મલાવમાં રમણતા કરવી.

ત્રિપુટીમાં પંચતત્ત્વ જ્ઞેવાની રીત.

જે કાનમાં બે આંગળીઓ ઘાલી આંગળીયોથી આંખો મીચવી, પછે ત્રિપુટીમાં લક્ષ્ય રાખી જેવાં જિંદુ પડે તેવાં જેવાં. અને જેવો વર્ણ દેખીએ તેવું તત્ત્વ છે એમ નિશ્ચય કરવો. પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ સારાં બજવાં. તેજ તત્ત્વ મધ્યમ ફળપદ છે. વાયુ અને આકાશ તત્ત્વ હાનિ અને મૃત્યુ દેનાર છે.

મરણુ કાચ. સોગ રાત્રી-દિવસ બે જમણી ન. સેકા સર તે એક માસ
 છવતનું કાચ એક માસ મુખી રાત્રી-દિવસ જમણી ન મેક સહો તો તે
 દિવસથી ઉપરાંત છવાય નહિ. પાચ વી ૧૫૨ મુખ્યુ ની સહો તો
 છતાં મરણુ કાચ ચદ વા મૂર્ચ ચા નુમ્બુ પત્ર કોચ ને અને મુખથી
 ક્રમ શાસ યાએ તો ચાર વડીમા મગ્જુ દય જમણી ને ને. વેચ-મ
 વડે. અને ઘણી નાસિકા રાત્રીમાં વડે તો વામ મ મુખો છવત ના અમા.
 રાજવી, ચાર, આઠ, વાર, સોગ અને વીંલ દેવસ કુલે વસ્ત્રવર સતે તો
 આપુખ દીર્ઘ કાચ. મરણુ રાત્રી દીવસ તે અ-સા-ન ચહો તો એક વડ
 મુખી છરીર રહી થકે, તે ઉપર તેનો નમ ચય અદ્રે-વ. અક્રમ-વ ચહો
 તો વામાસ પર્વન આપુખ રહે.

એક પદ્મ વિપરીતસ્વર યાએ તો સર્વત્ર ને ન દય ને ને વેપરીત
 સ્વર યાએ તો સકળન પલુ યુ દય વન ને ને ને સર ને તો
 મરણુ કાચ.

પંચમકાવમાં સોપકમ આપુખ અપુત્રુ ને ને અને તેનો અપુ-
 ખનો નાચ કાચ, તેને સોપકમ અપુખ કહે તે અર્થે જાણી મ સ. ૧૧૧
 આપુખની અધિક હીનન કાચ છે.

સમાધિથીને ચાર, મુખધવાન પરનને છ રૂઝ ને ને ને ને
 જાર, ચાલનાં સોગ, અને મુખા જવીસ નદ ને ને ને ને ને
 શાસ યાએ છે, અર્થાત્ એકથ તે ને ક્રમ ને ને ને ને ને

અપવેગમાં આપોગાસ વડુ યાએ તે તેનુ અપુ વ અપ પર્વ, જગ
 વડે, અને તેના છરીરમાં રીત કાચ.

અધિક જોશું નહિ. કારણ કે તેથી અર્થે-નુ ને ને ને અધિક
 પામું વાળીને મૂવું નહિ, અગિથીર ચ. વડુ ને ને ને ને ને ને
 રમ અપેશાએ, નિશર કાચ છે મટે પ્રલુક ને ને ને ને ને
 મલુ દોકમાં છે તે મનુખન્યા છરીરમાં છે પડુ અપુ ને ને ને ને
 વનું નથી

હંકારથી સ્વર ઉક છે અને સહાર કાં જન ને ને ને ને એથી સબ
 છે તેવ અજપા અપ કહેવાય છે. અપુ ને ને ને ને ને ને
 વેનનનો અપ કાચ છે તેનુ બે કાન વન તો જ વગ ને ને ને ને
 નિશરતા કાચ વડની કાળા એમ વડન વા ને ને છે તેમ નાસિકી ઉપ-
 મામિની દસ નડીવો નીકળે છે અને નાસિકા નાપેમિની પલુ દસ નડીવો
 નીકળે છે, તે ને નિશરી અપ છે. સવં મળી એવીસ નડીવો અપુવી. દસ
 નડીવો વ. પુતું વડન કારવામાં પ્રધન અપુવી. દસ, વિચલ, મુખ્યુ, ચાં

ધારી, દસ્તિની, ગિન્દા, પુખ્વા, યસસ્વિની, અંબુજા, સંખિની. એ દસ નાદીયો પ્રાણને વદન કરવામાં પ્રધાન બલ્લવી. વામભાગમાં ઇડા છે, દક્ષિણભાગમાં પિમ્બા છે, અને મુખ્યભાગ મધ્યમાં રહે છે.

શરીરમાં એકસો ને સિત્તર મર્મનાં સ્થાનક છે, તે ઠેકાણે ઘાત થાય તો મૃત્યુ થાય. તપ્સે દાડની માળા છે, એકસો ને સાડ નાદીયો છે તે નાભિથી નીકળીને ઉર્ધ્વગામિની થઇ છે. તે મસ્તકના અંધની છે, તેને રસ-દરજી કહે છે, તે નાદીયો મસ્તકે રસ પહોંચાડે છે. એ રસદરજી નાદીઓને જોટથી ઉપવાત થાય, તેટલી રોમની પ્રાપ્તિ બલ્લવી. એ નાદીઓના ઉપવા-તથી આંખ, નાક, કાન, અને ગિન્દાની શક્તિની દાનિ થાય છે. એકસો ને સાડ નાદીયો જે નાભિથી ઉઠે છે તે નીચે યાદી પચના તળીયા મુખી અંધાણી છે. તે નાદીયોનો ઉપવાત યજાથી નેત્રનો, જંવાનો, મસ્તકનો, આધા-સીસી અને યાવનુ અંધપણનો રોમ થાય છે. એકસો ને સાડ નાદીયો છે તે નાભિથી નીકળી તિરછી ચાલે છે, તે દાઘનાં આંગળાં મુખી પહોંચી છે, તેઓના ઉપવાને ને પાસાની વેદના થાય છે, તથા પેટની વેદના થાય છે, તથા મુખની વેદના થાય છે. એકસો ને સાડ નાદીયો છે તે નાભિથી નીકળી મુદ્રસ્થાનકમુખી પહોંચી છે, તેના ઉપવાતથી લગુનીન, વડીનીનના રોમ, વાયુ, અને કરમીયા વગેરે રોમો થાય છે, લગુનીત તથા વડીનીનનું સ્તંભન થાય છે, હર્ષવિહાર તથા ખાદુરોમ વગેરે રોમ થાય છે. પચ્ચીસ નાદીયો જે નાભિથી નીકળી છે તે શ્લેષ્મને ધરે છે, તેના ઉપવાતથી શ્લેષ્મરોમ થાય છે. નાભિથી પચ્ચીસ નાદીયો નીકળી છે તે પિત્તને ધારે છે તેના ઉપવા-તથી પિત્તનો રોમ થાય છે, નાભિથી દશ નાદીયો નીકળી છે તે વીરને ધરનારી છે. દલ્લાકિંક, પુરવને સાગમે નાદીયો છે અને સ્ત્રીને હસે ને સિત્તર નાદીયો હોય છે. નપુંસકને હસે ને એથી નાદીયો હોય છે તે સર્વ નાદી-યોની શુદ્ધિ પ્રાણાવામથી થાય છે.

પ્રાણાવામની જરૂર અને તેનું વજ્ર.

મન અને પવન બેમાંથી એકનો નાશ કરતાં બીજનો નાશ થાય છે. અપ્રમાના ઉપવોજમાં તિમર થવાથી શ્વાસ મદ મદ ચાલે છે ત્યારે મનની પ્રવૃત્તિ પજુ મદ પડી બલ્ય છે. પ્રાણવાયુની સ્થિરતા જોટલા અંધે થાય છે તેટલા અંધે મનની પજુ અચળતા થાય છે માટે પ્રાણાવામની જરૂર છે. પ્રાણાવામથી દન્દિવો ઉપર જાનેલા મનની શુદ્ધિ થાય છે, શરીર-ની ડાંનિ વૃદ્ધિ થાય છે, અબુખ્યની નિર્વામિત્તા રહે છે, મનની નિર્મલતા થાય છે. વિદ્યાન સકલ્પ ગેહરમાં પ્રાણાવામ સદાવકાર થઈ પડે છે. દિવસે સૂવંનું પ્રત્યક્ષ હોય છે અને રાત્રીએ ચડનું પ્રાત્યક્ષ હોય છે; અપજુ શરીરમાં જે નજુરુ છે તેને સ્વપ્ન સૂવે ચડની ઉખ્તતા વા શીત્તરી

કંઠના મધ્યભાગમાં રહેલું છે તેને વિશુદ્ધિ ચક્ર કહે છે. હૃદયભાગમાં જે નાડી તંતુઓનું ગુંથળું આવેલું છે તેને મનાહૃતચક્ર કહે છે, જઠરના ભાગમાં જે નાડી તંતુઓનું ગુંથળું આવેલું છે તેને મળિપૂરકચક્ર કહે છે. આંતરડાના ભાગમાં જે તંતુઓનું ગુંથળું આવેલું છે તેને સ્વાધિષ્ઠાનચક્ર કહે છે, ગુદાસ્થાનમાં જે તંતુઓ ઝાળાંરૂપે ફેલાયલા છે. તેને મૂલાધારચક્ર કહે છે, મગજમાંના તંતુઓનાં જાળાંથી જે સૂક્ષ્મતંતુ ચક્ર જન્યું છે તેને સહસ્ત્રાચક્ર કહે છે. આ ૫૨ ચક્રમાં પ્રાણવાયુ રહેલો છે, તેમાં મંત્ર વા સંયમ કરવાથી ૫૨ ચક્રનું ભેદન થાય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે પ્રાણાયામનો સંગંધ ગણવામાં આવે છે તેનું કળ—એજ છે કે પ્રાણવાયુને પોતાના કબજામાં રાખવાની ટેવ પાડવી.

મનુષ્ય શરીરમાં પ્રાણનું અતિશય દરચસ્વરૂપ હોય તો તે દેહસાની દિલ્લયાશય છે. તે જો અંધ થાય તો ઔદારિક શરીર છૂટી જાય છે. પ્રાણાયામ કરતી વખતે જ્યારે પ્રાણને અંદર ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે જાણના પ્રાણવાયુથી અંદરનાં શરીરનાં તત્ત્વો પોષાય છે અને તેથી ક્ષયરોગ વગેરે વલ્લા રોગોનો મૂળમાંથી નાશ થાય છે, છાતીનાં હૃદયો વેગથી નાશ પામે છે. મગજના તંતુઓપર પ્રાણવાયુની અસર થતાં તે ઉત્તેજિત થાય છે. જઠારથી પ્રાણવાયુને અંદરમાં ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે તે સર્વત્ર નાડીઓમાં પ્રસરી જાય છે અને તેથી શરીરમાંના રજની શુદ્ધિ થાય છે. ગ્લુ માસ સુધી ગ્લુ ચાર વખત એંશી એંશી પ્રાણાયામ કરવાથી શરીરનું કેટલાક એંશી બદલાવું થાય છે. પૂરક કરતી વખતે જઠારનો વાયુ માત્ર લેવામાં આવતો નથી પણ તેની સાથે જીર્ણ પણ પ્રાણતત્ત્વ, પોષકતત્ત્વો લેવામાં આવે છે અને દેહક કરતી વખતે શરીરમાંના તમામ લાભના મહીન પુદ્ગલ પરમાણુરૂપીને જઠાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. આથી શરીરપર સત્તા ચક્રાવી શકાય છે અને તમામ વ્યાધિ દુઃખોનો નાશ કરી વિશ્વ મેળવી શકાય છે. પ્રાણાયામથી પ્રાણવાયુને એટલો જધી વસ કરવામાં આવે છે કે શ્વીમદ્ દેમચંદ્રસૂરિ જેમ આકાશમાં એકવીસમી ષાટ ઉપર અધર રહી વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા, તેમ આકાશમાં અધર પણ રહી શકાય છે. મેસમેરિઝમ વગેરે પ્રયોગો પણ પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સાધ્ય થાય છે. એમ અનુભવિયોના સંગંધથી સમજાય છે.

પ્રાણવાયુને ચુકિતી સાધવો.

પ્રાણવાયુને નિરોધ દળવે દળવે કરવો બેઠજે. વનમાં રહેનારા હાથી, સિંહ વગેરે ફૂર પશુઓને ધીમે ધીમે ચુકિતી પકડવામાં આવે છે તો તે વસ થાય છે, પણ ત્વરેથી ચુકિતવિના પકડવામાં આવે છે તો પકડનારનો નાશ

નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી અનુભવ થતો બધ છે અને મન સંકાવનરતું થાય છે. દિવસમાં બે વખત; સવાર અને સંખ્યાએ પ્રાણાયામ કરવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ. સૂંઘના ઉદય અને અસ્ત સમયે સ્પષ્ટિમાં સર્વત્ર પ્રાયઃ શાંતતા હોય છે. એ શાંતતાની અસર આપણા શરીર ઉપર થાય છે. રોજ પ્રાણાયામ કર્યાંવિના સ્વોગ્ન કરતું નહિ; એવો દૈન સંકલ્પ કરવો જોઈએ.

પ્રાણાયામ માટે એક જુદા સ્વતંત્ર હવાવાળા અને બાજવાળા મુંદર સ્થાનની જરૂર છે. પ્રાણાયામ જ્યાં કરવામાં આવતાં હોય ત્યાં સાંસારિક ચર્ચા વગેરે કાર્યોનો ત્યામ કરવો જોઈએ; સ્થાન પવિત્ર રાખવાની જરૂર છે. શરીર સ્વચ્છ રાખવું. તેમ તે વખતે મનમાંથી પાપના વિચારો કાઢી નાખવા, પવિત્ર વિચારોથી સ્થાનને પવિત્ર કરવું; કે જેથી ત્યાં હુષ્ટ વિચારો રહે નહિ. ત્યાં જઈ પચાસન વા સિદ્ધાસન વગેરે આસન વાળી બેસવું. છાતી, ફેફસાં પેટ વગેરે ભાગો નાસિકાથી ખેંચી ક્ષીપેત્રી હવાથી પૂરવાં તેને વચક કહે છે. પૂરેલા પ્રાણવાયુને બહાર કાઢવો તેને રેચક કહે છે. બહારથી ક્ષીપેત્રા પ્રાણવાયુને નાક તથા મુખ બંધ રાખી તથા મૂલ, ભગધર અને ઉડીયાન એ ત્રણ બંધ કરી ફેફસાંમાં અને ઉદરમાં ગોંધી રાખવો તેને કુંભક કહે છે. કુંભકના અનેક ભેદ છે. તેમાંથી કેટલાકનાં નામ જણાવે છે.

૧ સૂર્યભેદનકુંભક—નાકનાં બે નસકોરાં છે. બેમાંથી પ્રાણવાયુ વહે છે. જમણીમાંથી સૂર્ય પ્રાણવાયુ વહે છે અને ડાબીમાંથી ચંદ્ર પ્રાણવાયુ વહે છે. બહારના વાયુને જમણી નાસિકાથી ખેંચી આખા શરીરમાં બળ કરી પૂરવો, પછી ડાબી નાસિકાવાટે બહાર ધીરે ધીરે કાઢવો તેને સૂર્યભેદન કુંભક કહે છે; આ પ્રાણાયામ વારંવાર કરવા યોગ્ય છે. એથી મસ્તકની શુદ્ધિ થાય છે, મસ્તકના રોગ તથા કૃમિયો મટે છે, તેથી ચોરાશી ભતના વાયુઓ શમે છે. આ કુંભકનું અનુષ્ઠાન સ્વસ્તિક તથા વજ્રાસનથી કરવું.

૨ ઉજ્જાવીકુંભક—સિદ્ધાસન કરી, મુખ બંધ કરી, સાધારણ શખો બોલતી વખતે જેવી રીતે કંકથી હૃદય સુધી બધ છે તેવી રીતે અને તે પ્રમાણની ગતિથી બંધે નસકોરાંથી વાયુને ખેંચી પછી યથાશક્તિ કુંભક કરી ઇગ્નથી વાયુનો રેચ કરવાથી ઉજ્જવથી કુંભક થાય છે. આ પ્રાણાયામ બેઠાં ઉઠતાં કરવા યોગ્ય છે અને તેથી કફના તથા વાયુના વિકારો શમે છે અને જઠર તથા જલધર સંબંધી તમામ રોગો નાશ પામે છે, ઉધરસ, સળેખમ, અને હૃદયના રોગ ટળે છે અને ધાતુવિકારનો નાશ થાય છે.

૩ સીત્કારીકુંભક-જલો ઝોડમાં ઇમને અધરોગાકાર રાખીને તેવાડે બહારના વાયુને સીત્કારપૂર્વક ખેંચીને પાંચ મુખ જલ કરતુ. પછી યથાશક્તિ કુંભક કરીને તે નાસિકાથી વાયુને રૂંધીને સીત્કારી કુંભક કરે છે. આથી કમરેવ મનને રૂંધી શકે, બોની યથ છે. બૂખ, અને તૃષ્ણાની પીડા મને છે, તેમ અને આ રીતનો નામ લેય છે, શરીર અગવાન તથા નિરોધી બને છે. નૂરના કે બહારનો વાયુ ઇમવડે પૂરતી વખતે સીમી એવો શબ્દ મહેલમાં થવો જોએ.

૪ શીતલીકુંભક-કામડાની અમત પેટે મુખથી જિન્ડાને ઝરા બહિર કાઢી બહારના વાયુને અદર ખેંચી કુંભક કરીને નાસિકાથી ગિખમુધી કુંભક કરવો, મધ્ય નુ સાનપાને જલે નાસિકાથી તેનુ રૂંધીને કરતુ તેને શીતલીકુંભક કહે છે. મુઠ્ઠા પેટે નાસિકાથી અને કોઈ પણ પ્રકારના વિષવિકારોનો ઉપદ્રવ-અ કુંભક કરીને, કર્ણ પાલ થવો નથી.

૫ મલિકાકુંભક-પદ્માસન વા પારમન વ તી બા અને પેટ સીધાં શાખી તેમજ મુખ જલ શાખી જેવી રીતે કુંભક રીતની ધમણ અભાવે છે, તેવી રીતે શરીરમાં રહેલ વાયુને પુન પુન અભાવમાન કરવો; તે એવી રીતથી કે કાં, ઉદર અને કપાલમાં નાસિકાથી વાયુ બહારને જામણી નાસિકાથી તેને રૂંધીને કુંભક કરીને નાસિકાથી પૂરક કરવો અને જામણી નાસિકાથી વાયુ કુંભક કરવો, એમ વારવાર રેચકપૂરક કરવો. એક વારે ભરે જામણી નાસિકાથી કુંભક કરી પછી યથાશક્તિ કુંભક કરી નાસિકાથી વાયુને રૂંધીને કરતુ, તેને મલિકાકુંભક કહે છે. સર્વ કુંભકોના આ કુંભક ઉપનામ છે, મહેલને કરવો જોઈએ એમ માનવે એ કુંભકોના નામ તેને આ કુંભક સહી નિરોધનો નામ લેય છે, કુંભક મહેલ કરવામાં આ કુંભક સારી મહત્ત કરે છે.

૬ જ્ઞામરીકુંભક-શાખી નાસિકાથી જલને અમતની પેટે અભિ શાવ તેમ વાયુને ખેંચવો. પશુ નુ કુંભક કરવો, જામરમુખરવની પેટ જામણી નાસિકાથી રૂંધીને નાસિકાથી કુંભક કરે છે. આ કુંભક કરી સિદ્ધિથી વિગ વિચર થવ વા કરણમાં આનંદ ઉપાવ છે.

૭ મૂર્છાકુંભક-જામણી નાસિકાથી પૂરક કરી તેજ વખતે છેલ્લે અલં-ધરમથને કરમાં મલ્લુવપાને રૂંધી પછી યથાશક્તિ કુંભક કરી પછી પ્રાણવાયુનો જલે નસકોરાથી હળવે હળવે રેચક કરવો, તેને મૂર્છા-કુંભક કહે છે.

વાસનાઓના સંસ્કારોની નષ્ટતા થાય છે, અને વિવેકબુદ્ધિ કે જેને અન્ય લોકો વિવેકખ્યાતિ કહે છે તે ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રહાર-ધર્મમાં પ્રાણુ ભય તે માટે સહિતકુંભક અને કેવલકુંભક પ્રાણુયામની અત્યંત આવશ્યકતા છે. મેરુ-દંડમાં ત્યારે પ્રાણુવાયુનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તે ઉપર ચડે છે એવો અનુભવ થાય છે; તે વખતે આનંદની છાયાની જાંખીનો અનુભવ આવે છે. પૂરક વખતે મૂળબંધ કરવો જોઈએ, અને તે વખતે સર્વ ગુણોને પ્રગટ કરી હું એવો વિચાર કરવો. કુંભક વખતે સર્વ ગુણોને સ્થિર કરી હું એવો દૃઢ સંકલ્પ કરવો. રેચક વખતે દુર્ગુણોને કાઢી નાખી હું એવો વિચાર કરવો. કુંભક વખતે ત્વક્ષર બંધ કરવો અને રેચક વખતે ઉડ્ડિયાન બંધ કરવો. ૩૬ છત્રીશ માત્રાવાળા પ્રાણુયામને ઉત્તમ કહેવામાં આવે છે માટે કનિષ્ઠ પ્રાણુ-યામથી ઉત્તમ પ્રાણુયામ સુધી ચડવું. ઉત્તમ પ્રાણુયામની સિદ્ધિથી પ્રત્યાહારમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. જ્ય-વપ્રાણુયામમાં પરસેવો વળે છે પણ તે પરસેવો ક્ષુભવો નહિ કિંતુ શરીરપર મસૂગી દેવો. મધ્યમ પ્રાણુયામમાં કપારી છૂટે છે, ઉત્તમ પ્રાણુયામમાં ચિત્ત યાત્રી ભય છે. પ્રત્યેક પ્રાણુયામ લોભ વિલોભ ગતિથી, પ્રાતઃકાળે, મધ્યાહને, સાંધકાળે અને મધ્યરાત્રીમાં બંધી બંધી કરવા, એમ સપૂર્ણ દીવસમાં ૩૨૦ મળુસે ને વીશ પ્રાણુયામો જરૂર કરવા જોઈએ. કેટલાક યોગિઓ પૂરક, રેચક અને કુંભક વખતે જર્જરવર્જી સમરણ કરે છે. પાંચ મહી સુધી પ્રાણુયામની સ્થિરતાને ધારણા કહે છે, એક દીવસ સુધી ટકી રહે ત્યારે તે વ્યાજ કહેવાય છે, બાર દીવસ સુધી ટકી રહે ત્યારે તે સમાધિ કહેવાય છે. એમ કેટલાક અન્ય દર્શનવાળા યોગિયોનો સિદ્ધાંત છે.

પ્રાણની પ્રવેશ વખતે સ્વાભાવિક ગતિ બાર આંગળની હોય છે. એ બાર આંગળમાંથી એક આંગળની ગતિ ઓછી કરવામાં આવે તો નિઃકામ-પલ્લું પ્રાપ્ત થાય છે, એ આંગળ ન્યૂન થવાથી આનંદનો અધિભાવ થાય છે, મળુ આંગળ ન્યૂન થવાથી કવિત્વશક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ચાર આંગળ ન્યૂન થવાથી વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પાંચ આંગળ ન્યૂન થવાથી ક્ષારલિપ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, છ આંગળ ન્યૂન થવાથી આકાશમનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, સાત આંગળ ન્યૂન થવાથી પ્રચંદ્રવેગ પ્રાપ્ત થાય છે, અષ્ટ આંગળ ન્યૂન થવાથી નિહિવેગ પ્રાપ્ત થાય છે. નવ આંગળ ન્યૂન થવાથી નવનિધિ પ્રાપ્ત થાય છે, દશ આંગળ ન્યૂન થવાથી અનેક રૂપો લેવાની શક્તિ પ્રગટે છે અનેક અંગુષ્ઠ આંગળી થવાથી છાયાનો નાશ થાય છે. અને જરૂર આંગળુષ્ઠ ઓછી થવાથી વરમ-નવદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ તત્ત્વ સંબંધી કેટલાક યોગિયો નિઃસંકલ્પ મદન-નવનિધિ. એકથી ને બાર આંગળ વાયુની ન્યૂનતા મળે છે. જ્ઞાનમિત્રમ્.

અને પ્રજાશક્તિમાં કેવલ હુમક પ્રજાશક્તિની વિશેષતા ભેદના પ્રતિપાદન કરી છે. ત્રિપુટીમાં મહુ મોંઝીને લઈને લઈને લઈને કેવલ હુમક કરવાથી રહેતુનું અને તેમજુવુને નહીં શકે છે. દરજ્જાની કેવલ હુમક પ્રજાશક્તિ કરતાં વિગતની વિચારના જેવી શકે છે. આંખે મોંઝી સ્વ મિહાનવ્યક્તિમાં લઈને લઈને કેવલ હુમક પ્રજાશક્તિ કરતાં કામની વચનવ્યે સમી જલ છે અને કુટલીનું ઉત્પાદન સદેએ શકે છે.

વિવેચન કરવાની મામને પ્રાણાપાન કરવાથી માત્ર શરૂઆત થાય છે.

વિવેચન કરવાની શરૂઆતને સાર સાર વખતે એટલી એટલી પ્રજાશક્તિ મળુ સંપૂર્ણ કરવાથી સાર વિવેચનમાં નહીં મળવું શકે છે. જલુ તેમ. સુખના કે પ્રથમથી એને પ્રજાશક્તિને જાણવાસ હોવ તેને શરૂ થાય છે. વિવેચન કરવાની શરૂઆતને કેવલ હુમકના ઉત્પાદન પ્રજાશક્તિ કરવાથી જલુ વિવેચનમાં નહીં મળવુંની શરૂઆત શકે છે. જેણે રીતથી નહીં મળવું કરવાનું જાણન જાણે છે. પ્રથમ વૃદ્ધાસન શંક મિનિટ હોઈ લાંબુથીને જાણવાસ કરવો વૃદ્ધાસન જાણને રીત, પૂરક અને હુમક પ્રજાશક્તિ કરવા જલુ વિવેચન મુખી સાર સાર વખતે એટલી એટલી પ્રજાશક્તિ કરવાથી નહીં મળવું શકે છે. જલવા વૃદ્ધાસનવડે કેવલ હુમક પ્રજાશક્તિ કરાવેલ સાર વખતે વીજ વીજ કરવા, એમ જલુ વિવેચન સખા પ્રજાશક્તિ કરવાથી એકદમ નહીં મળવું શકે છે. વારવાર નહીં મળવું સંભવ છે. એવે લેખાને સ્વનુમત છે.

જા: તે જાણનાની રીત જાણની તે પ્રજાશક્તિ કેવલ હુમક જાણ પ્રજાશક્તિને જાણવાસ કરતાં લેખાને જલુ વિવેચનમાં નહીં મળવું શકે છે. જલુ જાણનાને એ પ્રજાશક્તિ લેખાને જલુ વિવેચનમાં પ્રજાશક્તિની નહીં મળવું કરવું છે અને જાણનામાં કરાવેલ પ્રજાશક્તિ કરવાને જાણ જાણ અને તેમજુ મળું ન શકે એ પ્રજાશક્તિ કરવી વખતે હસવું તથા જેણું શકે, પ્રજાશક્તિના સાધકો વિવેચન જાણાર કરવો જોઈએ. વિવેચન વખતે સખા કરવું, વિવેચન જેણું, વિવેચન જાણવું. પ્રજાશક્તિ કરવાને પ્રજાશક્તિ પાણું જોઈએ હોવાનું પુસ્તકોનું મનન કરવું અને ઉપાધિનાં સ્થાનને તથા મનુષ્ય જેવવથી દૂર રહેવું.

સુખનું: એક જાણને એક એક વખતે એટલી એટલી પ્રજાશક્તિ કરવાથી સાર વિવેચનમાં નહીં મળવું શકે છે. લેખાને એ જાણનાને જાણના છે. જા જાણનાં સુખનમથી કરવું, એને એક એક જાણનાં જાણનાં નહીં મળવી મહા કૃષા શકે છે તેઓ જા જાણનાં જાણનાં છે. સુખનું એક જાણને એક પ્રજાશક્તિ કેવલ હુમક પ્રજાશક્તિ કરવાથી કુટલીનું ઉત્પાદન શકે છે જલુ શકે શકે

ખનું કે પહેલાં જેણે પૂરક, હુંભક અને રેચક પ્રાણાયામ સિદ્ધ કર્યા હોય તેને આ આસનથી કેવલ હુંભક પ્રાણાયામ કરવા. આ આસને કેવલ કુભક પ્રાણાયામ કરતાં મૂલાધાર ચક્રમાં લક્ષ્ય રાખવું અને ઉડીયાન બંધ ખારણું કરવો, ખાખા પહેલાં ઉડીયાન બંધ કરવો. નાભિકમલ ખાસે કુડડી સાડા ત્રણ આટાવાગી પડેલી છે તેના ઉપર ઉડીયાન બંધપૂર્વક કેવલ કુભક પ્રાણાયામથી આપણ પડે છે તેથી તેનું ઉત્થાન થતાં પ્રાણવાયુ મેરુદડમાં પ્રવેશ કરી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિર થાય છે અને તેથી સમાધિ દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

છાતીના હૃદવાગાએ કેવલ હુંભક પ્રાણાયામ કરવા, પ્રાણવાયુને કેકમમાં ભરી તેનું રેચન કરવાથી પણ ફેફસાંનું ધોળકુ થાય છે, હૃદયરંગ જેવા મદાભયંકર વ્યાધિયો પણ પ્રાણાયામથી ટળી જાય છે.

જેનું માથું બહુ દુઃખનું હોય તેણે સૂર્ય નાડીથી પૂરક કરી મુનક કરવો અને ડાળી નાસિકાથી રેચક કરવો. વારંવાર એમ દસ દીવમ કરવાથી મસ્તકના આયુષ્યોની શુદ્ધિ થશે અને જ્ઞાનતુષ્ટીને ઉત્તેજન મળશે. વાયુવિકૃતિ ટળી જશે, પ્રાણાયામ કરનારે ત્રાટકની સિદ્ધિ કરવી

ત્રાટક.

ત્રાટક બાલ અને અન્તર એ બે પ્રકારના છે. બાલ કોઈ વસ્તુમાં એક સ્થિર દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવું, આંખના પલ્લકારા થાય નહિ; પણ આંખમાં પાની આવે એટલે થાક ખાવો, પુનઃ ત્રાટકનો અભ્યાસ શરૂ કરવો, ત્રાટક કરી વસ્તુ ઉપર કરવાથી આંખોને કોઈ જાનની હાનિ થતી નથી. કેવલ કુભક પ્રાણાયામ કરતી વખતે ત્રાટકનો અભ્યાસ વિશેષ ઉપયોગી છે. પ્રથમ પાંચ મીનીટ, પછે દસ, પચ્ચર, વીસ, પચ્ચીસ, ત્રીસ, પાત્રીસ, ચાત્રીસ, પિન્નાવીસ, પચ્ચાસ, પંચાસ, અને સાઠ મિનિટ આદિ એવ ત્રાટકનો અભ્યાસ અર્ધ-મિહમપણે વધારતા જવું. કેવલ કુભકપ્રાણાયામ કરતી વખતે પણ આ પ્રમાણે અભ્યાસની શરૂઆત અને તેટલી સ્થિતિમાં કરવી. પ્રાણાયામ વિના પણ ત્રાટકનો અભ્યાસ વધારવો કોઈ કાળા રમના પુખ્ત ઉપર ત્રાટક કરવો. આ કોઈ કાળજ ઉપર ક્રોધર લખી આંખના સમાન પ્રદેશે સ્થાપી કલાક વા અર્ધ કલાક મુઠી અભ્યાસ કરવો. કોઈ દૃષ્ટદેવની પ્રતિમા વા શરૂ કરવી છત્રી ઉપર પણ કલાક વા અર્ધ કલાક પવન ત્રાટકનો અભ્યાસ કરવો. પથ્થાનુ નાસિકાના અભ્યાસ ઉપર એક કલાક પવન ત્રાટકનો અભ્યાસ કરવો. ક્રોધરપર પ્રથમ ત્રાટક કરીને નાસિકા ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરના ક્રોધર પણ નાસિકા ઉપર દેખાવ, તેમ થાય તારે સમજવું કે હવે ત્રાટકની સિદ્ધિ થઈ ત્રાટક કરતી વખતે મનમાં કોઈવજુ જાનના સ્થિતિ કરવા નહીં. જે જે સ્થિતિ

ત્યારે તેને દૂર કરવા, આંખને કોઈ પણ વસ્તુની ગરમી ન લાગે તેની સાવ-
ચેની રાખવી. નાસિકાના અરમાત ઉપર દેવકુમ્ભક પ્રાણાવામપૂર્વક અગ્વાસ
કરવો. દેવકુમ્ભક વિના પણ ત્યારે એક કઠાક પર્વન નાસિકાના અરમાત
ઉપર ત્રાટક રહે ત્યારે ત્રિપુટીમાં ત્રાટક કરવો. ત્યાં એક કઠાક ત્રાટક રહે
ત્યારે આંખોની નસોમાં લે પ્રાણ વાયુ છે તેની શુદ્ધિ થાય છે અને
ત્રિપુટીમાં ત્રાટક કરનાં ચક્ષુની નસોની નળગાઈ નાશ પામે છે. ચક્ષુની
શક્તિ વધે છે અને ચક્ષુના રોગ નાશ પામે છે. ત્રિપુટીમાં દેવકુમ્ભક પ્રા-
ણાવામ કરવાથી મનની શાંતિ દસા થાય છે અને વિકલ્પસંકલ્પ ક્ષય પામે
છે. ત્રિપુટીમાં એક કઠાક પર્વન દેવકુમ્ભકપ્રાણાવામપૂર્વક ત્રાટક કરવાથી
દૃષ્ટદેવોનાં દર્શન થાય છે તેમજ તન્દ્રાવસ્થામાં પણ દૃષ્ટદેવનાં અને યોમિયોનાં
દર્શન થાય છે.

પ્રાણાવામથી રોગને દૂર કરવાનો ઉપાય.

શરીરના કોઈ પણ રોગમાં પાંચ વાયુમનો પ્રેરણા વાયુ વળે છે. જે
સ્થાનમાં રોગ થયો તે રોગનો વિનાશ કરવા પ્રથમ પૂરક કરી તે સ્થાનમાં
દાઢ વાળી ત્યાં કુમ્ભક કરવો, અને મનમાં જેવો દહ સંકલ્પ કરવો તે અનુક
રોગનો નાશ થાયો. આમ દહ સંકલ્પપૂર્વક વારંવાર પૂરક, કુમ્ભક અને રેચક
તે રોગને કરવાથી ત્યાં થયેલો રોગ અનુક વખતમાં દૂર થઈ જાય છે. અ-
થવા પાંચ પ્રકારના વાયુમાંના સ્થાનમાં પી અનુક વધુ - વધુ રોગ દેવ ત્ય
તે વાયુનો જીવનમત પૂરક, કુમ્ભકપૂર્વક મળવો. પચ - વચ કે નયમ નેમનો
નશ કરવા સંકલ્પ કરી પાંચ વાયુ નેમનો વાયુ જીવનમત મળવો. આમ
કરવાથી રોગનો અનુક વખતમાં નશ થાય છે. પાંચ પ્રકારના વાયુ વચ
કરવા માટે પાંચ પ્રકારના વાયુની ધારણા કરવી એકલે.

ધારણાનું સ્વરૂપ.

સિદ્ધાસને વા પદાસને લેમી દળવે દળવે વાયુને બહાર કાઢી
નાસિકાના ઠાળા ઉદ્ધથી પ્રાણવાયુને બહાર બેચી પાડના અનુક મુખી પહોંચે
ત્યાંમુખી પૂરવો, પશ્ચાન્ આંધમાં પચના અનુકપર મનને રોકવું. આંખ મન
ત્યાં વાયુ બે ન્યાંકથી અનુકપર મન રોકાવ. વાયુ પણ ત્યાં રોકાવ છે.
પશ્ચાન્ અનુકમાં પચનાં તળીવ ઉપર મનને રોકવું. પશ્ચાન્ પાંચીમાં મ-
નને રોકવું, પશ્ચાન્ તુદ્ધમાં મનને રચ પવું. પશ્ચાન્ જાણમાં મનને રૂંધવું,
પશ્ચાન્ અનુકમાં મનને રૂંધવું, પશ્ચાન્ સ.વગમ. મનને રોકવું, પશ્ચાન્ તુદ્ધમાં
મનને પ.રી રાખવું. પશ્ચાન્ વિચમાં મનને ધારી રાખવું. પશ્ચાન્ નાસિકામાં
મનને રૂંધવું. પશ્ચાન્ ઉદરમાં મનને રચાવવું. પશ્ચાન્ હૃદયમાં મનનું સ્થાપન
કરવું. પશ્ચાન્ કાંઈમાં મનનું સ્થાપન કરવું. પશ્ચાન્ જિહ્વાપર મનને રોકી
રાખવું, પશ્ચાન્ ત.મુમાં મનને સ્થાપન કરવું, પશ્ચાન્ નાસિકાના અરમાતપર

મનને રોડી રાખવું, પશ્ચાત્ તે નેત્રમાં મનને ધારવું, પશ્ચાત્ શ્વેતિમાં મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત્ કપાલમાં મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત્ મસ્તકમાં મનને ગોંધી રાખવું, અનુક્રમે એક સ્થાન પછી એક, એમ આગળ વધતાં વધતાં ઠેક મનની સાથે શ્વેત-પર્વત પ્રાણવાયુને લેઈ જવો, પશ્ચાત્ શ્વેત-પર્વત ક્રમે ક્રમે તે તે સ્થાનોમાં મનને રોડી રાખી ઠેક પગના અંગુષ્ઠ સુધી આવવું, પશ્ચાત્ ત્યાંથી મનને નાભિકમલમાં લેઈ જઈ વાયુનો રેશ્મ કરવો.

વાયુની ધારણાનું કૃત્ય.

પગના અંગુષ્ઠમાં, જંવામાં, ઘુંટણમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને કિંમમાં અનુક્રમે વાયુની ધારણા કરવાથી ઉતાવળી ગતિ અને યળની પ્રાપ્તિ થાય છે; નાભિમાં વાયુની અમુક વખત સુધી ધારણા કરવાથી અનેક પ્રકારના જ્વર ઉતરી જાય છે. જઠરમાં વાયુની ધારણા ધારવાથી મળ સાફ ઉતરવાથી શરીરની શુદ્ધિ થાય છે. હૃદયકમલમાં વાયુની ધારણા ધારવાથી પ્રતિદિન વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. કૂર્મનાડીમાં ધારણા ધારવાથી વૃદ્ધ તથા અનેક રોગોનો નાશ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં ખણ યુવાનની પેઠે કાર્ય કરી શકાય છે. કંઠમાં વાયુને ધારણા કરવાથી ક્ષુધા અને તૃપ્તિ લાગતી નથી-ક્ષુધા તૃપ્તિ ઉપશમે છે. ત્રિહાના અચ્છાદ ઉપર વાયુની ધારણા કરવાથી સર્વ પ્રકારના રસનું જ્ઞાન થાય છે. નાસિકાના અચ્છાદ ઉપર મનપૂર્વક વાયુને રોકવાથી અંધનું જ્ઞાન થાય છે. અશ્રુમાં મનપૂર્વક વાયુની ધારણા ધારવાથી અનેક પ્રકારના રૂપોનું જ્ઞાન થાય છે. કપાલમાં ધારણા ધારવાથી કપાલના રોગનો નાશ થાય છે અને ક્રોધની શાંતિ થાય છે. જેઓને ઘણો ક્રોધ થતો હોય તેઓએ કપાલમાં મનને રોડી રાખવું. આમ ઘણો અભ્યાસ કરવાથી ઘણો ક્રોધનો છુસ્સો પ્રમટ્તો અંધ થઈ જશે. શ્વેત-પર્વતમાં મનપૂર્વક વાયુને ધારણા કરવાથી મહાત્મા પુરુષોનાં દર્શન થાય છે. પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં સયમ કરવાથી ખણ તેવા પ્રકારની શક્તિઓ પ્રગટે છે.

હૃદયમાં મનને રોકવાથી થતું કૃત્ય.

વાયુની સાથે હળવે હળવે મનને ખેંચીને હૃદય કમલમાં મનનો પ્રવેશ કરાવવો; મનનો ત્યાં પ્રવેશ થયા બાદ તેને રોડી રાખવું; હૃદયમાં મનને રૂંધવાથી અનિદ્રા (અજ્ઞાન)નો નાશ થાય છે, તેમજ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિવયોની ઈચ્છા વિરામ પામે છે, તેમજ અનેક પ્રકારના વિકલ્પોનો વિરામ થાય છે અને અન્તરમાં જ્ઞાન પ્રગટી નીકળે છે. તેમજ વાયુની કયા મહત્ત્વમાં ગતિ છે, કયા તત્ત્વમાં સંક્રમ એટલે પ્રવેશ થાય છે, કયા મન કરી વિશ્રામ પામે છે અને હાલ કઈ નાદી ચાલે છે; ઈત્યાદિ સર્વ જાણતો હૃદયમાં મન સ્થિર કરવાથી જલ્પી શકાય છે.

કરતાં ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રથમ અથવા પ્રારંભ વખતે વરૂણવાયુ વહેતો હોય તો પુત્ર સ્વગ્નન બંધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે મેળાપ થાય છે.

પ્રથમ વા કાર્ય પ્રારંભ સમયે પવન નામનો વાયુ વહેતો હોય તો ખેતી અને સેવા વગેરે કાર્યો ઉત્તમ ફળ આપવા તૈયાર થયાં હોય તો પણ તેની નાશ થાય છે; તેમજ મૃત્યુ, ભય, કલેશ અને ત્રાસ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિવ્રવૃત્તપરેપરા અને લશ્મીનાશ, ઇત્યાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ડાળી અને જમણી નાડીમાં શર્ધ આ ત્યારે મંડળમાં પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ ફળ દેવાવાળા છે અને-મંડલમાંથી નીકળતા અશુભ ફળ દેનારા બાલુવા. વાયુ જ્યારે મંડલમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે છવાડતો હોવાથી છવ કહેવાય છે અને મંડલમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે તે મારતો હોવાથી મૃત્યુ કહેવાય છે તેથી-સારાંશ કે ફળ પણ તેવુંજ મળે છે. જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મંડલમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જે કોઈ પ્રથમ કરે તો તે પુછેલા કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. અને જ્યારે વાયુ રેચકરૂપે મંડલમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે પુછેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; આપ્રમાણે વાયુના પ્રવેશ તથા રેચનપરત્વે ફળ બાલુવા યોગ્ય છે.-પ્રાણાયામના અભ્યાસીને આ બાબતની વિશેષ ધ્યાન પડે છે.

શ્વાસનો પ્રકાશ જ્વલુટિચક્રથી હોય છે અને તે વંકનાલમાં શર્ધ નાભિમાં નિવાસ કરે છે અને નાભિથી ઈડા પિમજાવાટે બહાર નીકળે છે; સુપુમ્જા નાડીવાટે પણ બહાર નીકળે છે.

પ્રાણાયામના બે ભેદ છે. ૧ વ્યવહાર પ્રાણાયામ. ૨ નિશ્ચયપ્રાણાયામ. વ્યવહાર પ્રાણાયામનું ઉપરપ્રમાણે સ્વરૂપ બાલુવું અને નિશ્ચયનયથી પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થવું; સમતા એકતા અને લીનતારૂપે આત્માનું જે પરિણમન છે તેને નિશ્ચય નયથી પ્રાણાયામ કહે છે. વ્યવહારથી જે લીન હરા તેને સમાધિ કહે છે. નિશ્ચયથી તો પરમાત્મસ્વરૂપ સમાધિ બાલુથી. નાભિમાં સૌંદં શબ્દોનો સ્વયમેવ શ્વાસની સાથે બાપ થાય છે તેને જગપા-જાપ કહે છે. નાભિથી હૃદયમાં વાયુનો સંચાર થતાં રંકારનો પ્રકાશ થાય છે. તેમાં મનની સ્થિરતા થતાં અનેક અશુભ સંકલ્પોનો નાશ થાય છે. નાભિથી સુરતાની ઘોરી ગગન ગઢમાંલાવવી. ત્રિપુટીમાં સુરતા સાધતાં અનહદ ધ્વનિનો પ્રકાશ થાય છે. અનહદ ધ્વનિના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ સાધકનું સ્થિર ચિત્ત દેખી તેની સેવા કરે છે. સાધક યોગીને અનેક પ્રકારની રૂદ્ધિયો દેખાડે છે, સાધકની દષ્ટિએ અનેક અદ્ભુત રૂપો દેખાય છે, પણ સાધક યોગી અનેક પ્રકારની રૂદ્ધિ દેખી ચિત્ત ચલ્યાયમાન કરે નહીં;

લઈ જવો; ત્યાં સમાધિ થાય છે. કૃતકૃત્ત્વ યોગીએ તે પવનને પ્રહરન્દ્રથી બહાર કાઢી સમાધિથી આકાશના તુલમાં હળવે હળવે વેધ કરવો. વારંવાર અર્કતુલ ઉપર અભ્યાસ કરનારા યોગીએ અર્કતુલ ઉપરથી પ્રહરન્દ્રમાં અને પ્રહરન્દ્રમાંથી અર્કતુલ ઉપર લઈ જવો, પછી ભઈ. ચનેશી આદિ પુષ્પો-પર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ત્યાં વેધ કરવો; એમ ત્યાં વારંવાર જતું આવતું. એમ વારંવાર ક્રિયા કરવાથી દઢ અભ્યાસ થવા પછી, જ્યારે વરણ શંકલમાં વાયુ વહેતો હોય ત્યારે, કપૂર, અગર પ્રમુખ સુખંધી પદાર્થોમાં વેધ કરવો. ઈત્યાદિ સર્વમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત દર્શિત સર્વમાં વિના ઉદ્ધમે વાયુને બેડવામાં દુશિયાર થઈ સૂક્ષ્મ પક્ષીઓના શરીરોમાં વેધ ક્રિયાનો ઉદ્ધમ કરવો. પત્તમ ભ્રમરાના શરીરમાં પ્રવેશનો અભ્યાસ કરી મૃગાદિક શરીરોમાં પ્રવેશાભ્યાસ શરૂ કરવો, પશ્ચાત્ એકાગ્રચિત્ત થઈ અને તેમજ ધીર, ધીર, નિતેન્દ્રિય, થઈ મનુષ્ય, યોડા, અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમાં પ્રવેશ કરવો. પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાપાલુની મૂર્તિ અને દેવની પ્રતિમા વચ્ચેમાં પ્રવેશ કરવો. આપ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા છવોના શરીરોમાં ડાબી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો.

અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ.

પ્રહરન્દ્રથી નીકળીને પરકાવમાં અપાનમાર્ગથી પ્રવેશ કરવો. ત્યાં જઈ નાસિકમધનો આશ્રય લેઈ સુપુષ્પા નાડીના માર્ગે થઈ દ્વિયકમધમાં જતું. ત્યાં જઈ પોતાના વાયુવડે તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો. તે વાયુ ત્યાં એટલેમુધી રોકવો કે તે દેહી દેહવેશાશ્રય થઈ નીચો પડી ભય. અન્તર્મુદર્તમાં તે દેહથી વિમુક્ત થતાં પોતાના તરફથી ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા પ્રગટ થયે અને યોગનો જ્ઞાતા, પોતાના દેહની ખેડ તે દેહથી સર્વ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે. અર્ધો દીવસ, યા એક દીવસ મુધી પરના શરીરમાં ક્રીડા કરી શુદ્ધિમાન્ યોગી પાછો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરે. આપ્રમાણે અભ્યાસક્રમથી અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી મુક્તની ખેડે નિરોપપન્ને રહી ઈચ્છાનુસાર જ્યાં ત્યાં ગિયરી શકે છે. ઉપરપ્રમાણે પરકાવપ્રવેશ બતાવ્યો છે તે ઈથી કંઈ આત્મ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. પરકાવપ્રવેશ, વચેરે ઈથી કંઈ આત્મ કાર્યની મુક્તિ થવાની રાખવી નોંધવું.

પ્રત્યાહાન

પાંચ ઈન્દ્રિયોના	મનને
દ્વય એવો યોગી	કરે :
પાંચ ઈન્દ્રિયોના	૫

દુઃખભાવના ટળવાથી જાણપદાર્થો ઉપર દ્વેષ પણ થતો નથી. જ્યારે રાગ અને દ્વેષ ન થાય ત્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન જીતાયું એમ કહેવામાં કોઈ ભતનો દોષ જણાતો નથી. જ્યારે આત્મજ્ઞાનદશાથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થાય ■ ત્યારેજ મન જીતાયું કહેવાય છે. આત્મજ્ઞાનવિના ગમે તો સન્યાસી થાઓ, વા કૃત્રીર થાઓ પણ પ્રારબ્ધકર્મયોગે ગમે તે પ્રકારે વિષયોના ભોગની શુદ્ધિ થતાં ગમે તે રીતે ભોગવ્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી. આત્મજ્ઞાન પામીને થએલા ત્યાગિયો આત્મજ્ઞાનથી ઇન્દ્રિયોને તથા મનને પોતાના કળ-ભમાં રાખી શકે છે. પોતાના આત્મજ્ઞાનજળ સામર્થ્યથી મનમાં વિષયોની શુદ્ધિને થતી અટકાવે છે. આત્મજ્ઞાનજળથી વિષયોની વૃત્તિયોના વેગ અટકાવે છે, તેઓ કદાપિ જેમ નદીમાં વળું પુર આવવાથી પાન વનસ્પતિની પેઠે નીચા થઈ ભય છે તોપણ જેમ નદીનું પુર ઉતર્યાબાદ પાન વનસ્પતિ પાછી હતી તેવી ઉભી થઈ ભય છે, તેમ ભોગાવણીકર્મરૂપ નદીનું પૂર આવવાથી અને આત્મજ્ઞાનથી તેનો વેગ વિશેષ જળવાન હોવાથી, ભોગાવણીકર્મના તાબે થાય છે; પણ ભોગાવણીકર્મનો વેગ ટળતાં નંદિવેણુ, આદ્રકુમાર અને આષાઢાચાર્યની પેઠે પોતાનું આત્મજ્ઞાનજળ દોરવી કર્મની સામા યુદ્ધ કરી મનની સમાનતા જળવી રાખી કર્મનો ધ્વજ કરે છે.

આત્મજ્ઞાનના સામર્થ્ય વિના મિથ્યાત્વદશામાં જેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જીતવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ જાળકોને રમતગમતમાંથી બંધ કરવાની પેઠે કરે છે. જેમ ન્હાના જાળકોનો રમતગમતનો સ્વભાવ હોવાથી તેઓને કોઈ પુરી મૂકે તો તેઓ રૂદન કરે છે અને છૂટવા હઠમ કરે છે.—તેઓને પુરાઈ રહેવું ગમતું નથી. તેઓને જોડી ઠેવામાં આવે છે તો પાછાં રમતગમતમાં મુક્તાન બની ભય ■ અને પુરી રાખનારને ગાળો આપે છે. જાળકોને પુરી રાખવાનો ઉદ્દેશ સર્વથા સિદ્ધ થતો નથી, તેમ અજ્ઞાનિયોનાં મન છે તે ન્હાના જાળકોની પેઠે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રમ્યા કરે છે. જો કોઈ હઠ કરી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની રમતગમત છોડાવી દે તો તેઓના મનને બીલકૂલ ગમતું નથી. અનેક રીતે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, મન રોકવું રોકાતું નથી અને છૂટ્યાબાદ પાછું પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. અજ્ઞાનપણાથી મનને વશ કરનારનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થતો નથી, ઉલટું જુષ્ટું મનુષ્ય જેમ જમણું ખાય છે તેમ મન પણ વિષયોમાં જમણી પ્રવૃત્તિ કરે છે. ન્હાના જાળકો જ્યારે મોટી ઉમરવાળા થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન થવાથી જાલ્યાવસ્થાની રમતગમતમાં રૂચિ કરતા નથી; તેમ પ્રવૃત્તિ પણ કરતા નથી. અને તેમને કોઈ જાલકની રમત રમવાનું કહે તો તે વાતને ધિક્કારી કાઢે છે, તેમ અજ્ઞાનાવસ્થામાં મનની નીચ દશા હતી તેથી તે વિષયોમાં જલાત્કારે પણ પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનજળ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મનનું વિષયોમાં પ્રવર્તવું સદેજે બંધ થઈ

જલક છે. સામગ્રીનવગની સમ .વગેરે હોય તો મન પણ ઉચ્ચ હોય
હો; નેથી તેને વિષયોમ ભગ્ન ૨૩૨ નથી અને શમ મુખ વિષય
વા દેવ થયો નથી મનના નમન ૩ ને ન વધતી જલક છે ક
ભગવિષયોમા મન ભગ્ન ૨૩૨ ને મન જ મન . જે સમુખ થાય
નેથી તેને પાંચે દિવિયોન .વગેરે. સમગ્ર મનમા સ્વાનક પડને
પ્રારંભયોને થને દિવિયોન ૧૧૨૨. ભાગવતાં પણ મનમાં ઉદાસીન
છે અને ભાગવતાં વાદ પ.મજુ જલક છે.

“દિવિયોના વિષયોમાં મુખ નથી.”

મરેખર જ નિયોને દિવિયોન ૩૫૩ વિષયોમ. મુખ નથી.
જાનવળથી નિયક કલ છે. દિવિયોથી જે જે વિષયો મેહા.ક છે તે ક
છે, તેમ દિવિયો પણ કાલે છે અને દિવિયોથી કુજુ મુખ પણ કા
છે; મન પણ કાલે છે. કાલુક મુખ પણ વસ્તુત. દુ:ખરપ છે; કા
કે તે મુખ પાછળ દુ:ખની પરપરા જોમવથી પડે છે અને નેમાટે રામ ક
દેશ:કિ દોષોને એવવા પડે છે. નેથી પુન પુન: કમંની મનિ પ્રમાણે જ
દુર્માં કાસા ખોટા અવગારાં ધારણ કરવા પડે છે. મધુખિન્દુ દર્શાને અણ
સરનારા સંસારિક કોરેમા જાનિ કુરવો વિશ્વાસ ધારણ કરતા નથી તર
વરની ધાર ઉપર મધુ કોપડીને તેને આટલાં લંબા કપાઈ જલક છે તેમ
સંસારિક મુખોની જાભિવાર.મા અનેક કથોની પરપરા વેડવી પડે છે. જડ
વસ્તુઓમાં જડતા રહી છે. પરમાણુપરમ.લુમાં પણ જરામાત મુખ નથી.
મુખર્તુ સ્વાન જામમા છે, જામમામાજ જ્યારે ત્યારે મરૂ મુખ પ્રમટવાનુ.
જાંઝવાનું જલ જેમ દરથી જલરૂપ દેખાય છે પણ તે જાંઝિ છે, તેમ જડ
વસ્તુઓમાં મુખદુ:ખની કલ્પના કરવી ને પણ એક ભતની અસાનવડે થતી
જાંઝિ છે. જાન.કેકાગથી મોહના થોચે જડ વસ્તુઓમાં મુખની જાતિથી
જામમા જડ વસ્તુઓનો મુશમ અને જડ વસ્તુઓમાં જ અનતમુખ
રહ્યું છે. ભાકી જડ વસ્તુમા મુખને સોધતુ તે તો અજવળાને મૂકી અધા-
રામાં અવગ્રવ. ભરીખર છે. જે જે વસ્તુઓમાં થઈ જલક છે; માટે દિવિ-
ઈએ તે તે વસ્તુઓની વિચિત્રતા ભેતએયમાં થઈ જલક છે; માટે દિવિ-
યોના વિષયોમાં મુખ નથી, -એમ આમજન થતાં ત્વરેત સમજલક છે.
જે શબ્દો મવલુ કરવાથી ઘોગાને સાંમગ્રી મુશવમાનોને પ્રાય: અરૂચિ થાય
કરવાથી અન્નેને દુ:ખ થાય છે. જેમકે દિવુઓની સ્તુતિયા શબ્દો દિવુઓને
મુખ કરનારા છે તેજ શબ્દોને સાંમગ્રી મુશવમાનોને પ્રાય: અરૂચિ થાય
છે. જે સૂર્યર્તુ વિમાન દેખી મનુષ્યને આનન્દ થાય છે તેજ વિમાન દેખવા
ઉપર દુવડાયા મનમાં અરૂચિ હોય છે. જે મુશવ લેવાની મનુષ્યોને રૂચિ
હોય છે તેજ સુમંથ, મચ્છર વગેરે કુદ પ્રાણીઓને અરૂચિકર થાય છે

અને તેથી તે અમુક બાબને સુખથી ધુપ કરતાં નાહી બલ છે. જે પ્રિય
 પાસે, એક મનુષ્યને સુખિયાર લાગે છે તેજ પદાર્થ, અપરવાગને અસુખિયાર
 લાગે છે. કોને કુપચાર ઉપર પ્રેમ લેવ છે તો કોઈને તેના ઉપર અસુખિ
 પ્રયત્ન છે. કોને કેરીથી મુખ મળે છે તો કોઈને કેરીથી દુખ લાગે છે.
 દાખને દાખીને સ્વર્ગ સુખાર લાગે છે, તો મનુષ્યને તે બંનેનો સ્વર્ગ,
 અસુખિયાર લાગે છે. કોઈને કોઈ સ્ત્રીનો સ્વર્ગ સુખકારી લાગે છે તો તેજ
 સ્વર્ગ બંધ મનુષ્યને દુખકારી લાગે છે. કોને કોઈ સ્ત્રીના રૂપ ઉપર રૂ
 ઉપમ લાગે છે તો તેજ સ્ત્રીનું રૂપ તેથી કોઈને કેવળ ઉપમ લાગે છે. કોને
 કોઈના માથા ઉપર સુખિ ઉપમ લાગે છે તો તેજ વનર ઉપર કોને
 અસુખિ ઉપમ લાગે છે. આ ઉપરથી જોતાં કાચાં ત્રિપરોમા જે રૂપ
 લાગે અસુખિ લાગે છે તે વસ્તુનું ખરી નથી એમ વિદ્યાર્થીને ધાર્યું છે.

કસુખ માન્યું નથી. આજ કારણથી પ્રારબ્ધકર્મના યોગે કદાપિ તેવી કર્મને જ્ઞાનિયો સેવે છે તોપણ તે અદ્વયઅદ્વયતર રાગના દેતુથી અદ્વયતર કર્મ બાધે છે અને ઘણાં કર્મ ખેરવે છે. પશુપંખીઓએ જે વિષયોમાં રૂચિ ધારણ કરી હોય છે તે ઉપર મનુષ્યોની પ્રાયઃ અરૂચિ હોય છે, અને અજ્ઞાનિ મનુષ્યોએ જે કાર્યોમાં-વિષયોમાં મુખ્ય કદમ્બું હોય છે તેમાં જ્ઞાનિયોની અરૂચિ હોય છે. કારણ કે અજ્ઞાનિયો કરતાં જ્ઞાનિયોને સત્યમુખનો નિર્લય ભાસેલો છે, માટે આવી રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જ્ઞાનિયોને આત્મામાંજ સત્યમુખનો નિર્લય થવાથી તેઓને બાહ્યપદાર્થો પર પ્રેમ વા અરૂચિ હોતી નથી. જેમ જેમ આત્માના સ્વરૂપસંબંધી વિશેષતર જ્ઞાન થતું જાય છે તેમ તેમ વિષયભોગની પરિણતિ મન્દ મન્દ થતી જાય છે અને વિષયરૂચિ વિશેષ વિશેષ ભાગે ટળતી જાય છે. જ્ઞાનિયો બાહ્યપદાર્થોમાં ઉપકાર આદિ માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેમનો આત્મા શુદ્ધોપયોગે વર્તવાથી કર્મની નિર્જરા અનંતગણી કરે છે તેથી કર્મબંધ, બિજલકલ અદ્વયઅદ્વયતર તેઓને બંધાય છે. અર્થાત્ અનંતમુલુ ગુણોની નિર્ભંગતા થતી જાય છે અને યૌગિક કર્મબંધ એક બે જણ ચાર આદિ મણો બંધાય છે. આવી આત્મજ્ઞાનક્રમણો મનુષ્ય ઘણાં કર્મ ખેરવે છે અને અનંતમુલુની સુદ્ધિ કરતો છતો આગળ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ખરી રીતે પ્રત્યાહાર કરી શકે છે.

અજ્ઞાની જીવો બીજાનું સાંભળી વા દેખી ઇન્દ્રિયોના વિષયો ત્યાગ કરવા પ્રતિજ્ઞાઓ મેહલુ કરે છે અને તેમણે અમુક અમુક નિયમોને પાળે છે, હઠથકી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા તપશ્ચર્યા આદિથી શરીર કૃશ કરી નાખે છે, પણ આત્મજ્ઞાનક્રમણ વિના તેઓના મનમાંથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થતો નથી. અજ્ઞાનિયો અમુક સંયોગોમાં અમુક વખત પર્વત સોદગર-પદ્મલુની પેઠે સંભોગ આદિ ભોગોનો બાહ્યથી ત્યાગ કરી શકે છે. પણ મનમાં કામની વાસના ઉત્પન્ન થતાં અન્તરથી તેઓ ભોગી બને છે અને અમુક સંયોગોમાં અમુક વખત આવતાં મતાદિકનો લોપ પણ થઈ જાય છે અને તે પ્રાપ્ત થએલા ભોગમાંજ સર્વસ્વ મુખનો નિર્ધાર કરે છે. અજ્ઞાની રાગ અને કામના વશથી મતનો લોપ કરે છે અને તેમાં લોભુષી બને છે અને જ્ઞાની ભોગ-વહીકર્મના ઉદયેજ ભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમાં નિર્લેપ રહે છે. બાહ્યથી બનેએ પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કર્યો એમ કહેવાય છે, પણ અન્તરથી જ્ઞાની ત્યાગી છે અને અજ્ઞાની બાહ્યથી તેમજ અન્તરથી રાગી છે. અજ્ઞાની બાહ્યથી ભોગનો સંયોગ ન થતાં સુધી વા બાહ્યથી પ્રતિજ્ઞા પાળતાં સુધી ત્યાગી ગણાય છે, પણ અન્તરમાં તેનું મન વિષયવેગથી વ્યાપ્ત રહે છે તેથી તે અન્તરનો ત્યાગી નથી, તે માટે તે અન્તરનો (મનનો) પ્રત્યાહાર પણ કરી શકતો નથી. મનનો પ્રત્યાહાર કર્યા વિના અન્વ ઇન્દ્રિયોનો બાહ્યથી કરેલો

નથી. હું આત્મા, દુનિયાથી ન્યારો છું માટે બાહ્યમાં હું નથી; ત્યારે મારે મનમાં ક્રોધ કેમ થવા દેવો જોઈએ ? મ્હારે મનની સમાનતા બળવથી જોઈએ. ક્રોધ કરવાથી મ્હને કોઈ પણ ભતનો જરામાત્ર ક્ષાયદો થવાનો નથી, ત્યારે કેમ મનના વિષમ પાસમાં પડીને ક્રોધ કરવો જોઈએ ? અલગત ક્રોધ ન કરવો જોઈએ. અનંતાનુબન્ધી ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, અને સંજ્વલનનો ક્રોધ એ ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે. અનંતાનુબન્ધી ક્રોધ તે જીવે ત્યાંમુધી રહે છે, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ થએલો દ્વિય તો તે વર્ષમુધી રહે છે. પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ચાર માસ મુધી રહે છે અને સંજ્વલનનો ક્રોધ પશુપર્યંત રહે છે. અનંતાનુબન્ધી ક્રોધથી નરકગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી તિર્થચની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી મનુષ્યની મતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સંજ્વલનના ક્રોધથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ચારે પ્રકારના ક્રોધનો શુભે શુભે નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્યારે ક્રોધ થાય ત્યારે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ ચિંતિતબાજ કરવું. આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ સ્મરણ કરતાં ક્રોધનો વેગ બિલકૂલ શમી જાય છે. પત્થરની શિક્ષા ઉપર સૂર્યનાં કિરણ લાગવાથી શિક્ષા ઉજ્જી થઈ જાય છે, પણ પાણી રેડતાં શીતલ થઈ જાય છે, તેમ ક્રોધથી મન ઉજ્જી થઈ જાય છે પણ સમતારૂપ જલના યોગે શીતલ જની જાય છે. ક્રોધાગ્નિની શાંતિ કરવામાટે સમતા જલનું સેવન કરવું. અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જે જે વખતે ક્રોધ થાય તે તે વખતે આત્મોપયોગનું સ્મરણ કરવામાં આવશે તો ક્રોધના સંસ્કારોનો નાશ થતાં અંતે સંપૂર્ણ તેનો નાશ થશે. અનંતાનુબન્ધીનો અપ્રત્યાખ્યાની થશે, અપ્રત્યાખ્યાનીનો પ્રત્યાખ્યાની થશે અને પ્રત્યાખ્યાનીનો ક્રોધ ટળી સંજ્વલનનો ક્રોધ થશે. સંજ્વલન ક્રોધના પણ અસંખ્ય ભેદ છે. તેમાંથી પણ મન્દ દશા થતાં અંતે સંપૂર્ણ ક્રોધપ્રકૃતિનો નાશ થશે. અનેક જીવોએ ક્રોધનો નાશ કરી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું, કરે છે અને કરશે. સાધકોએ ક્રોધને છોટવાના ઉપાયો આદરી આત્માનું ક્રોધરહિત સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું.

“ માન. ”

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવામાં માન એક મહાવિદ્ય કરનાર છે. આત્મારૂપ સૂર્યનું દર્શન કરવામાં મેરૂપર્ણતની પેઠે માન આગે આવે છે. આત્માનો મૂળ ઉર્ધ્વમન સ્વભાવ છે અને તેથી તે સિદ્ધસ્થાનમાં જાય છે પણ માનના યોગે ઉચ્ચે આત્મા અધીરનિમાં ચાલ્યો જાય છે. વિનય, શુન, તપ, અને શીલને દલુનાર માન છે. રાવણ અને કૌરવો જેવા માનના યોગે દુઃખી થઈ આયુષ્ય દારી ગયા અને પરમાત્મપદ સાધી શક્યા નહીં. માનથી ક્રોધની પાસે જ્ઞાન ગુણ વિચેર ટીક છે તોપણ ને લેવાનો નથી. સા-

ઠણુવ કરતો નથી. માની પુરૂષ કરેલા માનને ન્યાયરૂપ ગણે છે. અનેક જીવો માનના દોષમાં મકલાઈ ચતુર્મુતિમાં રખડ્યા, રખડે છે અને રખડશે. સાંસારિક જીવો જે માન મૂકે તો તેઓના આત્માનું કલ્યાણ થાય. આટે જેઓ કલ્યાણ ધારતા હોય તેઓએ માનનો નાશ કરવો જોઈએ. માની પુરૂષ પોતાનીજ પ્રસંસા કરે છે, માની પુરૂષ, અન્યનું ધુરું કરવા બાધી રાખતો નથી. માની પુરૂષનો વિનય કરવામાં માની અચકાય છે. માની મનુષ્ય, સુણીઓના ગુણો તરફ જોઈ શકતો નથી. માની પુરૂષ પોતાના કરતાં બીજાઓને હલકા ગણે છે. માની મનુષ્ય, તન મન અને ધનની સાર્યકતા કરી શકતો નથી. માન, અમૂલ્ય એવા વિનયગુણનો નાશ કરે છે. માનના ચાર પ્રકાર છે. અનંતાનુબંધી માન, અપ્રસાધ્યાની માન, પ્રસાધ્યાની માન અને સંસ્વલન માન. આ ચાર પ્રકારનું માન અનુક્રમે, યાવજીવ, વર્ષ, ચંદ્રમાસ, અને પાશ્વિક સ્થિતિને બને છે અને અનુક્રમે નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવમતિને આપે છે. નામ અને રૂપમાં માનની પ્રબલ સત્તા વર્તે છે. માનથી સદ્ગુણ, સન્તપુરૂષ અને વડીલોનો વિનય થતો નથી. પોતાની મહત્તાઈ વધારવા માની અન્યોના અવગુણોને ખોળીને તેઓને હલકા પાડે છે. માની અન્યનો ગુણ સહન કરી શકતો નથી. માનપરવેત ઉપર ચંદેલો જીવ પોતાનામાં અને પરમેશ્વરમાં પણ છેડું દેખી શકતો નથી. માની પુરૂષ પોતાની પૂર્વની હંદીઓને ખ્યાલ કરી શકતો નથી. માની પુરૂષ, દારૂડીયાની પેઠે મનમાં ગમે તે બંધા કરે છે. માનીને માનસર બોલાવવામાં ન આવે તો પોતાનું અપમાન માની સામાનું ધુરું કરવા બાધી મૂકતો નથી. જે લક્ષ્મીનો અહંકારી હોય છે તો તે સવા ગજ ઉચું ચાલતો ન હોય, તેમ ચાલે છે. જે વિદ્યાનો અહંકારી હોય છે તો ગૌતમસ્વામીની પેઠે અન્ય વિદ્વાનોને પોતાના હીસાબમાં ગણતો નથી. કોઈ અન્ય વિદ્વાનને વખાણે તો પોતાનો મિલજ ખોઈ દે છે. જે સત્તાનું માન હોય છે તો મનમાં એમ બલે છે કે સાક્ષાત્ હું પરમેશ્વર છું એમ માની અન્ય મનુષ્યોનો નાશ કરવા અનેક પ્રકારના ભેરજીવમ કરે છે. જે ભતિની મદ હોય છે તો અન્યોને પોતાનાથી હલકા વારંવાર ગણી તેઓની નિન્દા કરે છે અને પોતાની ભતને વખાણે છે; પોતાની ઉચ્ચ ભતિની પ્રસંસા મરીચિની પેઠે કર્યાં કરે છે. પોતે રૂપવાન્ હોય છે તો મનમાં અભિમાન લાગીને મકલાય છે, પોતાના રૂપની પ્રસંસામાં અહંકારી બને છે; આવી અભિમાનની દશા કોઈ પણ રીતે મનુષ્યોને ક્ષયદાકારક થતી નથી. અભિમાન ચવાથી પડી જવાય છે; આવેલા સદ્ગુણોનો પણ અહંકાર નાશ કરે છે. રાજ હોય, પાદશાહ હોય, જુદસ્થિતિ સમાન હોય, અને કુબેર બંડારી જેવા હોય, તોપણ અભિમાનથી પોતાનો નાશ થાય છે એમાં સંશય નથી.

છે, તોપણ કપટથી કોઈને શાંતિ થઈ નથી અને થવાની નથી. કપટની ભળ
 રચનાર પોતેજ કપટભળમાં ફસાય છે. અનેક પ્રકારના વિષયોને ઉદ્દેશી કપટ
 પણ અનેક પ્રકારનું કહેવાય છે. રાજ્યસંબંધી કપટ, ગૃહસંબંધી કપટ,
 મિત્રસંબંધી કપટ, વ્યાપારસંબંધી કપટ, યુદ્ધસંબંધી કપટ, ભોગ્યનસંબંધી
 કપટ, ગમનામમનસંબંધી કપટ, પાનસંબંધી કપટ, વિદ્યાસંબંધી કપટ,
 દુશ્વરસંબંધી કપટ, સ્વભાવીવિભાવીસંબંધી કપટ, પુત્રસંબંધી કપટ,
 ધર્મસંબંધી કપટ, ઉપદેશસંબંધી કપટ, સ્વાર્થસંબંધી કપટ, પરમાર્થસંબંધી
 કપટ, ભક્તિસંબંધી કપટ, ચારિત્રસંબંધી કપટ, શ્રાવકસંબંધી કપટ, અને સાધુ-
 સંબંધી કપટ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં કપટ છે. અનંતાનુબંધી માયા,
 અપ્રત્યાખ્યાની માયા, પ્રત્યાખ્યાની માયા, અને સંભવલની માયા. આ ચાર
 પ્રકારની માયા, અનુક્રમે નરક, તિર્વેચ, મનુષ્ય અને દેવગતિની દેનારી છે. અનં-
 તાનુબંધી માયા ચાવજીવ રહે છે. અપ્રત્યાખ્યાની માયા વર્ષપર્યંત રહે
 છે, પ્રત્યાખ્યાની માયા ચાર માસ પર્યંત રહે છે. સંભવલની માયા પંચર
 દીવસસુધી રહે છે. પ્રથમના કરતાં બીજામાં અને બીજા કરતાં ત્રીજામાં
 અને ત્રીજા કરતાં ચોથી માયામાં અનુક્રમે અઠ્ઠપ અઠ્ઠપ કર્મ બંધાય છે.
 આત્માના અનંતગુણની પ્રાપ્તિમાં કપટ વિભાગરક છે. કપટના પરિણામથી
 આત્મા, અનંતકર્મની વર્ણણા મહલુ કરે છે. જે જે સમયે કપટના પરિણામ
 થાય છે તે તે સમયે આત્મા મક્ષીનતાને ધારણુ કરે છે. જેવા જેવા કપ-
 ટના તીવ્ર વા મંદ પરિણામ થાય છે તેવા તેવા તીવ્ર વા મંદ પરિણામે
 તીવ્ર વા મંદ, કર્મના બંધ પડે છે. કપટના જે ભેદ છે. પ્રગલ્ભ અને અપ્રગલ્ભ
 તેમાં અપ્રગલ્ભ કરતાં પ્રગલ્ભ કપટ અપેક્ષાએ જરા ઠીક કહેવાય છે. પણ
 વસ્તુતઃ જોતાં બંને પ્રકારનાં કપટ લાભ કરવા લાયક છે, કપટથી કોઈ
 સુખી થયો નથી અને થવાનો પણ નથી. કપટના પરિણામયોગે અનેક પ્રકાર-
 નાં તપ, જપ, અને જાત વચેરે કરવામાં આવે છે તોપણ તે નિષ્ફલ લાય છે.
 કપટથી તરવારની ધાર ઉપર નાચવાની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળ-
 વામાં આવે તોપણ જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખ ટળતાં નથી. આત્માની
 શુદ્ધ સરલ દશામાં કપટ આડું આવીને ઉભુ રહે છે; જ્યાંસુધી કપટ જી
 લ્યાંસુધી મનના પરિણામ સરળ રહેતા નથી. આત્માની શુદ્ધ દશાને કપટ
 ચીરી નાખે છે. કપટથી મોટા મોટા તપસ્વીઓ પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકથી
 નીચે લયડી પડ્યા છે. માન, પૂજા, કીર્તિ, અને સ્વાર્થ આદિ સયોગ્યોને લેઈ મ-
 નમાં કપટ ઉત્પન્ન થાય છે. વિનવરણ જેવાએ બાહ્યથી મનોહર ચારિત્ર
 પાળ્યું પણ મનમાં કપટનો પરિણામ હોવાથી નૃપતિષ્ઠાત કરી નરકમાં ગયો.
 બાહ્યથી ધર્મની અનેક ક્રિયાઓ કરનારા, પણ મનમાં કપટના પરિણામ ધ-
 રણુ કરનારા અનંત જન્મ, જરા અને મરણના દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે. આ એ

સ્વાયંને માટે અનેક પ્રકારનાં કપડો કરી દિસા, બૂટ, ચોરી, અભિચાર અને વિશાસવાત, આદિ દુકમો કર્યાં પણ હજી તેની શાંતિ થઈ નહીં. હજી પણ મનમાંથી કપટભાવ પૂર્ણપણે જતો નથી. કોઈ પણ સામાન્ય પ્રસંગમાં પણ કપટ કર્યાં વિના ચાલે નહિ; આથી સ્થિતિથી મનુષ્ય સંસારમાં જન્મ, જરા અને મરણની વૃદ્ધિ કરતો બલ છે. હજી કોણે બલે ક્યાંમુઠી કપટમાં હવ યોગ્યું હવન ચાગશે. ટે હવ ! એ તું આત્મજ્ઞાનથી સમજે તો, કપટના ક્ષેત્રમાં ફસાઈ નહિ. જ્યારે ત્યારે પણ કપટનો નાશ કરવો જોઈએ; કારણ કે તેથી જનનુદ્ધાન પ્રમટે છે.

કપટનાશ કરવાનાં ઉપાયો.

પુસ્તક વસ્તુમાં જ્યાંમુઠી મહારાપણની વૃદ્ધિ થાય તે જ્યાંમુઠી કપટ છે. જહ પદ્ધતિમાં સત્ત મુખ નથી એવો નિશ્ચય કરવો. સરલતા ધારણ કરવાથી જે કામો કરવામાં ધાધો ઢોલ છે તે મુખે ધાર પડે છે. કપટ કરવાથી આત્માનો પરિણામ કપટસ્વરૂપ જનવાથી યોગ્યું અને પરતું બહું થતું નથી, માટે જે જે વખતે કપટના વિચારો અને તે તે વખતે સરલતાના વા આત્માની શુદ્ધ પરિણામના વિચારો કરી કપટના વિચારો થતા ને થતાજ વારવા. જન્મક જન્મક સંયોગોમાં જન્મક જન્મક કારણપ્રસંગે કપટ થાય તો તે તે વખતે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારતું. સ્વાયંની માયામાં દુઃખની છાયા છે; એવા સત્ત વિચારોના પ્રકાશથી કપટસ્વરૂપ અંધકારનો નાશ થાય છે, માયાસ્વરૂપ વિષ-વહિનો સરલતાસ્વરૂપ દાનરૂપી નાશ કરવો જોઈએ. માયાસ્વરૂપ રાક્ષસીનું જોર ટાળતું ઢોલ તો આત્માની શુદ્ધશાંતિની સ્મરણ કરતું કે જેથી પુનઃ માયા પલાયન કરી જાય. માયાસ્વરૂપ સર્પિણીવિષનો નાશ કરવો ઢોલ તો શુદ્ધોપયોગસ્વરૂપ બંધુહીનંતનું સ્મરણ કરતું. માયાનું જોર આત્માનાશમાં બહુ પ્રવર્તે છે, માટે આત્માનાશ પ્રાપ્ત કરીને માયાનું જોર ટાળતું જોઈએ. સર્વ પ્રકારના વિચાર કરવામાં, સર્વ પ્રકારનું જોલવામાં અને કાલાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં અંતમાત્ર પણ કપટકળા કરવી યોગ્ય નથી. કપટની કળાથી જે વિચારાય છે, જે જોલવા જો અને જે કાલાથી કરાય છે તેમાં અને આત્મહિન થતું નથી; જેમ બહુ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સમણના કરી તલ પ્રકારનીક્રિયાઓમાં નિર્લભતા ધારણ કરવી. કપટનો ત્યાગ કરનાં પ્રથમ જે કંઈ જમતું પડે તે જમતું પણ કપટનો કરી આદર કરવો નહીં. કપટ કરનારાઓ કરી હણુજીવની કળાથી યોગ્યતા કાલમાં ફાવી બલ, તોપણ મનઃપ્રલાહારસાધકે કરી કપટ કરતું નહિ. કપટકળાથી થતી ઉત્પત્તિ અને નાશ પામ્યા વિના રહેતી નથી, માટે જલ્પ એવી પણ આત્મોત્પત્તિ કપટનો ત્યાગ કરી કરવી.

ટીપ.

સર્વ જોલેનું સ્થાન ટીમ છે. જે જોલ છે તો જન્મ જોલે પણ આ-

વીને રહે છે એ લોભ ગયો તો સર્વ દોષો પોતાની મેળે નાશ પામે છે.
 લોભથી મનની અધોદશા થતી જાય છે. લોભના પરવશમાં અનેક જીવ
 મહા અપોર કર્મ કરે છે, લોભના ઉદ્વેગથી મનુષ્યો લાખો અને કરોડો જીવોની
 દિશા કરે છે, મોટા મોટા યોગિયો પણ લોભના ઉદ્વેગથી ઉપશમત્રેલિ ચડીને
 પણ પડી ગયા. અરે લોભ ! તું મહા દુષ્ટ છતાં મનુષ્યો ત્હને પ્રેમથી સ્હાય
 છે, ત્હારી પૂજા જગત્માં અનેક પ્રાણીઓ શ્વસોચ્છ્વસે કરી રહ્યા છે, એક
 રૂપેયો મળતાં ભે અને ભે મળતાં દશ અને દશ મળતાં સો, હજાર, હજારક-
 હાર, લાખ, દશલાખ અને કરોડ આદિ રૂપેયાનો લોભ વધતોજ જાય છે. લોભના
 પરવશ મએલા માતૃપિતાનો વધ કરે છે અને મિત્રોનો પણ નાશ કરે છે.
 લોભના પૂજારીઓ દેવગુરુ અને ધર્મને પણ દિસાજમાં મણતા નથી. લોભથી
 વશથી નીચની પણ સેવા કરવી પડે છે. અહીં પોતાને રૂપની પેટી માન-
 નાર વેચ્યા સ્ત્રી એક કોદીયાને પણ સેવે છે. એક મૂર્ખ પુરુષની સેવામાં
 લોભી એવો વિદ્વાન મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન ગાળે છે. લોભી પુરુષ પ્રાણથી
 મ્યારા એવા મિત્રનો પણ પલકમાં વિશ્વાસવાત કરે છે. અરે લોભ ! તું જો
 જગત્માં ન હોત તો કલેશ, કુસંપ અને મારામારી દેખાત નહિ. અરે લોભ !
 ત્હારા વશમાં મએલાને સ્વપ્નમાં પણ સુખ નથી; તેમ છતાં મનુષ્યો ત્હને
 ઉદ્વેગથી કેમ સ્હાય છે ! અરે લોભ ! ત્હારી શક્તિ તું સર્વ જીવોપર ચલાવે
 છે તોપણ તેઓ નિચારા પોતાને પરતંત્ર માનતા નથી, એવી ત્હારી હીલાને
 કોજુ કળી શકે તેમ છે ! અરે લોભ ! તું જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પણ એક-
 સરખી અવસ્થા કરે છે. અરે લોભ, ત્હારી ઉપર જેલું વિશ્વાસ રાખ્યો તે
 ખરેખર દેખતો છતો અંધ છે અને સાંભળતો છતો ગધિર છે. અરે લોભ !
 ત્હારી અધમતાનો ધાર આવે તેમ નથી કારણ કે ત્હારા પૂજારીને નરક અને
 નિમોહનાં દુઃખ તું આપે છે.

હે લોભ ! ત્હારી અપરંપાર હીલા છે, ત્હારા વશમાં આવેલા ઉત્તમ
 પુરુષો પણ મરીજમાં મરીજ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી આત્માના સત્યમુખથી
 પરાડમુખ રહે છે. હે લોભ ! હવે તું દૂર યા; કારણ કે ત્હારી મિત્રાઈથી
 અનન્તકાળથી દુઃખોજ પ્રાપ્ત કર્યો છે. હે લોભ ! તું અનેક વેપે મનમાં પેસીને
 આચાર, અને વિચારને જગાડી નાખે છે; ત્હારી અધમતા ઉપર વિચાર કરતાં
 ત્હને કરોડ વખત ધિક્કાર આપવો જોઈએ. હે લોભ ! તું જેને વળને છે તેનો
 ઉગ્ર મહામહેનતે ઊંડે છે. ત્હારા સંગથી જ્ઞાનિયોનાં જ્ઞાન નાડાં, મતીઓનાં
 મત નાડાં, અને સત્યવાદિયોનાં સત્ય નાડાં. હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિઓની
 ડિમત પણ કોડીની કરી નાખે છે. હે લોભ ! ત્હારા વશમાં આવેલા મનુષ્યો
 પરમેશ્વરની મૂર્તિયોને પણ ચોરી જાય છે અને વેચે છે તેમજ પ્રજુની મૂર્તિ-
 દ્વારા આજીવિકા ચલાવે છે. હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિયોને પણ સ્પૃહા

કરવે છે; મોટા મોટા ધ્યાનીઓને પણ પુંજારા ઠાસ લનાવે છે. તે નો
 તારા વશમાં આવેલા પ્રાણિયો ચોરી કરે છે, પર્વનાં ગિખરપર ચડે
 અને સમુદ્રના તળીએ પ્રવેશે છે. જરે લોભ ! વનસ્પતિ વગેરે એકેન્દ્રિ
 છવોમાં પણ પુંજારા કરીને રાજ્ય છે. તે લોભ ! પુંજારાનો વ્યયગણ
 મુજબ છે, એથી તારાથી સર્વ છવો ભવ પામે છે; પણ વ્યયગણ ઉઠવે પુ
 સર્વ છવોને જ્ઞાણોલાવે છે. તે લોભ ! તારા ઉઠવે અનેક છવો યુદ્ધ વજે-
 રમાં મર્યાં મરે છે અને મરશે. તે લોભ ! તારાં નાટક જમનૂમાં વ્યનાહિ-
 કાજથી છે અને જનનકાગમુખી રહેવાનું. તે લોભ ! તારા પાસમાંથી
 જે છવો છૂટ્યા તે તમારુ છુવનના રાજ્ય કાચ છે. સીની લોભ. પુત્રનો લોભ,
 રાજ્યનો લોભ, વસેલોભ, પાવલોભ, ધનલોભ, ધાન્યલોભ, ક્ષેત્રલોભ, મુદ્દલોભ,
 મુવલુલોભ, પુત્રીલોભ, દંડુલોભ, પદ્મીલોભ, કીર્તિલોભ, માનપૂન્યલોભ, યશનો
 લોભ, મહત્તાલોભ, સત્તાલોભ, સજાલોભ, શિષ્યલોભ, અ. છવિકાલોભ,
 સ્ત્રીવસ્તુલોભ, રૂપલોભ, વિદ્યાલોભ, પુસ્તકલોભ, સ્વદેસલોભ, પરદેશ
 લોભ, જાપારલોભ અને દુષ્કરકાલોભ. દંભાદિ અનેક પ્રકારના વ્યપ્રસાસ્ય
 અને પ્રવસ્ય લોભ લોભ છે.

લોભના ચાર પ્રકાર છે. જનતાનુરંધી લોભ, અપ્રત્યાજ્ઞાની લોભ,
 પ્રત્યાજ્ઞાની લોભ અને સંજ્ઞવનનો લોભ. જનતાનુરંધી લોભથી નરક-
 મતિમાં જવાય છે, અપ્રત્યાજ્ઞાની લોભથી નિર્વચની મતિમાં જવાય છે,
 પ્રત્યાજ્ઞાની લોભથી મનુષ્યવતિમાં જવાય છે, સંજ્ઞવન લોભથી દેવલોકની
 મતિમાં જવાય છે. આ કાદમાં સર્વ પ્રકારે લોભનો ક્ષય થયો નથી લોભની
 દશા ત્યાજ કરવા શોભ છે.

લોભ ત્યાગ કરવાના ઉપાયો.

સંતોષને ધરણ કરવાથી લોભનો ક્ષય થાય છે. આત્મશાન પ્રાપ્ત કર-
 વાથી જાડ વસ્તુઓમાંથી પ્રેમ નાશ પામે છે. જાદવસ્તુઓમાં મ્હ.રા.પણની
 હુદ્દિ ત્યાંમુખી રહે છે કે જ્યાંમુખી તેમાં દરિપણની હુદ્દિ જ્યેરુ રહે છે.
 જે વસ્તુઓ દોષની કઈ નથી અને થવાની નથી તેમાં અદમમગાની હુદ્દિ
 ધરણ કરવી શોભ નથી. પરવસ્તુઓમાં મુજની હુદ્દિથી જ લોભ કાચ છે;
 પણ જ્યારે પરવસ્તુઓમાંથી મુજની છાનિ ટળી જાય છે ત્યારે તે વસ્તુઓ
 ઠોક ટોપણ તેમાં રૂચિ કની નથી. અત્યાનું સત્તમુજ છે તે અત્યામાં
 રહે છે, ત્યારે ત્યામાં જ અન્ન વસ્તુઓમાં મુજનું નેહને ! અવગત ન મુજનું
 રહે છે. આત્મની રૂદ્ધિ અપ્રમાયા છે. તેમાં જ મુજનુદ્ધિ રાખી રમણના
 રવી એકને જે જે વખતે લોભના વિચારો દેવમાં જે જે વસ્તુઓ
 નથી પ્રત્યી નીકળે ત્યારે, તેઓને સંતોષના વિચારોથી દશાથી દેવા સંતો-
 ય વિચારોમાં એકથી જીવી રહિ છે કે તેની આત્મ લોભનું કમું કંઈ

આણતું નથી.—સંતોષરૂપ દેવની આજ્ઞા લોભરૂપ પિશ્ચાયતું કશું કંઈ આણતું નથી. આ દુનિયાના પદાર્થો કોઈના ચયા નથી ને ચવાના નથી. બાહ્યની લક્ષ્મી કોઈ સાથે લેઈ ગયું નથી અને લેઈ જનાર નથી. ક્ષણિક પદાર્થોમાં સત્ય-સુખની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. લોભના વિચારો જેમ જેમ મંદ પડે છે તેમ તેમ સંસારની ઉપાધિ ઘટવા માડે છે. જડવસ્તુઓને જડરૂપે દેખવાથી તેમાં લોભ થતો નથી. અનાદિકાળથી લોભદશા ચાલી આવે છે અને અજ્ઞાનથી તે ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ પામે છે; તોપણ આત્મિકજ્ઞાને વિચારતાં લોભનો ઉદય શાંત પડે છે. મોટા મોટા મુનિવરો લોભના ઉદયને રોકી કર્મક્રમ કરી મુક્તિમાં ગયા છે. લોભ ગમે તેવો બળવાન હોય તોપણ તે ક્ષય સ્વભાવ-બાળો છે તેથી અન્તે તેનો ક્ષય થાય છે. આત્મજ્ઞાનબળથી લોભનો સર્વમા-પ્રકારે ક્ષય કરી શકાય છે. પરવસ્તુઓમાંથી અહંત્વ છૂટતાં જડમાં લોભ થતો નથી. અજ્ઞાનિયો જડવસ્તુઓને લક્ષ્મીરૂપ માને છે પણ જ્ઞાનિ પુરૂષો લક્ષ્મીને નાકના મેલ સમાન ગણે છે. ગમે તે પ્રકારની બાહ્યવસ્તુઓમાં મોહ પામતા નથી. જ્ઞાનિ પુરૂષો એમ બલે છે કે આત્માના શુદ્ધધર્મની જે લક્ષ્મી છે, તેજ આત્માની લક્ષ્મી છે; બાકી જડરૂપ જે વસ્તુઓ છે તેમાં પોતાનું કંઈ પણ નથી; ભારે તેમાં લોભ પામવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન દેખાતું નથી. રાજ અને ભાદ-શાહી, પરવસ્તુઓના લોભમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂર્ણ કરીને અનેક મૃત્યુ પામ્યા અને પામશે. લક્ષ્મી કોઈની સાથે ગઈ નથી અને જવાની નથી. મનુષ્ય, પોતે બાહ્યની લક્ષ્મીને મહારી મહારી માની વળખી પડે છે પણ લક્ષ્મી કંઈ લેને વળગતી નથી. જે જડ વસ્તુઓ કંઈ પણ સમજતી નથી તેને પોતાની કેમ માનવી લેઈએ? કારણ કે તે જડ હોવાથી વિભતીય છે. તેમજ જે વસ્તુઓ આત્માથી વિભા છે અને ક્ષણિક છે તેને પોતાની કેમ માનવી લેઈએ? જે વસ્તુઓ ઇન્દ્રિયબળની પેઠે કૃત્રિમ છે તેને પોતાની કેમ માનવી લેઈએ? આત્મજ્ઞાનિયો મનમાં થતા લોભને તુર્તજ દૂર કરે છે અને લોભનો નાશ કરીને મનઃપ્રત્યાહારને સાધે છે. અનેક પુરૂષો ચાર પ્રકારના લોભનો ક્ષય કરી મુક્તિમાં ગયા અને જશે. મનમાં થતા લોભનો નાશ થઈ શકે છે. જે જે ઉપાયોથી મનમાંથી લોભ ભય તે તે ઉપાયોને અવગણવા અને સંતોષગુણની પ્રાપ્તિ કરી પરમશાંતિ મેળવવી.

મમતા.

મનમાં ઉત્પન્ન થતી મમતા વાર્યા વિના મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થતો નથી. મનમાં ઉત્પન્ન થએલી મમતાથી ઇન્દ્રિયોની તદ્દતદ્દ વિવશોમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. મનમાં ઉત્પન્ન થએલ મમતાના બળથી ઇન્દ્રિયોપર ઘણી અચર થાય છે અને તે હોડોડા કરી મૂકે છે; મનમાંથી મમતા જતાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ બંધ પડે છે. આટલે પ્રત્યાહારના સાધકે મનમાંથી મમતાને દૂર કરવી

નથી. સામીની મમતાનુ વને લોકો વિના મરેલુ જુવનુ જાને છે. એની
 મમતા કાનકાને મરેલુ એનેલુ જુવનુ જાને છે. અને, વસ્તુઓના વસ્તી
 મમતાના લોકો મમતાના અનેક કોઈ પડે છે. મમતાનાને બિન કોઈની વિન-
 તાથી વસ્તુને જુ કોઈ કોઈની વિનતા એની જાને છે. મમતા પુણે
 વિનતા જુ વસ્તી એ. તે મમતા રહે છે કે તે જાણ કરીનું જાણ કરતા
 જાણના પુણુ લોક જાણના નથી. મમતાના પુણુ. રાજી અને કોઈમ
 અને પ્રાણના વિનતા માટે રહે છે. મમતાના પુણુ, કુને માં, ત્યાં
 ત્યાં માંની મમતા વિનતા રાજી કરે. નથી. મમતાના અનેક કોઈ
 કુને વિનતા અને પામરો, પામરો મમતાને જાણ કરે. વિનતા જુવનુ ઉભા
 જુનું નથી.

“ મામતાનો ત્યાગ કરવો ઝોરવ.”

મમતાનો જાણ કરવો એવું તે મમતાને જાણ કરવો એવું. મમ-
 તાના વિનતા જાણના. મમતાના વિનતા જુવનુ જુવનુ રાજી જાણ છે. કોઈ
 વસ્તુપર રાજી નહિ તેમ કોઈ જાણુ નહિ જાણી જાણનાની રાજી. જાણી રાજી
 વાંથી અનેક જાણની રાજી મમતાની વાજના એવું એવું મ. થાજી જાણ
 છે અને તેથી મમતા મમતાના રહે છે. મમતાના રાજી મમતાની જાણી
 જાણ-મામતાની રાજીનાથી-મમતાના રાજીનાની રાજીને દેવિ. મમતાના વાજ છે.
 જાણુક વિનતા અને જાણુક જાણુક છે એવી રાજીનાનો નસ મમતાથી વાજી
 માજ છે. જુવનુ નસમાં રાજી કાનકાને રાજીના વાજીનાં નથી. જા
 રાજી અને જા રાજી એવી જાણનાની રાજીના મમતાના પુણુને
 જાણુક રાજી નથી. મમતાને રાજીના છે જાણુક જાણુક નહિ જુવનુ મમતા
 રાજી રાજી જાણુક જાણુકનાં જાણુક રાજી નહિ મમતાના જાણુકનાં જાણુક
 જાણુક નહિ. દેવિ. જાણુકનાં રાજી જાણુકની રાજી જાણુકનાં જાણુકનાં જાણુક
 રાજીનાં ને જાણુક નથી. કાણુક કે જાણુકનાં માણુકનાં વાજુકનાં થાજી જાણુક
 પાણુકનાં થાજી નથી. પર વાજુકને પાણુકનાં માણુકને તેની પ્રાણમાટે જાણુક
 અનેક રાજી નહિ છે, જાણુક અને તે વાજુકને વાજુકની રાજીનાં થાજી છે.
 મમતાના લોકો એ કોઈ જાણુકનાં મમતાની વાજના રાજી જાણુક છે તે
 પુણુ: ત્યાં જાણુકનાં થાજુક કરવો પડે છે; મમતાનાં વાજુક મમતાનાં જાણુક
 થાજુકનાં જાણુકનાં થાજુક થાજુક છે અને તેથી તેને નીચ જાણુકનાં જાણુકનાં પડે છે;
 માટે મમતાનો જાણુકનાં થાજુક કરવો એવું. જે જે વાજુકનાં પર મમતાનાં થાજુક
 કે જુવનુ મમતાને તે તે વાજુકનાં જાણુકનાં વિનતાથી અને તે જાણુકનાં વાજુક
 જાણુકનાં રાજીનાં રાજીનાં રાજીનાં રહે છે તેને વિચાર કરવો; કે જેથી જુવનું મમતાનાં પાંચ
 રાજી જાણુક. કોઈ જાણુકનાં વાજુકનાં રાજીનાં નથી જાણુકનાં થાજુકનાં સગા
 જાણુકનાં એવી જાણુકનાં રાજીનાં કે જેથી મમતાનો એવું જાણુકનાં થાજુકનાં જાણુક

સોપાનથી પાછા પડે છે તે કોણ બલુનું નથી. કોઇ જીવના ભવામાં ત્હારી સારી વૃત્તિ થતી નથી માટેજ સન્ત પુરૂષો ત્હને ઇર્ષ્યાનું નામ આપે છે. તું ગુપ્ત ગુપ્ત રીતે મનુષ્યોના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે માટે તું ચોર કરતાં પણ ભૂંડી છે; ચોર તો બાહ્યનું ધન ચોરે છે પણ તું તો આત્માની જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ઝાંઝિને છુટે છે; માટે ત્હારા જેવી દુષ્ટા કોઇ નથી. હે ઇર્ષ્યા! તું મનુષ્યોની માત્ર કાળી જાળુ દેખે છે માટે તું નીચ કહેવાય છે. અનાદિ કાળથી પડેલો ત્હારો સ્વભાવ તું પ્રાણતિ પણ મૂકતી નથી, માટે તું દુષ્ટ સ્વભાવવાળી જગત્માં ગણાય છે. ત્હારી પ્રભવ શક્તિ છે પણ મનુષ્યો જ્યારે પોતાના આત્માનું જ્ઞાન મેળવે છે ત્યારે તને સહેજે જીતી શકે છે; અનેક તીર્થકરો ત્હને જીતીને મુક્તિમાં ગયા અને અનેક મુક્તિમાં જરી; અનેક મુનિવરો તને જીતે છે અને ભવિષ્યકાળમાં જીતશે. જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનથી આત્મજ્ઞ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ ત્હાંને બેર પુરુષિમાના ચંદ્રની પેઠે ઘટવા મડિ છે. જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનથી સાધકો મનના ધર્મને વશમાં રાખે છે તેમ તેમ તું ઘાબમાં આવતી જાય છે; છેવટે ત્હાંને મૂળમાંથી નિર્ફલન થાય છે. બાહ્ય વસ્તુમાં આત્મજ્ઞાન નહીં ધારણ કરનારા યોગિયો ક્ષણવારમાં ત્હારો નાશ કરે છે અને મનનો પ્રલાહાર સિદ્ધ કરે છે.

“ અગ્રહાચર્ય. ”

જગત્માં જે અગ્રહચર્યની વૃત્તિ ન હોત તો આ સંસારનો અંત આવી જાત. અગ્રહચર્યની ઇચ્છાથી જ્ઞાનિ પુરૂષો પણ અજ્ઞાનિની પેઠે આચરણ કરે છે અને પોતાનું સસ્ય સુખ બૂડીને અસત્ય સુખમાં અંધ બને છે. હે કામ! નવમા ગુણસ્થાનક પર્યંત તું—લાગ બેધને મુનિવરોને પીડે છે. હે કામ! ત્હારી શક્તિથી શ્રદ્ધા વિષ્ણુ અને મહાદેવ પણ હાયાં છે. ત્હે મોટામોટા યોગિયોને પણ ત્હારા દાસ કર્યાં છે, સર્વત્ર તું વાસ કરીને રહ્યો છે, યુદ્ધમાં મહાબળીમા એવા યોદ્ધાઓ પણ ત્હારાથી હારી જાય છે, તું ઇન્દ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્ર અને ચક્રવર્તિ જેવાઓને પણ પોતાના દાસ કરે છે, મોટા-મોટા તપસ્વિ-યોની લંગોટીયો પણ તું બગાડે છે, મોટા મોટા યોગિયો પણ ત્હારા ઉદ્યેથી બહિર્મુખ વૃત્તિને ધારણ કરી માયાના પાશમાં પડે છે, અગ્રહચર્યની ઇચ્છામાં મનુષ્ય જીતી આપે પણ અંધ બને છે અને ન કરવાનાં કૃત્ય કરે છે ને કરાવે છે. હે કામ! તું પ્રદેખર જગત્માં સર્વ જીવોને દુઃખ આપે છે, તું ન હોત તો જગતના જીવો જન્મ-જરા અને મરણનાં દુઃખો જીતવત નહિ. મોટા મોટા લબ્ધિધારક મુનિયો કે જેઓ ત્હારા સામે યુદ્ધ કરતા હતા તેવાઓને પણ ત્હે જીના દાસ બનાવ્યા,—તેવાઓ પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી જાટ થયા. અરે કામ! સર્વ સંસારી જીવોમાં તરતમયોરે તું રહ્યો છું, ત્હારા પાસમાં આવેલાની શક્તિને તું ક્ષણમાં હરી લે છે. શ્રદ્ધાચારિયોની અધમ દશા હે કામ! ત્હારા

જાગૃશી કાલ છે અને તેથી તેઓ પ્રકૃત્યવંશી પણ થઈ તે મદ દરવીર
 માને કૌંસી પ્રવિણાઓને પણ ॥ એક કવચ જુલને છે હા મધ્ય મા
 જાનેલાના પુનેલાઈ કરી છે. અને કામ ' હા' મગ ' થો' પા મગ ' થો' કા પેલો
 પી થવા જાગૃ પ્રકૃત્યવંશી જા પણ તે દો છે જાગૃ મનુષ્યોની
 કોની કાગૃર પુ છે. તે કામ ' હા' અને મનુષ્યો અનેક તેજને હા પુને છે.
 તારી જાગૃમાં જા પુકો પણ મનુષ્યોને રહેતુ પડે છે. તે કામ ' હા' જાગૃ
 કામ કરવે છે. તારા વશમ. જાનેકા લયો મ : ની મહા જાનેક પ્રારના
 દાસ્તવજનક કાગૃ કરી છે. તે કોની તરમ રાખવે નથી પુરવે. સિલો
 અને નપુંમરી તારા વેવથી થીલા છે અને જાગૃને. ના જાગૃને
 પ્રવેશ કરી છે. તે કામ ' હા' જેવમા સપદાવટો. લવ પાનુ મગ પાનુ
 દિગ કરી રાગો નથી કામ ' હા' લયો અનેક લયોનો. મ કરી છે. મદ-
 રાગની પો પારથી કોમાં ક્રમ પારણ કરી છે. કૃષ્ણી ગા. પો કોના
 તામમાં કૃષ્ણને રેસને અને મમને નાસ કરી છે. કામ પ પુરવેને સ કો
 નવાને છે, પળી જરાવે છે, લાગો મારે છે, એકુ જરાવે છે તે પા મનુષ્યો
 જાગૃના ટુકમ રહેવામાં મુજ માને છે. કામના વશ કામેલી સ. મ. પણ.
 કૃષ્ણી લખ્ખને તામ કરી છે, દિસા કરી છે. જુકુ જીકે છે, વિશ. તમ. ગ
 કરી છે, હોર પાપકામ કરનાં જાગૃમાજ જાગૃકાની નથી. વેરવના પમા પણ
 કરી છે, વિશ. તમ. પો મદ મનુષ્યના કૃષ્ણમાં પણ મદ પાને છે. તમ
 જાગૃની સિખામનેને માનવી નથી, કામના વશ કામેલા. સ. મ. કેટલાક
 પોગના પવને પણ મારી નામે છે, મુખે જુકુ જીકે છે, કામ. પા મુકી
 મેલાઓ કરી છે અને મનમાં કોંકિ જુકુ જિતવે છે. કામના વશમ પોકી
 કોઓ રાગો અને દોવસ અપ્રકૃત્યવંશીના વિચારો કરાં કરી છે. અને અનેક પ્રકારના
 કૃષ્ણ કરી છે. કામના વશ કામેલી કોઓ પોગનુ મા સ્વાપ. વેર. ગી
 કાગૃ નથી. વીવેલીમાં અપ્રકૃત્યવંશીના સકારો કરીકર્મને પણ પ્રવિણ થા
 જાટ કાલ છે. કામના વશ કામેલા જુલવાન પુત્રો તમા પુત્રીઓ પ્રકૃત્યવંશીને
 પાની કાગૃ નથી અને કિલ્લા માને દોરાલ છે. કેટલાક માગાપો પોગનાં
 હોકારાંઓને અને જોકરીઓને જાગૃવશની દીગીમા દોમે છે, તેથી કેટલાક
 જુલવાન પુત્રો અને પુત્રીઓ અપ્રકૃત્યવંશી જોર થઈ પોગની અમૂલક
 કાલાનો નાસ કરી છે. કામના વશ કામેલા નપુસકો પણ પાવેશાની
 પો મગા કરતા અપ્રકૃત્યવંશીના વિચારોથી અનેક પ્રકારનાં કૃષ્ણ કરી છે
 અને જાગૃકિંગ સુધી કાગૃ નથી; કામે જાગૃના સવના લયોને
 પોગના વશમાં લીધા છે. જાગૃને જાગૃનાર તે કામ ' હા' હવે પુંદર શા!! તે
 કામ ' તારી સંચલિ કરનારો અનેક પ્રકારનાં સંકોચમાં જાગૃ પડે ॥ અને
 મરિને નીચ કોનેમાં અવગારો પારણ કરી છે. રેવગાઓ પણ કામના વશ

થઇ અનેક પ્રકારનાં મુદ્દો કરે છે. સર્વ દુર્ગુણોને છાતી સકાય છે પણ કામની દુષ્ટતાને છાતી સકાતી નથી. તે કામ ત્વારા વસમાં પડેલા પ્રાણિયો સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચ પદવીથી જાણ થાય છે માટે તે દુષ્ટ-નીચ-ગણાય છે. દેવતાઓના મુદ્દને પણ છાતનારા કામના દાસ બને છે, અન્ય જનોને જાગી બરમ કરનારા પણ પાંચીવાની પેઠે કામાક્રિમાં જાગી બરમ થાય છે, આકાશમાં ઉડનારા પુરુષો પણ કામરૂપ નામપાશથી જબાવ્યા જરામાય માણી સકવાને સમર્થ થતા નથી, મુદ્દમાં અનેક પુરુષોને વિધી નાંખનારાઓ પણ કામથી વિધાનાં પોતાની શુદ્ધ શુદ્ધિ ભૂલી બધ છે. મંત્ર તંત્રથી દેવ દેવીઓને વશ કરનારાઓ પણ કામના મંત્ર તંત્રમાં રૂચાઇ જઇને રાત્રી દીવસ કામનું આરાધન કરે છે. કેટલાક મનુષ્યો ક્રિમને પણ ઈશ્વર માની તેની પૂજા કરે છે, કેટલાક લોકો ઉપરથી કામની નિંદા કરે છે પણ અન્નરમાં કામની વાસનાના ઘસ બને છે, કેટલાક કાલા થકી પ્રજ્ઞયારી જગ્યાય છે પણ કામની વાસનાના ધોને જાદુમાં તો બલિયારી લોચ છે. આ રીતે સર્વે રાજલોકમાં કામની સત્તા બધાથી રહી છે. અહો! કામથી પુરુષો અસ્રપ્રયથમાં રાચીમાચીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેનામાટે તાક, તાપ, તૃષ્ણા, અને શુધા, વચેરેનાં અનેક કષ્ટો વેદાય છે. અસ્રપ્રયથની ઇચ્છા દરરોજ શુદ્ધિ પામતી બધ છે અને તે જોમ જોમવનાં પણ થતી નથી. અસ્રપ્રયથના કામિપુરુષો સર્વ પ્રકારનાં પાપ કરે છે, ચાર પ્રકારની મદાયાનો પણ કામના વગથી થાય છે, અસ્રપ્રયથના ધોને જમનમાં અત્યંત અવાચારો દેખવામાં આવે છે. કામના વસમાં પીમળા જનો ઔદવિક બાવમાં રનાય છે, આમમુજથી જાણ થાય છે, અવાવના માંદમાં દેખતા ઊના પ્રવૃત્તિ કરે છે પોતાના આત્માની અધિગતિ કરે છે અને અન્ય જનોને પણ ઉન્માદમાં ઘોરે છે. અસ્રપ્રયથની અતી અપમ દશમાં સપ્તાયેકા છોયે ચિન્તારૂપી ચિન્તામઃ જાગે છે અને દબ તથા અવપ્રાજ્ઞ્યો નષ્ટ કરે છે.

“ અસ્રપ્રયથર્ષની અનિલાયા ત્યાગયા યોગ્ય છે. ”

અસ્રપ્રયથની અનિલાયા અને તેની પ્રવૃત્તિમાં નહીં મુમજુ કે પણ કામમાં મુજ મજનર નથી, અન્યક જાગી છોયે અસ્રપ્રયથની પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમાં ક્રિમને સવ મુજ થયુ નથી અને ક્રિમને અવ મુજ થયાર નથી. દર્શિના મુજમાં સવ મુજની આશા રાખવી ને દેવજ જમણા છે. જે મદાયાઓ અન્નમુજવ મુજને સ્વાદ થાય છે, તેઓને અસ્રપ્રયથમાં મુજની શુદ્ધિ રહેતી નથી દર્શિને મુજવમ અન્નની મુજ મની છે છે. જે કે દર્શી પુરુષો પ્ર.ર.૦૫ કનન ઉડવે ક્રીદર્શિના સમવેના આવે છે જન. દર્શિના સવરવે તેઓ મુજ મની દેવ નથી જેઓને અન્નમ.૦ મુજને રહે છે દર્શી છે તેઓ ક્રી અસ્રપ્રયથના મુજને વિષ મ થરવ કરતા નથી.

તેને પુસ્તકો જ્ઞાતમુજથી મનમાં ઉત્પન્ન થતા અપ્રકર્યસ્થના વિચારોને હાથે છે. તેઓ સ્ત્રીઓના રૂપમાં રંગના નથી, સ્ત્રીઓને દેખી તેઓ મનમાં અપ્રકર્યસ્થના વિચારો કરતા નથી. જ્ઞાપિ પુસ્તકોને આત્મ.મ.જ મુજ દેખ્યું છે તેથી તેઓ મેલુના બ્રમમુજમાં કામિત થતા નથી. જ્ઞાપિ પુસ્તકોને સદ.ક.વ ઉગમ મુખની હચા રહે છે, તેઓ ભિન્ન મુજ સોધે છે. ક્ષણિક મુજમાં ક્રમાંને અકુલ્ય અર્થ મળતા નથી. અનેક મહાત્માઓ અપ્રકર્યસ્થની હચા ઠાંગી તેમ જુખના કોટ્ટા ભન્ના છે, જને છે અને જનરો. આત્મજ્ઞ સાધકોને સૂચના કે-કર્ણ મનમાં ક્રમની હચા થાય કે ત્વરિતજ આત્મજુખની દહમાવથી વિચારના કરવી; ખરેખર આત્માના પ્રગટ જ્ઞાવનરૂપ પુસ્તકથી અપ્રકર્યસ્થને વેચને વિશ્વ પાત્રો જશે અને આમ સત્ત્વ અસ્થાય કરવાથી અપ્રકર્યસ્થને મરોએ. આ અપ્રકર્યસ્થની હચાઓ પ્રમટ્ટો નરિ. અપ્રકર્યસ્થની હચાઓ કલ્ય મુખ વળાગી છે, એનો કલ્ય સ્વભાવ છે તે અને કલ્ય પામે છે. જ્ઞાનો કલ્ય સ્વભ વ છે તેથી તે અને નર કલ્યાણના રહેતો નથી. આત્મજ્ઞની પુસ્તકો અપ્રકર્યસ્થની હચાઓને મનમાંથી દૂર કરીને મનનો પ્રલાહર સિદ્ધ કરે છે, હળવે હળવે અપ્રકર્યસ્થની હચાઓને નાશ કરતા કરતા અને તેઓ સર્વથા ક્રમનો કલ્ય કરે છે

“ નિદા, અને ઘેર, માદિ. ”

મનમાં ઉત્પન્ન થતી નિદા પણ અનેક દોષોને ઉત્પન્ન કરે છે તે નિદા કરનાર દોષ છે તે અવસ્થ અન્ન દોષોનો સેવનર પત્તુ હેમ છે. નિદાના ઉપાસરો ખરેખર દિશાના ઉપાસરો મલુઃ છે, પારકાનું મત્તુ કરવાના કુદિ દોષ તો દેમ નિદા થાય કે અવસ્થ કરી થાય નહી. નિદા કરનારનો ખરેખર જન્મમાં ભંજમ વિષયુદ્ધો છે; એ સંજ્ઞાન પુસ્તકો છે તે કહી પ્ર.વુ તે પણ અન્ન પુસ્તકોની નિદા કરતા નથી. નિદા કરનાર પોતાના આત્મજુ અને અન્ન દોષોનું પણ ભુંડું કરે છે, નિદા કરનાર અન્ન ભ. વેરંગેન બંધ વ વ છે, નિદા કરનારની સહાસન અવની દહિ રહે છે અને તે હલ્લું જુલું દોષા છાં પલુ એક અવયુલુને રેપે છે. એમ કામને સાન વરુજ્યું કેમ છે છાં તેની દુદિ વિશાના ઉપર જાદિએ છે તેમ નિદા પુસ્તકો અન્ન ભ. દુતુનું જ દોષા કરે છે અને દુતુનોને અન્ન ભા પોડાર કરે છે. નિદા પુસ્તકો સહયુલુને પત્તુ દુતુનોને ભુવે છે, નિદાનોની અવની દાંભના કોવે તેમના સમાજ-મમાં અવનાર હલ્લે પુસ્તકોને નિદાનો વેપ થયો છે. નિદાનોને એવો જ પાત્રો દોષ છે કે તેમના સપટામાં આવનારને પણ નિદા કરે છે. નિદાનો અસપુસ્તકો છે તેથી તેઓને સમાજમાં આવનારને નિદાનો રોષ એવો તો હાતુ પડે છે કે તેમની સહયુલુનોને દોષ થઈ અન્ન છે. નિદાનોના નિદા વિચારોથી ખરાબ હવાની પેડે હલ્લે મનુષ્યોને નિદા વિચારની અસર થાય છે; નિદા ખરેખર દોષી છે. તેઓ પોતે વરી રહ્યા નથી અને જોખનોને

વૈર કરે છે તેમાં તેઓનું અજ્ઞાન છે. અરેખર અજ્ઞાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદષ્ટિથી દેખતું ભોધએ અને તેઓનું ભક્તું કરતું ભોધએ. આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાંથી વૈરના સંસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે. મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કર્યાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો ભોધએ.

મનમાં પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યંત તીવ્રવ્રતા થવી ભોધએ. જે પુરુષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે. અનેક પ્રકારનાં બાહ્યકાર્ય કરતાં છતાં પણ રાગ દ્વેષાદિ દુર્યુગ્નોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી. મનના પ્રત્યાહારનું પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામાં આવશે તો ધારણામાં પ્રવેશ થતાં વાર થશે નહિ.

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા ભોધએ, આ યુક્તિપલ્ક પ્રથમ ભૂમિકામાં અવશ્ય આદરવાલાયક છે; એકદમ કંઈ સર્વથા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકતું મુશ્કેલ છે; કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં, માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. મોક્ષના હેતુઓમાં જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે. શુભ રાગ અને દ્વેષની શાવના નીચે મુજબ સમજવી.

“ શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ. ”

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે. દુર્યુગ્નો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રજાલ્ય દ્વેષ કહેવાય છે. દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામાં રાગ ધારણ કરવો તે પ્રજાલ્ય રાગ છે. દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રજાલ્યદ્વેષ કહેવાય છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ મુક્તિનો માર્ગ છે. એ તલ્ક તથા એ તલ્કના હેતુઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રજાલ્ય રાગ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમાં વિગ્રમૂલ થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રજાલ્ય દ્વેષ કહેવાય છે. અપ્રજાલ્ય રાગ કરતાં પ્રજાલ્ય રાગ અત્યંત ઉત્તમ છે. અપ્રજાલ્ય દ્વેષ કરતાં પ્રજાલ્ય દ્વેષ અત્યંત ઉત્તમ છે. પ્રજાલ્ય રાગ અને પ્રજાલ્ય દ્વેષ કરતાં મુદ્ધ ભાવની પરિવૃત્તિ અનન્તાત્મી ઉત્તમ છે. પ્રજાલ્ય રાગ અને પ્રજાલ્ય દ્વેષમાં અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખવા ભોધએ. અપ્રજાલ્ય રાગ દ્વેષથી પાપનાં દલિલોને આત્મા સદલ્ક કરે છે અને પ્રજાલ્ય રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિલોને આત્મા સદલ્ક કરે છે. સમક્રિતી જીવ પ્રજાલ્ય રાગ અને પ્રજાલ્ય દ્વેષથી પુણ્યાનુભંધી પુણ્ય બાંધે છે. પ્રજાલ્ય રાગ અને દ્વેષની અત્યંત યત્ન

પરિભ્રામની ધારાથી આત્મા, તીર્થંકર નામકમ બાધે છે. ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ
તીર્થંકર નામકમની પુણ્યપ્રકૃતિ બલુવી.

તે છવો શુદ્ધ પરિભ્રામમાં રમણના કરી શકતા નથી તેઓને અવધન
રામાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રામાદિ પરિભ્રામનો આદર થાય એવો ઉપ-
દેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે હિતકર છે. પણ અત્યંત મમત-
વડું શોભ્ય છે કે, અશુભ રામાદિકમાંથી શુભ રામાદિકમાં છવોને એવ. એવ-
હુંજ કંઈ છવનનો સાર નથી, માટે તે છવો રામમાં મમત સહી તેવા
અધિકારી થયા હોય તેઓને " શુદ્ધ પરિભ્રામ " એવ મોક્ષનો પ્રદાન માંગ
છે એમ સમજવડું એવજે. શુદ્ધ પરિભ્રામને સામ્ય વક્ત્રી વાનવ એ. શુભ
રામાદિકની પરિભ્રામને પણ પ્રસવે પ્રસવે વડે છે. તેપણ તેઓ નામ્ય વક્ત્રી હોય તે પુણ્ય-
દેવાથી પુણ્યાનુભવી પુણ્ય બાધે છે અને તેઓ સામ્ય વક્ત્રી પ્રાપ્તિને અને તે.
માં રામતા માયતા નથી; તેથી ઉચ્ચ દરિના અધિકારી પ્રાપ્તિને અને તે.
તેઓની ઉત્તમ શુદ્ધિ થઈ નથી અને સંસાર મોક્ષનું સ્વરૂપ મમતના નામ
તેઓને શુભરામાદિકની હવ્જા મુખ્યત્વા રહે તે નો ભવવા શોભ્ય તે પુણ્ય
એવો શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિભ્રામ સમજે છે, રામ અને દેવથી બધાવ પુ
તો છે એમ બલ્લે છે, એવા છવો કદાપિ મુખ્યત્વા શુભરામાદિકમ નામ્ય શુદ્ધિ
કરવે તો ખરીબર તે સામ્ય સાધકના મુખ્ય ઉદ્દેશને વિસરે છે એમ મમત
એવજે. માનથી અધિકારી થએલા છવો શુદ્ધ પરિભ્રામને પુણ્યના નામ
નિદુતરીકે લે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેમ છતાં તેઓ
વસાત્ શુભરામાદિકથી શુભપરિભ્રામને મોલ્યાએ ધારણ કરે છે તે પુણ્ય તેઓ
સામ્ય નિદુ એવજ સત્ત્વ દેવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધપરિભ્રામના સાધકરી બને
છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. શુદ્ધપરિભ્રામ સામ્ય વક્ત્રી ન થાય તે
શુભ અવધારના કૃત્યોને કાયાથી આવરવકત્તવા કરે છે તે પુણ્ય અન્યાયા
શુદ્ધપરિભ્રામના યોગે નિરુપહલાવથી પૂજા અને દાનદિકથી કમની નિરુપહલાવ
છે અને યોગના અન્યાયાની શુદ્ધિ કરે છે. મુખ્યત્વા કાયાનું એવો નીકળે
છે કે, સામ્ય નિદુ વક્ત્રી અધિકારી રામની પુરુષ, નિરુપહલાવથી બાધ કાચો કરતો
છતો પણ અન્ય શુદ્ધપરિભ્રામના યોગે કમ ખરવે છે. કદાપિ તે સરામ-
ભાવમાં આવે છે તો તીર્થંકર આદિકની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ મુખ્યત્વા
શુદ્ધપરિભ્રામની રહે છે, કારણ કે તેજુ સામ્યનિદુ કરતું નથી આપ
અશુભ રામાદિક પરિભ્રામમાં રહેતું? આના ઉત્તરમાં કહેતું પડયે કે, પૂર્વેજ
પુણ્યો તે પ્રમાણે સામ્ય વક્ત્રી અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંથી અશુભ
રામાદિકને શુભ રામાદિકમાં ફેરવી નામવડું કૃત્ય આવરવક છે. તેવા
અધિકારી છવોને અપેક્ષાએ પ્રવલ્લ રામાદિકોને શુભપરિભ્રામ રહે એવો

ઉપદેશ આપવો અને તેવા તે શુભપરિણતિમાં રહે તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાવં છે: આમ પણ કહેવું અપેક્ષાએ યોગ્ય ઠરી શકે છે. જાણ, મધ્યમ અને ઉત્તમ પુરુષોને અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો અને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે તેઓની શુભાદિ પરિણતિ રહે છે—તેઓના કરતાં જે નીચા છે તેઓના કરતાં તે અનંતગુણ ઉચ્ચ કહેવાય છે, તેમાં અપેક્ષાએ સત્યતાજ સમાય છે. જાણ જીવના કરતાં મધ્યમ પુરુષ છે તે ઘણોજ ઉચ્ચપરિણતિનો ધારક છે પણ તે ઉત્તમના કરતાં તો ઘણોજ નીચો છે. ઉત્તમ જીવો મધ્યમ કરતાં ઘણા ઉચ્ચ છે પણ તેઓના કરતાં જેઓ ઉચ્ચ સિદ્ધકોટીમાં છે તેઓના કરતાં ઘણા નીચા છે. આમ અપેક્ષાએ તરતમયોને ઘણા બેઠા અધિકારની યોગ્યતાએ પડી શકે છે. જેઓ સદાકાલ અપ્રસરણ રાયદેવમાં રાચીમાચી રહ્યા છે, તેઓના કરતાં ઘણાજ રાગદેવની શુભ પરિણતિને ધારણ કરનારા ઘણા ઉત્તમ છે. પણ જેઓ શુદ્ધપરિણતિને ધારણ કરે છે તેઓના કરતાં જીમરરિણતિવાળા અનંતગુણ નીચા છે. જ્ઞાપિક આવની શુદ્ધપરિણતિવાળા કરતાં ક્ષયોપશમની શુદ્ધપરિણતિ ધારણ કરનારા ઘણા નીચા છે એમ અપેક્ષાએ ઉચ્ચતા તથા નીચતાને સમજનારા ઉચ્ચ માધ્યમ પ્રતિ લક્ષ્ય રાષ્ટ્રી, પ્રતિદિન ઉચ્ચ અધિકારી બને છે, તેમજ પોતાના કરતા જેઓ ઉચ્ચગુણ જુમિ-કામાં પ્રવેશેલા છે, તેઓની જુમિકા પ્રતિ મમન કરે છે અને નીચલી જુમિકાઓવાળાને તેઓને અધિકાર પ્રમાણે જોધ કરી ઉચ્ચ જુમિમા આવણ ઉચ્ચ દષ્ટિ કરાવે છે.

ધારો કે એક મુક્તિરૂપ મદેવના એક દબ્બર પત્રથીલા છે, કોઈ પદેશ, કોઈ બીજા, કોઈ મીલ, કોઈ ચોષા, કોઈ પાચમા બેલ ઉત્તમનાર અહના કોઈનવરે નવજુમા પત્રથીલા અને કોઈ છેવટા દબ્બરમા પત્રથીલા છે, નીચા પત્રથીલા રહેલ છેવટા પત્રથીલા દરરોજ અહવામાટે ઉચ્ચ કહે છે. પાચમા પત્રથીલાવાળો સૌમા પત્રથીલાવાળા કરતા ઘણો નીચો છે અને સૌમા પત્રથીલાવાળા કરતા પાચમા પત્રથીલાવાળા માં રોષણુ ઘણા છે તેથી સૌમા પત્રથીલાવાળાને પાચમા પત્રથીલાવાળાને નીચ નથી પણ ન મારવો એકંબે પણ તેને ઉચ્ચ અહવાવા માલ કરવી એકંબે. પાચમા પત્રથીલાવાળો સૌમા પત્રથીલાવાળાની અંત્રાને નીચ મજૂ વ પણ રહેલા પત્રથીલામાં રહેલ છેવટ કરતા તે ઉચ્ચ મજૂ વ. મટે તેથી તે ઉચ્ચ માની પદેશ: પત્રથીલા રહેલ એકંબે પણ. ન મારવો એકંબે અહવાવા પત્રથીલાવાળાએ સૌમા પત્રથીલાવાળાને દબ્બર કહી તેને કલ ન નવર એકંબે, કારણ કે તેજુ કોઈ વખતે સૌમા પત્રથીલા દબ્બર અને પણ ઉચ્ચ પત્રથીલાવાળાને અહવાવા માલ કરી દબ્બર તેમ અવરે પણ ઉચ્ચ કરતા નીચ: પત્રથીલા રહેલ એકંબે નીચ નવર તેને અહવાવા ન એકંબે પણ ઉચ્ચ પત્રથીલાવાળાને પણ

પ્રાચીનકાલિનો જોડો આદરભાવ તેટલોજ અપ્રકાશ્ય રાગાદિનો નાશ સમ-
જનો જોડો, તેમજ જોડથી શુદ્ધપરિવૃત્તિમાં રમણના તેટલોજ આગુદ્ધ-
રિવૃત્તિની વિનાશના સમજવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે પાંચ દંડિયો અને મનનો પ્રલાદાર સિદ્ધ કરવાથી ધારણામાં
સાદો પ્રવેશ થઈ શકે છે. પ્રલાદારની સાધના કરવાથી આત્મ દુનિયાની
દશામાં દુઃખાવાનું નથી. ધોયના સાધકોએ આ પ્રલાદારની ક્રિયામાં અરણ્ય
વશ્ય રેણુ જોડો. હાથના કાગમાં પ્રલાદારની મિદ્ધિ ઉર્ધ્વાવિના ઘણા ઘોડી
ધારણામાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી તેઓ ધારણાની મિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી
અને પ્રલાદારની મિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી અને તેથી તેઓ ધોયના
પદ્ધતિવા ઉપર ચડી શકતા નથી. અજાનિ ઘોડી પ્રાણાવામથી મિદ્ધિયો કરવા
પાટે મરે છે, પણ જો તેઓ પ્રલાદારનું સ્વરૂપ સમજે તો મિદ્ધિયોને તેઓને
લોભ દોષ છે અને તેથી તેઓ ઉચ્ચગ્રીટીપર ચડતા રહે છે પાંચ દંડિયોના
વિષય અભવિના ધારણામાં ચિત્ત કરવું નથી. અને ધારણામાં ચિત્ત ઉર્ધ્વ-
વિના ઉત્તમ કામ મગી શકતો નથી. ધોયના સાધકો જો માધ્યવિદ્યુએ
ઉદેશ, વશ્યમ. રામેનો પ્રલાદારના અર્થ ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ થવા વિના
રહેશે નહીં. પ્રલાદારના સાધકે મનને વશ કરવાની કળા ભણવી જોઈએ.
પણ પો મનમાં કેવા કેવા પ્રકારના વિષયો ઉદ્ભવે છે તેનું ઉપયોગથી નિગી-
કરવું કરવું, કથી કથી જાણવો: મનમાં વિચારો પ્રવે છે તેનો મુખ વિચાર
કરવો, પદ્ધતિમાં મન મુ વિચારે છે અને અન્વ પદ્ધતિમાં મન મુ વિચારે
છે તેનો ઉપયોગ મુકીને નિર્ધાર કરવો. જે વિનવવા ધોય વિષય છે તેને
મુકીને અન્વ કવા: પદ્ધતિમાં મન વિચાર કરવા થડી અન્વ છે તેનો વશ્ય-
પૂર્વક ઉપયોગ મુકીને મન ભેડુ છે કે તે કહેવું કહું કહેવું વિચાર કરવું
રહે છે સાદાગ વાળના કવા કરે છે વિવૃત્તિની પદો મનની અન્વ દીવ
મને છે અ. જી ભટ્ટ. અન્વ. મીને કી કરાણુ નહીં અને મનને અન્વ-
વાના અન્વ. વન. મા. કી મરવા રહેવું મનની ચર પ્રાણની દશા નીચે
પદ્ધતિ છે. વિદ્યુત્, કાળકાળ, વિદ્યુ અને મુકીવ. અ. ચર પ્રારની
મનની અન્વ. વનુ કહેવું કહે છે વિદ્યુત્ કાળકાળ વાળના રહે છે, મનના
અન્વ. વનુ કહેવું મન વશ્ય કરવા. પદે છે ભરે મન મુકી અન્વ
છે અને અન્વ. વનુ અને તે પ્રાણુ વિનવન કવં કહે છે. જે વશ્ય
વિનવનની કહે છે તેની કહેવું અન્વ. વનુ અને મનવન. પ્રાર
કહે છે. જેમ મુકીને પદ્ધતિ અન્વ. મુકીને કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું છે, તેવ
અને મુકી વશ્ય કરવા. પ્રથમ મુકીને કરવા મુકીને કહેવું કહેવું કહેવું છે.
મનવન. વનુ કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું
અને કહેવું વનુ અને વનુ વનુ કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું કહેવું

દાસમાં ને દાસમાં હોય છે અને મન તો કવંચનુ કલાંબ ભટકતું હોય છે. ગદ્યોનું મનને વણ કરવામા એ એ ઉપાયો રચ્યા હોય છે તેમાંથી પુરન છટકી ભવ છે. ભવાને ઉપયોગ મુકવામા આવે છે ત્વરે મનુમ પડે છે કે ભરે! મન તો કંઈકું કંઈકું ભિન્ન છે. જાણી મનની નિકેમ દશામાં સમિષ્ટતા એવી મનની સિદ્ધિ ભણુ: છે: જગત્માં એ દુષોએ મનને વણ કર્યું નથી તેઓની પ્રાથ: એવી દશા વિદેશ: વર્તે છે. આ-મ.શો દુષોએ જાણી મનની વિશિષ્ટ દશા ત્યજવા પ્રવળ કરવો બેદર.

મનની જીલ શાન્તાશન દશા છે. મનનુ જનુ અને પાતું આપવું તેને શાન્તાશન કહે છે. પદકમાં મન કોણે રહે છે અને પદકમા કોઈ જીલ દાર્દરો વિચર કરવા મંડી જાય છે. મનને દાનવાના પ્રથમ અભ્યાસમાં મનનું જનું અને જાણું જલ્દી વળન જને છે. કોપ્રસથયંદરાભવિતું મન કો વળન જાણ રાજ્યપ્રપંચમાં જાણું મનું હજુ અને તેથી સાતમી નર-કર્તા કમંદિકે પ્રવળ કર્યા હતાં. પણ પદકનુ સર્જની ભવસ્થા વાક જાવ-તાં મન પાતું કોણે જાણું અને જાણમા સ્વરૂપમાં મન બોડાતાં કેવલ-સપ ઉ-પજ જનું. કોક જાણક દેર.સરમાં પ્રણની પ્રતિમાદારા પ્રવળું સ્મરણ કરતા હતાં, મનને પ્રણના તુણેમાં બોલું હતું, પણ પ્રસંભ ધારી મન દેર-વાણમાં મનનું મનું: જાણના દેર કોક મનુષ્ય જાણીને કહેવા લામ્બી કે જાણક ક્યાં મવા છે! છોકરીએ જાણ જાણી કે જાણક કોક દેડવાડે મવા છે. આ ઉપરથી સારાંશ લેવાને કે, કોઈ પણ ખેવ વસ્તુમાં મનને રોકવામાં જાણે છે તો જાણું જાણવ માણું જાય છે અને જેવી જાણવાથી પાણું ડોઝાણું મનને છે. આ જીલ દશામાં મનને પાણું મેચી જાણવાથી કુમિ સુચે છે. જાણે તેથી મેચી વિદ્યાના મનની દશાએ જનુજવ સારી રીને મેગવે છે.

જીલ મનની શાન્તાશન દશા બોઈ વિચિત્ર મનમાં ખેદ ધારણ કરે છે પણ મનને કોણે જાણવાની કુમિ સુજવાથી કંઈકે મનમાં જાણક જાય છે. એ જો મનના દેડાણેમાં મનને બોલુ હોય છે તેમાંથી જાણની પેડે સદાશને સદાશી જાય છે અને જનું અભ્યાસ ઉપયોગ જનથી ડોઝાણું જાણે છે. પ્રથ-મની જીલ દશા કરતાં આ દશામાં તે મન ઉપર વિદેશ કાણુ ધરાવે છે. મનની જીલ દશામાં જાણનાં મેચીને નિશ્ચ વાય છે કે મનને વણ કરવું હોવને અને કરી દશા: છે એમાં જરામાત્ર પણ સંક્ર નથી. મનની શાન્તાશન દશા બોઈ તેને કોક કોણે સિદ્ધ રાજવાની કુમિ સુચે છે, અને તેથી મેચી જીલ દશાને દાની જીલ દશામાં પ્રવેશ કરે છે.

“મનની ત્રિવી સિદ્ધ ભવસ્થા.”
કોઈ પણ વસ્તુમાં મનને બોડાણું, તેમને તેમાં મેચી રાજનું. એ ખેવ

વસ્તુમાં અમુક કાળમુદ્ધી મમનાગમનવિન્યા મન લાગી રહે તેને મિલટ મન કહે છે. આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં સ્થિરતા તથા આનન્દનો અનુભવ થાય છે. મનના ઉપર આત્માનો વિશેષતાઃ કાણુ રહે છે. આત્માના તાને મન વર્તે છે, આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં સંકલ્પની સિદ્ધિ થાય છે. મંત્ર તથા વિદ્યાની સિદ્ધિપણુ આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાથી થાય છે. વારંવાર મનમાં અનેક વસ્તુઓ સંગ્રાંધી વિકલ્પ પ્રગટતા બંધ થાય છે. મનમાં આનન્દની છાયા છવાઈ રહે છે, ધારેલાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. મનમાં અમુક પદાર્થનું ચિતવન કરવું કે ન કરવું તે યોગીના હાથમાં રહે છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાટે ઉચ્ચ પ્રકારનું આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાનિ સત્પુરુષોનો સમામમ કરવાની જરૂર રહે છે. અત્યંત સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહે છે. જે વિષયમાં મન ચોટાડવું હોય ત્યાં ચોટી રહે પણ અન્યમાં બલ્ય નહિ તેમાટે મન ઉપર પ્રખર અંકુશ મૂકવાની જરૂર રહે છે. આવી અવસ્થામાં યોગી આનન્દ મત્ત જણાય છે. ક્ષણમાં બાહ્યમાં મન તેવું જવું હોય છે પણ આન્તરમાં લેઈ જવું હોય છે તો શિખવેલા ઘોડાની પેઠે તેને આન્તરમાં લેઈ બલ્ય છે,—જાણમાંથી આન્તરમાં જવું હોય છે તો તેને અત્યંત મહેનત પડતી નથી. ધ્યેય વસ્તુમાં મનને ચોટાડી (ગોધી) રાખવાથી અનેક પ્રકારનાં નવીન કર્મ બંધાતાં અટકે છે. અને સંવરની પુષ્ટિ થાય છે. બાહ્ય વિષયોમાં મન ભટકવા પામતું નથી. આવી મનની દશા થવાથી કોઈ પણ પ્રકારની ધારણા કરવી હોય તો સહેજે થાય છે. ચોથી મનની સુલીન અવસ્થામાં ધ્યેયવસ્તુમાં મન લીન થઈ બલ્ય છે. પરમાનન્દની છાયા છવાઈ બલ્ય છે; આ છેલ્લી જે મનની અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે. આ ચાર મનની અવસ્થાઓને અત્ર પ્રસંગોપાત્ત દેખાડી ૩ વસ્તુતઃ તેનો ધ્યાન અને સમાધિની અદર સમાવેશ થાય છે. માટે અત્ર તેનું સંક્ષિપ્તઃ પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કર્યું છે.—આ પ્રમાણે મનમાં ઉત્પન્ન થતા દોષો ટાળવા જાદ મનની નિર્મળતા થાય છે. મનની નિર્મળતા થવા બાદ મનમાં જે વસ્તુઓને ધારવામાં આવે છે તે તે વસ્તુઓની અરાખર ધારણા થાય છે માટે હવે ધારણાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

૬ ધારણા.

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થવા બાદ ધારણામાં પ્રવેશ કરવો બેઈએ. શાસ્ત્રોમાં યતાવેલા કોઈપણ સ્થાનમાં મનને ધારવું તેને ધારણા કહે છે. કોઈ પણ સ્થાનમાં મનને લગાડી ભગૃતિપૂર્વક લાંબા વખતપર્યંત રહેવાથી તેમાં ચિત્ત લાગી રહે છે તેથી તે શાન્ત જેવું થઈ બલ્ય છે. કોઈપણ સ્થાનમાં લક્ષ્યપૂર્વક ચિત્તને ઠેરવવાથી હલરો વિષયોમાં ભટકવું મન બંધ થઈ બલ્ય છે. જેમ સરકારના નોકરો કાયદાસર કાર્ય કરે છે તેમ મન પણ કાયદાસર કાર્ય કરે છે. પ્રથમ

વિવેક દષ્ટિથી પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ કે કઈ વસ્તુની ધારણા કરવી જોઈએ? જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તેના હેતુઓની ધારણા કરવી જોઈએ. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, એ નવપદની દૃઢ્યમાં ધારણા કરવી; ઇલાદિ ધારણાના ઘણા ભેદ જો તે સર્વ ભેદોનું ગુરુમૂલ્યક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. મનમાં પ્રતિદિન ધારણાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. શ્રી ઇષ્ટગુરુની મૂર્તિની મનમાં ધારણા કરવી જોઈએ. ધારણાના અભ્યાસીએ પરની પંચાતમાં પડવું નહિ. રાગ અને દ્વેષ વૃદ્ધિ પામે એવા સંયોગોથી દૂર રહેવું જોઈએ. નિયમિત આહારાદિકનું ચક્રણ કરવું જોઈએ. મનમાં ગમે તે વિચારો આવે તેને રોકવા જોઈએ. જેની ધારણા કરવી હોય તેમાં એવું તન્મય થઈ જવું કે જલણે તે પદાર્થજ પોતે હોય; એવું લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. હબરો વિચારો મનમાં આવતા અટકાવવા અને જે પદાર્થની ધારણા કરી હોય તેમાંજ તન્મય થઈ જવું. જે વસ્તુની ધારણા કરવી તે વસ્તુમાં પ્રેમભાવના કદપવી જોઈએ. ધારણા યોગ્ય વસ્તુમાં શું દિત છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. જ્યારે બાહ્ય જડવસ્તુઓમાં ઇષ્ટિત્વ અને અનિષ્ટત્વ ભાસે નહિ ત્યારે આત્માના સદ્ગુણોની ધારણા કરવી. આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની ધારણા કરતાં તે તે ગુણોના આવરણોની ક્ષય થતો જાય છે. જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે તે તે ગુણોના સંસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે. ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો જોઈએ. આ ભવમાં કરેલી ધારણાના સંસ્કાર પરભવમાં વૃદ્ધિ પામે છે. જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોનો દૃઢ સંસ્કાર પડવાથી પરભવમાં ખીસી શકે છે. ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમાં ઉત્સાહ ધારણા કરવો જોઈએ. ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમાં કટાણી ઉપજે છે, પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતાં મનમાં આનંદ ઉપજે છે. ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યાબાદ ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો જોઈએ. ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

“ ધ્યાન. ” ૭

એક વસ્તુનું આલંબન કરી તેમાં અન્તર્મુર્તપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે ઇદ્મરથ યોગિયોનું ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનની પરપરા નો વજ્રા વખત સુધી રહી શકે છે. મુર્તંગાદ મનની સ્થિતિ જલ્લાય કે પથારી પુનઃ ત્યાં મનને સ્થાપન કરવું. આ પ્રમાણે એક પદાર્થે વા અન્ય પદાર્થનું મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે. કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે. ધ્યાનની પરંપરા જેમ એક પછયં સજીવી વધતી જાય છે તેમ તેમ અભ્યસજિ પ્રમટ્ટી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો

ભાસે છે. અનેક પ્રકારની લઙ્ગિપલો પ્રગટે છે, અનન ભવનાં ભાષિણાં કા
પણુ ધ્યાનના જાને ક્ષય પામે છે.

કૃષા સ્મૃતિઓમાં ધ્યાન કરવું.

વૈશ્વાસન, વીરાસન, વજાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, સિદ્ધાસન, દંડાસન, અનેક
શ્યાસન, દિત્કટિકાસન, ચોતોદિકાસન, અને કાવોસમ્પાસન વગેરે અનેક
લ્પાસનો છે તેમાંથી તમે તે વ્યાસને વિશેષ વખત સુધી જાણવા ન્વનમાં
નૂન વપુ કલાક તો રહી શકાય તેવા વ્યાસનવટે તીર્થકરોના જન્મ, કીકા, તેવા સ્થાનના
કેવડ, નિર્વાણુ કલ્યાણોની ભૂમિકામાં જઈ ધ્યાન કરવું. શોભ સ્થાનમાં જઈ મેત્રી,
અશાષે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકાદિ રહિત ઉપાધિસ્થ અને ચિત્તની
સ્થિરતા રહે તેવા ઠેકાણે રહી ધ્યાન કરવું. શોભ સ્થાનમાં જઈ મેત્રી,
પ્રતેદ, મુખસ્થ અને કાર્ણવ તથા અનિલાદિ જ્વર ભાવનાઓથી યોગના
જાતમાને ભાવવો. ધ્યાનના અનેક ભેદ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે, ધ્યાનના ચાર
પ્રકાર છે. પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત, આ ચાર પ્રકારનું ધ્યાન
કરવાથી જાતમાની ઉચ્ચ દશા યાવ છે.

પિંડસ્થ ક્ષેત્રને ધારણના બેરાથી દર્શાવે છે.

પાંચ ધારણાઓ કરવાની જ્ઞાપરજકતા છે.

પાર્થિવી ધારણા અને તેનું જ્ઞાન.

આ નિર્વાણો એક રાજપ્રભાણુ લાંબો પડેલો છે. તે પ્રભાણુ
લાંબો, પડેલો ક્ષીરસમુદ્રને કાપવો. તે સમુદ્રની મધ્યમાં જણુદીપની જે
લક્ષ રોજન વિસ્તૃત અને એક સદસ પાંખડીઓવાળુ કમળ ચિત્રણું. કમળની
મધ્ય કેસરાઓ છે તેની મધ્યે દેહિધ્માન પીત્રખાવાની અને મેરુપર્વત
સમાન પ્રભાણુવાળી કસ્તુભ છે એમ કહયના કરવી. તે કસ્તુભના ઉપર
એક ઉભાજા સિદ્ધાસન છે તે ઉપર યોને બેસીને સર્વ કમોનો ઉચ્ચે કરી
પુ એમ કહયના કરવી, તેવા નિચારમાં સિદ્ધ થઈ જાય. આ કમોની પ્રકૃ-
તિયોના પુરસ્થ રકડિને આ-માના પ્રદેસોથી અમેત્રી નાખી ચડેક રાજકોટમાં
રેડી ઠીકા એમ કહયવું. પશાનુ યોગનો જાતમા અનગકોટી સૂવંતા તેજ
કરનાં પણુ અનગદાન પ્રકાશથી સર્વ કોકાકોકને પ્રકાશે છે એમ ચિત્રણું.
પશાનુ ચડેક રાજકોટમા ઉઠેકા કમ્પુદ્ગલો સિદ્ધ થઈ જાય છે એમ ચિત્રણું.
પશાનુ સુવંતા સિદ્ધાસન ઉપર ચડને દેવગાઓ અને દન્દો બેસાડી દેશના
સાંભળે છે એમ ચિત્રણું. લાંબો લાંબો જાતમા અનગકોટી સૂવંતા તેજ
સાંભળે છે એમ ચિત્રણું. વિચારો જોઈ રહું છું, કમુ ચડને તેમાં
ઉપે કે કોક કમો નથી એમ ચિત્રણું. રહિત રવસમાન નિમંજ એવા અસમ્બ

હે અને તે ધીવાઈ બધ છે એમ જાણના બાવબી. પમાત્ર વારણમડલને શાંત કરવું. એ પ્રમાણે વારણી ધારણા બળવની

તત્ત્વમ્ ધારણા.

મુદ્ધ ધ્યાનવાગા ઓગીએ શાન ધાનુરદિત, પુનુચ-દકાંતિની પેઠે નિ- મંત્ર સર્વમશમાન પોતાના જ્યા-માને ચિતવવો. પમાત્ર સિદાસન ઉપર બેઠેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર, શરીરની અંદર રહેલા જેવા નિરાકાર આત્માને રમરવો. આ પ્રમાણે તત્ત્વમ્ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મોનો ક્ષય થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે.

શમ્ય દર્શનીય યોગીમો વચિત પૃથ્વીતત્ત્વ વજ્રતત્ત્વપ્યાન.

પમના અંતુડાથીને સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રપર્વન જ્યામ પૃથ્વીતત્ત્વનું લેંગીબશ્વર- સદિત ધ્યાન કરવું. ચિતવૃત્તિ પણ ત્યાંજ સ્થાપન કરવી. પૃથ્વીતત્ત્વનો પીત વર્ણ ત્યાં ચિતવવો. દરરોજ એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાક- પર્વન પૃથ્વીતત્ત્વનું અન્વય ઉપાદયી ધ્યાન કરવું. આ ધ્યાન લાંગા થયરણ રાખીને પણ માય છે. અશુને ઉષારી રાખવામાં આવે તો અશુધી પણ તે સ્થાન પક્કડારી માયાં વિના બેવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી. પૃથ્વીતત્ત્વનાં કોટલાં ૨૪૩૭ છે એ સર્વની ગપ મદારી નાસીકાએ આવશે એમ ચિત- વું. પૃથ્વીતત્ત્વ મદારા વશ માય છે, તેમાંથી આરપાર નીકળી બક' તો પણ મદને દરકત વનાર નથી એવી જાણના કરવી. ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી બાર વર્ષપર્વન પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી તત્ત્વ ઉપર કબજે મેગવી શકાય છે. પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ માય છે. કયા કયા ઠેકાણે સ્ત્રીનું વનેરે છે તે દેખી શકે છે. ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ ધનને દેખાડે છે, કોઈને ને આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના માદાન્વયથી તે લક્ષ્મીમંત્ર બને છે. પૃથ્વીમાં પેસે તો પણ સ્ખલાયમાન થતો નથી. પૃથ્વીતત્ત્વથી જન્મનું શા શા ક્ષયદાઓ માય છે અને તે શા ઉપયોગમાં આવે છે તે બરાબર બળવી શકે છે. પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને સ્વપ્નામાં પણ સુવર્ણ વનેરેના ડુંગરી દંડ અભ્યાસના જગ્યે દેખાય છે. પોતાના મોખ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ક્ષયદાઓ પણ બળવી શકે છે. આ પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન કરનાં અનેક ઉપાદયરૂપ વિદ્યો આવે છે પણ ધીર યોગી, અભ્યાસમાં સદાકાલ મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે.

“ જલ્પતત્ત્વ. ”

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમળ આવે ત્યાંમુખીના શરીરના સ્થાનમાં જે બીજાશરસદિત શ્રેતવર્ણુકા જલગત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું. એ ને અને ત્રણ કલાકપર્વન તેજ સ્થાનમાં જેવા ધ્યાનમાં લીન થવું કે અન્વ વરણનું સ્ખ-

પ્રદેશોમાં સમયે સમયે સર્વ લાભ થાય છે, એમ ભાવના ભાવવી. અસં-
ખ્યાત પ્રદેશ સ્થિર એકરૂપ છે એવી ભાવના ભાવવી.

આત્મેયી ધારણાનું ધ્યાન.

નાભિની અંદર મોળ પાંખડીવાળું કમલ ચિતવવું તે કમલની કલ્પિકામાં મહામંત્ર અર્હે સ્થાપન કરવો. અને તે કમલનાં પ્રત્યેક પત્રમાં અનુક્રમે-અ ઓ ઈ ઈં વ જ ઋ ઋં ઌ ઍ ઔ ઐ ઞ ઃ આ સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા. અને તે કમલમાં એકામ્ર ચિત્રથી લયલીન થઈ જવું. એટલા સુધી તેમાં લયલીન થઈ જવું કે તે કમલવિના અન્ય વસ્તુનું સ્મરણ રહે નહીં. પશ્ચાત્ હાથમાં આ છ પાંખડીનું કમલ કહવું. તે કમલની પ્રત્યેક પાંખડીમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ આઠ કર્મનું એકેક પાંખડીમાં સ્થાપન કરવું. તે કમળનું મુખ નીચું રાખવું. સોળ પાંખડીવાળા કમલના ઉપર અધર સુલે તેવું કમળનું મુખ રાખવું. પશ્ચાત્ રેફલિન્ડુ અને કળાયુક્ત મહામંત્રમાં (હૈ) અક્ષર છે તેના રેફમાંથી નીકળતી એવી ધૂમ્ર શિખા ચિતવવી. પશ્ચાત્ તેમાંથી અગ્નિના કલ્પિયાઓ નીકળે છે એમ કહવું. પશ્ચાત્ અનેક જ્વાળાઓ નીકળે છે તેમ કહવના કરવી. પશ્ચાત્ જ્વાલાઓના સમૂહથી હૃદયોત્તર્ગત અષ્ટકર્મોની પાંખડીવાળું કમળ બાળવું. મહામંત્ર (અર્હે)ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા અગ્નિવડે અષ્ટકર્મની પાંખડીવાળું કમળ બળીને લક્ષ્મ થાય છે એવી ભાવના કરવી. પશ્ચાત્ શરીરની બહિરૂ તણુ ખુલ્લાવાળો બળતો અગ્નિનો જશ્યો સાથિઆવડે ચિહ્નિત અને વહ્નિબીજ રક્કારસહિત ચિતવવો. પશ્ચાત્ શરીરની અંદર મહામંત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા અગ્નિની જ્વાળા અને બહિરૂના વહ્નિપુરની જ્વાલા એ બે વડે ઢેહ અને અષ્ટકર્મથી બનેલું કમળ એ બેને બાળીને લક્ષ્મ કરવાં અને શાંત થવું; એને આમેયી ધારણા કહે છે.

વાયવી ધારણાનું ધ્યાન.

તણુ સુવનના વિસ્તારને પૂરનાર એવા પ્રચંડ વાયુની કહવના કરવી. પશ્ચાત્ પૂર્વે શરીર અને કર્મોની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે છે, એમ કહવના કરવી. પશ્ચાત્ વાયુ શાંત થઈ બલ્ય છે એમ ભાવવું. એ માણતી ધારણા બલુવી.

વાયવી ધારણાનું ધ્યાન.

અમૃતસમાન વર્ષાને વર્ષાવનાર, મેઘમળાથી લરપૂર એવા આકાશની કહવના કરવી. પશ્ચાત્ અર્ધચન્દ્રાકાર કલાગિન્દુસહિત વર્ણુબીજ વૈની ભાવના કરવી. વર્ણુબીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ બલુ લરણબલ્ય છે અને તેવડે કર્મની તથા શરીરની રાખ શાંત થઈ બલ્ય

ઉ અને તે વિષાઈ બધ છે એમ જ્ઞાનના જ્ઞાવથી પશ્યુ વાણુખાંઈને
સાં કર્યું. એ પ્રમુલે વપુષી ધારણા બલુવી.

સુદ્ધ જ્ઞાનવાળા કોથીએ સાગ ધાનુરેદિત, પુરુષેન્દ્રકાનિની કૃષિ નિ-
મંત્ર સર્વજ્ઞમાન રોજાના જ્ઞાનમાને વિગવશે. પશ્યુ મિદામન ઉપર બોધા
સર્વ કમનો તાલ કરનાર, યદિરની અંદર રહેલા જેવા નિરાશર જ્ઞાનમાને
સ્મરતો આ પ્રમુલે નવમ ધારણા કરવથી સગલ કમનો ક્ષય થાય છે અને
જ્ઞાનને પરમાત્મરૂપ બને છે.

બાન્ય દર્શનીય યોગીઓ કવિન પૂર્વાતરવ વાણુસ્વરૂપાન.

જ્ઞાનના અનુકરણને સ્વ.પિણન ચક્રપર્વન જ્ઞાન પુષ્ટીનવનુ કૈષીઅક્રમે
સદિત જ્ઞાન કરવું ચિત્તરૂપિન વનુ તાલ રજાપન કરવી. પુષ્ટીનવનુ
પિત વણું ત્યા ચિત્તવશે. કરવે.જા એકેક કલક, એ કલક અને વનુ કલક-
પર્વન પુષ્ટીનવનુ જ્ઞાનન ક-સાકથી જ્ઞાન કરવું. આ જ્ઞાન લાગુ થાય
રાષ્ટ્રને વનુ થાય છે. એકને ઉપરી રાજદામા આવે તો યજુષી વનુ ને
સ્કાન પદાને મ.વ. વિગ એમ ક્રમિ કરવી. પુષ્ટીનવનુ એમ વિગ
કેટલ. રજાક્રમે છે એ નવનું મવ પ્રદાગી ન.સીકાએ જ્ઞાવશે
વુ. પુષ્ટીનવ જ્ઞાન. વલ થાય છે. નેમાથી જ્ઞા.રજા નીકીએ અટકે તો વનુ
જ્ઞાને કરવગ કરવે નથી એવું જ્ઞાવન કરવી. વનુ કલકના જ્ઞાનથી
જ્ઞાન વર્ષપર્વન પ્રોકેડિન, સ્વિન-વનુ જ્ઞાન ધરવાથી પુષ્ટી તલ ઉપર કલક
કેવળી થાય છે. પુષ્ટીનવ જ્ઞાન ધરનારને જ્ઞાની પ્રાપ્તિ થાય છે. કલ
કલ: કૌ:ને મોજુ વને છે ને જેવી ઠા: છે. જ્ઞાન્ય કવિણવક કૌવનુ
જ્ઞાને જેમકે છે. કૌ:ને ને જ્ઞા.વક નાને છે. જેને વેની વનુ પ્રોકેડિય
મંદા-કવળી ને કલકીન નાને છે. પુષ્ટીનવ જેને વનુ સ્વરૂપે
કોને નથી. પુષ્ટીનવની કલક ના ઠા: છે. પુષ્ટીનવના જ્ઞાનથી
ઉપરીજ્ઞા: જ્ઞાને છે ને જ્ઞા: જ્ઞા: ઠા: છે. પુષ્ટીનવના જ્ઞાનથી
જ્ઞાન. જેને કલક વને છે. જ્ઞા: જ્ઞા: ઠા: છે. પુષ્ટીનવના જ્ઞાનથી
જ્ઞા: જ્ઞા: કલક નાને છે. જ્ઞા: જ્ઞા: ઠા: છે. પુષ્ટીનવના જ્ઞાનથી
જ્ઞા: જ્ઞા: કલક નાને છે. જ્ઞા: જ્ઞા: ઠા: છે. પુષ્ટીનવના જ્ઞાનથી

સ્વ.પિણન ચક્રપર્વન - - - - -
કે જેમકે કલક - - - - -
૧૨.૩૫૦૧ નેજ સ્વ-ન - - - - -

રણુ પણુ થાય નહીં. જલતત્ત્વના પરમાણુ સ્કંધી પિંડના અને પ્રદ્વાંડના મ્હારા વશમાં થાય છે. મ્હારા સંક્રમણ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે એમ ધ્યાનની છેલ્લી વખતે ભાવના કરવી. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન ત્રણ કલાકના અભ્યાસપૂર્વક બાર વર્ષપર્યંત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતાં જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. જલતત્ત્વનો ઉપદ્રવ શમી જાય છે, જલમાં તરી શકાય છે, જલતત્ત્વનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. જલતત્ત્વના ગુણે જાણવામાં આવે છે. જલતત્ત્વના ઉપદ્રવોને શાંત કરી શકાય છે. મનની વૃત્તિ શાંત રહે છે. માછલાંની પેઠે જલમાં વિચરી શકાય છે. જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી જલતત્ત્વસંબંધી અનેક ક્ષાયદાઓને યોગીઓ ધારણુ કરી શકે છે.

“ અગ્નિતત્ત્વ. ”

અગ્નિતત્ત્વનો બીજામંત્ર ૧ છે, નાભિકમળમાં ૧ મંત્રનું ધ્યાન ધરવું. ત્રણ કલાક દરરોજ ધ્યાન ધરવું. અવિચિત્રપણે બાર વર્ષપર્યંત અગ્નિતત્ત્વનું નાભિકમળમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપન કરીને ધ્યાન ધરવું. બાર વર્ષે અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. અગ્નિતત્ત્વના ધ્યાનથી અનેક પ્રકારના અગ્નિસંબંધી ઉપદ્રવો શાંત થાય છે. પરિપૂર્ણ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી અગ્નિતત્ત્વથી શરીર દાઝવું નથી. અગ્નિતત્ત્વ વશમાં થવાથી અગ્નિતત્ત્વ સબંધી અનેક કાર્યો કરી શકાય છે. અગ્નિતત્ત્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. દવાઓ વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વથી શા શા ક્ષાયદાઓ થાય છે તે સારી પેઠે જાણી શકાય છે, કારણપ્રસંગે ઉચ્ચાટન વગેરે પણ અગ્નિતત્ત્વથી કરી શકાય છે. મંત્ર વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વની ઉપયોગિતા સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે અગ્નિતત્ત્વનો સયમ કરવાથી તેના ક્ષાયદાઓ અનુભવીએ અનુભવી શકશે.

“ વાયુતત્ત્વ. ”

વાયુતત્ત્વનું તેના વર્ણુ પ્રમાણે છાતીમાં ધ્યાન ધરવું. (વં) ૧ મંત્રનું છાતીના સર્વ ભાગમાં તદાકાર થઈ ધ્યાન ધરવું. એક, બે અને ત્રણ કલાક પર્યંત ધ્યાન ધરવાથી બાર વર્ષે વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. વાયુતત્ત્વની ધારણુ, ધ્યાન અને સમાધિ કરવી એ ત્રણને સયમ કહે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી વાયુતત્ત્વનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થાય છે. આકાશગમનની શક્તિ પ્રગટે છે, શરીર જાદુ હલકું થાય છે. શરીરમાં રહેલા પાચ પ્રકારના પ્રાણુ-વાયુની સિદ્ધિ થાય છે. દરેક પદાર્થોમાં વાયુતત્ત્વ કેટલું રહ્યું છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. વાયુતત્ત્વના અનેક ચમત્કાર કેવી રીતે બને છે તે સર્વ જાણી શકાય છે. વાયુતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતાં અનેક પ્રકારનાં વિદ્યુત આવે છે, પણ યોગિયો ગુરૂમથથી વિદ્યુત છૂટી લે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિથી દુઃખ પ્રમાણે આકાશમાં વિચરી શકાય છે. વાયુતત્ત્વને વશમાં કરવાથી વાયુતત્ત્વસબંધી અ-

ધરવું લેખએ. જ્યાં જ્યાં શરીર દેખવામાં આવે ત્યાં ત્યાં આત્મા વ્યાપી રહેલી છે અને તેનામાં ચાનાદિ અનંત ગુણો છે એવી ભાવના ભાવથી લેખએ. આવી ધ્યાનદશાથી, શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે એવા ભેદજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રમટે ૩ અને તે ૬૬ થતો જાય છે.

પિંડસ્થ ધ્યાન કરનાર પોતાને શરીરથી ભિન્ન માને છે, ઔદારિક, વેક્રિય, આદારક, તૈજસ અને કાર્મણુ આ પાંચ પ્રકારના શરીરને પણ પોતાનાથી ભિન્ન નિર્ધારવાથી શરીરરાદિ અંગોનાં કાર્યોમાં આત્મા અહં અને મમત્વ-પરિણામથી અંધાતો નથી. શરીર ભોગ્ય પદાર્થોની ઈચ્છાઓમાં અંધાતો નથી તેમજ શરીરના યોગ્ય ભોગ્ય પદાર્થોની ખરાબ ઇચ્છા કરી અનેક છવોને દુઃખ આપતો નથી. શરીર એક વસ્તુ સમાન છે, કર્મના યોગે અનેક શરીર મળે છે અને છૂટે છે, તો પણ તેથી તે જરામાત્ર પણ હર્ષ વા ચિન્તાને ધારણ કરતો નથી. યોગી શરીરમાં રહેલ એવા આત્માનું ધ્યાન ધરે છે. પ્રારબ્ધ કર્મયોગે અનેક કાર્ય કરતો હતો પણ આત્માના સ્વરૂપમાં ધ્યાન રાખે છે. શરીરમાં રહેલો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે એવું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થતાં બાહ્ય સંયોગોમાં રહ્યો હતો પણ તેમાં લેપાતો નથી. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અનંત પ્રસિદ્ધિ છે તેનો તે અનુભવ કરે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં મનને લેડે છે. અસંખ્યાત પ્રદેશમાંજ અનંત સુખ જ્ઞાન આદિ અનંત ગુણોનો નિશ્ચય થવાથી ધ્યાતાનું મન અન્ય પદાર્થોમાં ચોંટતું નથી. જગત્નાં કાર્યોને ઉપકારમાટે કરતો હતો પણ તેથી દશામાં ન્યારો રહી શકે છે. આત્માના પ્રદેશમાં ચોંટતું મન નિર્વિકલ્પપદશાવાળુ થાય છે અને તેથી આત્માની શક્તિયો ખીલવા માંડે છે, વચનસિદ્ધિ તો સદા હાથ લેડી રહે છે. સલસંકલ્પવડે ધારેલાં કાર્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે. જે મહાત્માઓ દુનિયાના કોઈ પણ કાર્યને માટે ઇચ્છા સરખી પણ કરતા નથી તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ ગુણોને પ્રગટાવી શકે છે. જેઓ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરે છે પણ જગત્માં ઉપકાર કરવાની પ્રવણ પ્રશસ્ય ઈચ્છા ધરાવે છે તેઓ તીર્થંકર આદિ પદવીઓને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાને પણ તજીને આ પ્રમાણે પિંડસ્થ ધ્યાન ધરે છે તેઓ મૂકડેવથી થઈ સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત કરે છે. શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં આત્માના પ્રદેશોનું ધ્યાન થઈ શકે છે. સર્વ ભાગ કરતાં શ્રહાર-પ્રસ્થાનમાં આત્માના પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરવું શ્રેષ્ઠ છે. જે વખતે શ્રહાર-પ્રમાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે, તે વખતે શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ મન્દ પડે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં તન્મયતા થવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ બીજકૂલ ઓછી થઈ જાય છે, તે વખતે આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. મનના વિકલ્પ સંકલ્પ ટળવાથી શાંત રસમાં આત્મા લલજત થઈ રહે છે—મનની પ્રસન્નતા જણાય

એ, આનન્દ સમુદમાં ભલે ક્રીડતો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થએલી એવી અપૂર્વ આનન્દદશા અનુભવાય છે. આત્માની અનન્તરક્તિનો કંઈક અનુભવ થાય છે. સર્વ છવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેષ-વૃષ્ટિ વર્ષાવાય છે, તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે બહો આવીજ દશામાં સદાકાલ રહેવાય તો કેવું સારું!! પરંતુ એવી દશા શ્યોપશમ ભાવમાં લાંબા કાળમુધી ટકતી નથી તો પણ પુનઃ પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉચ્ચ કરે છે અને પાછો તેવોજ આનન્દ છે છે. પાછો સાંસારિક ધર્મકાર્યો વચ્ચેમાં ભોગતાં ઉપાધિની વિકલ્પદશા અનુભવે છે; તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુનઃ તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં પુનઃ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં મનની સ્થિરતા કરી સદ્બલનંદ રસનો ભોમો અને છે; તેથી સ્થિતિમાં તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં જરા ધ્યાન પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે; એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ચોસઠ ઇન્દ્રોનાં ત્રણ કાલનાં સુખ એમાં કરીએ તો પણ તે પીરમિતિ સુખ તો આ ધ્યાનના આનન્દરૂપ સામરની આમળ એક બિંદુ સમાન જીવાનું નથી, તેથી આત્મધ્યાતા, મનમાં સદંજ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા ૧૩૬૫ કરે છે અને દેવલોકનાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ઇચ્છા કરતો નથી. ધર્મ ધર્મની સામાન્યદશામાં દેવલોકનાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા હવે આવી ઉત્તમ ધ્યાન દશામાં રહેતી નથી. ભાવ સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ અધી સદંજ સુખની કરતાં પણ અનંતશુભ ઉત્તમ ટળે છે. આથી દશાનો ધ્યાની છ ખંડના ઉપરી કરતાં પણ અનંતશુભ થતાં છે. ભાવથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરૂષ, શરીર વચ્ચેના ભેદથી સામાન્ય લાગે પણ અન્તરથી તે મહાન દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો ભાસે છે. આવા ધ્યાની પુરૂષો બ્રહ્માવિના પણ લાખો પુરૂષોને સારી અસર કરી ધર્મમાં એડી શકે છે; તેઓ ખરેખરા વીતરાગના મામેં યાગનારા સમજવા. શરીરના અમુક અમુક ભાગોમાં ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન, આદિ શક્તિયો પ્રગટે છે.

“ મામિમાં ધ્યાન. ”

નાલિચક્રમાં ધ્યાન ધરવાથી કાચ-પૂઠનું જ્ઞાન થાય છે. શરીરમાં અમુક અમુક નાડીઓ છે તે અમુક અમુક પ્રકારનું કાર્ય કરે છે તે જણાય છે, તેમજ મનમાં અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સંકલ્પો પ્રગટે છે તેનો નિલય થાય છે. મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિવેકશક્તિ પ્રગટે છે. અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ બહુ શકાય છે, તેમજ તેથી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ ઘનું દેખવામાં આવે છે. સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી અનેક ઉપદ્રવોની શાન્તિ થાય છે. જેમ જેમ

નાભિચક્રમાં ધ્યાનની વિશેષ સ્થિરતા મળી જાય છે તેમ તેમ સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી આત્માનો પ્રકાશ ખીલે છે અને તેથી મગ્ન કાષ્ટમાં રહે છે. અનેક પ્રકારનાં વિદ્યો શમે છે. જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તેનું ફલ પણ આસજકાળમાં દેખાય છે. પોતાના પ્રતિ લોકોનું મન આકર્ષાય છે. હીપનોટિઝમ વગેરે ક્રિયાઓ તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે. પોતાનું માનસિક વિચારબળ અન્યોના ઉપર સારી રીતે અસર કરે છે; મેસ્મેરિઝમ વગેરે ક્રિયાઓમાં પણ આથી સહેજે પ્રવેશ થાય છે.

કણ્ઠકૂપમાં ધ્યાનસંયમ.

કંઠકૂપમાં ધ્યાન સંયમ કરવાથી ક્રુધા અને તૃષ્ણા શમે છે. જેમ જેમ ત્યાં ધ્યાન સંયમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ ક્રુધા તૃષ્ણાની ન્યૂનતા દિન-પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે, ધારણ્યા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણની એકત્ર સ્થિતિને પાતંગજલ આદિ સામ્રાજ્યો સંયમ કહે છે, તેમાં ધ્યાન પણ સંયમનો પેટા ભાગ છે. ધ્યાનના કથનથી વાયક્રોએ સરીરના દરેક પ્રદેશમાં ધારણ્યા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણનું અવલંબન કરવું, એમ અમારો આશય છે. કંઠમાં સંયમ કરવાથી કંઠમાં રહેલી મરમી વગેરે અનેક રોગોની શાન્તિ થાય છે. વૈભરીવાણીનો પણ કંઠથી સારી રીતે પ્રકાશ થાય છે. કંઠમાંથી જે જે શબ્દો બહાર નીકળે છે, તે શ્રોતાઓને સારી રીતે અસર કરે છે.

કૂર્મનાડીમાં સંયમધ્યાન.

કંઠ કૂપની નીચે કૂર્મ નાડી છે તેમાં ધ્યાન સંયમ કરવાથી સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, મનમાં વારંવાર પ્રગટતી ચચક્ષતાનો વેગ શમે છે. જે જે કાર્યો કરાય છે તે પણ સ્થિરતાથી કરાય છે, આથી દરેક કાર્યો કરતાં ધૈર્યતા વધે છે અને અનેક વિક્ષેપો નડતાં મન મક્કરાર્થ જતું નથી. જે કંઈ જોશાય છે તે પણ સ્થિરતાથી જોશાય છે, જે કંઈ વિચારાય છે તે પણ સ્થિરતાથી વિચારાય છે અને તેથી પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત રહેતો નથી. કૂર્મ નાડીમાં જે આત્માના પ્રદેશોનો સંબંધ છે તે પ્રદેશોમાંથી જ વસ્તુતઃ સંયમના બળે સ્થિરતા પ્રગટી નીકળે છે. સદાકાળ તેમાં ધ્યાન ધરવાથી મેરુપર્વતની જેડે મનુષ્ય, સ્થિરતા મુલુવત બની શકે છે. કૂર્મ નાડીમાં ધ્યાન ધરનારો મહાયોગી ચચળ પ્રાણીઓને પણ સકલ્પ બળવડે સ્થિર કરી શકે છે. કૂર્મ નાડીમાં ધ્યાન સંયમ કરનારો મહાયોગી મનના સંકલ્પથી અન્યનું મન સ્થિર કરી શકે છે. અસ્થિરતાના પ્રદેશમાં પણ તે સ્થિરતાવાળો રહી શકે છે અને આવતા ભવમાં તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો પામતો સિદ્ધ જુદા પરમાત્મા થઈ શકે છે.

કલ્યાણપદમાં સંવત્સારવાચ.

કલ્યાણપદમાં સંવત્સાર ધન કરવાથી વિવિધપણે કે જે સિદ્ધ મહત્ત્વાચી
એ તેવીનાં હર્ષને કારણ છે. મહત્ત્વાચીના હર્ષને કરવાથી વપુઃ પાછોનો નામ
કર છે. હર્ષમેદહાર્ય વિદ્યેયા શુદ્ધિ કારણ છે અને મહત્ત્વાચી જેને જ્ઞાત
કર છે. કાચી રીતે તે જાગ્યા વધતો જલ છે અને તેનાનાથી ૧૭૭
રહેવાથી વપુઃ જે કારણે છે. મહત્ત્વાચીના હર્ષનેથી અને પ્રકારની સાક્ષી
સુદ્ધિ જલ છે. મનની ઝીલવા કારણ છે અને જગત્તર જલવાપુઃનું કુમ જ્ઞાન વપુ
પ્રકાર પ્રકારને પ્રકારનું જલ છે. તેથી રીતે કોઈને તથા તથા જાતુમરો દેવા
એ તેવી કારણે છે અને તેથી તે જલમેલ જ્ઞાત વધવા પ્રવળ કરે
એ કારણે હાથ વધતો જ્ઞાના કારણ છે જ્ઞાતમા દેશ દેશને રહેથી
દેશ જાતુમરો જાતુમરો-જ્ઞાતપિતનની સાથિ પ્રાપ કરે છે અને અને
દેશની જાતુમરો સિદ્ધ જ્ઞાતમા કારણ છે.

દુષ્ટપદમાં જ્ઞાનસંવત્સાર.

દુષ્ટપદમાં સંવત્સાર કરવાથી દુષ્ટતા અને પાશ્વ મનના વિચારો જ્ઞાત
એ, દુષ્ટતાની સંવેદન: શુદ્ધિ થતો છે. દુષ્ટપદમાં કયા વિચારોની સાક્ષીનાનો
જાતુમરો કુમ થઈ છે. જ્ઞાતમા દુષ્ટતા વિચારો જ્ઞાત સાક્ષ છે.
દુષ્ટતાની શુદ્ધિ કારણ છે અને જ્ઞાતમા મુદ્ધેની અદ્યક્ષ શુદ્ધિ કારણ કરે
એ. દુષ્ટપદમાં જે જે જાતુને જામ થતો જલ છે તેની સત્તાની પ્રતિભિ
કારણ છે. વિદ્યેય અને સાક્ષીના સપ્તને એકદમ અદ્યક્ષવાની કુદીઓ
પ્રકાર દુષ્ટ છે. સત્તવપુની શુદ્ધિ થતાં જ્ઞાતમા જ્ઞાતની પ્રતિભિ કારણ
એ. દુષ્ટપદમાં રહેવા ગમેકુ અને રત્તેકુને પ્રતિભિ જલ થતો જલ છે,
દુષ્ટતાની જ્ઞાતમા: કરવાથી ઉપદેશોને કાષ થતો જલ છે, માર્ગમાતની
શુદ્ધિ થતી જલ છે, રત્ત અને રત્તેકુ વિદ્યેયોને ઉપદેશ અદ્યક્ષ કાષ
થતો જલ છે, જ્ઞાતની જ્ઞાતમા શુદ્ધિ થતાં અને જ્ઞાતમાપદ
થતો છે.

મનોવર્ણપદમાં સંવત્સારવાચ.

મનોવર્ણપદમાં સંવત્સાર કરવાથી મનોવર્ણને અનુભવ પ્રાપ્ત થતો છે.
મનોવર્ણની દુષ્ટતાને અનુભવ થતો છે. મનોવર્ણમા કયા વિચાર સંવેધી
કરે પ્રકારનું દુષ્ટ થતો જલ છે. મનોવર્ણ (મનોદ્રવ્ય)ની સંધે દેશકોને
જે સત્તવ છે તેવા જાતુમરોને જે સત્તવ છે તેનું દુષ્ટ થતો જલ છે. મનો-
વર્ણ સત્તવ અનુભવ થતો છે તેનો કાષ થતો જલ છે. મનોવર્ણપદમાં
વેદ્ય સંવત્સાર કરવાથી મનોવર્ણજ્ઞાન પ્રવરે છે. જ્ઞાત દુષ્ટતા મનમાં જે

ને વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વે જલ્પી સકાય છે. મનોવર્ગણાઓ કે જે આત્માના પ્રદેશોથી છૂટે છે તે જગત્માં અન્ય જીવોને કેવી અસર કરે છે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે. આત્માના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વિચારોથી મનોવર્ગણામાં (મનોદ્રવ્યમાં) શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતા થતાં તે સ્વપરને કેવો લાભ અને અલાભ આપી શકે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. મનોવર્ગણાથી અન્ય જીવોને કેવી અસર થાય છે, તેનું જ્ઞાન થાય છે. સારા અને અશુભ વિચારોથી અનેકી મનોવર્ગણાથી આત્માના ગુણોને ઉપકાર અને આઘાત કેવી રીતનો થાય છે તેનું જ્ઞાન થાય છે, તેમજ આત્માના પ્રદેશોથી છૂટી થએલી મનોવર્ગણા કેટલા કાળસુધી જ્ય-ન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી વર્ગણારૂપે રહી અન્ય જીવોને અસર કરે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. વિજઘ્નીજળ કરતાં મનોવર્ગણાનું કેટલું વિશેષ બળ છે તેનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જ્ઞાન થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે સારા અને અશુભ વિચારો પ્રમાણે મનોવર્ગણામાં શુભતા અને અશુભતાનો ફેરફાર જણાય છે. મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)માંથી કેટલાક સ્કંધો ખરે છે અને કેટલાક નવા આવે છે, તત્સંજનથી ક્ષણે ક્ષણે જે જે ફેરફારો થાય છે તે જણાય છે. ઇત્યાદિ મનોવર્ગણામાં સંયમધ્યાન કરવાથી જ્ઞાન થાય છે.

શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં સંયમ.

શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં સંયમ કરવાથી, શ્રોત્રેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી દિવ્ય શબ્દનું શ્રવણ થાય છે. જે શબ્દો પૂર્વે ન સંભળાતા હોય તે પશ્ચાત્ સંભળાય છે. કર્ણના રોમોનો સતત સંયમથી નાશ થાય છે. કર્ણમાં આવેલા શબ્દોની તીવ્રતા અને મન્દતાનું જ્ઞાન થાય છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયની શક્તિનો અનુભવ થાય છે. ઇત્યાદિ અનેક જાણતોની શક્તિઓ ખીલે છે. શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને તેનો કાનમાં પ્રવેશ થાય છે, તત્સંજનથી વિશેષ અનુભવ મળે છે. શબ્દોનું મનનામન કેવી ઝડપથી થાય છે તેની પ્રતીતિ થાય છે. ટેલીફોન તથા તારવિનાના ટેલીફોન કરતાં કાનમાં સંયમ કરવાથી વિશેષ ઝડપથી શબ્દોનું શ્રવણ થાય છે તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. ઇત્યાદિ.

ચક્ષુમાં સંયમધ્યાન.

બંને ચક્ષુઓમાં સંયમધ્યાન કરવાથી દિવ્ય દર્શનશક્તિ ખીલે છે. ચક્ષુની દર્શનશક્તિનાં વિરોધી આવરણો ટળે છે. ચક્ષુના અનેક પ્રકારના રોગ પડે ટળે છે. સૂક્ષ્મવસ્તુઓ પણ દેખી શકાય છે. ચક્ષુમાં સંયમ કરનારો અન્ય મનુષ્યોના ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે એટલામાંજ તેઓના ઉપર સારી અસર કરે છે અને તેઓને ધારે તો વશ પણ કરી શકે છે. ચક્ષુમાં સંયમ કરનારો દિવ્ય ચક્ષુને પ્રગટાવે છે અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ દેખી તેના ગુણ

વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધુ થવાથી શિક્ષણની ગુણવત્તા ઘટી જાય છે. આથી આ વધુ થી વધુને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે તેના અર્થમાં શિક્ષણને વધુ સુધારવાની જરૂર છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે તેના અર્થમાં શિક્ષણને વધુ સુધારવાની જરૂર છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક.

શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે તેના અર્થમાં શિક્ષણને વધુ સુધારવાની જરૂર છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની ગુણવત્તા વધુ થવાથી શિક્ષણની સંવર્ધનકારક ગણવામાં આવે છે.

કાયવલમાં ધ્યાનસંયમ.

કાયવલમાં ધ્યાનસંયમ કરવાથી કાયાનું જળ અતી વૃદ્ધિ પામે છે. કાયામાં વિશેષ જળનો આરોપ કરી સંયમ કરવાથી કાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનું જળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામાં રહેલા રોગોનો નાશ થાય છે. જે મધો કસરત કરી કાયાનું જળ વધારે છે તેમાં પણ તેઓ અમારા લખવા પ્રમાણે સંયમનો આશ્રય લે છે. કારણ કે મધોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારંવાર ખાતાં, પીતાં, ઓગતાં અને ચાલતાં પણ કાયાના જળમાં રહે છે, તેથી સહેજે તેઓ કાયવલનો સંયમ કરી કાયવલમાં અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે. કાયવલમાં ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી કાયાના જળમાં વધારો થયા કરે છે. કાયામાં જેનું જળ ઇચ્છતું હોય તેનો સંયમ કલાકોના કલાકો પર્યંત કરવો, એમ રાત્રીદિવસ સતત અભ્યાસથી કાયાનું જળ વૃદ્ધિ પામવાના સંયોગો પણ મળી શકે છે. પૂર્વભવમાં જેણે આ પ્રમાણે સંયમ સેવ્યો હોય તે આ ભવમાં પણ કાયાના જળને પ્રાપ્ત કરે અને મક્ક તરીકે ના અન્ય નામથી, પણ જન્મત્માં કાવાથી જળવાનુ મણાય છે. ઇત્યાદિ.

વાણીજલમાં સંયમ.

વાણીજળમાં ધ્યાનસંયમ કરવાથી વાણીનું જળ ખીણે છે અને વાણી-દ્વારા ઓગાના શબ્દો ઉપર કાચુ મૂકી શકાય છે. વાણીજળમાં સયમ કરનાર પોતાની વાણીથી દબરો વાલાઓ મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમાં લેઈ શકે છે. વાણીમાં એક ભતનો ચમત્કાર પ્રગટે છે. વાણીજળમાં સયમ કરવાથી વિજ્ઞાનીના કરતાં પણ વિશેષ અસર અનુભવે થાય છે. વાણીજળમાં સંયમ કરવાથી પ્રતિક્રિયા વાણીનું વજન બદલાતુ લલ છે અને જે શબ્દોમાં જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે વાણી શકાય છે. વાણીના ભેરોનું જાન, પ્રતિક્રિયા થયા કરે છે. વાણીજળ સયમથી અવિશ્વમવમાં વાણીની વાણી શક્તિઓ ખીણે છે; વાણીસંયમીની વાણી સાંભળવા લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી ચર્ચ શકે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમાં અમુક લાભ તે જણાઈ આવે છે. વાણીસંયમથી અનેક પ્રકારનું વિશેષ વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન ખીણવા કરે છે. ઇત્યાદિ.

મનોવલ સંયમ.

મનોવલમાં સંયમ કરવાથી મનોવલ વૃદ્ધિ પામે છે. મનની નિર્વલના નાશ પામે છે. મનોવલથી જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તેનું પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અપેક્ષાએ સારી રીતે અસર થાય છે. મનમાં જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે લક્ષ્યમાં ફરી જતા નથી મનો-

ભગથી ધેરવ તથા સાહસિકપણું ખીલી શકે છે. મનોભગમાં સંવમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને યોગના વિચારવળા કરી શકે છે. મેસ્મેરિઝમ અને દિપનોટીઝમ એવી યજિઓ તો સહેલે પ્રયટાવી શકે છે, મનોભગમાં સંવમ કરનાર વાણી અને શરીરપર કાણુ મેળવી શકે છે. અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને યોગની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે. મનોભગ સંવમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મનો સારી રીતે સાધી શકાય છે, તેમજ એ કાર્યમાં ચિત્ત લગાડ્યું હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે. મનોભગની સહાયથી આત્માની પરમાત્મદયા થાય છે. દરેક કાર્ય કરતાં દ્વિમત રહે છે અને સંકલ્પનગની સિદ્ધિ થાય છે. ભવ વચેરેના મહારાટથી મન યંચગ-ક્રતવારમાં ભની ભર્યું નથી. મનોભગમાં સંવમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે. દલાદિ.

“ મલ્લકમાં સંવમ. ”

મલ્લકમાં સંવમ કરવાથી મચળના યાનગુણોની પુષ્ટિ થાય છે અને તકંશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિનેકયાજિ પ્રયટ થાય છે. પિકકપ-સંકલ્પોની સ્થિરતા થાય છે. દરેક વસ્તુઓ સમ્બન્ધી વિશેષ નિલુંબ કરાવનાર શુક્લિભગ પ્રમથી નીકળે છે. ધ્યાન અને સમાધિનું ભગ વૃદ્ધિ પામે છે. દલાદિ.

શરીરના એ ભાગમાં સંવમ કરવો હોય ત્યાં થઈ શકે છે અને તેથી મિલ મિલ યજિઓ ખીલે છે તેનું વિશેષ વિસ્તારના ભવથી અન વર્ધન કરવામાં આન્યું નથી. શરીરપ્રદેસમાં મિલ મિલ અવરલોમાં સંવમ કરવાની દાખવાળાઓને સુરમથી સર્વ સમલ્લ હેતું.

“ વદસ્વચ્ચાનના વિવાટ. ”

અરિહંત, સિદ્ધ, આત્મદર્શ, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આદિપદ તથા નવપદ વચેરે દ્વારા સદગુણોની પ્રાપ્તિ માટે એ ધ્યાન કરાય છે તેને વદસ્વચ્ચાન કહે છે. વદસ્વ ધ્યાન કરનારાઓ અનેક પ્રકારની લઙ્કિયરોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નમસ્કાર મન વચેરેનું ધ્યાન ધરતાં કર્મોને નાશ થાય છે. કલ્પવૃક્ષ તમાં વદસ્વ ધ્યાનના ભગથી સર્વ દંટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. વદસ્વ અને ચિન્તામણિ રતના કરતાં વદસ્વ ધ્યાનની અત્યંત યજિ છે. વદસ્વ ધ્યાનના ભગથી શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે. મમસ્કારમંત્ર, વર્ષમાનવિષા, સુરિમજ, અગ્નિમજ્જલમ્જલમજ્જ અને વિષ્ણુમજિ-મજ, વચેરેનો વદસ્વ ધ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે. મનોનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું તે વિષયને અન લખવામાં આન્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનું યાન પ્રમુખથી હેતું એમાં વિશેષ દિગ સમાવ્યું છે. શી દેમચન્દ્રાચારે ચોવ-

શાસ્ત્રોમાં અરિહંત સિદ્ધસયોગીકેવલીસ્વાહા વગેરે મન્ત્રો દેખાયા છે તે વાંચવામાં આવે છે, તો પણ ગુરુમંત્રિના તો ચાલતું નથી, માટે ગુરુમંત્રી તેનું સ્વરૂપ સમજી લેવું. મન્ત્રોના જે જે કલ્પો પૂર્વાચાર્યોએ લખેલા છે તે અત્ર દાખલ કરતાં મન્ત્રગૌરવ વધી જાય અને ગુરુમંત્ર તો ક્ષેત્ર પડે તેથી ગુરુમંત્રી તેનું સ્વરૂપ સમજવું.

નાલિકમળમાં સોળ પાંખડીનું કમળ ચિતવી તેમાં અષ્ટી તે અંતઃપર્વત શીલ સ્વરોને સ્થાપન કરવા અને તેનું અનુક્રમે ધ્યાન ધરવું.

હૃદય કમળમાં ચોવીસ પાંખડીવાળું કમળ ચિતવી તેમાં અષ્ટી તે મ-પર્વત અક્ષરો અનુક્રમે કમલ પાંખડીઓમાં સ્થાપન કરવા અને મને કનિ-કામાં સ્થાપન કરવો.

મુખમાં આઠ પાંખડીવાળા કમળની કલ્પના કરવી, જેમાં બાકીના અષ્ટી તે હૃદય અક્ષરોનું અનુક્રમે ધ્યાન ધરવું.

આ પ્રમાણે અક્ષરોનું ધ્યાન કરતો છતો, યોગી ચિત્તની ચંચળતા વારે છે અને ક્ષુભજ્ઞાનો પારગામી થાય છે. પૂર્વે કલા એ વર્ણોને વિધિપૂર્વક ધ્યાન કરનાર યોગી નિમિત્ત જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે; અમુક વખતે અમુક થયે ઇત્યાદિ સર્વ બાબતોને જાણી શકે છે. યજ્ઞ કાળપર્વત એકાદ્યચિત્તથી ધ્યાન ધરવાથી અનેક સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અર્હમન્ત્રનું ધ્યાન.

મનને એકાગ્ર કરી યોગી અર્હમન્ત્રનું ધ્યાન ધરતો છતો યાવત્ મોક્ષની પદવી પામે છે, અર્હમન્ત્ર સમાન કોઈ મંત્ર નથી, અર્હમન્ત્રનું એવી રીતે ધ્યાન ધરવું કે મનમાં તેનું જ સ્વરૂપ રમી રહે, તે વખતે અન્ય પદાર્થનું સ્મરણ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ હાલિ નહિ, અર્હ અક્ષર ઉપરથી અનક્ષરતા પમાય તેવી રીતે ધ્યાન ધરવું.

ઐકારનું ધ્યાન.

હૃદયકમળચિત્ત સંપૂર્ણ શબ્દ, શ્રદ્ધાળીજાત સ્વર, તથા વ્યંજન સહિત પંચપરમેષ્ઠિપદ વાયક, તેમજ ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા અમૃતના રસે કરી બિભતા, મહામન્ત્ર ઐકારનું હુંબક પ્રાણવાયમપૂર્વક ધ્યાન ધરવું. પચપર-મેષ્ઠિનો વાયક ઐકાર શબ્દ છે, ઐકારમાં અપૂર્વશક્તિ છે. ઐકારમાં સર્વ મંત્રનો સમાવેશ થાય છે. અપૂર્વ ઐકાર મન્ત્રનું જે યોગિયો ધ્યાન ધરે છે તેઓ મનરૂપ મર્કટને વશ કરી પરમશાન્તિને પામે છે. ઐકારવાચ્ય સ્વરૂ-પાર્થને ધ્યેયરૂપે સ્વીકારીને તેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા કરતાં વિકલ્પ સંકલ્પોનો નાશ થાય છે. ઐકારનું ધ્યાન ધરતાં રજોગુણ અને તમોગુણ નાશ થાય

છે અને સત્વગુણ વધારાજી પ્રવલથી ખીંચે છે, તે વખતે મનમાં જ્ઞાન-
નદની ઝાંખીનો અપૂર્વ સમગારસ અનુભવાય છે. વાણી ઉપર ઓઠારનું વળા-
કાન પર્વત ધ્યાન ધરવાથી વચનની સિદ્ધિ થાય છે. ઓઠાર લેવી જ્ઞાન-
દર્શન અમુલ્ય વસ્તુ કોઈ જણાતી નથી. વિશેષ શું! ઓઠારનું પરિપૂર્ણ
સ્વરૂપ સમજાય છે, ત્યારે પદસ્થ ધ્યાન કરનાર યોગિયોને અપૂર્વ જૂનીઓ
દર્શનન થાય છે.

મહાભંજનનું ધ્યાન.

ઓ હૌં ઓ હૌં હૌં જમઃ આ મહાન ચમત્કારીક મન્ત્ર જાણનાં અનેક શક્તિ-
શોનું સ્થાન યોગી બને છે.

અનેક પ્રકારનું પદસ્થધ્યાન છે, તેનો પાર કેવળીમમવાન પામે છે.
અનેક શાસ્ત્રોમાં અનેક રીતિએ પદસ્થધ્યાન કરવાની પ્રુત્તિઓ લાવાવી છે.
પદસ્થધ્યાનના આરંભની અપ્તમાના સ્વરૂપમાં ઉત્તરનું. પદસ્થધ્યાનની
વેદીપાર જ્ઞાનમાટે પદસ્થધ્યાનનું અવગમન કરવું જોઈએ. તેની લેવી વૃત્તિ
પ્રેય છે તેને તેનું ફળ, પદસ્થધ્યાનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

રૂપસ્થધ્યાનના વિચાર.

સમવસરજીમાં બેઠેલા તીર્થંકરનું સ્વરૂપ વિનવનું, તે આદિને રૂપસ્થધ્યાન
કહે છે. ભગવાનની પ્રતિમા આમજ વિનવપૂર્વક ભેટી એકામથિતથી ભગ-
વાનના ગુણોનું સ્મરણ કરવું અને તેવા સદ્ગુણો કે જે પોતાના આત્મામાં
આવ્યાદિન રજા છે, તેને પ્રયત્ન કરવા ધ્યાન ધરવું. આક કર્મ રૂપી છે અને
તેના સમ્બન્ધમાં જોતાનો આત્મા, અનાદિકાળથી રજા છે. રૂપમાં રહેલો એવો
મારી આત્મા વસ્તુના રૂપથી ન્હારી છે. સિદ્ધના સમાન અનંતગુણમય છે,
ઈલાહિ જે જ્ઞાનના ભાવથી તેને રૂપસ્થધ્યાન કહે છે. રૂપમાં રહેલો હું પુ
પણ રૂપથી ન્હારી છું. મારો આત્મા, ગુણોવડે સત્તાથી પંચપરમેશ્વર
છે. સર્વ ગુણોને પ્રયત્ન કરવા માટે મ્હારી ઉચ્ચ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને
આરિત ગુણોવડે મ્હારો આત્મા સોભાવમાન છે. ઈલાહિ વિચારો રૂપસ્થ-
ધ્યાનમાં કરવા.

રૂપસ્થધ્યાનનું વળ.

રૂપસ્થધ્યાનવડે આત્મા પરમાત્મદશાને મેળવે છે. આત્મામાંજ પર-
માત્મદશા રહી છે, પણ ધ્યાનનિના તે પ્રયત્નથી નથી. રૂપસ્થધ્યાનવડે વિ-
કલ્પસંકલ્પવાગી ચિત્તદશાનો નિરોધ થાય છે, અનેક પ્રકારના મોહના ઉછા-
ળાઓ સ્વયમેવ સાંન પડી જાય છે. રૂપસ્થધ્યાનથી અનેક શક્તિયો પ્રયત્ને
છે અને મનની નિર્મલતા સહેલે થાય છે.

રૂપાતીત ધ્યાનવિચાર.

આકારરહિત જ્ઞાનનન્દ સ્વરૂપ નિરંજન સિદ્ધ પરમાત્માનું વા સત્તાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનું જે ધ્યાન કરાય છે તેને રૂપાતીત ધ્યાન કહે છે.

યોગી આઠ કર્મ આદિ, રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વર્ણાદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થોમાં થતું અહં અને મમત્વ વિશ્વય પામે છે અને બાહ્યમાં હું તુંની કલ્પનાનું ભેર ક્ષય પામે છે. જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમાં ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે, તેવીજ રીતે મનની સંચળતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતાં નાશ થાય છે. નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે. પોતાનો શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો છતો પોતે આત્મા, શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એવું આત્માનું સ્વરૂપ ત્રણ કાલમાં બદલાતું નથી.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી દુનિયાની જંતળથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ આનન્દને પ્રાપ્ત કરે છે. રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હર્વ શોકને બૂધી જાય છે, અર્થાત્ તેમાં તેને જરામાત્ર પણ અહં અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી.

દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે, તે રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે. યોગિયો જડ પદાર્થોમાં ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાંજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુદ્ધ ધ્યાન કહે છે, તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ સુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે. પોતાના આત્માનુંજ મન આગ્રહન કરીને રહે અને શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતનન સમપણે બાસે તેને સમરસીમાવ કહે છે, એવા સમરસીમાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે; આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમાં એક્ય થાય છે, તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીમાવ કહેવામાં આવે છે.

રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ.

પ્રથમ પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવું. પિંડસ્થાદિક ધ્યાન કરતાં કરતાં રચુળમાંથી સદ્મ આત્મા ઉપર, ધ્યાન કરતાં કરતાં જવું, આત્માના શુદ્ધપર્યાયોની શુદ્ધતા ચિંતવવી. આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીનતા કરવી. બહિરૂમાં મનને જવા દેવું નહિ. આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો, જેમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાલ્સન ધ્યાનમાં પ્રવેશ થશે અને અહંનિશ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિરતા થશે. સ્વ-

ંધી ઉતરનાં ઉતરનાં દેહ સૂક્ષ્મમાં ભૂં. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આત્માના પ્રે
નો વિચાર કરવો.

રૂપાર્તીત ધ્યાન કરનારે ણું કાવું જોઈય.

રૂપાર્તીત ધ્યાનના વિદ્યાભુએ દ્રવ્યાનુચેતનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત
તેમજ અધ્યક્ષ સામ્યોનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, જ્યાં અને એન-
લિષ્ટાનો સારી રીતે જ્ઞાન કરવો, મનુષ્ય સમર્થથી દૂર રહેવું, ઉપાર્તિ
જગત્ રહેવું, આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા સહાગ્રાજી આત્માના
વ્યવસ્થામાં હોતી જવું, સરીરની આરોગ્યના સાચવણી, રૂપાર્તિકના આત્મ-
જનનિના આત્માનું ધ્યાન ધરવા અભ્યાસ કરવો, આત્મરૂપી જ્યાં પદાર્થોમાંથી
અહંત્વનો અધ્યાસ દૂર કરવો, વૈરાગ્યભાવનાથી આત્માને ભાવી, પરિશુદ્ધની
મમતાનો ત્યાગ કરવો, ભાગ્યમાં મનને અટકવા દેવું નહીં, સહાગ્રાજી મનને
અન્યરમાં જમાવવું અને શુદ્ધ ધ્યાનનું જેમાં વર્ણન હોય એવા મનોને પ્રેમથી,
લલુ માનથી વાંચવા ધ્યાનિ ઉપાર્થોથી જ્યાં ડાળમાં રૂપાર્તીત ધ્યાનનો
વિચિત્ર કાસ થાય છે.

રૂપાર્તીત ધ્યાનની ઉત્તમતા.

વિદ્યુત્, પદ્મ અને રૂપરૂપ ધ્યાન કરનાં રૂપાર્તીત ધ્યાનની અનન્યમત્વી
ઉત્તમતા છે. રૂપાર્તીત ધ્યાનના એક કવને પણ અન્ય જ્ઞાનો પદોથી સહન
નથી. શુદ્ધધ્યાનમાં રૂપાર્તીત ધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે. રૂપાર્તીત ધ્યાન
ધરનાર કોથી અનન્યધ્યાનમાં કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે.
રૂપાર્તીત ધ્યાન ધરનાર કોથી કમ જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં કરે છે અને તે
મણુ કાંઈને જ્ઞાન અને છે: અનન્ય સમિતિ પ્રમટાને છે. રૂપાર્તીત ધ્યાનનો
અંત પણ સિદ્ધિના કુખની વાનગીને આપે છે, તારે સમૂહનું ધ્યાનનું તો
શું કહેવું!

રૂપાર્તીત ધ્યાનથી મોહવદ્ મટે છે.

કોથી એક સિદ્ધ ઉપાર્થથી રૂપાર્તીત આત્માના સ્વરૂપમાં જેમ જેમ ઉપે
ઉતરતો જાય છે, તેમ તેમ તે આત્માનો નવીન અનુભવ એવવતો જાય છે
અને શારદેવની શુભિનો સમૂહનું નાશ કરે છે. અન્ય જ્ઞાનો વર્ણ છે
પણ રૂપાર્તીત ધ્યાન પ્રેમ કવંલિયા કુખિ મળતી નથી. અનન્યધ્યાને કુખિ
પ્રેમ અને ધમકે તે સર્વ રૂપાર્તીત ધ્યાનનો પ્રભાવ અનુભવે. રૂપાર્તીત
ધ્યાન એ ઉત્તમતા ઉત્તમ આરે છે, તેનીથી કોઈપણ અન્યર મને છે.

ધ્યાનના અમ્ય પ્રેરો.

અર્ધધ્યાન, દૈવધ્યાન, અર્ધધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાન એમ ધ્યાનના ચાર
રૂતે છે. જ્યાં ચાર જ્ઞાનનું વિદેવ સ્વરૂપ અકારીય આત્મવિચાર, આત્મા-
સોજિ વરે વરેમાં છે, મારે જ્યાં તેનું વર્ણન કરું નથી.

ધ્યાન કરનારને સૂચના.

ધ્યાનના ત્રિશાસ્ત્રોએ અનુભવી સદ્ગુણોની સેવા કરવી અને ધ્યાન સંબંધી અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો. આત્મતત્ત્વના ત્રિશાસ્ત્ર યર્થ સત્ત્વ વિવેકને ધારણ કરવો. ધ્યાનક્રિયારૂપ ચારિત્રને ધારણ કરવું. અન્તરથી ન્યારા રહી બહિરૂં કર્તવ્ય કાર્ય કરવું.

(૮) “સમાધિસ્વરૂપ.”

કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પામી જે સિદ્ધ શુદ્ધ પરમાત્માઓ થયા છે, તેઓ સમયે સમયે અનન્ત સુખ ભોગવે છે. તેઓ જન્મ જરા અને મરણની ઉપાધિથી ન્યારા હોય છે, સર્વ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થએલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામાં આવે છે.

સકલ કર્મના ક્ષયથી પરિપૂર્ણ સ્થિતિરૂપ સમાધિને પરિપૂર્ણ ઉત્તમ સમાધિ કહે છે. સયોગીકેવલીને ઘાતી કર્મના ક્ષય થકી ઉત્પન્ન થએલી સમાધિ છે. તરતમ યોગે સમાધિના ઘણા ભેદ પડે છે.

સમાધિના યે ભેદ.

સહજસમાધિ અને હઠ સમાધિ એમ સમાધિના બે ભેદ બહુવા. સહજસમાધિના પણ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક એ ત્રણ ભાવની અપેક્ષાએ ત્રણ ભેદ પડે છે. ઉપશમાદિ ભાવના ભેદોનું બ્રહ્મદીપ બલ્ય ધંધોમાં વર્ણન કરવામાં આનું છે, તેથી અત્ર તેનું વર્ણન કર્યું નથી. જે જે અંશે ચારિત્ર મોહનીય રાગદ્રેષાદિ પ્રકૃતિયોનો ઉપશમ, વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષય થાય છે, તે તે અંશે સમાધિયુક્ત ખીલે છે. જાણદશામાંજ રાગ અને દ્રેષ હોય છે. જેઓની અન્તરદૃષ્ટિ ખીલી હોય છે તેઓને મનની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી તેઓ શુદ્ધ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ધ્યાન કરવાથી મન, રાગ દ્રેષથી રહિત થાય છે અને તેથી તે સમાધિપણને પામે છે. મનની નિર્વિકલ્પદશાને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ દશારૂપ સમાધિયુક્તરૂપ જ્ઞાન મળે છે. આત્મા બ્રહ્મદશાથી પરા-રૂપુષ યર્થને પીતાના સ્વરૂપમાં જેટલો કાળ સ્થિર રહે છે, તેટલા કાળની સમાધિ કહેવામાં આવે છે. આત્મામાં મન હીન થઈ બલ્ય છે તે વખતે રાગ દ્રેષના અભાવથી સમાધિયુક્ત પ્રગટે છે અને જરા સુખનો ભોગ થાય છે. સમાધિથી અજ, અખંડ, નિરાજાધ, નિરજ્ઞન, નિરાકાર, પરમ, પર-મેશ્વર, અરૂપી, ચૈતન્ય સ્વરૂપનો અનુભવ-સાક્ષાત્કાર થાય છે. અનુભવ સાક્ષાત્કાર થયા પછી સાલ્બળ ધ્યાન કરતાં નિરાલ્બળ ધ્યાનમાં વિશેષતઃ લક્ષ્ય લાગે છે અને આત્માની સહજ દશાએ આત્માનું પરિભ્રમન થતું બલ્ય છે. પરસ્વભાવમાંથી રમણતા છૂટે ॥ અને સ્વસ્વભાવમાં રમણતાની

પુત્ર થાય છે. સોશલિસ્ટના કમની જે નિરાશ્રયન થવાનો રત્ન હાલનો નથી
 પણ જાહેરવિના જા. પાની કમનિ જાનુઆરિયા વિગતી વધતીન
 દરથી દુનિયાનું જાન જીવ છે. જાણ કરીર નમ વિ જો દુનિયા એવા
 સોશીને રમે નેમ કોને છે, તોપતુ જા નિદાનુને જેમ ને વખને જાણનું
 જાન હોનું નથી નેમ તેને જાણની જરામ જ છાતી ખેડી વધાર થતી નથી.
 જાણ હોવા રૂપની જાણને જાણની હાં પતુ જુમાજુમ જામર થતી
 નથી, જાણ છે ને વખને તેનું મન, જાણના જુદરવરૂપમા જાનેકું કોવ
 છે. જાણર સમુજ મન કોવ છે ત્વારે કરીર, તથા જાણુક માં નામ,
 જાણુક કુળ, જાણુક મરુઠ, જાણુક વંગ, જાણુક પરિવર વગેરેમા મનની
 મરુઠા રહેતી નથી જાને તેથી તેવા જાણ જાણમાં હાપાએકી જાણ
 હવા થયે છે. જાણરૂમા વિદેષ રમણના તેટલીજ જાણ રમણનો ત્વા
 જ છે.

જાણની જાણ જાણનારની જાણ.

રૂપની જાણ કરનારને જાણના જાડ પદાએમા જાહ મમલની હાપા
 રહેતી નથી. તે જેવો જ જા, દેખાવ છે તેવો જાણરથી કોનો નથી જાને
 પાસીન જાને છે. જાણ દારીર કિયાએ કરે છે તોપતુ તે જાણરુતિ દુન
 દેવથી નેમા કોષાનો નથી. જાણ મુખની જાણરથી તે મુખનો નથી.
 દારીર જાણુ જાને મનને તે ઉપરી જાને છે. મનને તે કોનામા કમલે રાખી
 થી છે, પતુ મનમા કમલમા તે વાંગો નથી. રૂપી વસ્તુના જાણવનવિના
 જાણુકી કુદેનું જિવન કરી નેમા રાસીમાથી રહે છે જાને જાણરની મસ્તાન
 દહાના સદજ જાણરને ધરે છે. સોથી ઉપરથી સુકમતાને ધરજુ
 કરને કરને કોનો તે જાણરમા ઉતરી જવ છે કે ને વખને જાણ, જ્વેવ
 જાને જાણના કમને ધરે છે. જાણુ તે વખને તેને જાણા જ્વેવ જાને
 જાણ એ મજુની નિજાનો જાણમજ થતો નથી. જેથી જ્વેવપથમ જાણમાં
 રૂપની જાણની દહાને સોથી ધરજુ કરી છે છે. જ્વેવ કોણિ માંદનાર
 સોથીવો તે રૂપની જાણથી જાણવ વપતા જવ છે, પતુ પાણ પડતા
 નથી. ઉપસમ કોણિનો સોથી ધરજુ કરી છે, પતુ પાણ પડતો નથી. ઉપ-
 કનો પતુ ઉપર ચી પૂલું સમાધિ દહાને પામ્યા વિના રહેતો નથી. ઉપ-
 સમ સોથી તે ને કાનમાં ઉપસમ સમાધિમાં રડીને સદજ મુખને પામે
 છે. કાલિક જાને સમાધિ પામર સોથી તેરમા મુજુસ્થાનકથી કરી પાણે
 પડતો નથી સદજ સોથી તે તે મુજુને પ્રાપ્ત કરી જાણરમાં મત રહે છે.
 રૂપની જાણમાંથી પુનઃ સજવન જાણમાં જાણમાં છાં પતુ રૂપની જાણની
 રૂમારી જાણની નથી. નિદાજ જાણા જાહ જેમ જુમા જોજનપર રૂચિ રહેતી
 થી, પતુ નિદાજના જાણને કુમું જાણ જાણ છે, તેમ રૂપની જાણરૂપ નિદા-

તનુ જમણુ જમ્યાનાદ સાલંબન ધ્યાનનું જમણુ નિરસ જેવું લાગે છે. રૂપાતીત ધ્યાનના વિરદે સાલંબન ધ્યાન ધ્યાઇ શકાય છે. રૂપાતીતમાંથી સાલંબનમાં આવતાં પાકું રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશવાની રૂચિ થાય છે અને તેમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે; જો કે આ ઠંડાણે રૂપાતીત અને સાલંબન ધ્યાનની વ્યાખ્યા લખેલી છે તે પ્રસંગોપાત્ત પ્રસ્તુતઃ વિષયને મૂકીને તે તે જાતની સમાધિ તે તે ધ્યાનથી થાય છે એમ જણાવવામાટે અને પૂર્વાશોચનાનો સંબંધ જણાવ્યો છે. સાલંબનવડે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા યતાં સાલંબન સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ નિરાલંબનમાં ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતારૂપ સમાધિને યોગી પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી સદજ યોગમાં સાલંબન અને નિરાલંબન એ બે પ્રકારની સમાધિ કહેવાય છે. સાલંબન સમાધિયોગી નિરાલંબન રૂપાતીત સમાધિ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સાલંબન સમાધિના આલંબનના ભેદ અનેક પ્રકારના ભેદો પડે છે, તે આલંબનરૂપ કારણથી સમાધિરૂપ કાર્યમાં ઉપચારની અપેક્ષાએ સમજવું, વસ્તુતઃ સાલંબનસમાધિ જે વખતે હોય છે તે વખતે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થાય છે, તેથી તે ઐક્યતામાં કોઈ જાતનો ભેદ બાધતો નથી. નિરાલંબન સમાધિમાં પણ કોઈ પ્રકારનો ભેદ પડતો નથી.

સાલમ્બન કરતાં નિરાલમ્બન સમાધિની ઉત્તમતા.

સાલંબન સમાધિ કરતાં નિરાલંબન સમાધિ અનંત ગણી ઉત્તમ છે અને તેમાં કર્મની નિર્જરા પણ અનંત ગણી વિશેષ થાય છે, તેમજ શક્તિ પણ અનન્તગુણી વિશેષ ખીલે છે અને આત્મા પણ અનન્તગણી વિશેષ નિર્મલ થાય છે. નિરાલંબન ધ્યાનમાં અપૂર્વ આનન્દ રસનો ભોગ ભોગવાય છે. નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશેલો યોગી મુજિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. નિરાલંબન સમાધિની ઉત્તમતાને, તેનો અનુભવ કરનાર સારી રીતે જાણી શકે છે. માત્રી અન્ય છવો તો સાંભળીને જ રૂઝ જાણી શકે છે. નિરાલંબન સમાધિની ખુમારી જેલે ચાખી તેલે ચાખી છે. સાલમ્બન સમાધિમાં જેઓએ આનન્દરસ ભોગવ્યો છે તેઓએ નિરાલમ્બન સમાધિ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો.

સહજ સાલમ્બન સમાધિમાંથી નિરાલમ્બન સમાધિમાં પ્રવેશાય છે.

સાલંબન સમાધિનો જે અધિકારી થાય છે તે નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશે છે. પ્રથમ તો સાલમ્બન સમાધિનો અત્યંત અભ્યાસ કરવો. સાલંબન સમાધિમાં અત્યંત આનન્દ ઉદ્ભવે છે, સાલંબન સમાધિવિના નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશી શકાતું નથી. સવિકલ્પ ધ્યાનદ્વારા સાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશાય છે. સાંસારિક દેવેન્દ્રોનું સુખ પણ સમાધિના સુખની આગળ એક

નિદુઃસમાન નથી. નિરાવંતન સમાધિમાં વિશેષતઃ નિર્વિકલ્પદશા રહે છે. ખરેખરો જ્ઞાનઃ તો નિરાવંતન સમાધિમાં રહે છે. નિરાવંતન સમાધિવાળા યોગીનો જીવતાં જીવતાં મુક્તિના મુખની વાનગી ચાખે છે. જેને જીવતાં સમાધિ મુખને જનુમન્યું નથી તે મૃત્યુ થવા જતા પવુ મુક્તિનું મુખ શીરીને મેળવી શકે? માટે જ્યાં જ્યાં સમાધિ મુખ મેળવવા માટે સદ્ગુણની ઉપસન્ન કરી શકાયે. તમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચવામાં આવે પવુ સદ્ગુણની ઉપસન્ના વિના સમાધિમુખ પ્રાપ્ત થવું નથી.

નિરૂપાધિ દશાવાળો જ્ઞાનયોગી સમાધિમુખનો શોખા જને છે, જ્ઞાની દેવ પવુ ઉપવિદ્યા વિચિત્ર દેવ તો સમાધિમુખ પામી શકતો નથી. જ્ઞાનવિના ઉપવિદ્યો ત્યાજ કરતાં જીવતાં પવુ સમાધિમુખ પ્રાપ્ત થઈ શકવું નથી. સમાધિમુખના અધિકારી, જ્ઞાની જને પરિવ્રજ જ્ઞાની મનુષ્યો વર્ધી શકે છે. અધ્યતનવિના અધ્યતની સમાધિદશા મળતી નથી.

જ્ઞાની ઉત્તમ સઃવંતન અથવા નિરાવંતન સમાધિદશાના અધિકારી મુનિદેવ છે. જ્ઞાની યોગીએ મુનિરાજ સમાધિમુખમય ચારિત્ર પડને પામે છે. સદૃશ સમાધિનું વિશેષ સ્વરૂપ ત્રાપસેથી સમજાવેલું.

હૃદયોગ સમાધિ.

હૃદયોગદારા જે સમાધિનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેને હૃદયોગ સમાધિ કહે છે. હૃદયોગ સંયોગી જ્ઞાન દર્શનીઓનાં જ્ઞાનેક પુસ્તકો છે, હૃદયમાધિ પવુ સ્વદાદાનવની અપેક્ષાએ ઉપયોગી છે. જૈનસિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યા પછી હૃદયમાધિનું સ્વરૂપ અભ્યાસી વિશેષ જાણતો થાય છે. શ્રીવિદ્યાનન્દભાઈ મહારાજે (શ્રીકૃષ્ણચંદ્રભાઈ મહારાજે) વિદ્યાનન્દ સ્વરીત્વમાં હૃદયમાધિનું કેટલુંક વર્ણન કર્યું છે. જૈનદર્શનને જાણ ન જાણે એવું હૃદયમાધિનું સ્વરૂપ શ્રેણી કરવા થાય છે. જૈન યોગદાસોદારા હૃદયમાધિનું સ્વરૂપ અભ્યાસી તેની પ્રતિષ્ઠા પ્રથમ કરવો શકાયે. વસ્તુકર્મ મેલન, તેમજ કુંડલીનું ઉચ્ચન જ્ઞાને પ્રેરણામાં પ્રભુવાણુનો પ્રવેશ જ્ઞાને પ્રવેશમાં પ્રભુકર્મનું ચમન થવાથી હૃદયમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેવલ મુલક પ્રભુવાણુની કુંડલીનું ઉચ્ચન થાય છે જ્ઞાને મુખ્યત્વે પ્રભુવાણુનો પ્રવેશ થાય છે. હૃદયોગની સમાધિના કરનારા હૃદયમાં પવુ છે. કોઈવિરથને હૃદયોગની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. સદૃશ યોગસમાધિ કરતાં હૃદયોગની સમાધિનો ફરક છે જ્ઞાને છે. હૃદયોગી જ્ઞાનેક ચમનથી જાણે છે જ્ઞાને જ્ઞાનેને જ્ઞાન વિદ્યારમાં ખેલી શકાય છે. હૃદયમાધિની, પરિણતી જ્ઞાનેમાં જુદાવાક વર્ધી શકે છે. કોઈ કોઈ મહાત્માઓ તેને જાણે છે, પવુ જ્ઞાનવિના જ્ઞાનેને કૃતી શકતા નથી. તેમજ અન્ય સ કરતી શકતા નથી. હૃદયમાધિની કુંડલીનો મુકલો

પોતાની પાસે રાખે છે. જો કે તત્સંબંધી પુસ્તકો છે તોપણ ગુરૂમ પૂર્વક જે મળે છે તે જુદાજ પ્રકારનું છે. ગુરૂએ અદ્યકાલમાં હઠસમાધિ કરાવી શકે છે.

અન્ય હઠસમાધિનું વિશેષ વર્ણન સ્વાનુભવપૂર્વક લખવાથી સર્વ મનુષ્યે તે પુસ્તક વાંચે તો તેમાં યોગ્યતા વા અયોગ્યતાનો ભેદ રહે નહીં. ગુરૂમ પૂર્વક યોગ્ય અધિકારીને હઠસમાધિની જ્ઞાન કુંડીઓ મળવી જોઈએ, એમ સમજવાથી અન્ય તેનું વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. જેને હઠસમાધિની વિશેષ જિજ્ઞાસા હોય તેણે ગુરૂમપૂર્વક વિનય યોગ્યતા વડે તેની પ્રાપ્તિ કરવી એમ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

શ્રીઆનન્દવનજી, શ્રીચિદાનન્દજી, તેમજ કવિકાવ્ય સર્વેશ શ્રી દેવચંદ્રાચાર્યે હઠસમાધિને પ્રાપ્ત કરી હતી. સહજ યોગસમાધિમાં જે ઝીસે છે તેને હઠસમાધિમાં વિશેષતઃ જિજ્ઞાસા થતી નથી.

અમોએ પણ હઠસમાધિનો અનુભવ કર્યો છે, પણ યોગ્ય અધિકારી-અન્યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો યોગ્ય ધાર્યો નથી, કારણ કે યોગ્ય અધિકારીવિના અન્યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો દિતાવહ નથી, એમ ગુરૂપરંપરા ચાલી આવે છે. કેટલાક હોક હઠસમાધિનો યેજ ધારણ કરે છે અને કુંડિ પણ જલજતા નથી, તેવાઓથી છેતરાવું નહિ. શાસ્ત્રોના આધારે સમાધિનો અભ્યાસ કરાવે તેવાઓની પાસે સમાધિનો અભ્યાસ કરવો. સમાધિનો અભ્યાસ કરાવનારાઓએ યોગ્યતાવાળા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોને અભ્યાસ કરાવવો. હઠસમાધિથી શ્રદ્ધરત્નમાં આત્મજ્યોતિની સ્થિરતા થાય છે અને અત્યંત સહજમુખ ભોગવાય છે. અમુક વખતમુખી હઠસમાધિને ધારણ કરી શકાય છે. હઠસમાધિ કરનારાઓએ એકાન્ત નિર્ગન પ્રદેશ, ગુફા વગેરેનો આશ્રય લેવો; શરીરની આરોગ્યતા જાળવવી જોઈએ.

હઠસમાધિ કરનારને સૂચના.

હઠસમાધિયોગીએ મનુષ્યનો સંસર્ગ ત્યાગ કરવો જોઈએ. પણ મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવવાથી મનમાં વિકલ્પ સકલ્પ પ્રમટે છે. મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવતાં છતાં પણ અવિષ્ણતા રાખવી જોઈએ. ખાસ કારણવિના અન્યાર દેખાડવાની જુદી ન રાખવી જોઈએ. રાજયોગના જ્ઞાનપૂર્વક હઠયોગની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. આત્મામાં પરમાત્મત્વ રચ્યું છે, જેવી અદનિષ્ણ-જુદી ધારણ કરવી જોઈએ. આત્માની પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ. સર્વત્ર આત્મભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. જમ નેવા પ્રયત્નોમાં પણ મનની સમાનતા ધારણ કરવી. દરેક આવરવક કાપો કરતાં છતાં પણ નેતા જીવ દંડાઓમાં જલ ન થવું જોઈએ. વૈનશાસ્ત્રોનો ગુરૂમ પૂર્વક અભ્યાસ કરીને

અષ્ટાંગયોગનું ફલ શું ?

અષ્ટાંગયોગની આરાધનાનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ આત્માને અનન્ત મુખમય કરશે તેજ શક્યમાં સાધવાનું છે. આત્માની પરમાત્મદશા કરવી તેજ યોગિને છેવટનું ઈષ્ટ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. દેવતા અને મનુષ્યના મુખની પ્રાપ્તિ, ઉત્તમ અવતાર અને અનેક ઇન્દ્રિયો વગેરે યોગનાં અવાન્તર ફળો ભણવાં. તારાનો સૂચ્ય કરવો તેની પેઠે આત્માની પરમાત્મા દશા કરવી, એ બે કોઈથી બનવી હોય તો હડયોગ અને રાજયોગના આરાધનથી ભણવી. શબ્દબ્રહ્મદ્વારા પરબ્રહ્મમાં લીન થઈ જવું એ હૃદયયોગ કહેવાય છે. જન્મત્તમાં સર્વ મુખ કરતાં સદજ મુખ ભોગવનાર યોગીવિના અન્ય કોઈ નથી.

છેવટ ઉપસંહારમાં કહેવાનું કે, યોગના અસંખ્ય બેટોમાંથી મને તે યોગને સંપ્રાપ્ત કરવાથી મુક્તપદ મેળવી શકાય છે અને તેથી અનન્ત જ્ઞાનનું હિગુલુ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જન્મ, જરા અને મરણનાં બંધનોનો વિચ્છેદ કરી શકાય છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ ગુરુમત્પૂર્વક યોગના બેટોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને કર્તવ્યપરાયણ થવું અને સર્વ યોગોમાં મુખ્ય એવા જ્ઞાન દર્શન અને આરિય યોગની આરાધનામાં દત્તવશ્યમના થવું.

અસંખ્ય યોગની, અદ્વાકારક સમ્યક્ત્વવિના તત્ તત્ યોગના માર્ગોમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, તેમજ તત્ સેવનમાં પ્રેમ થતો નથી, માટે સમ્યક્ત્વ દર્શનની આપર્યકતા છે. તેથી તેનું સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકથી ક્ષાય છે.

શ્લોકી.

સ્વાદ્વાદમુદ્રયા સર્વે, પદાર્થાઃ સન્તિ વસ્તુતઃ ।

શ્રદ્ધા હિ તાદૃશી સમ્યક્, દર્શનં વ્યવહારતઃ ॥ ૬૪ ॥

હૃદયઉપશમો મિત્રઃ, દર્શનમોહકર્મણઃ ।

ચતુર્ણાં ચ કપાયાણાં, તથાનન્તાનુચન્ધિનામ્ ॥ ૬૫ ॥

શ્લોકાર્થઃ—વસ્તુતઃ બેતાં સ્વાદ્વાદ મુદ્રાવડે સર્વ પદાર્થો મુદ્રિત છે, એવી શ્રદ્ધાને વ્યવહારથી સમ્યક્દર્શન કહે છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદ છે, ઉપશમ, હૃદયોપશમ અને ક્ષાયિક. આ ત્રણ ભેદ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વના ભણવા. અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, તેમજ સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિત્રમોહનીય અને મિત્ર્યાત્વ મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિના ઉપશમપણાથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ સાત પ્રકૃતિયોના હૃદયોપશમપણાથી હૃદયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ સાત પ્રકૃતિના સંપૂર્ણ ક્ષયથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દેશતઃ સર્વતો વિરતિચારિત્રં તત્તુ દ્રવ્યતઃ ।

સ્વયં શુદ્ધાત્મરૂપચારિત્રં તત્તમાવતઃ ॥ ૬૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વોક્ત ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વને નિશ્ચય દર્શન કહે છે. સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ જણાવનારને જ્ઞાન કહે છે. ચારિત્ર મોહની-યના ઉપશમાદિ ધર્મને ચારિત્ર કહે છે, કારણ કાર્યની અપેક્ષાએ ચારિત્રના દ્રવ્ય અને બાવ એ બે ભેદ જૈનદર્શનમાં કળ્યા છે. દેશ અને સર્વવિરતિ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય ચારિત્ર છે, આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા તે બાવથી ચારિત્ર છે.

ભાષ્યાર્થઃ—ઉપશમાદિ નિશ્ચય દર્શન ગુણને પ્રગટાવનાર બ્યવહાર દર્શન (દ્રવ્યદર્શન) છે. નિશ્ચય દર્શનનો કોઈ ભેદ, કોઈ પામી શકાય છે તોપણ તે પોતાની મેળે નિશ્ચય કરી શકતો નથી. નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતાને માટે જે જે અનુમાનો કરવામાં આવે તે સ્વમત્વનુસાર દ્વોવાથી બૂલવાળાં પણ કોઈ શકે. જૈનધર્મની ક્રિયા આક્રિથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય થતો નથી, અમત્વથી માખીની પાંખ દુઃખવા નથી એવું ચારિત્ર પાળે તો તેમાં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ દર્શનનું લક્ષણ ચારણું બધ માટે પૂર્ણ મદ્દાપૂર્વક જૈનધર્મનું આરાધન કરવું એજ મેષ માયં છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને દ્રવ્યાનુચોત્તમ જ્ઞાનપૂર્વક જૈનધર્મની આરાધના કરવાથી નિશ્ચય દર્શન પણ આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. પોતાની મદ્દા એ પૂર્ણ છે તો બસ! તેનાથી સકલ ગુણો પ્રગટ થઈ શકશે, માટે જેનો કોઈ દિવ્યજ્ઞાનિવિના નિર્ણય ન થાય તેવા નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતામાં માધુ મારી નકામો કાળચેપ કરવો યોમ્ય નથી. તત્ત્વોની મદ્દામાં તક્ષીન બની અધિકારી પરત્વે જે જે કરવાનું હોય તે કર્યાં કરવું, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કરવાનું હોય તે તે પૂર્ણ મદ્દાથી કર્યાં કરવું, મુરનો ઉપદેશ સાંભળવો અને પોતાના અધિકારનો નિશ્ચય કરવો. પોતાનું જ્ઞાન અને આચરણ સક્ષિ વનેરેની બદાર હોય તેના માટે પ્રાર્થુ મારવું તે ખરેખર પોતાના અધિકારને જાટ કરવા બચેજર છે. દર્શન પામવાની દરજાવાગઃઓએ નીચે કળ્યા પ્રમાણે વર્તવું.

૧ પ્રત્યેક આઃમાઓને પોતાના આત્માની બચેજર મળી તેના બજા-માટે મનમાં શુભ ચિંતવવું. સર્વં લ્લો મુખી થાઓ સર્વં લ્લોના દોર ટળો, સર્વને સત્તનો પ્રકાશ થાઓ દર્શાદિ.

૨ લ્લોને સ્વ સમજવવા બને તેટલો પ્રવલ કરવો. ઉચ્ચ ધ્વર્ગીએ સદ્ધના ઉપાયો જાણવવા આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાને જે જે લ્લો જાણ અને મુર ઉપદેશ જવણ વનેરે ઉપાયો હોય તે જાણવવા.

ક કોઈ પણ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં. મનુષ્યોમાં પ્રખેલા સદ્-
 ગુણોની પ્રશંસા કરવી. દુર્ગુણોને ઠાંકવા. ધોનાની કોઈ નિન્દા કરે છે તો
 જેમ ધોનાનો આત્મા દુઃખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતાં અન્યના આ-
 ત્માને ધીસા થવાથી તેની ભાવ હિસા કરી કહેવાય છે. કસાઈઓ જેમ
 દબપ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ નિન્દકો પણ ભાવપ્રાણની હિસા કરનાર
 છેવ.થી ભાવકસાઈ છે. નિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ એક શકાવું
 નથી, માટે કોઈની નિન્દા કરવી નહીં.

૪ કોઈના પણ આત્માને દબથી વા ભાવથી દુઃખ જેવું નહી તેને દયા
 કરે છે. એવી ઉત્તમ દયાને દબમાં અહનિય ખીજવવા પ્રવળ કરવો. અધોની
 દયા કરનાર જરેખર સમ્બંધનો અધિકારી થઈ શકે છે.

૫ સર્વ મનુષ્યોમાં જે જે અંચે ગુણો પ્રમત્યા હોય તે તે ગુણોની
 પ્રશંસા કરવી એકંએ, ધારી કે એક મનુષ્યમાં નેતું હોય છતાં છે અને
 એક વિનય ગુણ મીઠ્યો છે તો તે નેતું હોય સાગુ ન એતાં તેના વિનયગુ-
 ણની પ્રશંસા કરવી એકંએ. નેતું હોયને ભલુવામાં આવે તોપણ તેનો કોઈની
 કમનગ પ્રકાશ કરવો નહીં જેવા પ્રકારની કમોદમાવવા ધારણ કરવી એકંએ.

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાઓનું ગુરુમુખથી અવધુ તથા વાચન કરવું
 એકંએ. પદપાળ છુદિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દુષ્ટિથી શાઓનું અવધુ
 તથા વાચન કરતાં, સમ્બંધ મદ્દાની ઉત્પત્તિ થાય છે. સંપ્રતિ સમયમાં
 ધોનાવં ગુરુમુખથી જેઓ શાઓનું અવધુ કરતા નથી અને ધોતાની
 દુષ્ટાપ્રમાણે અધિકાર ધોનાનો આત્મા અવળે મારે તોશય છે અને તેથી તેઓ
 દુષ્ટાકી વાંચે છે તેનો આત્મા અવળે મારે તોશય છે અને તેથી તેઓ
 શાઓ તે કોઈ વખત શાઓપણે પરિણમે છે, માટે ધોતાનો અધિકાર કેટલો
 છે, તેને અવરથ નિર્ણય કરવો એકંએ. અધિકારિવત્તાર શાઓ એ સૂચ
 કૃષકું એકંએ નથી. ધોનાના અધિકાર પ્રમાણે શાઓનું અવધુ તથા વાંચનથી
 ધોતાને લાભ થઈ શકે છે. જે જે શાઓ વાંચવામાં આવે તે તે શાઓ
 રમવાનો સી ઉદેશ હતો? અને તે કયા દબ, સેવ, કાળ અને ભાવથી છે? તે
 મને ઉપયોગી છે કે કેમ? વચેરેનો પ્રથમથીય નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમાં
 પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે પ્રમાણે પ્રવર્તના વિચારી
 ખીજે છે અને તે જાવગ ચકનો રહે છે. તેને શાઓ સાંભવવામાં તથા
 વાચનમાં પૂર્ણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તે વત્તોની પૂર્ણ મદ્દાને
 પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ શાઓ અવધુ તથા વાચનમાં અદ-
 નિય ઉદ્યમ કરવો.

૭ મનુષ્યોએ વત્તપશુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ દુષ્ટિને ધારણ

કરવી, માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે. હૃદયની આગળ સત્ય ઉત્તું રહે જી અને અસત્યનો તુર્ત નાશ થાય છે, એમ અનુભવ કરતાં તુર્ત જાણાઈ આવશે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પશ્ચાતના પ્રપંચોમાં ફસાનો નથી. અને તે સત્યને શુદ્ધિમય્ય કરવા મથે છે. હઠકદાચદરૂપ મિથ્યાત્વ અંધ-કારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં ફેરવી નાખે છે, અને આચારોમાં પણ સત્ય સમજાતાં તુર્ત ફેરફાર કરે છે. સાચું તે મહાઈ, એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે પણ મહાઈ તે સાચું આવી સંકુચિત મમતાશુદ્ધિ રહેતી નથી. તત્ત્વોનું અવલુ તથા વાચન કરતાં કોઈવખત કોઈ ખાખત ન સમજાતાં તે જૂઠાના નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી. ન સમજા-મત્રી ખાખતપર કણકોના કણકો પવંત વિચારો કયાં કરે છે, તેમજ, દેહ, કાળ, ગુરૂ અને પોતાની શુદ્ધિનો અધિકાર, વગેરેની પ્રતીક્ષા કરે છે, તેથી તેનું વર્તન સર્વથ અનુકરણીય થઈ પડે છે; તેવો મનુષ્ય, સમ્યગ્ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે છે.

૮ સત્યજિજ્ઞાસા—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, સત્યનાં દ્વાર ઉઘટે છે, સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતાનામાં સદ્ગુણો તથા દુર્ગુણો કેટલા છે તે પોતાની આંખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો ત્દેને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે. અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્લુપ કરી શકે છે.

૯—પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે જાણે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે. જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અન્યોનો ઉપકાર કરતાં સમ્યગ્ દર્શનના સમ્મુખ આત્મા આવતો જાય છે. અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક જાતનો ફાયદો થશે એવી શુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક જાતનો લેવક દેવકનો વ્યાપાર છે. ઉપકાર કરતાં તેનું પ્રતિફળ ધરવું ન જોઈએ. દરેકનાં દુઃખોમાં લાગ લેવો અને દરેકના આત્માને શાન્તિ આપવી તેજ મહાઈ મુખ્ય પરોપકાર કર્તવ્ય કાર્ય છે, મ્હને જે મજબૂત છે તે સર્વના માટે છે, મ્હને જે સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર, વાહી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમર્થ થઈ શકત નહીં, મ્હારા જીવનની ઉચ્ચતામાં જીવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવું લીધું તેવું મજબૂતી શક્તિ પ્રમાણે પાધું આપું જોઈએ એ ન્યાય છે, માટે પ્રત્યેક જીવોના લજ્જામાટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઈએ, જગત્જીવો પ્રતિ સેવા જાણવી જોઈએ. પરોપકાર

શા ભવવશને સર્વે અનુભવેને દક્ષ છે. પરીપાશની એવા ભવવશ-
 વેદોએ કુશળું દેહી જાન નવા દેવના વનેરથી એને મનેડી
 । આજ ક્ષેત્રે બંધે મદને પજુ મદને મીઠા અધિકાર પ્રમાણે પરી-
 ર્ણો બેઠાં છે. એની દુઃખ અધિકાર પ્રમાણે હન્ને પજુ ભવને છે.
 વજન પજુ કહેવ માં આવે છે. જાનુમા હરેક પદાથી એનણેનાની
 ઈશ દુઃખ ન ભવને તો કોઈ અનુભવેથી થાય પણ તેઈ શકાય
 એની દુઃખ ભવવનર પ્રાપ્ત્યુખ શાય છે. કીમદાદીર પ્રભુએ રેપી
 એજ પ્રદર ભવ લવેને દેવના રેઈ એની પરીપાશરૂપ દુઃખ
 દની, તેથી તેમનું આપણે જીએ જીએ ધવન ધરીએ રીએ. ભ-
 રીપાશની લાગણીથી સીપીર પ્રભુએ મેન રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યાં
 જુ સંકીર્ણિયા સર્વેને જોધ આપી તેનું કણ કુનું દડું. રૂવમરોમા
 । જા વજનને ભવનારે જામવા ભવોએ પરીપાશરથી સદાક કરેલી
 શાય છે. જા ભવમાં સર્વે જાએને મીઠા થતાં ભવસરે ઉપાશરૂપ
 દુઃખ ભવથી છે, તે પ્રમાણે આપણે પજુ અધિકાર પ્રમાણે મનેડી
 થો ભવન લવેને એનાના કષ્ટુ સમાન મળી ઉપાશર કરવો બેઠાં.
 મનુષ્ય, ઉચ્ચ ધવાના સર્વે ઉપાશને એનાની સમુખ આકર્ષે છે
 અવિષ્કમાં એનાનું લવન ઉચ્ચ કરે છે, ભવો પજુ તેને તેની
 શા બેઈ તેને (ઉચ્ચ) ઉગમ કરવા લગરથી સદાક આપે છે અને
 તે સમ્બદ્ધશરૂપલાખ પ્રમદે છે.

૭-ધર્મગત્ત વિદ્યામુખેએ વિષયોની દુષ્ટાનો લાગ કરી સર્વે લવો-
 દુઃખ કરવો બેઠાં, શુદ્ધ પ્રેમથી સર્વે લવો એનાના પ્રતિ આકર્ષાય
 તેઓ વેરની કામળીઓ લલ રે છે, સત્ત તત્તની દુષ્ટિ પજુ હસન
 નાસ કરીને સ્વર્ગનેવ પ્રમદે છે, શુદ્ધ પ્રેમથી સદુરુનું ભવવગન
 । છે અને કોઈની નિન્દા કરી નથી, સત્તગત્ત વેદલુ કરવાનું મન
 . કુશળો પજુ શુદ્ધ પ્રેમથી સત્તગરવને અદ્યકાગમા સમખવે છે
 હૃદયમાં સદેહલથી ઉતરે છે, તેથી તે સમ્બદ્ધ-વ રતને પ્રાપ્ત
 ક છે.

૧૧ શુભ વિચારોનો અધ્યાસ. સમ્બદ્ધાવની હૃદયવગાઓએ શુભ વિચા-
 વાદ મનમાં સત્ત વહેરાવવો બેઈએ. શુભ વિચારો કરવાથી, વર-
 નાન, આમ, વિદ્યા અને આખા દેશના ઉપર સારી અસર શાય છે.
 વિચારોની અસર સારીરનાપર પણ સારી શાય છે અને તેથી એનાની
 ઉપર પણ સારી અસર શાય છે. જેમ કોઈ માતા પુત્રને ધવરાવે
 કોષથી દુધમાં ખરાબ અસર શાય છે અને જાણક માંદું પડે છે,

તેમ સારા વિચારોની પણ મનોવર્ગલાપર અસર થાય છે અને તેની અસર શરીરમાં રહેલ રક્ત તથા વીર્ય ઉપર થાય છે, તેથી રક્ત અને વીર્યના આહારથી શરીર ચઢતું કરનાર પુત્ર અને પુત્રીઓ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે, માટે ધર્મના શુભ વિચારો કરવાનો સતત અભ્યાસ કરવો. જન્મની વિચારવાળાનાં જોકરાં પ્રાયઃ જન્મની થાય છે, તે પ્રમાણે શુભ વિચાર કરનારની સંતતિ પણ પ્રાયઃ શુભ વિચાર કરનારી થાય છે અને તે પ્રમાણે દેખવામાં પણ આવે છે. સારા વિચારોની અસર વિગ્ગલીની પેઠે સર્વત્ર થાય છે માટે સારા વિચારો અહર્નિશ કર્યાં કરવા. શુભ વિચારો કરતાં સમ્બંધવના વિચારોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેથી મુક્તિની પીઠિકા રચાય છે. અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતાં ખરાબ વિચારોને હટાવનાર એવા શુભ વિચારો પૂર્ણ પ્રેમથી કરવા. એમ અગીયાર ગુણોમાં અભ્યાસ કરવાથી નિશ્ચય સમ્બન્ધની પ્રાપ્તિ થયાવિના રહેતી નથી.

ચારિત્ર.

ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવથી, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવનું ચારિત્ર પ્રગટે છે. આ ત્રણ પ્રકારના ચારિત્રને નિશ્ચય ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે, એ ત્રણ પ્રકારનાં ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાના હેતુઓને દ્રવ્ય ચારિત્ર અથવા વ્યવહાર ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. મુજબ દશા કરવામાં ચારિત્રની આવશ્યકતા છે. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ચારિત્ર માર્ગને અંગીકાર કરી શકે છે. વ્યવહાર ચારિત્રના દેશ અને સર્વતઃ એમ બે ભેદ પડે છે, વેદાચારિત્ર બાર પ્રતરૂપ હોવાથી તે ચારિત્રના આરાધક શુદ્ધસ્થ ભાવકો છે, અને સર્વ ચારિત્ર પંચ મહાપ્રતરૂપ હોવાથી તેના આરાધકો મુનિવરો છે.

ચારિત્રની આવશ્યકતા.

સદ્ગુણો તે ચારિત્રરૂપ છે અને દુર્ગુણો છે તે ચારિત્રના વિષાતકી છે. સદ્ગુણો એ આત્માનો ધર્મ છે. જેમ જેમ સદ્ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય છે તેમ તેમ દુર્ગુણો ટળવા જાય છે. મન, વાણી, કાયા અને આત્મા એ ચારની શુભ ઉચ્ચ દશા કરવી તેજ ચારિત્ર કહેવાય છે. ગુણોવિના કોઈની મુક્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી. આવરણોનો નાશ થયાવિના ગુણો પ્રગટતા નથી, મનની નિર્મલતા થયા વિના સ્થિરતા થતી નથી, માટે મનની સ્થિરતા કરવા વ્યવહાર ચારિત્રની ખાસ આવશ્યકતા છે. મન વચન અને કાયાના અગુણ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી એ ત્રણ યોગનો મુખ ન્યાપાર કરવો એ ત્રણનો શુભ ન્યાપાર પણ ઉપાધિ ત્યાગવિના થઈ શકતો નથી માટે ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે. તેથી મનની ચંચળતા ટળે છે, મનની

ચિન્તા દળવાથી સદ્ગુણનો પ્રકાશ થાય છે. ધીતીધિકર ભવવન્તોએ ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાટે સર્વ જાણ સંતના લ્લામરૂપ દ્રવ્ય ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, તેમ અન્નોએ પણ કરવું જોઈએ. સર્વવિરતિ ચારિત્ર અંગીકાર ન કરી શકાય તો તેણે વિરતિ ચારિત્રને અંગીકાર કરવું. સમ્યક્ત્વ મહાપૂર્વક ચારિત્રની સફળતા થાય છે, પણ કહેવાનું કે, જ્ઞાન અને દર્શનવડે સાધ્ય ચારિત્ર છે, માટે તે ભેળી પણ ચારિત્રની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાન અને દર્શનવિના શુદ્ધ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. વેષ, ક્રિયા અને આત્માના સદ્ગુણો, તેમજ તેઓ ઉપદેશ એવા ચારિત્રવિના ચારિત્રધારકની શોભા થઈ શકતી નથી. દયા, સત્વ, અસ્તેય, શ્રદ્ધાચર્ય અને પરિમલ, મમત્વ લ્લાગ એ પંચને મહાત્મન કહે છે, વ્યવહારથી એ પંચ મહાત્મને દ્રવ્ય ચારિત્ર કહે છે. આત્મામાં જે જે અંગે સ્થિરતા થાય તે તે અંગે ભાવ ચારિત્ર કહેવાય છે. ક્ષણિક ભાવે સંપૂર્ણ સ્થિરતા થતાં પરિપૂર્ણ નિઘ્ન ચારિત્ર પ્રગટે છે.

માધ્યચારિત્ર.

મનમાં ઉત્પન્ન થના રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો, તથા ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, શોક, મમત્વ અને અન્ય પ્રકારની બાલ પદાર્થોની ઈચ્છાઓ, વ્યગ્રેની મનમાં અનેક શક્તિઓ તથા તેના સંસ્કારો ક્ષય છે, એ સર્વનો નાશ કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધ વર્તનનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. દરેક ક્રિયાઓ કરતાં મનજને તાબામાં રાખવું જોઈએ. સર્વ જગ પદાર્થોમાં રમણીયપણું અથવા અરમણીયપણું નથી, તેમ છતાં મનુષ્યો તેમાં સ્વચ્છદિતઃ ઈત્લ અને અનિષ્ટત્વ કષ્ટે છે, પણ તેમાંથી ઈષ્ટ અને અનિષ્ટપણની કષ્ટપના ઉઠી જવી જોઈએ. ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની કષ્ટપના જેમ જેમ ઉઠવા માટે છે, તેમ તેમ બાહ્યનિમિત્તોદ્વારા મનમાં થતા હર્ષ અને શોકનો નાશ થાય છે. કોઈ પદાર્થ ઉપર રાગ અથવા કોઈ પદાર્થ ઉપર દ્વેષ પ્રમટ થતો નથી. આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જાણ પદાર્થો તદસ્થ સાક્ષીમૂલ દૃષ્ટિથી દેખાય છે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ પણ અક્ષિપ્તપણે પ્રારંભનઃ કરાય છે, આમ ભાવ ચારિત્રનું વર્તન અદર્શિણ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનનો પરિણામ વિશેષતઃ ભવન્ રટે છે. આવી ભાવચારિત્ર દશામાં અનંત કર્મોનો નાશ થાય છે અને આત્મા કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપમય થાય છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રપૂર્વક ભાવચારિત્ર ગુણવૃદ્ધિ માટે સ્વચ્છિ અનુસારતઃ પ્રવૃત્તિ કરવી. દ્રવ્યચારિત્ર અને ભાવચારિત્રમાં કારણ કાર્ય ભાવનો સંબંધ છે તે જણાવે છે.

શ્લોક:

માધ્યચારિત્રકાર્યેદિ, દ્રવ્યચારિત્રકારણમ્ ।
 કાર્યકારણમાવસ્ય, વ્યવસ્યા સમ્પ્રવર્ત્તે ॥ ૬૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાવ ચારિત્ર કાર્યમાં દ્રવ્ય ચારિત્ર કારણ છે. જગતના દરેક પદાર્થોમાં કાર્યકારણ ભાવની વ્યવસ્થા સારી રીતે વર્તે છે.

ભાવાર્થ:—મન, વચન અને કાયાના યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે. ભાવ ચારિત્રરૂપ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિની આવિર્ભાવતામાટે ત્રણ યોગની ક્રિયાઓ તથા અન્ય ચારિત્રના ઉપકરણો વગેરે સર્વની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યચારિત્રનો જન્મ તે બેદ પામ્યાવિના ભાવચારિત્રની આવિર્ભાવતા થતી નથી. ઘટરૂપ કાર્યના માટે જેમ નિમિત્ત કારણોની જરૂર રહે છે, પુષ્પોત્પત્તિમાટે જેમ, કાણ, જનક અને જનનીની નિમિત્ત કારણતાની અપેક્ષા રહે છે, તેમ ભાવચારિત્રમાં દ્રવ્યચારિત્રની આવશ્યક ઉપયોગિતા રહે છે. પાંચ કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પાંચ કારણમાં કેટલાંક નિમિત્ત કારણ અને કેટલાંક ઉપાદાન કારણ છે. કષાયોની મન્દતા જે જે ઉપાયોથી યાવ એવાં કારણો અનેક છે, અને તે અવહાર (દ્રવ્ય) ચારિત્રરૂપ કહેવાય છે. દ્રવ્ય ચારિત્રવડે આત્મામાં ઉત્કલ્પણ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે. સાધ્યમાં દત્તકદમવૃત્તિવાળાને દ્રવ્યચારિત્ર ઉપયોગી થઈ પડે છે. આત્મા, મન વચન અને કાયાના યોગનું અવલંબન કરે છે. પાંચ સમિતિરૂપ ચારિત્ર પણ તેનાવડે પાળે છે અને તેથી તે પોતાના શુદ્ધધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. ક્ષણે ક્ષણે ઉત્કલ્પણ પરિણામમાં વૃદ્ધિ કરતો રહે છે. નીચેનું ગુણ સ્થાનક લાગ કરીને ઉપરનું ગુણ સ્થાનક અવલંબે છે. જેમ જેમ તે આત્મામાં ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતાથી સ્થિર થતો જાય છે, તેમ તેમ તે સદજ સુખામૃત રસનું પાન કરે છે.

આથા પ્રકારનું ઉત્તમ ચારિત્ર શ્રીસદ્ગુરવિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

શ્રીસદ્ગુરુ નયોપૃથક્ ચારિત્ર જણાવે છે, માટે સદ્ગુરુની

પાસે ચારિત્ર અવબોધી ગુરુની પાસે ચારિત્ર

અંગીકાર કરવું એમ હવે જણાવે છે.

શ્લોક:

આત્મસદ્ધર્મલામાર્થ, સેચ્યઃ સદ્ગુરુયોગિરાદ્ ।

સત્તનયૈર્વિજ્ઞાનીહિ, ચારિત્રં ક્રમશુદ્ધિમન્ ॥ ૬૯ ॥

શબ્દાર્થ:—હે બન્ધાત્મના !! આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરુ યોગિરાજ સેવવા યોગ્ય છે, માટે શ્રીસદ્ગુરુદ્વારા સાત નયોથી જ ક્રમવડે શુદ્ધ એવું ચારિત્ર સ્વરૂપ જણવું.

ભાવાર્થ:—આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરુની સેવા કરવી જોઈએ. ગુરુસેવાવિના અનુભવ મેવા મળતા નથી. જગતમાં અનેક કળાઓ માટે અનેક કળાગ્રાહીની ઉપાસના કરવી પડે છે. “ ગુરુ દીવો ગુરુ દેવના

પુત્ર વલુ શેર જા-ધાર" દલાદિ વાક્યોથી સદ્ગુરુનો અત્યંત મહિમા પ્રગટ થાય છે. શાસ્ત્રોદ્ધારા તમે તેટલું જાણવામાં આવે છે તો પણ શ્રીસદ્ગુરુના અનુભવ જ્ઞાનની આવશ્યકતા તો જાણી રહે છે, શ્રીસદ્ગુરુજનમપૂર્વક ભવેશું સર્વ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે અને તેનું ફળ લેસે છે. આજકાલ ગુરુવિના કેટલાક સ્વચ્છિદ્રી શાસ્ત્રોમાં ઉદ્દમ કરે છે પણ તેઓના હૃદયમાં તરુ તરુ દેવ પદાર્થનો અનુભવ આવતો નથી.

ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજવામાં પણ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને પાળનાર શ્રીવા સદ્ગુરુની માસ આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે તે ચારિત્રનું રહસ્ય એટલું ચારિત્રધારક યુનિ ગુરુઓ જાણે છે, તેટલું જાણ કે જે ચારિત્રરહિત એવા પંડિતો જાણી શકતા નથી. ચારિત્રધારક યુનિશોભ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજી શકે છે. જે જાગતમાં જેનો અધિકાર છે, તેજ તે જાગતનો અનુભવ વચાઈ જાણી શકે છે. ચારિત્રના રહસ્યનો અનુભવ એકલા શાસ્ત્રોના તત્ત્વથી થઈ શકતો નથી, પણ ચારિત્ર ધારક ગુરુઓની ઉપાસના કરવાથી વચાઈ જાણી શકે છે. ચારિત્ર સ્વરૂપના યજ્ઞનાથે તેમજ તેની પ્રાપ્તિમાટે ચારિત્ર ધારક સદ્ગુરુ સેવવાની આવશ્યકતા છે, જેમ અનુભવ કરવાં જણાવે ચારિત્રધારક સદ્ગુરુવિના અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્ર રહસ્ય કોઈ સમજી શકતું નથી અને તેથી સ્વચ્છિદ્રી ચારિત્રસંબંધી વાંચેલાં પુસ્તકોમાં અંગ પ્રકારની ઘંટાઓ પડે છે અને તેથી ઉઘટી નાસ્તિક ભુદિની વૃદ્ધિ થાય છે. આરે વસ્તુરિષિનિ આમ છે ત્યારે અવશ્ય સદ્ગુરુ સેવાની જરૂર પડે છે, તેમાટે કોઈ ચારિત્ર ધારક સદ્ગુરુ કરવા જોઈએ.

વ્યવહાર ચારિત્રમાં ઘણા ઉત્સર્ગ માર્ગો અને અપવાદ માર્ગો છે. એટલા ઉત્સર્ગ માર્ગો છે તેટલાજ અપવાદ માર્ગો છે. જે વસ્તુનો ત્યાગ જતાઓ છે તેજ વસ્તુઓ કોઈ વખતે અમુક દશાવાળાને આદેશ જતાવી છે. જનો પાળના તેમાં દોષો લાગે છે અને તે દોષોનું પ્રાવચિત પણ ગુરુ-પાસે લેવાનું હેતુજ છે. વ્યવહાર વૃત્તિ તેમજ જુદા જુદા પરિતિ વચેરેમાં ઘણા અપવાદ માર્ગો દર્શાવા છે અને લાગેલા દોષોનાં પ્રાવચિત પણ જાણનાં છે. પાંચ મનમંત્રનાં પ્રાવચિત ત્યાં જણાવ્યાં છે. કોઈ સાધુએ અમુક પાપ ક્રેન્દ્યું લેવ તો તેનું પણ પ્રાવચિત દર્શાવ્યું છે. ગુરુની પાસે પ્રાવચિત લેવાથી તે દોષિના આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, જેમ સારી રીતે પ્રતિ-પાદન કર્યું છે.—સાધુઓને પ્રાવચિત આપવા સંબંધી કેટલાંક પુસ્તકો ગુજરાતમાં પડે છે, માટે તરુ સંબંધી ગુરુજનમથી વિશેષ જાન સમજી લેવું.—ચારિત્ર-ધારકને ચારિત્ર સંબંધી અનેક અનુભવો મળે છે. ચારિત્ર પાળવાથી તરુ-

સંબંધી શુદ્ધિનો અનુભવ થીલે છે, માટે ચારિત્ર સ્વરૂપ તો ગુરૂપાસેજ સમ-
જનું લેઈએ. તેમાં શુદ્ધસ્થ વર્તનો અધિકાર જણાતો નથી.

શ્લી સદ્ગુરૂ મહારાજ, નૈગમ, સંમેહ, વ્યવહાર, ઝગ્નુસૂત્ર, શબ્દ, સમ-
ભિરૂદ અને એવંબૃત એ સાત નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. સાત
નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજાવવાના ચારિત્રનું રહસ્ય હાથમાં આવતું
નથી. ક્રમવડે વિશુદ્ધ એતું ચારિત્ર, ઉત્તરોત્તર નય જણાવે છે, તે પ્રમાણે
ચારિત્રનો ધોધ યથાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાન ખેંચાય
છે અને અમુક નયના આગ્રહમાંજ ચારિત્રની માન્યતાનો હકબાદ યથેચ્છો
હોય છે તે ટળી જાય. સાત નયોથી પ્રતિપાદિત ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણવામાં
આવે તો પણ કયા નયના ચારિત્રનો મહેને અધિકાર છે તેનો અનુભવ મેળવવો
લેઈએ. સાત નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણતાં તે સર્વ નયકથિત ચારિત્ર કંઈ
પોતાના આત્મામાં ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી, અર્થાત્ ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણવું
એટલે તે આવી ગમું એમ માની શકાય નહીં. નયોના અધિકાર પ્રમાણે
ક્રમવિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો લેઈએ. સમજો કે, ઝગ્નુસૂત્ર, અને
વ્યવહારનય ચારિત્રનું તો આત્મામાં હેકાણું ન હોય અને એવંબૃત નયકથિત
ચારિત્ર પ્રાપ્તિ માટે નીચેના નયકથિત ચારિત્ર માર્ગોને ત્યજી દઈએ તો અતો-
દ્વચ્છત્તોદ્વચ્છ: યવાનો વખત આવે છે માટે, અધિકારવિના એક નયકથિત
ચારિત્રનું આશાપન કરી અન્ન નયકથિત ચારિત્રનો અપલાપ કરવામાં આવે
તો તે પણ ઠીક નથી; અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્રની યોગ્યતા છે.

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિશ્લેષાથી ચારિત્રના પણ
ચાર ભેદ પડે છે. નામચારિત્ર, સ્થાપનાચારિત્ર, દ્રવ્યચારિત્ર અને માત્રચારિત્ર,
આનું સ્વરૂપ મુખ્ય છે. નય નિશ્લેષપૂર્વક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી
ચારિત્રમાર્ગનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવું અને અધિકાર પ્રમાણે સદ્ગુરૂપાસે ચારિ-
ત્રને અંતરીકાર કરવું લેઈએ. ચારિત્રધારક સદ્ગુરૂનીજ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ
શકે છે, માટે શાસ્ત્રોમાં સાધુ ગુરૂની પાસે ચારિત્ર અંતરીકાર કરવું એમ
આજ્ઞા કરી છે. ચારિત્ર લેનારનો ગુરૂ, ચારિત્રધારકજ હોવો લેઈએ, જેનામાં
ચારિત્ર નથી તે અન્યોનો ચારિત્રગુરૂ જની શકવાનો નથી. ચારિત્ર ધારક સાધુ-
ઓનો શુદ્ધસ્થ ગુરૂ હોઈ શકતો નથી, એમ જિનાયમમાં જ્યાં ત્યાં વિધિપ્રતિ-
પાદક પાઠીથી જણાવ્યું છે. સર્વવિરતિ ગુરૂસ્થાકનમાં રહેલા ચારિત્ર ધારક
સાધુઓને સંસ્વચ્છન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ઉદય હોય છે, તેથી
તે તે કષાય અપેક્ષાએ તેઓ રાગી અને દ્વેષી હોય છે, તેથી તેઓને અનિ-
ચાર લાગે છે, પણ ચારિત્રનો નાશ થતો નથી. સામ્યન સમયમાં રાગ દ્વેશનો
સંપૂર્ણ ધ્વજ થતો નથી, તેથી સંસ્વચ્છનના રાગ અને દ્વેશને ધારણ કરનાર

સાધુઓપર અમદા કરી નહીં. ચારિત્ર ધારક ગુણોમાં પણ ચારિત્રની નરતમના છે, એમ જનુભવથી સામ્યાધારે મમલ છેવું. અવરાર માનથી સાધુની જે જે ક્રિયાઓ સ્વૂજ જનાથી છે તેનું અધિકારપરત્વે આરાધન કરવું. વિરોધન- સામલ છેવું કે જેમ જેમ આ-માની શુદ્ધિ થાય અને જગત્ના અધોની દયા થાય, તેઓનું અર્પુ કરાય અને સમકેવની મનના થાય તેજ ચારિત્રનો માર્ગ છે.

ચારિત્રની ક્રિયાઓના ઘણા બેદ છે. શરીર તથા માનસિક ચારિત્રના બેદ નેની ક્રિયાઓ પણ સ્વૂજ અને સૂક્ષ્મ એ બે બેદમાં વહેંચાઈ જાય છે તે પ્રસંગમાં જણાવે છે.

જોવ:

સ્ફૂલ મૂક્ષ વિભેદન, ક્રિયા ચારિત્રિણો દિયા ।

શરીરાદિકૃતા સ્ફૂલા, મૂક્ષમાત્વપ્યવસાયતઃ ॥ ૭૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ચારિત્રીની સ્વૂજ અને સૂક્ષ્મ એ બે બેદ ધર્મની ક્રિયા છે. શરીર તથા શરીરના પ્રયોગથી જન્મ વસ્તુઓદારા જે ક્રિયાઓ ધર્મની કરાય છે તે સ્વૂજ છે અને મનના અધ્યવસાયથી ધર્મની ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ જે કરાય છે તે સૂક્ષ્મ છે.

બાવાર્થ:—ચારિત્રીની પ્રતિક્રમણ પ્રતિજ્ઞાના વધેરે ક્રિયાઓ જે શરીર-દારા થાય છે તે સ્વૂજ ક્રિયાઓ, જાણવી અને મનમાં થતા અધ્યવસાય અથવા અધ્યવસાયથી જે જે ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે, કે જેને અન્યો ધોનાની દૃષ્ટિદારા દેખી શકતા નથી તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ જાણવી. ધર્મધ્યાન અને શુક્રધ્યાન, પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત, ચાર બાવના અને બાર બાવના વધેરે ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ જાણવી. સ્વૂજક્રિયાઓ કે જે આત્માથી ભિન્ન છે તે નિમિત્ત ક્રિયાઓ જાણવી, અને આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ ને ઉપાદાન ક્રિયાઓ જાણવી, સ્વૂજ ક્રિયા કરતાં આત્માની સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં કર્મ જાણવાની અનંતમણી શક્તિ છે. સ્વૂજ ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં પણ અન્યે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને અવલંબવી પડે છે. સ્વૂજ ક્રિયાઓ તો મૂર્ખ અને જ્ઞાનીની, જાદિરની સ્વૂજ દૃષ્ટિથી દેખતાં એકસરેથી દેખાય છે અને તેથી જાણજીતો મૂર્ખ અને જ્ઞાનિનો બેદ સમજી શકતા નથી. ધ્યાનાદિ આન્તર સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને જ્ઞાની કરી શકે છે, જાણીને ત્યાં અધિકાર નથી. અને અજ્ઞાની તે સૂક્ષ્મક્રિયાઓની પરીક્ષા કરવાનો અધિકારી જની પણ શકતો નથી. જ્ઞાનીની અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને આદરવાને અજ્ઞાની અધિકારી થઈ શકતો નથી. જે જ્ઞાનિયોનો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં અધિકાર થયો છે તેઓ સ્વૂજ ક્રિયાઓને આવશ્યક તરીકે અન્યના બગમાટે કરે છે. તેઓ

ધર્મની દૃષ્ટિને સારી રીતે બહુતા હોય છે તેથી સ્વપરના બલામાટે દ્વિયા યોગી બને છે, પણ તેઓનું ચિત્તતો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં હોય છે જ્ઞાનિયો દેખે છે, ચાહે છે, સર્વ કરે છે, પણ અન્તર થકી ન્યારા હોવાર્થ સંસારમાં બંધાતા નથી; મુક્ત બેવા બની રહે છે. ધર્મધ્યાનાદિવડે અનુભવ જ્ઞાન મેળવે છે, માટે તેવા જ્ઞાનિયોને ધન્યવાદ થટે છે; તેવા જ્ઞાનિયો દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને સમજે છે, અને સ્થૂળ શુદ્ધિવાળાઓને સ્થૂળ ક્રિયાઓમાં ભેડી લૈનધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. સ્થૂળ ક્રિયાના અધિકારીને સ્થૂળ ક્રિયાનો ઉપદેશ આપે છે અને પોતાને યોગ્ય એવી અધિકાર પ્રમાણે પોતે ક્રિયાઓ કરે છે. ધર્મની સ્થૂળ ક્રિયાઓના પણ વલ્લુ ભેદ છે. અધિકાર અને કૃતિ પ્રમાણે સર્વ જીવો યથાયોગ્ય ક્રિયાઓને આદરે છે. " પરિણામે બંધ " એ વાક્ય અનુસારે જોતાં ધર્મના શુભ અને શુદ્ધ વિચારોની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ કરીને બાહ્યથી આવશ્યક કાર્યો પણ સર્વ કરવાં ભેદજે. અધ્યવસાયની શુદ્ધિ તેજ પ્રદેખર ચારિત્ર શુદ્ધિ બહુવી. જે અધ્યવસાયની મહત્તતા હોય છે તો બાહ્ય ધર્મની સ્થૂળ ક્રિયાઓથી કર્મનો નાશ થતો નથી. માટે બાહ્ય અને આન્તરિક ક્રિયાઓને આદરથી ભેદજે. આજકાલ કેટલાક અજ્ઞજીવો સ્થૂળ ક્રિયાઓનેજ ધર્મની ક્રિયાઓ માત્ર માની ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓનો અપસાપ કરે છે, તે પ્રદેખર આત્મધર્મરૂપ લક્ષ્મીથી દૂર રહે છે એમ ભલુતું; માટે અધિકાર પ્રમાણે ધર્મની સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓનું વખતસર આરાધન કરવું.

આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ધર્મક્રિયાનું શું ફળ છે તે જણાવે છે.

શ્લોક.

ધર્મસૂક્ષ્મક્રિયાયોગાન્, પ્રસન્નચન્દ્રવન્મુનિઃ ।

દૃઢપ્રહારિવચ્છીઘ્રં, કર્માટકં વિનાશયેન્ ॥ ૭૧ ॥

સૂક્ષ્મકર્મ વિનાશાય, સૂક્ષ્મધર્મક્રિયાવરા ।

વૃષમ માતૃવજ્ઞેયા, કપિભૃષ્ટેરિવ પ્રમોઃ ॥ ૭૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—નિર્ભંજ અધ્યવસાયરૂપ ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાના યોગથી પ્રસન્નચન્દ્રરાગિણિ વા દૃઢપ્રહારિની પેઠે મુનિરાજ અકૃપકાવમાં અષ્ટકર્મનો નાશ કરે છે. અષ્ટપ્રકારનાં કર્મ સૂક્ષ્મ છે, આત્માના અસપ્તવાન પ્રદેશોની સાથે જામ્યાં છે, તે સૂક્ષ્મ કર્મોનો નાશ કરવા સારું, સૂક્ષ્મ એવી આત્માના નિર્ભંજ પરિણામરૂપ ધર્મની શ્રેષ્ઠતા જાણવામાં રાજની ભેદજે. મરૂદેવા માતા અને કપિવ્રમુનિની પેઠે સૂક્ષ્મ અધ્યવસાય ભાવનારૂપ ધર્મની ક્રિયાઓ સકળ કર્મનાશાર્થે સમર્થ થાય છે.

આવે છે. વિચાર સંકલ્પ બળવડે જન્મતાં અનેક મહાનુ કાર્ય ઘડી શકે છે. શરીરોની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે. માનસિક વર્ગણની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર છે. નરકગમનનો આધાર પણ વિચારબળ ઉપર છે. સ્વર્ગમાં જવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે. પશુયોનિ પ્રાપ્ત થવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે. પુનઃ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે. દુષ્ટ વિચારબળ ક્રિયાના બળથી દુષ્ટ થવાય છે, સુવિચારબળ ક્રિયાના બળથી શુભાન્વિત થવાય છે.

શુભ વિચાર ક્રિયાબળથી પુણ્યની વર્ગણાઓ ખેંચી આત્માની સાથે પરિણુભાવી શકાય છે, તેમજ અશુભવિચાર ક્રિયાબળથી પાપની વર્ગણાઓને ખેંચી આત્માની સાથે પરિણુભાવી શકાય છે.

સુવિચારોના બળથી તીર્થંકર નામજોત બંધાય છે. સુવિચારોના બળથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ અવતારો ધારણ કરી શકાય છે અને યાવત્ પરમાત્મજ્ઞાની પણ પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. સુવિચારો એ એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયા છે. સુવિચારની ક્રિયાના બળવડે મનમાં રહેલા રાગદ્વેષના સંસ્કારોને છૂટી શકાય છે અને મરૂદેવા માતાની જેઠ અવપકાળમાં મુક્ત ઘડી શકાય છે. મરૂદેવામાતા સમવસરણમાં જતાં હાથીની ખાંધપર ભેડાં હતાં, બાલની સ્થૂણ ધર્મની ક્રિયાઓ કંઈ કરી નહોતી, પણ તે વખતે એકત્વ, અન્યત્વભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં તલીન થયાં હતાં અને તેથી હાથીની ખાંધપર ભેડાં ભેડાં કેવલજ્ઞાની બન્યાં; આ દુર્દાંતપરથી આપણે સાર લેવાનો એ જી ક્રે અન્તે તો બાવના ધ્યાન આદિની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાઓ કર્યાં વિના છૂટકો નથી. સ્થૂણક્રિયાનાજ એકાન્તે જે રાગી છે તે સૂક્ષ્મભાવના ક્રિયાના અધિકારી બની શકતા નથી અને તેથી તેઓ મનની મલીનતાનો નાશ કરવાને સમર્થ ઘડી શકતા નથી, એમ ખાસ અનુભવ કરવાથી જણાયે.

સ્થૂણ ક્રિયાઓ કે જે આત્માના ઉપયોગ વિનાની યામ છે, તેને દ્રવ્ય-ક્રિયાઓ કહેવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ ધર્મની ક્રિયાઓનું મૂલ્ય જ્યારે કરોડ રૂપિયાનું કલ્પીએ તો સ્થૂણ ક્રિયાઓનું મૂલ્ય એક આની જેટલું આશરે બની શકે, તો પણ એટલું તો લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ કે, સ્થૂણ ક્રિયાના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવું અને સૂક્ષ્મના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવું. સૂક્ષ્મ ધ્યાનાદિ ક્રિયાના અધિકારીઓ અપ્રમત્ત દશામાં આવે જી અને સમાધિમુખને પ્રાપ્ત કરે છે; તેમજ સ્થૂણ ધર્મની ક્રિયાઓ કે જે, અવસરે જે જે જૈનધર્મના ઉદ્ધાર તથા પ્રચાર માટે કરવાની છે તે કરે છે, તેથી જૈનશાસનની શોભા વધે છે. સર્વ ક્રિયાઓ પોતપોતાના સ્થાને મોટી

ફની પેડે સમજ્યાવિના શબ્દોના સમૂહનો ઉચ્ચાર કરે છે અને પૂતળીની પેડે ક્રિયાઓ કરે છે અને જે જે કરાય છે, જે જે જોવાય છે, તત્ સંબંધી અંશમાત્ર પણ વિચાર કરી શકતો નથી, તે જનસમાજ, દુનિયામાં પોતાની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ઉચ્ચતિ કરી શકતો નથી, માટે દરેક વસ્તુઓ સંબંધી સૂક્ષ્મ વિચારો કરવા લેઈએ અને તેમાંથી સત્યને પ્રગટ કરતું લેઈએ.

આત્માના ધર્મના પ્રકાશ માટે તેમજ અવબોધનું લેઈએ. ધ્યાનદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓ અમૂક્ય છે, એમ અન્યના કહેવા પ્રમાણે હાલુદા કરી માત્ર એટલે કંઈ વગતું નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મક્રિયાઓનું પરિપૂર્ણ રહસ્ય સમજતું લેઈએ કે, ધ્યાન શી વસ્તુ છે અને તેનું શું સામર્થ્ય છે. તત્સંબંધી કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારની શ્રેણિયોનો પ્રવાહ હૃદયમાં ગંભીરનીત પ્રવાહની પેડે વહેવરાવવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી કંઈ નતું રહસ્ય અવગ્રહાય છે. કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કરી જે ધ્યાનક્રિયાનો અનુભવ મેળવાય છે તે કહી ટાજી ટળતો નથી અને તત્સંબંધી નિશ્ચયની શક્તિ શ્રદ્ધા અવિચળ રહે છે, માટે જ્ઞાનવડે ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા સમજવાની આત્યંત આવશ્યકતા છે.

મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા થઈ શકતી નથી. જ્યાંમુખી મનની ચંચળતા હોય છે ત્યાંમુખી આત્મસજાથી ધ્યાન થઈ શકતું નથી. ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયામાં મનની સ્થિરતાની આવશ્યકતા છે, માટે જ્ઞાનવડે મનની સ્થિરતાના ઉપાયો સીધવા લેઈએ. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ક્યા ક્યા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને જાવથી મનની સ્થિરતા રહેશે, તેનો પોતે અનુભવ કરશે લેઈએ; પોતે અનુભવ કરીને જે ઉપાયો આદરે છે તેજ પોતાના માટે ચોખ્ખ ઉપાયો છે, એમ વિચારલેઈએ સમજતુ લેઈએ.

હવે પ્રશ્નોત્તરપાત્ર ધ્યાનને પુષ્ટિકારક એવા તત્ત્વ વર્મરેના બેદાનું સામાન્યતઃ પ્રતિપાદન કરે છે.

સૌંદર્ય:

સર્વતત્ત્વાનિ ચોધ્યાનિ, નિષ્કેપનૈયકૈમયા ।
પ્રાપ્તાપ્રાપ્તિવૈકેન, ધર્મગ્રામ્યવિગાર્દ્ધઃ ॥ ૭૪ ॥

સાંખ્ય—નિષ્કેપ અને નવોરડે મતે તત્ત્વોનુ સ્વરૂપ જોવા ઉપર એક એક પદિનેઈએ, અમુક તત્ત્વ દેશ છે અને અમુક અવગ્રહ છે એવ વિવેકપૂર્વક મતે તત્ત્વોને અનુક્રમ લેઈએ.

જ્ઞાન—ધર્મગ્રામ્ય—જ્ઞાનનેઈએ દેવ, અસ્તવ, પુત્રવ, પ.પ, અ-

તર, સંવર, નિર્ગરા, ભંધ અને ક્રોધ, એ ત્રણ તત્ત્વોનું ચાર નિષ્પેષા અને
 સત્ત્વ નશોથી સ્વરૂપ બનવું જોઈએ નિષ્પેષ અને નવપૂરક. તત્ત્વોનું સ્વરૂપ
 જલ્પુઃ પશુ મન્ય વિવેક ડિપ્લ શાય છે વિવેકથી જામુક તન્ન યાગ છે
 અને જામુક તન્ન જલ્પુઃ છે, એમ જાણ જલ્પુઃ અને છે. સવર, નિર્ગરા,
 ક્રોધ એ તન્ન વિરોધન યાય છે જલ્પુઃ અને ઉપદેવનો વિવેક કરવો.
 સર્વ તત્ત્વોમાં ધનુ જ્યા પ્રમાણે દેવ, તેવ અને ઉપદેવનો વિવેક કરવો.
 જ્યાંનિગરાઃ તે જ્યાંનમાં નવ તત્ત્વનો સમાવેશ યાય છે. ચાર નિષ્પેષા અને
 સત્ત્વ નશો જ્યાંનનો સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. જ્યાંનનો વિરોધ સ્વરૂપ
 જોઈએ તે જ્યાંનથી જ્યાંનવિકાર અને જ્યાંનપ્રકાશ થય જોઈ લેવો.
 તત્ત્વોનું સર્વ તત્ત્વોનું વિરોધન સ્વરૂપ જલ્પુઃ છે.

સર્વ તત્ત્વોમાં જ્યાંનવની ઉપદેવના મુખ્યતા છે, જ્યાંન પૂર્વ
 સ્વરૂપ સમજવાથી જ્યાંનવની શક્તિ યાય છે. જ્યાંન વિરોધન સ્વરૂપ
 સમજવાને માટે જ્યાંનવનાના અનેક મનો વાંચીને તેનું મનન કરવું
 જોઈએ જ્યાંનવનો જ્યાંન કરીને પશુ મનન કરવાની જાણ જ્યાંન
 રચના છે. તત્ત્વોનું જ્યાંન કરીને જે શક્તિ ધારણ કરે છે તે જ્યાંનર ધ-
 મંશક્તિમાં વિદ્યાર્થ યાય છે અને જેવા શક્તિવિદ્યાર્થો જ્યાંનવના પુણ્યોનો
 પ્રકાશ કરવા સમર્થ યાય છે. જ્યાંન ધીને સર્વ તત્ત્વનો જ્યાંન યાય છે,
 જ્યાંન તેવ જ્યાંન, જ્યાંનમાં પ્રતિભાસે છે. જ્યાંનની અનન્ત શક્તિથી પશુ
 જ્યાંનમાં રહી છે અને તે જ્યાંનવિકારોનો પ્રકાશ જ્યાંના સામર્થ્યથી
 જ્યાંન કરે છે. જ્યાંન, તત્ત્વજ્ઞાન પામે તો દેવ તેવ અને ઉપદેવને
 સમજ, જ્યાંનું સ્વરૂપ જ્યાંની મેને જોઈ લે છે, એમ જ્યાંન મનુષ્યોને
 મનુષ્યથી જ્યાંન જ્યાંને. સર્વ જ્યાંનને જ્યાંન એ જ્યાંને છે કે, સર્વ
 જ્યાંનું જ્યાંની રીને જ્યાંન પ્રકાશ કરવું જોઈએ.

સર્વ તત્ત્વોનું જ્યાંન ધર્મ ખરૂં મુખ્ય શોધવાનો નિશ્ચય યાય છે
 અને તે જ્યાંનમાંજ છે એમ અનુભવ યાય છે તેથી
 જ્યાંન પાતાનેજ ઉપદેશ આપી સન્ય વિવેક
 પ્રકાશ છે તે પ્રકાશપાતથી જ્યાંનવે છે.

સોહ-

સુસમાત્મનિ વિજ્ઞેયં, વટેષુ નાસ્તિ કિચ્ચન ।
 મૃગતૃપ્પેવ વાસેષુ, કુનો મિથ્યા પ્રધાતમિ ॥ ૭૫ ॥

શાર્દૂલ—જુમ જ્યાંનમાંજ જ્યાંનું જોય છે. જ્યાં પદાર્થોમાં જ્યાં
 માત્ર પશુ હેમ નથી, માટે તે જ્યાંન! જેવલ કેમ જ્યાંનવિકારોમાં જ્યાં છે !

ભાષ્યાર્થ:—સર્વજ્ઞોએ સર્વ પદાર્થોને બહુ આત્મામાંજ સુખનો નિશ્ચય કર્યો છે. આત્મા પણ તેઓના વચન પ્રમાણે નવતત્ત્વો વગેરે સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોનું જ્ઞાન કરી છેવટ આત્મામાંજ સત્યસુખનો નિશ્ચય કરે છે. જડ શરીરની સાથે બાહ્ય ચંદનાદિ પદાર્થોનો સંબંધ કર્યો હોય તો પણ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી. જડ પદાર્થોના જીલ્લા સૂક્ષ્મ કકડા કરી કરીને તપાસ કરવામાં આવે તોપણ તેમાં સુખનો નિશ્ચય થતો નથી.

જ્યારે જાણપદાર્થોમાં સુખ નથી એમ નિર્ણય થાય છે, ત્યારે સુખ ક્યાં રહે છે? એવો પ્રશ્ન થાય છે. ઉત્તરમાં એમ જણાય છે વગ્ર ભાતમા તગ્ર મુલમ્, જ્યાં આત્મા છે ત્યાંજ સુખ છે. જ્યાં આત્મા નથી ત્યાં સુખ નથી. બાહ્ય ઇન્દ્રિયોમાં પણ સુખ નથી. કારણ કે જ્યારે મનમાં ક્રોધ, શોક વગેરેનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્વચા અને ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયો સુખ આપવા સમર્થ થતી નથી. શરીરમાં પણ સુખ રહેતું નથી. કારણ કે જ્યારે શરીરમાં જ્વર આવે છે ત્યારે શરીરમાં સુખ જણાતું નથી. જો શરીરનો ધર્મજ સુખ હોત તો તે શરીરને ઊંડી ક્ષણમાત્ર પણ દુર રહેતજ નહીં, પણ એમ દેખવામાં તથા અનુભવમાં આવતું નથી માટે શરીરનો ધર્મ સુખ નથી, એમ નિશ્ચય થાય છે. મનનો ધર્મ પણ સુખ છે એમ અનુભવ કરતાં જણાતું નથી; મનમાં ક્રોધ, ક્રોધ, ભય વગેરે ઉત્પન્ન થતાં સુખનું જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, માટે મનનો સુખ ધર્મ કહી શકાય નહીં. આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાન કરતાં માત્રુમ પડે છે કે આત્માનો સુખગુણ છે, સદાકાળ તે આત્મામાંજ રહે છે, કર્માવરણથી સુખગુણ કડાયો રહે છે, જેમ જેમ મોઢ વગેરે કર્માવરણો ટળે છે તેમ તેમ આત્મામાં સુખગુણ ખીલવા માટે છે અને ત્યારે આત્મા પોને વાહી-દ્વારા કહે છે કે, અહો! કોઈ પણ જાણપદાર્થના ઉપભોગવિના હું સુખમાં રહું છું. વનમાં પડી રહેલા નિરખારિ દશાવાળા જ્ઞાનયોગીને આત્માનું જે સુખ હોય છે તેનું સ્વરૂપ તેજ જાણવા માટે સમર્થ થાય છે. જ્યાંસુધી પોતાના આત્મામાં તેનું સુખ પ્રગટ્યું નથી, ત્યાંસુધી સદજસુખનો નિશ્ચય સ્વયમેવ કરી શકાતો નથી. આત્માના સુખગુણનો નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાન છે. જ્ઞાનમાં સુખગુણનો ભાસ થાય છે. તેમજ જ્ઞાની પુરૂષ, સદજસુખનો અધિકારી બની શકે છે. જ્ઞાનદશા થતાં જાણપદાર્થોમાં જરા માત્ર સુખ ભાસતું નથી અને તેજ વખતે આત્મા પોનેજ પોતાને કહે છે કે, અરે ચેતન! તું જાણપદાર્થોમાં કેમ દોડે છે? જાંઝવાના જલની પેઠે જાણપદાર્થોથી કદી સુખની આશા રાખી શકાય તેમ નથી, માટે પોતાના સ્વરૂપમાંજ સુખ રહું છે, એમ જાણી દવે તું જ્ઞાન થા. જાણજ્ઞપદાર્થોમાં મને નેટલી સુખગુણિ રાખવામાં આવે પણ જ્ઞાને દુઃખજની પેઠે કેઈ પણ સુખ દાયમાં આવનાર નથી. આત્માનું સુખ ખરેખર અ-મ નાંજ છે, મદાવ્યાંતરો અને તીર્થ-

તો પણ તેનાથી પોતાને સુખ મળતું નથી. પોતાનો આશ્રય હીધાવિના ગમે તેટલા પરાશ્રયી જાનો, તોપણ કદી પરતન્નદશામાં સુખ મળનાર નથી. પોતાનામાંજ પોતાનું સુખ જ અને તે સ્વાશ્રયી જનીને જોગવવાનું છે. સ્વાશ્રયથી જે સુખ થશે તે સદાકાળ રહેવાનું છે, તેમાંથી કિંચિત્ માત્ર પણ કોઈ સુખ ટાળી શકવા સમર્થ નથી. પરવસ્તુનું ગમે તેટલું આસંગન હત્યો, તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણનો પણ નાશ કરો, તોપણ કદાપિકાળે સુખની આશા રાખવી અર્થ છે. પોતાના આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઉતરીને ત્યાં સ્થિર થવાથી પોતાના સુખનો પોનેજ અનુભવ લેઈ શકશે. આશ્રમાં ચિત્તવૃત્તિને દોડાવ્યા કરો અને ખરા સુખની આશા રાખો તે શું મૂર્ખતા નથી કે અલ્પજ્ઞતા મૂર્ખતા છે. જે માર્ગે આત્મસુખ મળવાનું છે તે માર્ગે ગમન કરવું શ્રેષ્ઠ છે. આત્માના પ્રદેશોમાં ઉતરવાંથીના કદી આત્મસુખ મળનાર નથી.

નાભિમાં આત્મા ધ્યેયરૂપે ધારવો જોઈએ. તણ કલાક પર્વત નાભિ-સ્થાનમાં આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવામાં આવે તો આત્મસુખનો કંઈક નવીન અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. હૃદયમાં પણ આત્માની ધારણા કરી આત્માના પ્રદેશોમાં સ્થિર થઈ જવું. કપાલમાં પણ આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારી તેની ધારણા કરવી.

અન્ય પદ્ધતિનું ચિન્તન હોડીને ફક્ત એક આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો. આ તણ સ્થાનમાં તણ તણ કલાકની આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા 'સિદ્ધ થતાં શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં સહેજે પ્રવેશ થાય છે. શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં તણ કલાક પર્વત આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા કરવી; શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં તણ કલાક પર્વત ધારણા ધરતાં ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ, પરથી પણ પર, નિરાકારમાં ધારણાની સિદ્ધિ થતાં ધ્યેયની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે અને તેથી તત્ત્વ, ધ્યાના, ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થાય છે. વૃદ્ધ્યકોને પણ દ્રવ્ય અને અવધી સાધવાથી શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થાય છે અને શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં જેમ જેમ સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ ત્યાં ચિત્તની સમાધિ વિશેષતઃ રહે છે અને આત્મસુખનો જાસ સારી રીતે થાય છે.

તેને શ્રદ્ધરન્ધ્રમાં આત્મધ્યેય સ્થિરતા થાય છે તે સમાધિ-ભાવને પામે છે, તેને હૃદયે જણાવે છે.

સંકેત.

વ્યવહારનયનોક્તઃ, મમાચિન્ત્ર જાયને ।

શુદ્ધં પરાન્મનો ડ્યોનિર્માસને નાગ્ય મંદ્રયઃ ॥ ૭૮ ॥

જનેકમવસંસ્કાગન્, મમાધિર્વ્યવહારતઃ ।

નિયમાન્ કિંચિદ્દેનેન, માધ્યને જ્ઞાનયોગિભિઃ ॥ ૭૯ ॥

શાસ્ત્રાર્થઃ—સદ્ગુણ-પ્રમાં આ-મધ્યેવની સ્થિરતા દયાથી વ્યવહાર ઉચિત્ત સિનની સમાપ્તિ યાઃ છે, તે વખતે આ-મા તેજ પરમાત્મા દુઃખ જ્યોતિને પ્રકાશ યાઃ છે. આ જ્ઞાનમાં જરા માત્ર પણ સકા નર તાથી વ્યવહારસમાપ્તિને કંઈ સર્વે ટાળે એકદમ પ્રાપ્ત કરી શકતા નર અનેક ભવના સમાપ્તિ વ્યવહારનિતિ સંસ્કારથી આવી સમાપ્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નિશ્ચયનથી તો કેટલાક જાણે જ્ઞાનયોગિઓએ નિશ્ચયસમઃ રૂપ કરી શકાય છે.

ભાવાર્થઃ—સદ્ગુણ-પ્રમાં આ-મધ્યેવની સ્થિરતાઃ૩૫ વ્યવહારસમાપ્તિ એવેલે પ્રમ કરી શકે છે, લેખકને પણ તે જ્ઞાનનો અનુભવ કે આ-મધ્ય પરમાત્માની દુઃખ જ્યોતિ ભાસે છે, તેનું વર્ણન વેળાં કરી શકાય તેમ નથી; એ તેને અનુભવ કરે છે તેમ તેની અનુભવ કરી શકે છે, અનુભવી જુવણિના કોઈનાથી આવી સમાપ્તિમાં પ્રવેશ શકે નથી. સદ્ગુણ-પ્રમાં સમાપ્તિ દયાથી અનેક સમઃકારોની ઉત્પત્તિ યાઃ છે. સુખસનના પાશા હુકે છે, અને એ પૂર્વ જોવામાં ન આનંદે, તેમજ અનુભવવામાં પણ ન આનંદે, તેને સદ્ગુણકાર યાઃ કે સુખસનોનાં રહસ્યો તેની જ્ઞાનના જાં યાઃ છે, તો પણ તેને કંઈ આશ્ચર્યનું નથી. એવા વખતમાં જોયેને સાવધાન દયાની વધી જરૂર છે, લોભે તેનપ્રતિ વધું આનંદનું યાઃ છે, તથા દેવતાઓ દર્શન આપે છે. એ નવોસંબંધી યોગ ઉત્પન્ન યાઃ છે તેનો સમાપ્તિમાં અમુક દેવતા આરત્તિનું યાઃ છે. પ્રયાઃ તેવા વખતે જોયેને અવિશ્વ કથનમાં પેસતું નહીં દુનિવાના લોભે સ્વાર્થથી પ્રમ કરે વા એવા કરે તેપણ તેજ તેજો તર વધે જેનું નહીં. અનુભવ અને ત્રાંશાની આક્રમ વર્તન દયાથી જેનાં જ્ઞાનના અનુભવ વધારાં કરેલો જેનાના કૃતને લોભે પાંખક કદે, હૈવ કે તે પણ દુનિવાને સમઃકાર વા જેનાની પરીક્ષા જ્ઞાનવાની જ્ઞાનવમાં પડી નહીં પ્રસને અનુભવેને ધર્મપરેશ આપશે હૈવ તો તેજેના અધિકાર પ્રમાં જ્ઞાનને એક અધિકારીને કંઈ જ્ઞાનવધું હૈવ તો જ્ઞાનવધું. અસ્તિત્વ લોં સમાપ્તિની વાતને ૨૫ અને તો કંઈ જોવતું નહીં. જેનાના અધિકાર અનુભવ સમાપ્તિ કંઈ પણ વિપ્રકારજ જ્ઞાનમાં પડતું નહીં અને તેથી ઉપરિલો જ્ઞાન પો તો તેને સહી. જેનાના સિધ્ધેને પણ જેનાને એ એ અનુભવે શા તે કહેવા નહીં. સદ્ગુણ વ્યવહારસમાપ્તિમાં રહેવા પ્રવલ્લ કરેલો.

જે કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી; અમુક વખત સુધી રહે, પશ્ચાત્ સંસારી જાળતોમાં લક્ષ્ય લગાડવામાં આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારદશામાં વર્તાય છે, પણ પુનઃ કેવંચ હુંલક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શુદ્ધધ્યાન પ્રાપ્તિનિશ્ચય સમાધિના કેટલાક અંશને વર્તમાનકાળમાં અપ્રમત્ત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી ત્યાં નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે. સૂર્ય ઉગતાં જેમ અરુણોદય થાય છે, તેમ અત્ર પણ અરુણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો જાસ થાય છે. હાલમાં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અંશોનો લાભ મળે છે. સહજ જ્ઞાનયોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરુ ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, સદ્ગુરુવિના કંઇ પણ મળી શકે તેમ નથી. કેટલાક પૂર્વભવના એતાદૃશ સંસ્કાર વિહીન પુરુષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ભવપરિણતિનો પરિપાક થયો નથી; આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહા મુશ્કેલ છે. ગમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચો તો પણ સદ્ગુરુની સેવાપૂર્વક ગુરુગમ લીધાવિના સમાધિમાં પ્રવેશ થઇ શકતો નથી, ગુરુગમપૂર્વક બનેલા જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અંશે સાધી શકાય છે.

હઠયોગ અને રાજયોગનું પૂર્વે સ્વરૂપ દર્શાવું તેમાં કોની વિશેષ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

શ્લોકઃ.

ઉત્તમો રાજયોગશ્ચ, હઠઃ પ્રોક્તઃ કનિષ્ઠકઃ ।

સાધ્યસાધનયોગેન, અપેક્ષાતો હઠઃ સ્મૃતઃ ॥ ૮૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે. હઠયોગ સાધન છે અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ સમજી લેવું.

ભાવાર્થઃ—સર્વ દર્શનોમાં વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિશેષતાઃ ઉત્તમતા જતાવી છે. મનની પ્રવૃત્તિ બંધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણતા કરે એજ રાજયોગનું લક્ષણ છે. ધર્મ, નિયમ, આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો બાહુલ્યથી હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં પ્રતિક્રમણ વખતે કાર્યોત્સર્ગાદિનાં જે જે આસનો કરવામાં આવે છે, તેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે. મત, પચ્ચમ્પણ, તપ, યોગવહન, ઉપધાન, વિહાર, તીર્થયાત્રા, કેશશ્રેય, જમાસમર્ણા દેવાં, સૂત્રો જોગતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, પ્રતિષ્ઠા વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી, જે વખતનું પ્રતિક્રમણ કરતાં ભેસવું

ને ઠાણે, કેમ્પી કલ્પવૃક્ષ તથા અવપુત્ર કુટુંબી વખતે કુટુંબની કાની
દાહી દેવતાનું આવૃત્ત્ય અને પ્રવૃત્તિ દેવી, અને તેને દહલોચનાં મહાવેશ
અને અન્નદાનમાં, અન્ની, નીચીકાં, અને તેને દહલોચનાં મહાવેશ કા. ૪
દાહીવેશના રાજકોચની પ્રાપ્તિ કાની નથી, એમ એવલા અને છે.

અન્નદાનમાં કુટુંબી કુટુંબવૃક્ષ, કુટુંબવૃક્ષ, કુટુંબી કુટુંબવૃક્ષ,
કુટુંબી કુટુંબી ઉપવૃક્ષ અને કુટુંબવૃક્ષ, અને તેને રાજકોચના મહાવેશ
અને કુટુંબવૃક્ષ કા. ૬ નવતરે અન્નના પર્ણનો રાજકોચના મહાવેશ કા. ૪
અન્નવૃક્ષ કુટુંબી, રાજકોચનાં મહાવેશ કા. ૪ છે. કુટુંબીને ઉપવૃક્ષ આ-
ને રાજકોચનાં મહાવેશ કા. ૪ છે. કુટુંબી અને અન્નદાન કાની કિલ-
ને, દાહીવેશનાં મહાવેશ કા. ૪ છે. અન્ન અને અન્નદાનનાં મહાવેશની કિ-
લને દહલોચનાં મહાવેશ કા. ૪ છે. દાહીવેશ મહાવેશ છે અને રાજ-
કા. ૪ મહાવેશ છે, પણ કુટુંબના કે અન્નના ઉપવૃક્ષને મહાવેશની અન્નના
કા. ૪ મહાવેશવૃક્ષનાં મહાવેશની કિલને છે, એ અન્ન અને
અન્ન કા. ૪ છે, તેની તહેવુ અને અન્નના આવૃત્તિના અન્નના કાની નથી.
અન્નનું અન્નનું અન્ન કુટુંબી રાજકોચની દાહી કુટુંબી છે અને તેથી દા-
હીવેશ પ્રાપ્તિ પણ અન્ન કા. ૪ છે.

દાહીવેશની કિલને એ પાપથી રહિત દ્વાષ તેને સાધવી
એવને દાહીવેશ પ્રસંગમાં દર્શાવે છે.

સ્લોક:

પાપમુક્તક્રિયાપુત્રો દટઃ સાધ્યો વિવશ્વતીઃ ।
અર્ગાવાર્પા વિમુક્તિ, આન્નપદ્મપારકાઃ ॥ ૮૧ ॥

શબ્દાર્થ:—પદ્મનેએ પાપથી મુક્ત એવી કિલ:પુત્ર, દાહીવેશ સા-
ધવા યોગ્ય છે, એકાન્ન પદ્મપદ્મ અર્ગવાર્પ પુરુષો દાહીવેશ અને રાજ-
કોચના સ્વરૂપમાં કુટુંબ છે.

આવાર્થ:—અ પદ્મનેએ અને સાધ્યોને અન્નથી છે. પાપથી રહિત
કુટુંબની કિલને સાધવા યોગ્ય છે; અને પ્રકારના પાપથી રહિત કુટુંબ
પણ અર્ગવાર્પના કિલને અન્નની નથી, ઉદાહરણમાં અન્નકાવના અન્નની
કિલને કા. ૪ છે તેથી પાપ કા. ૪ છે, એકાન્નમાં તેથી જ રીને પાપ કા. ૪ છે, અન્ન-
અન્નનું દેવતામાં પણ કા. ૪ કા. ૪ છે કારણ કે તે વખતે પણ કા. ૪ વેશવે અન્ન-
અન્નની કિલને કા. ૪ છે, વિદારમાં અન્નકા. ૪ અને તમા કા. ૪ની કિલને પ્રા: ૪
કા. ૪ છે, આ પ્રમાણે સ્વદેશ (કા. ૪) અન્નમાં પણ કિલને કા. ૪ છે, પેસાળ
અન્નમાં પણ કિલને, અન્નમાં પણ કિલને, કા. ૪, પણ દહલોચનાં પણ કિલને, અર્ગવાર્પની અન્ન
૨૦ ૨૮

ક્રિયાઓ ગમે તેવી હોય તોપણ સાધુ અગર આવકને ઘણી નિર્જરા થાય છે તોપણ કોઈ એવની હિસાનું પાપ લાગે તેમ છે, પણ ઘણો લાભ અને અદ્યપદાનિ જેમાં હોય તે ક્રિયા કરવા યોગ્ય છે, એમ હરિભદ્રસૂરિએ પૂજ્ય યોગશક્તિમાં કૃપના દુષ્ટાન્તથી દર્શાવ્યું છે. જાણધર્મ ક્રિયાઓમાં હિસા કરતાં ધર્મનો લાભ વિશેષ છે. જ્યારે આમ છે ત્યારે આવી જાણ ધાર્મિક ક્રિયારૂપ હઠયોગ કરવો કે નહીં કરવો? એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. આના ઉત્તરમાં પાપ મુક્ત ક્રિયાઓ હઠયોગની કરવી, એમ જો કહેવામાં આવે તો સામું જણાવવાનું કે ધર્મની જાણ ક્રિયાઓ કોઈ પણ એવી નથી કે જેનાથી વાયુકાય વગેરેની હિસાનું પાપ લાગ્યાવિના રહે, ત્યારે શું કરવું? ઉત્તરમાં કહેવાશે કે રાજયોગનું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખીને હઠયોગની ક્રિયાઓ કરવી. આના ઉત્તરમાં પણ એમ તો રહેવાનું કે પાપ મુક્ત ક્રિયા કરવાની મૂળ શ્લોકમાં લક્ષમણ છે અને તમો તો ધર્મની જાણ ક્રિયાઓ કે જે પાપ-મુક્ત છે તેને જાતાવો છે, તેથી તમારો ઉત્તર મૂળ શ્લોકથી વિરૂદ્ધ જાય છે તેનું કેમ? આમ શંકાજીની શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, શાઓની આશા પ્રમાણે જેમાં લાભ મહાન છે અને હિસા અદ્ય છે એવી ધર્મની જાણ ક્રિયાઓને અવહારથી પાપ મુક્ત ક્રિયાઓ કહેવામાં આવે છે અને જે ક્રિયાઓમાં મોટા વસ જીવોની હિસા ઘણી થાય છે અને રાજયોગરૂપ આત્મિક ધર્મનો લાભ અદ્ય પણ થતો નથી, તેવી હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપમુક્ત કહી છે; આ પ્રમાણે જોતાં, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, ધર્મનામાટે આશ્વત્થ, બેસવું, ઉઠવું, વિહાર કરવો, ખાવું, પીવું, ઝાડે જવું, પેશાબ કરવો, યાત્રા કરવી, પ્રતિક્રમણ કરવું, આસનો સાધવાં, ઉપવેશ દેવો, રાત્રનામાટે ક્રિયાઓ કરવી, દર્શનમાટે જે જે ઉદ્યમો કરવા, આત્મિક ચારિત્રમાટે જે જે ઉદ્યમો કરવા, વૈવાવચ્ચ કરવી, ગુરૂને પગે લાગવું અને આહાર વગેરેનું વહોરવું, ઇલાદિ હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપ-મુક્ત ક્રિયાઓ-અપેક્ષાએ-કહેવામાં આવે તો તેમાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. ગમે તેવો સાધુ હોય તોપણ બેકાં બેકાં પણ કાયયોગવડે શરીરથી તેને વાયુકાયની હિસા લાગે છે, પણ તે સર્વ સહજ ધર્મરૂપ સાધ્યમાટે હોવાથી કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આ સંબંધીમાં ઘણું કહેવાનું છે અને આની ચર્ચામાંજ એક ય-ચ જની જલ્ય તેમ છે, પણ પંડિત પુરુષોમાટે આ લેખ હોવાથી તેઓ અદ્ય લેખથી ઘણું સમજશે એવું જલ્લી વિસ્તારથી લખ્યું નથી. અગીતાય અર્થાત્ મૂર્ખપુરુષો કે જેઓએ યોગી પુરુષોવાસ સેવ્યો નથી એવા અર્ધ દંધ મનુષ્યો આવી જાણતમાં મુઝાય છે. જેઓ એકાન્ત અ-મુક્ત આમજ છે અને આમ નથી, એવો એકાન્તવાદ ધારણ કરે છે તેઓના હાથમાં કંઈ પણ આવતું નથી અને તેઓની સંગતિ કરનાર ખત્રુ શ્રદ્ધ થાય

છે. કેટલાક જ્ઞાન દહ્યોયને માનેછે, કેટલાક જ્ઞાન રાજ્યોયને માને
છે. પણ સમગ્રવતું કે તેવા પુરુષો રાજ્યોય અને દહ્યોયના સ્વરૂપને પ-
રિપૂર્ણ સમજ્યા નથી. સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી ભેનું સ્વરૂપ સમજે છે તેને પત્ય
છે. કેટલાક મનુષ્યો તો દહ્યોયની કેટલીક ક્રિયાઓને રાજ્યોય-સહજ
યોય તરિકે કુટ્ટી માટે ॥ અને સમાધિ વગેરેને દહ્યોય તરિકે કુટ્ટી માટેની
જોના લોપ્પેને આડે રસ્તે દોરે છે, તેઓ ખરેખર યોને આડે રસ્તે લ્ય છે
અને જાઓને આડે રસ્તે દોરે છે.

જૈનાગમની પરિપાટીવિના સમ્યગ્જ્ઞાન ધનું નથી, માટે
જ્ઞાનવાદનો નાશ કરવામાટે શુરુગમ પરંપરાએ
જૈનાગમનું જ્ઞાન કરવું જોડ્યે, ઇત્યાદિ દર્શાવે છે.

સોલઃ

જૈનાગમપરીપાઠાત્, સમ્યક્થદ્વા પ્રજાયતે,
સાપેક્ષવાદબોધાચ, મિધ્યાબુદ્ધિર્વિનશ્યતિ. ॥ ૮૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—જૈન ગ્રંથઓની પરિપાટીથી, તેમજ સાપેક્ષ વાદના બોધથી,
સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાયછે અને મિધ્યાજ્ઞાનનો નાશ થાય છે.

ભાવાર્થઃ—જૈનાગમઓની પરિપાટીવિના સાપેક્ષવાદ સમજાતો નથી અને
સાપેક્ષવાદ જ્ઞાનવિના, મિધ્યાત્વશુદ્ધિનો નાશ થતો નથી, માટે જૈન કલેવાળા
દરેક જૈનોએ જૈનાગમોનું જાણ, મનન, કરવું જોઈએ. જૈનાગમોના જ્ઞાન-
વિનાના જૈનો તે ખરેખર જૈનનહીંકે નથી. હાથમાં જૈનસિદ્ધાન્તોનું જાણ
મનન જાણ પ્રમાણમાં થાય છે, તેથી જૈનો જોનાના સ્વાદાદર્શનને પૂર્વપણે
જાણ્યોકો શક્યા નથી. દરેક વસ્તુનું સ્વાદાદર્શન જ્ઞાન થાય તો દહ્યોય
અને રાજ્યોયમાં કારણ કારણાવ સારી રીતે સમજ શકાય. દરેક વસ્તુના
ધર્મો કયા કયા જો અને તે ક્યા ક્યા નવની અપેક્ષાએ છે, તે સમજવનાર
સ્વાદાદર્શન છે. આગમશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જૈનાગમોથી સમજાય છે.
સત્જ્ઞાનના બંધારૂપ જૈનાગમો છે. સત્જ્ઞાનની કુશીલોરૂપ જૈનાગમો છે.
સાવ-સ વિદ્યા, અને પદાર્થવિદ્યાના બંધારૂપ જૈનાગમો છે. ત્રિપરવંતી રેડે
ધર્મની આશિષકાની સિધ્ધતા ઉપલબ્ધનાર જૈનાગમો છે. શ્રેયશ્ચર્યાની કુ-
શીલો જનાવનાર જૈનાગમો છે. સત્ સુખના સિદ્ધાન્તને પૂર્ણ વ્યુત્સાથી સમ-
જવનાર જૈનાગમો છે. નિવૃત્તિ માર્ગનું પૂર્ણસ્વરૂપ જનાવનાર જૈનાગમો છે.
સર્વધર્મમાં જે જે અંશે સત્યતા રહી છે, તે તે અંશેને સ્પષ્ટપણે સમજ-
વનાર જૈનાગમો છે. કેવલજ્ઞાનની પૂર્ણ શોધનો ઉદ્દેશો સુધારે જૈના-
ગમો છે. જૈનાગમોમાં પ્રતિષ્ઠા પદાર્થનું પૂર્ણસ્વરૂપ ન સમજાય તેમાં
જૈનાગમોને દોષ નથી, કિન્તુ જોનાની સમાવશુદ્ધિ, અવિહાર, અનુકર

નીખામી વગેરેનો દોષ સમજવો. જીનાગમોનો અર્હર્નિશ પરિપાક એજ જીનોમતિનું પ્રથમ પગથીયું છે. જીનાગમોના જ્ઞાનવિના કોઈ સાપેશ્વવાદ સમજવા સમર્થ થયો નથી; કેટલાક બાળજીવો કે જે પોતાને અર્હવૃત્તિથી કુતર્કના યોગે પંડિત કહીને બેચલુ બાળતોને ગમે તે રીતે બહુ લેઈ જીનાગમોનું ખંડન કરવા પોપટની પેઠે વાચાળ બની બચ છે, પણ તે ખરેખર પોતાની હાંસી કરાવે છે.

જીનાગમોનું સમ્યગ્રહસ્ય સમજવાથી સાપેશ્વવાદ સારી રીતે અવ-
જોધી શકાય છે. સાપેશ્વવાદને સમ્યગ્રીલા અવજોધતાં એકાન્ત હકવાદનો આમદ છૂટી બચ છે. વિરતારશુદ્ધિવિના સાપેશ્વવાદ સગજ શકાતો નથી. અકપશુદ્ધિથી સાપેશ્વવાદ અકપલે સમભય છે અને વિશેષશુદ્ધિથી સાપે-
શ્વવાદ વિશેષપણે અવજોધાય છે. જેમ જેમ સુતજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ સાપેશ્વવાદનો અનુભવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને જેમ જેમ સાપેશ્વવાદ અવજોધા-
તો બચ છે તેમ તેમ મિસ્થાત્વશુદ્ધિ નષ્ટ થતી બચ છે અને તેમ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો બચ છે. જેમ જેમ સાપેશ્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો બચ છે તેમ તેમ દુરામદનુ તમગવિષય પામતું બચ છે અને સત્-
જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો બચ છે, તેથી સર્વવસ્તુઓ અપેક્ષાએ તત્ત્વદ્વયમ વિ-
શિષ્ટ જગ્યાય છે અને યોને કોણ છે તે પણ જરાજર સમભય છે.

સાપેશ્વવાદથી સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં આત્માના પણ જેજે બેદા
હોય છે તે સાપેશ્વવાદી બળી શકે છે, તેથી તે પરાત્મપદ
માટે યત્ન કરે છે, માટે સાપેશ્વવાદાનેતર
આત્માના બેદા દર્શાવે છે.

શ્લોક:

ત્રિધાત્માનં વિજ્ઞાનાતિ, ચહિરાત્માદિમેદતઃ ।

પરાત્મસાધ્યસિદ્ધ્યર્થ મમ્યગ્દષ્ટિઃપ્રવર્તતે ॥ ૮૩ ॥

શબ્દાર્થ—અનેકાન્તવાદી, આત્માના બહિરૂ અન્તર અને પરમ એ ત્રણ ભેદોને બંને છે અને પરમામરૂપ શુદ્ધપદ સાધ્યની શિદ્ધિ અર્થે સમ્ય-
ગ્દષ્ટિ પ્રવર્તે છે.

આત્માર્થ—અહિરૂ આત્મભાવ તે બહિરાત્મા, કાયાદિથી મિલવરુ-
રૂપે સ્વભાવનું જ્ઞાન લેને થાય છે એવો સમ્યગ્દષ્ટિ અન્તરાત્મા કહેવાય છે
અને કેવલજ્ઞાનાદે જીનામા ઉપજ સવાં છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે. પરિ-
પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એજ સ.ષ્ઠ વસ્તુ છે પરમામરૂપ-
પની પ્રાપ્તિવિના જન્મ વચ્ચે અને મરણન. દુઃખો વચ્ચે અતીતવચ્ચે
એવવાં પડે છે, કહી તેનો અન્ત આવતો નથી, માટે સમ્યગ્દષ્ટિ એ

સમ્યક્વૃત્તિની પ્રવૃત્તિ પ્રવલ કરે છે અને તે સિને પણ સમાર
વૃત્તિની નાશ કરી સદુચ્ચ વ્યવસ્થાની પ્રાપ્તિ કરવી એજ તેના હૃદયમાં સુરે
અને તેથી વધુના પ્રમાણમાં પ્રાપ્તિ માટે સમ્યક્વૃત્તિ પ્રવૃત્તિ કરે છે.
અને એજ નથી એવી દૃષ્ટિ દોષ છે, વૃષાનુરને જલની એવી દૃષ્ટિ
દોષ છે, તેવીજ સિને સમ્યક્વૃત્તિને પરમામણ પ્રાપ્તિ કરવાની દૃષ્ટિ રહે છે.

સમ્યક્વૃત્તિના મનમાં પરમામણની દૃષ્ટિ અતિ પ્રબળથી
બંધન થતાં તે મું કરે છે તે દૃષ્ટાવે છે.

શ્લોકી:

સંવત્સારાદ્યમ્મં ચ, યયાશક્તિ પ્રવર્તેતે ।
જ્ઞાનાર્દાનાં મમાચારાન્, ગૃહ્ણાતિ વિધિતઃ સ્વયમ્ ॥ ૮૪ ॥
અનન્તદુઃસદાવામ્, સંસારોદિ મુરં કુવઃ ।
કુદુગ્યાદિમમ્મં ચ, કેવલં દુઃસ કારણમ્ ॥ ૮૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સમ્યક્વૃત્તિ બલ ઇવ, યોગી સજિ પ્રમાણે આવક
ર સધુના ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિ-
ત્ર, તપભાષા અને ધીરવ્યા અચારોને યોગે વિધિથી ચક્રણ કરે
તે મનમાં એમ બને છે કે અનન્તદુઃખથી જળના અતિસમાન એવા
સંસારમાં મારું મુખ દોષ અજળન દોષ નહીં, તેમજ કુદુગ્ય વચેરેનું
ધર્મ, કેવલ દુઃખનું કારણ છે એમ બને છે.

ભાવાર્થ:—સમ્યક્વૃત્તિ બલ ઇવ, યોગી બંધન ધર્મથી સજિનું
કેવલ કરતો નથી, કારણ કે તેને સંસારબંધનમાંથી છૂટવાનુંજ હૃદય
દોષ છે. સમ્યક્વૃત્તિ યોગી સજિ પ્રમાણે સાધુને અચર ભાવકનો ધર્મ
શીખર કરે છે. પાંચશામાં પુરેણો સિદ્ધ ભદાર નીકળવા એવો પ્રવલ કરે
ત કરતાં અતિ પ્રવલને સમ્યક્વૃત્તિ ઇવ કરે છે. એટલી યોગી સજિ
થી દોષ ને પ્રમાણે આત્મને આત્મજ ચક્રવાને ઉત્સાહથી પ્રવલ કરે છે.
અનાથી જનનાં એવાં જીવધર્મની ઉભવિનાં કાવોને સદાકાળ કરે છે. ધર્મિક
વન અને છે અને જન્મના બધા માટે વશાસજિ પ્રવલ કરે છે. જ્ઞાન-
વિન, ચારિત્ર, તપ અને ધીરવ્યા સજિને ખીલવવાના અચારોને સદાકાળ
તેન પ્રેમથી ચક્રણે છે.

અનન્ત દુઃખથી જળના અતિસમાન એવા સંસારમાં તેને કોઈ પણ
વૃત્તિ મુખ કાચનું નથી; સંસારની દશાને સંસારપણે દેખે છે, અર્થત્ત્વ, પુન,
વિ, મળા, પિના આદિથી શામ એવા ધન, વેશવ આદિમાં મમત્વ કરવું
જ દુઃખનું કારણ છે એમ તેને જાણે છે; એ કે જ્ઞાનથી શુદ્ધાચારમાં રહે છે

લાંબી કુટુંબારિનું ધોષણ કરે છે, ધનાદિક માટે અનેક પ્રકારના વ્યાપાર વનેરે કરે છે, સંસારબંધનદાર પ્રમાણે પોતાનો અધિકાર સચવાય તેમ વર્તે છે, પણ કુટુંબ દિર્ઘા અર્થ અને મમતથી બંધાનો નથી; સંસારમાં તેનું જીવન ખરેખર આદર્શ પુરુષની પેઠે સર્વ લોકોને અનુકરણીય થઈ પડે છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ મનુષ્ય અર્થ અને મમત્વમાત્રવિના જન્મતાં કાવો શૂદ્રસ્થના અધિકાર પ્રમાણે કરે ॥ અને લોક વિરુદ્ધનો ત્યાગ કરે છે.

શૂદ્રસ્થાવાસમાં રહેલ સમ્યક્દૃષ્ટિ મનુષ્યોનાં નીચે પ્રમાણે લક્ષણો છે.

- ૧ જેમ ધાવમાના બાગકને રમાડે છે પણ તેમાં શેપાની નથી, તેમ શૂદ્રસ્થવર્ત, સંસારનાં વ્યાવહારિક કૃત્યો કરે છે તેવપણ તેમાં અર્ધ-મમતથી શેપાનો નથી.
- ૨ શૂદ્રસ્થના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કૃત્ય કરવાનાં હોય છે તે કરે છે અને શૂદ્રસ્થપણના ઇચ્છાને સીમાવે છે.
- ૩ મદ્ય કરેણ વનોનું વધારાદિ અધરાધન કરે છે.
- ૪ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મગન્થોનું સાગી રીતે માન સપાદન કરે છે.
- ૫ જૈનધર્મનાં તરવેનો જન્મમાં ફેણવો કરે છે. સર્વ મનુષ્યોને પોતાના બધુસમ્પાન મૂકીને તેઓના અન્ન-માનો ઉદાર કરવા પ્રવર્તકરે છે.
- ૬ સંપુર્ણની વધારાદિ બંધી કરે છે. ધર્મના માટે પ્રત્યુની પણ ઇચ્છાર કરતો નથી.
- ૭ કીર્તિની પ્રત્યુને પણ ભિન્ના કરતો નથી. પ્રત્યુને પણ મર્મની તુલ્યો ત્યાગ કરતો નથી.
- ૮ ધર્મનો ફેણવો કરવા માટે તન, મન, પ્રત્યુ અને ધનની આદુલિ આરે છે.
- ૯ અદર્શિત સંપુના તુલ્યને પ્રત્યુ કરવા બંધા બંધા કરે છે અને અવસર આવે સંપુ પણ બંધે છે.
- ૧૦ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્તન પાસપર બેઠાબેઠા વર્તેને જીવ ન આવે તેવી રીતે અવગન કરે છે.
- ૧૧ પોતેની અધિકાર વધારી પ્રત્યુને કરે છે અને કન, ક્રેવ, કન અને અવને દુર્ગી રીતે અધિકાર કરે છે અને તેને પુરુષોને ધર્મનું પુરુ રહ્યા અરે છે. આ પ્રત્યુને વધારી કરે છે જન્મમાં કમલ રહે છે પણ જીવ બેઠા કરે ॥ તેમ મર્મકર્મ કરવા ભિન્ન રહે છે તે સત્યમત્ત; દરને કરેને નહી અને કુ અધી વેળાં મેઠ

કરડે છે તો જેર ચકતું નથી, તેમ રાગદ્વેષરહિત મન મમે તે કાર્ય કરે છે તોપણ તેથી સંસારમાં બંધાવાનું ચકતું નથી. મનમાં ઉત્પન્ન થએલી અહં-મમત્વની શુદ્ધિ તેજ સંસારમાં બંધનનું કારણ છે. જગત્માં અહંમમત્વના સંબંધોની કલ્પના મનમાંથી ઉઠે છે અને મનજ શુભ અને અશુભની કલ્પના કરીને હર્ષ શોક ધારણ કરે છે; બે પ્રતિષ્ઠામાં મન બંધાયું તો પ્રતિષ્ઠાનો નાશ થતાં મનમાં શોક ઉત્પન્ન થાય અને તેની અસર આત્મા પર થાય છે, બે મનમાં કીર્તિ અને અપકીર્તિની સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થઈ તો કીર્તિનો લોભ અને અપકીર્તિનો સદાકાળ ભય રહે છે અને તેથી સંસારમાં બંધન થાય છે, બે મનમાં રાગની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો રાગના લીધે અનેક શોક વગેરેની સ્ફુરણા થાય છે અને સંસારમાં બંધન થાય છે, બે મનમાં જગત્ના પદાર્થો પર ઈષ્ટપણાની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ તો અન્ય પદાર્થો પર અનિષ્ટપણાની કલ્પના થતાં તુર્ત દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ સંયુક્ત પોનેજ જગત્માં બંધાય છે. જે ભણવાથી, જે ભણવાથી અને જેનું સ્મરણ કરવાથી, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, નિન્દા અને ઈહાનિષ્ટપણું વગેરેની મનમાં વિશેષતા: કલ્પના ઉઠે તેજ અવિદ્યા, તેજ મિથ્યા જ્ઞાન છે. મન, કલ્પનાથી ભય ઉત્પન્ન કરનાર પોનેજ છે. તેમજ મનની કલ્પનાથી સંસારને સારરૂપ કલ્પનાર પણ પોતેજ છે. અમુક મહારા મિત્રો છે એ પણ મનની કલ્પના છે. આત્મા તો સર્વને પોતાના સમાન ગણે છે. અમુક મહારા દુશ્મન છે એ પણ મનની કલ્પના છે, કારણ કે જેના ઉપર દુશ્મનની કલ્પના કરીએ તે દુશ્મનરૂપે લાગે છે અને તેજ પુનઃ મિત્રની કલ્પના કરતાં મિત્રરૂપે લાગે છે. પોતાનામાં સ્ત્રીની કલ્પના કરતાં સ્ત્રીના જેવા હાવશાવો પ્રગટી નીકળે છે, તેમજ પુરૂષની કલ્પના કરતાં પુરૂષના હાવશાવો પ્રગટી નીકળે છે, વસ્તુતાઃ જોતાં એ સર્વ મનનો પ્રપચ્ચ લાગે છે; મનના પ્રપચ્ચને આત્માનો કલ્પી આપણે સર્વ ઉપાધિઓનો બોલે ખરેખર આત્મા ઉપર નાખીએ છીએ, પણ અન્તર દૃષ્ટિથી વિચારીએ છીએ તો અહંતા અને મમતાનાં વાદળોની ઘટા વિખરાઈ ભય છે; આત્મા પોતાનાજ સ્વરૂપે જાણે છે. સર્વ વસ્તુ ભણનાર જ્ઞાન છે, પણ ભણતાં જે રાગદ્વેષ ઉઠે છે તે મોહનો ધર્મ છે, સર્વ વસ્તુઓને દેખવી એ દર્શનનો ધર્મ છે. પણ સર્વને દેખતાં જે રાગદ્વેષ થાય છે તે મનમાં ઉઠેલી મોહની કલ્પના છે, અનેક પ્રકારની પદવીઓની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, અને તે પદવીઓ નાશ થતાં મનમાંજ પુનઃ શોકની કલ્પના ઉઠે છે. તવંગરની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને ગરીબની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે. માનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને અપમાનની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે; આત્માને તો માંસ કે અપમાન કાંઈ પણ નથી. જ્ઞાતિની કલ્પના

સંબંધીને દુઃખરૂપે બલુએ ત્યારે તે તે મોહના સંબંધીમાં આવતાં છતાં પણ મોહના એટલે રાગદ્વેષના હેતુઓને વૈરાગ્યરૂપે ધોતે પરિણામથી શકે છે. જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ ખરેખર સંવરના હેતુઓપણે પરિણમે છે અને જ્ઞાનીને સંવરના હેતુઓ પણ આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, એમ સિદ્ધાન્તોમાં કહ્યું છે. આત્મા મનના ઉપર કબજે મેળવે છે ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષના હેતુઓને પણ વૈરાગ્યરૂપે પરિણમાવે છે. જ્ઞાનીને દુઃખ પડતાં વૈરાગ્ય વધે છે. જ્ઞાની સંસારનાં કાર્યો કરતો છતો પણ જગત્કમલની પેઠે નિર્લેપ રહે છે, કારણ કે જ્ઞાનીનો આત્મા, રાગદ્વેષની પ્રાન્તિમાં ફસાતો નથી અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ બ્યાવહારિક કાર્યો સર્વ મનુષ્યોની પેઠે કરે છે, પણ તે તેમાં શેષાતો નથી અને પોતાના આનન્દને ભોગવતો બંધ છે; સંસારની મોહભાજ તેને અસર કરી શકતી નથી. જ્યારે જ્ઞાનીનો આત્મા, મનની રાગદ્વેષની કલ્પનાને પોતાની ગણતો નથી, ત્યારે તે પોતાના આત્માના સ્વભાવ ધર્મને પોતાનો ગણે છે; તે વખત તેની કેવી દશા થાય છે તે બતાવે છે.

જ્ઞાનીની વશા.

“ આત્મવદ સર્વં જીવેષુ, વઃ પરચત્તિ સ પરચત્તિ. ” ॥

પોતાના આત્માની પેઠે જ સર્વ જીવોમાં જીવે છે તે સર્વ ધર્મને રૂબે છે તેથી સર્વ આત્માઓ પોતાના સરખા અર્થાત્ પોતાના જન્મુસમાન તેને લાગે છે. તેને કોઈ શત્રુ પણ લાગતો નથી અને કોઈ તેને પ્રિય પણ લાગતો નથી; સર્વ જીવો પોતપોતાની દશા પ્રમાણે છે તેમાં દ્વેષ વા રાગની કલ્પનાની જરૂર તેને હેખાતી નથી. તે જેની વસ્તુ હોય તેવી રૂબે છે અને આદર્શની પેઠે તટસ્થ સાક્ષીપણે સર્વનો જ્ઞાતા અને દ્રશ્ય અને છે અને નિર્લેપ રહે છે. બ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક જીવનને ગાળે છે છતાં બાહ્ય વસ્તુઓમાં શેષાતો નથી. બાહ્ય વસ્તુઓનાં કાર્યોને પોતાના માથે આવી પડેલી શરજ તરીકે ગણી કરે છે પણ તેમાં હું તું ની કલ્પના કરતો નથી, તેવો જ્ઞાની પૂર્વની અવસ્થા કરતાં જ્ઞાનદશા કરતાં નિર્લેપ રહીને વિશેષતઃ સર્વનું બંધું કરવા સમર્થ થાય છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે ઉચ્ચ જીવન પ્રાપ્ત કરવામાટે ઉચ્ચ પ્રકારના વિવેકને ચલણ કરે છે. સર્વ પ્રકારનાં કાર્યોમાં લાભ અને અલાભની તરતમતા બલ્લી શકે છે. પારમાર્થિક જીવન ગાળવામાટે અને તેટલો નિષ્કામપણે આત્મભોગ આપે છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ આત્મોપયોગમાં રમે છે. શુદ્ધ ધર્મમાં રહ્યો હોય તો શુદ્ધચન્દ્ર અધિકાર પ્રમાણે સર્વ જાનતોમાં વર્તે છે અને સાધુ ધર્મ અંગીકાર કરે છે તો સાધુના અધિકાર

પ્રત્યેકને છે. સહુએ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે અને દુઃખને દાખવામાં
પ્રવળ કરે છે. દુઃખદુરાત દુઃષ્ટિથી, સર્વત્ર-સર્વથા-સર્વ મનુષ્યોના મુલ્કોને બદલ
કરે છે. જન્મના આશ્રયે સદન કરવા શરૂ કરી અને છે અને મનમાં
અન્ય પેઠે ધારણ કરે છે.

હું શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપમય, ધીને છું, એમ નિશ્ચય કરે છે. એથી દુઃખ
રહવા દુઃખ ને હું નથી, દુઃખ એ આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ નથી, માટે દુઃખની
કાળના કરવનું નાનીને કંઈ પણ પ્રયોજન જણાતું નથી. એ એ વખતે દુઃખ
જા દોષ દ.વ તે ને વખતે જણાતું છે, મનનું જ્યેષ્ઠ વિશેષ છે અને આત્મા
ધીને મનના આત્મામાં જાય છે, તેમજ એ એ વખતે આત્માનો સદાજ આ-
ત્મકુલ મંડિત અને આત્મામાં સમજાવે એવાય, ત્યારે સમજતુ કે આત્મા
ધીને તે વખતે નિર્મલ છે અને મનને ધીને વશ કર્યું છે શુદ્ધાનન્દ સ્વ-
રૂપના ઉપયોગમાં રહેતાં આત્મા ધીનાને નિરાકાર સ્વરૂપપણે નિહાળે છે
અને ધીના સ્વરૂપનો ધીને નિશ્ચય કરે છે. કે જડ વ્યાકારીથી હું મિથ્ય જ
નિરાકાર છું, સર્વ પ્રકારના સાકાર પ્રયોજી મિથ્ય છું, ત્યારે સાકાર પદ-
ધીનું મન્ય તેમજ તેમાં જડત્વ કેમ મ્હારે કદમનું બોધમે? અજ્ઞાત ન
કદમનું બોધમે. ધીનાડિ સ્વરૂપનો ધીની આ-મા ધીનાની મેલે નિશ્ચય કરે છે.

જ્ઞાની ધીનાના સ્વરૂપનો તે વખતે તેવી જ્ઞાનદશામાં વર્તેલા
ધીને નિશ્ચય કરે છે તે બતાવે છે.

સોહી.

શુદ્ધાત્મપદમિચ્છામિ, સ્વામાવિકમુસુપ્રદમ્ ।
સર્વકર્મવિનાશાર્થ-મુત્સુકોઽહં પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૦ ॥
સ્વામાવિકસ્વરૂપે મે, મુર્યાનન્તમહોદધિઃ ।
જ્ઞાનાદિસદ્ગુણાઃ સર્વે, ધર્તન્તે સ્વસ્વરૂપતઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આમજ્ઞાની, સ્વામાવિક મુખપ્રદ શુદ્ધાત્મપદને હવે છું છું,
તેવિના હું જન્મ કંઈ પણ હવે છું નથી, એમ નિશ્ચય કરે છે; આત્મ પ્ર-
વેશથી સર્વ કર્મનો નાશ કરવા હું ઉત્સુક થયો છું એમ નિશ્ચય કરે છે.
મ્હારા સદાજ સ્વરૂપમાં મુખાનન્દ મહોદધિ છે એમ અનુભવ કરે છે અને
જ્ઞાનાદિ સર્વ સહુએ ધીનોતાના સ્વરૂપે મ્હારામાં વર્તે છે એમ નિશ્ચય
કરે છે.

ભાવાર્થઃ—હું શુદ્ધ પદને હવે છું અને એજ મ્હારું શુદ્ધ કર્મ છે,
ત્યારે ત્યારે પણ એજ અવશેષ કાવં કરવાનું છે, ઉપરાંત ઉડી એજ મારી
હવે છે, પદ્યાર્ મીઠું પણ હવે નથી; હું મ્હારા સ્વરૂપમાં રમણીય કરું.

ઇલાહિ જ્ઞાની વર્તમાનકાલમાં નિદ્રમ કરે છે. જૂનકાળમાં જે થયું તે હાલ નથી. ભવિષ્યમાં જે થવાનું છે તે હાલ નથી; વર્તમાનકાળ મુધર્યાથી ભવિષ્યકાળ સુધરે છે અને વર્તમાન જગત્યાથી ભવિષ્યકાળ જગતે છે, માટે જ્ઞાની પોતાની ઇચ્છા વર્તમાનને અવલંબીને કરે છે, તે ખરેખર યોગ્યજ છે. સ્વાભાવિક સુખપ્રદ પદની કોલુ ઇચ્છા ન કરે? અવગત સર્વ મનુષ્યો કરે છે. કોઇને પૂજો કે ભાઈ! ત્હને મુજિ બ્હાણી લાગે છે? ત્યારે તે કહેશે કે હા મ્હને મુજિ બ્હાણી લાગે છે. મુજિના સમાન અન્ય કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સાધન નથી. ખરેખર મુજિના સમાન કોઈ નથી. શુદ્ધાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થવી મહા દુર્લભ છે, કોઈ યોગ્ય મુમુક્ષુને તેની ઇચ્છા થાય છે. સર્વ મનુષ્યો પોતાની શુદ્ધપણુસાર મુજિ ઇચ્છે છે પણ તેમાં દરિયા ભેદે થણા ભેદ પડે છે; જ્ઞાની પુરૂષ દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે સર્વ કર્મનો નાશ કરવામાટે યથાશક્તિથી ઉદ્ધમ કરવો, કારણ કે અનન્ત સુખનો દરિયો હું છું માટે માફે સ્વાભાવિક સુખ મારે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. મ્હારા જ્ઞાનાદિ ગુણો સર્વ પોતાના સ્વભાવે વર્તે છે તેને તત્ તત્ કર્માવરણોને ટાળી પ્રગટ કરવા જોઈએ. જાતનો ઉત્પાદ થતો નથી અને સત્નો નાશ થતો નથી. મારા આત્માના સર્વે ગુણો સત્રૂપે છે; ગમે તેટલાં તેના ઉપર આવરણો આવે તો પણ તે પોતાનું રૂપ ત્યાગતો નથી. આત્મા જ્યારે ત્યારે પણ પોતાના ગુણોને પ્રગટ કરી મહાન્ જનવાનો છે, આત્માના અનન્તગુણોને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં રમણતા કરી પ્રગટ કરવાનો છે, માટેજ જ્ઞાની કહે છે કે હું તે ગુણોને પ્રગટ કરવા ઉત્સુક જન્યો છું.

જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ગુણોની પ્રગટતા કરવા માટે કઈ દશાથી જગતમાં કાર્યો કરતો છતાં વર્તે છે, તે જ્ઞાની પોતાના ઉદ્દગારોને જણાવે છે.

શ્લોક:

સાક્ષીભૂતો વિપદયામિ, સ્ફુરન્ત્યાદર્શવન્મયિ ।

નિર્લેપઃ સન્ પદાર્થેષુ, પ્રવર્તે સ્વાધિકારતઃ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વ પદાર્થોને હું સાક્ષીરૂપે દેખું છું અને મારામાં સર્વ પદાર્થો આદર્શની પેઠે લાગે છે. સર્વ પદાર્થોમાં નિર્લેપ થવો છતાં સ્વાધિકારવડે જગતમાં પ્રવર્તું છું. અર્થાત્ આવરણક કાર્યસેવામાં રહું છું.

ભાષ્યાર્થ:—સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપવડે દેખવા એ મહા આદર્શ પુરૂષનું કાર્ય છે, સર્વ પદાર્થોને જોધવડે સાક્ષીપણે રહી જાણવા અને તેમાં લેવાનું નહિ એ કંઈ સાધારણ કાર્ય નથી. આવી જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ દશા પ્રાપ્ત

સવં દલો રાષ્ટ્ર જોઈએ, નેમજ સવો જ્ઞાનપ્રકાશ જોઈએ, નેમજ જ્ઞાન કરવા
 ના રીતે પ્રકારના પદ જોઈએ જલ્પે જનુભવ જોઈએ: સવં પ્રકારની મના-
 ટવને જનુભવ હોઈ જતવ વધવું જોઈએ. શાન્દગાસ્ત્ર. વા-ચાવગા. જ્ઞાની
 ફેલોડી કુલિશોરી કંઈ સવં જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થતી નથી. જ્ઞાનની પ્રાપ્ત માટે
 દલ દલ કરવું જોઈએ. દલવની શુદ્ધતા વિના ઉત્તમ જ્ઞાન હલવમા પ્રક-
 રવું નથી. નવનવ જાને જશ્નવનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.
 જામ-સત્તનમાં જામ ઉશા ઉતરવું જોઈએ જાતી ગીને જ્ઞાન સપાદન કરવું
 હેવ છે તોપવુ તેને મદદા જાને જનુભવમાં મૂકવુ પડે છે. કારણ કે મદદા-
 વિનવું જ્ઞાન ઉત્તમ કાવં કરી શકવું નથી. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ તોપવુ સસારના
 સંવંધમાં જે જે કશો, દુઃખો જાને ઉપાધિઓ જાતી પડે છે તેના સામ જે
 જ્ઞાન ઉત્તમના મગથી ટકી રહે છે, તે જ્ઞાન, ઉત્તમ જનુભવ પ્રાપ્ત કરવા
 માટે સોમ કરવું એમ કહેવાય છે.

સવં પ્રકારના પદાર્થો દેખનાં જાને જલ્પનાં જાનમા તેમાં લેપાવો જોઈએ
 નહીં, એવી જ્ઞાનની જે દશા તે ઉત્તમ દશા કહેવાય છે. સ્ત્રી, ધન જાને પુત્રા-
 દિમાં રાજ કાચ નદિ જાને દુઃખકર વસ્તુઓ પ્રતિ દેવ કાચ નહીં, અર્થાત્ રાજ
 જાને કોવકારક સ્ત્રી, શત્રુ વનેરેનો સમ્પ જાનાં પજુ તેમાં જ્ઞાનભગવડે રાજ
 પજુ ન કાચ, જાને દેવ પજુ ન કાચ તથા યોજાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તી
 કાચ, એવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશા તો કોઈ વિરલા પુરવો પ્રાપ્ત કરી
 શકે છે. જેમ આદ્યં (આરીસા)માં કાચ વસ્તુઓવું તેમજ કાગી
 વસ્તુઓવું પ્રતિબિમ્બ પડે છે, એટલે એવી વસ્તુ સામે લેપ તેવું પ્રતિ-
 બિમ્બ પડે છે, પજુ તેથી આરીસાને તો માત્ર સાક્ષીપણું છે; આરીસી કંઈ
 કાચ વસ્તુપર રાજ કરતો નથી, તેમજ કાગી વસ્તુવું પ્રતિબિમ્બ પજુ તેથી
 કાગી વસ્તુપર દેવ પજુ કરતો નથી, તેમ ઉત્તમ જ્ઞાનદશાધારક મદદામા
 સવં વસ્તુઓને સાક્ષીવડે રેખે છે જાને આદ્યંવત્ જાલું છે, તોપજુ
 યોજાના અધિકાર પ્રમાણે સવં કાચોને કરે છે. તે દરમ સેવ કાચોમાં
 રાજદેવ કરતો નથી. આવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશાવાળો પુરવ કહે છે કે, હું
 સવં પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે રેખું છું જાને તે પદાર્થોને જનુભવ કરું છું પજુ
 તેથી રાજદેવ કરતો નથી, અર્થાત્ સવં વસ્તુઓને જલ્પું છું તોપજુ તદરમ્
 સાક્ષીરૂપે રહેવાથી રાજાદિથી મુંજાતો નથી, સવં પદાર્થોમાં નિવેંધ થવો
 છવે તેમજ યોજાના અધિકાર પ્રમાણે સવં કાચોને કરતો છવે પજુ યોજના
 સ્વભાવે વર્તું છું જાને અભિવ્યમાં વર્તીશ; જા પ્રમાણે જાતમજાનિના ઉદ-
 મારોથી આપજુને તે પ્રમાણે વર્તવાને એક ઉત્તમ જોધ મળે છે. જ્ઞાનના
 આવા ઉત્તમ ઉદ્દારો હલવમાં ઉતરીને વિજ્ઞાનુઓને કૌટી અમુર કરે છે
 જાને તે પ્રમાણે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા વિજ્ઞાન કરાવે છે જાને

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દેખવા તથા જાણવામાં તેમજ આવશ્ય કાર્ય કરવામાં નિર્લેપતા સૂચ્યે છે. ઉત્તમ જ્ઞાનવિના નિર્લેપતા આવવી મહા દુર્લભ. શ્રીતીર્થકરોએ શૃદ્ધાવાસમાં આવી નિર્લેપતા રાખી હતી. સર્વ દેખવાના પદાર્થોથી દૂર રહીને તો સર્વે રાગ અને દ્વેષથી દૂર રહે, એવું દેખ્યાવિના તે સર્વે રાગરહિત હોય, શત્રુને જાણ્યા તથા દેખ્યાવિના તો સર્વે દ્વેષ ન કરે પણ સ્ત્રી, શત્રુ, વગેરે પદાર્થો દેખવામાં તથા જાણવામાં આવે ત્યારે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના રાગદ્વેષથી નિર્લેપ રહી શકાય નહીં, એમ અનુભવ કરતાં જણાવ્યા આવે છે. રાગકારક અને દ્વેષકારક વસ્તુઓમાં રાગની અને દ્વેષની કષ્ટનાનો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવિના ક્ષય થતો નથી, એ ચોક્કસ વાત છે.

. રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ સામી દરરોજ દેખવામાં આવે, તેમજ જાણવામાં આવે, તેમજ તે વસ્તુઓ દરરોજ પાસે દેખાય, કદાપિ સ્ત્રી વગેરે લક્ષ્ય આવે, તોપણ જે જ્ઞાનના પ્રતાપે મનમાં રાગ અને દ્વેષ ન થાય તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન જાણવું. પાંચે ઇન્દ્રિયો, મુજીવાનું, જોવાનું, સંધવાનું, ચાખવાનું તથા સ્પર્શવાનું કાર્ય કરે તોપણ કોઈપણ વિષય પ્રતિ રાગ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ વિષય પ્રતિ દ્વેષ ન થાય આજ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે; એવી દશાવાળાનું ઉત્તમ આચરણ છે. રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાંથી તો અનેક મનુષ્યો નિરાગી અને નિર્દોષી માણસ પડે, પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતાં રાગ અને દ્વેષના સંસ્કાર જાગ્રત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખ્યું અને જાણ્યું ઇલાહિ સર્વે રાગ અને દ્વેષમાં સહાયકાર થઈ પડે છે. મોહકારક વસ્તુઓ દૂર છતાં વૈરાગી અને તે વસ્તુઓનો સંગ્રહ છતાં રાગી આવી જ્ઞાનદશાવાળા જીવોને દરજ્જાએ નીચો દોષ છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સંસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી, માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આદર્શવત્ દશાધારક જ્ઞાનીનું વર્તન મેલવું જોઈએ અને તેવા વર્તનમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. જ્ઞાનની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીયો પારખી શકતા નથી અને તે જાગતની પરીજ્ઞામાં પડવાથી તેઓને કંઈ તત્ત્વ હાથમાં આવતું નથી. કશું છે કે, અપુત્રને પરીજ્ઞા સી? અપુત્રની પરીજ્ઞા સી? અધુરાને પરીજ્ઞા કરવાનો શો હક્ક છે? તેમજ અધુરાની પરીજ્ઞા શા માટે કરવી જોઈએ? યુમુક્ષુઓએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઉપાયો આદરવા જોઈએ. જ્યાંયુધી દેખનાં, જાણનાં અને સર્વ કાર્ય કરતાં છતાં પણ નિર્લેપ ન રહેવાય ત્યાંયુધી સમજવું કે ઉપવુંજ આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે લખ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવું કે એવી મારી દશા થઈ છે. અન્યોની એવી દશા છે કે નહીં તેની જો પંચાતમાં પડ્યો તો નિન્દા વગેરે દોષોવાળું હૃદય

મનું પાઠે અને ઉપર માનવના જાણે દોષ ઉતરવું પડશે. માટે જિજ્ઞાસુ-
ને પણ કવચવત્ કરી તેને તે જ્ઞાનમાં રાખવી. ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીની
દાઃ પ્રકારે જિજ્ઞાસુ આત્મજ્ઞાની દગા કરવા ઉત્તમ કરવો, એમ પ્રશ્નોપાન
આ વચ્ચે છે, તેને જુગ વિચારવા જાણીએ. આત્મજ્ઞાનીની આત્મજ્ઞાની ઉત્તમ
દાઃ કરીને જીવજીવિથી પરાક્રમ દાઃ છે અને મનને વશમાં રાખી
ધર્મમાં પ્રવેશ છે.

આત્મજ્ઞાની આત્મજ્ઞાની ઉત્તમ સંકલ્પ કરે છે તે જાણવે છે.
જોડા.

અન્તરોષ્ટિ મમાધાય, ઘનિષ્યેઽહં પ્રયત્નતઃ ।

ધર્મકાર્યાણિ કુર્વન્ સન્, મોગ્યકર્મ્મપ્રવેદકઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—જો આત્મજ્ઞાનીને બહુને છો તેમજ ધર્મકાર્યોને કરતો છો,
હું અન્તરોષ્ટિ પરવું કરીને વિશેષ પ્રયત્ન કરી વર્તીશ; એમ ઉત્તમ જ્ઞાની
સંકલ્પ કરે છે.

ભાવાર્થ—જો આત્મજ્ઞાનીને વિશેષથી બહુનાં તેમાં સંધવાવું થવું નથી.
જ્ઞાની, જો આત્મજ્ઞાનીને જોયવો છો તેમાં વિરામભાવ ધારવું કરે છે. કીર્તિ-
કીર્તિના સુહારસના જોયકર્મનું દુષ્ટાંત પણ સમજવું. યોગની વચારાણિથી
જીવજીવિથી ધર્મકાર્યોને જીવધર્મના દેવાદા માટે તથા જીવધર્મની પ્રભાવના માટે
પ્રયત્ન કરે છે. જ. ધર્મમાં રાગ દેવનો પરિભ્રમ ન થાય તે માટે વિશેષ જ્ઞાનોપયોગ,
વિરામ વચરોનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેવો અન્તરોષ્ટિ ધારવું કરીને સર્વે
વિશેષથી ક્રમ, હોય, કાવ અને ભાવ પ્રમાણે વર્તે છે. જાનિપુરુષ
જીવજીવ સંકલ્પ કરી યોગના સ્થાવને ઉચ્ચ જીવિકાર્યનું જનાવે છે અને
ઉચ્ચ દુષ્ટિ ઉચ્ચ સદિમાં પ્રવેશ કરે છે. નાટકીયો કીર્તિના વેધને બાજવે
છે પણ તેથી યોગને મિથ માને છે, તેમ જ્ઞાની પણ કર્મવ્યોને કાર્યોને કરતો
છો પણ યોગને તેથી મિથ માને છે. જહુરૂપી એમ અનેક વેધ છે
પણ પદોક્તિ વેધો એજ હું હું એમ માનવો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ એ એ
જોડે છે, એ એ જોડે છે, એ એ સંકલ્પે છે, એ એ કરે છે, એ એ
કરવે છે, તે તે સર્વે હું હું અને તે મ્હારું છે, એમ માનવો નથી, તેથી તે
પ્રમાણિયોના કરતાં કલોચે જહુ ઉચ્ચા પરથીએ ઉચ્ચે રહેલો જ અને યો-
ગની કાર્યપ્રવૃત્તિ સ્થાવે છે એમ અવગ્રહવું. જ્ઞાનીનું દેખવું, ચાવવું, અને
જોવું સર્વે જહુસંકલ્પ છે. જીવજીવે જીવજીવનાં કાર્ય કરે છે અને નિઘવથી
યોગના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છે. જ્ઞાની અધિકાર પ્રમાણે જીવજીવનાં સર્વે
કાર્ય કરે છે; ધર્મમૂલની અજ્ઞાનો તે હોય કરવો નથી. જાનજીવોની
દુષ્ટિ પ્રમાણે જાનજીવોને તેના અધિકાર પ્રમાણે જનાવે છે અને યોગના અધિકાર

પ્રમાણે ધોને કરે છે. ગાનીપુરૂપ, ધોનાની સામ્બદશાને કદાપિ ભૂવનો નથી. તે ધોતાના આત્મોપયોગમાં રમણના કરે છે અને પરમમુખ માટે ધર્મની આરાધના કરે છે.

આત્મજ્ઞાનિની દશા બનાવ્યા બાદ ભવ્ય જીવેને આત્મપ્રતીતિ કરાવવા માટે દુષ્ટાંતદ્વારા આત્મસ્વરૂપ જણાવે છે,

સોહા.

ફાષ્ટે વન્દિસ્તિલે તૈલં, ઘૃતં દુગ્ધે ચ તિષ્ઠતિ ।

તદ્વત્ ફર્મમયોગેણ, આત્મા દેહે પ્રતિષ્ઠતે ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—કાષ્ટમાં વન્દિ, તિલમાં તૈલ, દુધમાં ઘૃત, ભેમ રહે છે, તેની પેઠે કર્મના પ્રયોગવડે દેહમાં આત્મા રહે છે.

ભાવાર્થ:—દેહમાં આત્મા રહે છે પણ દેહથી ભિન્ન છે. દેહ પાંચ પ્રકારનાં છે. ઔદારિકશરીર, વૈકિલ્યશરીર, આહારકશરીર, તેજસશરીર અને કાર્મણશરીર, આ પાંચ પ્રકારનાં શરીર છે. જ્યાંમુખી આત્મા સંસારમાં જીવ્યાંમુખી તેની સાથે દરેક ગતિમાં તેજસ અને કાર્મણશરીર સાથે રહે છે. કર્મના યોગે અનાદિકાળથી આત્મા દરેક ગતિ યોગ્ય શરીરને ધારણ કરી તેમાં આયુષ્યની મર્યાદાપર્યંત રહે છે. આત્મા શરીરમાં રહે છે પણ તે શરીરથી ભિન્ન છે. કેટલાક પંચભૂતને આત્મા માને છે, પણ પંચભૂત તે આત્મા નથી; આત્મા પચભૂતથી ન્યારો છે, આત્મારૂપ શરીર છે એમ કહેનાર શરીરથી ભિન્ન કરે છે. હું મૌર હું હું સ્થૂલ હું, આવી છુદ્ધિ તો જ્ઞાતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. હું મૌર શરીર ધારક હું, હું સ્થૂલશરીર ધારક હું, એમ અર્થ અવબોધિને આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ કરવી. આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થવી મહા દુર્લભ છે. અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની પ્રતીતિ થાય છે. કોઈ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તાઓને અનુભવજ્ઞાન થઈ શકે છે. શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસના કર્યાંવિના આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થતી નથી. આત્માની અસ્તિતા માટે આત્મસ્વરૂપનામના અક્ષરહૃત અન્વમાં ચલ્લું કહેવામાં આવ્યું છે, માટે અત્ર વિશેષ વિસ્તારથી લખવામાં આવતું નથી. આત્માની અસ્તિતાવિના આત્મા નથી એવું વાક્ય જોડી શકાયજ નહીં. આત્મા નથી એ વાક્ય કહેનાર આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ જોશે છે કે, આત્માનું જ્ઞાન કર્યાંવિના આત્મા નથી એમ જોશે છે ? પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશે કે " આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ જોશે છે " આમ પણ કહેવું આત્માની અસ્તિતાજ સિદ્ધ કરે છે કારણ કે પ્રથમ આત્મા નામનો પદાર્થ છે એમ જણવું પશ્ચાત્ નથી એમ કહેવું તે સત્યનો અપવાપ માત્ર છે. આત્માનું જ્ઞાન થયું

ને આત્માને શબ નહોં અને આત્મા છે તો આત્મા નથી એમ કહેવાયજ નહોં. દ્વિતીય પદ્ય અંતીકાર કરીને કહેણો કે આત્માનું જ્ઞાન કયાંવિના આત્મા નથી એમ કહીએ છીએ ત્યારે તો સિદ્ધ થયું કે, આત્માનું જ્ઞાન કયાંવિના આત્માનો નિષેધ કરણો તો એ એ પદાર્થો નહોં બલ્કી શકો તે સર્વનો નિષેધ કરવો શક્યો. પણ તેથી તે પદાર્થજ નથી એમ માની શકાયો નહોં.—કારણ કે તે જ્ઞાનનું જ્ઞાન નહોં હોવાને છીએ—આમ વિચારનાં આત્માની અસ્તિત્વા સિદ્ધ કરે છે. ત્યારે પ્રથમ યથોક્ત કોઈને તેનું પૂર્વ જ્ઞાન હોવું જોઈએ! ઉત્તરમાં કહેવું પડયો કે આત્માનું પૂર્વ જ્ઞાન કરવાર તથા આત્માને સ ક્ષાત્ર દેખનાર ક્રીમદાવીર પ્રશ્ન છે, મારે આત્મા છે એમ મુકાકો માનવાવિન છટકો નથી. યુરોપખડમાં પ્રથમ જાણવા અત્યંત પ્રસર્યો હતો, ત્યાં પણ ૧૭ ચૈતન્યવાદ પ્રસરવા શામ્યો છે; આવાંવર્તમાં તો યથા કાળથી ચૈતન્યવાદ સિદ્ધાંત પ્રસરી રહ્યો છે. સર્વ દેહને આત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ મારે હિદુરથાન મુઁરૂપ થકુ છે અને થયો. નિવૃત્તિમર્તમાં આવાંવર્તની સદાકાળ ઉત્તમતા રહેયો. આવાંવર્તમાં મહાત્મ આત્મજ્ઞાનને મુનિવરો ઉત્પત્ત થાય છે અને તે ચૈતન્યવાદને જ્યાં ત્યાં આવાંવર્તમાં પ્રસર્યો છે. આત્માની અસ્તિત્વા તત્ત્વ કાળમાં એકસરખી હોવાથી આત્મા નિષ્પ રહે છે. આત્મા અન.દિકાગથી કમંચા હોયે શરીર ધારણ કરે છે, આત્માના કુલે, કમંચરણેથી હંકાવા છે. એ એ અયો કમંચરણે ખરે છે તે તે અયો આત્માના જ્ઞાન.દિકા મુલે ખરે છે. સંપૂર્ણપણે કમંચરણે ખરનાં સંપૂર્ણપણે આત્માના કુલે ખરે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ યોગના પ્રકાશને પ્રતિદિન કમંચરણેને હા.ધીને વધારણી બલ છે, મારે આત્માના જ્ઞાન.દિકા મુલે પ્રાપ્ત કરવા સદાકાળ ઉદ્યમ કરવો. દુષ્ટમાં થી એમ આપી રહ્યું છે, તેમ જ સખ પ્રદેશી આત્મા, સંપૂર્ણ શરીરમાં આપી રહ્યો છે, તેનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. જડ વસ્તુને જડ તરીકે બલુથી જોઈએ અને આત્માને આત્મા તરીકે જાણી તેની સદા કરવી જોઈએ.

આનન્દરૂપ આત્મા પાનેજ છે છતાં અજ્ઞાની હવેા રખી શક્યા નથી તે જણાવે છે.

શ્લોક:

અનૃશાનન્દસમ્પદ્મં, જ્ઞાનરૂપં સનાતનમ્ ।
 પ્વાનહીના ન પદ્યન્તિ, હજ્ઞાનાહૃતચેતમઃ ॥ ૧૫ ॥

શ્લોકાર્થ:—અનૃશાનન્દ સંપદ્મ જ્ઞાનરૂપ, સનાતન એવા આત્માને, અનૃશી અવૃત વિગત.જ્ઞાન-અવૃત્તીન અનુભવો દેખી શકાય નથી.
 આવાર્થ:—અનૃશી અનૃશી વિગત.જ્ઞાન અને પ્વાનહીને, આત્માને રખી શક્યા નથી. અનૃશીરૂપ કમંચે પદ્ધિ એમ એમ હોય છે

અને જેમ જેમ આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ આત્મ-
તત્ત્વનો ભાસ થતો જાય છે. આત્મતત્ત્વ સંબંધી પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખ્યાવિના
તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. હવે હબરો વસ્તુઓનું વિજ્ઞાન સંપાદન કરી
સાયન્સ વિદ્યાના પ્રોફેસરો ગણાઓ, પણ પોતાના આત્માને અવગોચ્યાવિના
સહજનન્દની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આત્માને નહીં જાણનારા પોતે પોતાના સ-
ત્ત્વો અને છે અને આત્માને જાણનાર પોતે પોતાના મિત્રો અને છે, આત્માને
નહિ દેખનાર મનુષ્ય હબરો વસ્તુઓને દેખે છે, તોપણ તે સહજ આનન્દ મેળવી
શકતો નથી અને આત્માને દેખનાર, હબરો વસ્તુઓને નહિ દેખતાં પણ
સહજ આનન્દ જોગવે છે. જે જે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેમજ જે જે વસ્તુઓ
જાણી શકાય છે, તે સર્વ આત્મતત્ત્વનોજ મહિમા છે. દેખવા અને જાણ-
વામાં આત્માનોજ મહિમા છે; આત્માવિના કોઈ દ્રવ્ય અન્ય પદાર્થોને દેખી
અગર જાણી શકતું નથી, દેખતું અને જાણતું એજ આત્માનું લક્ષણ છે; જે
જે દેખે છે, જે જે જાણે છે, તે સર્વ આત્માઓ છે. જેટલા અમતકારો જૂ-
તકાળમાં થયા અને જેટલા અમતકારો અવિષ્યકાળમાં થશે તે સર્વમાં આ-
ત્માનોજ મહિમા જાણવો; આત્માઓજ પરમાત્માઓ થાય છે, આત્માઓજ
પરમાત્માઓનું ધ્યાન તથા ભક્તિ કરે છે, આત્માઓજ પૂજક ॥ અને આ-
ત્માઓજ પૂજ્ય અને છે, આત્માઓજ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ તરીકે બની
પોતેજ જન્મ તીર્થનાં દર્શન કરાવે છે, આત્માઓજ શાવકો અને શાવિ-
કાઓ તરીકે અને છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ જોવી રજા છે, જ્યાં ત્યાં
આત્માઓજ અનેક ભતની પ્રવૃત્તિ કરી રજા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ
અનેક પ્રકારનાં નામોને તથા દેહોને ધારણ કરી રજા છે, જ્યાં ત્યાં આ-
ત્માઓજ ધારા લાવે છે, પણ ધ્યાનહીન પુરૂષો આત્માને દેખી શકતા નથી;
જ્યારે જ્ઞાન અને ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારેજ આત્માને દેખી શકાય
છે. અજ્ઞાનિયો આત્માને દેખી શકતા નથી, તેમજ તેઓ આત્મતત્ત્વની જિ-
જ્ઞાસા પત્તુ મોહના બેરે કરતા નથી.

ઉત્તમ પુરૂષો આત્માનું ચિંતવન કરે છે ઇત્યાદિ બેદાને પ્રસ-
ન્ન સ્વોક્કાર જણાવે છે.

સોઠ:-

જ્ઞાનિનામાત્મચિન્તાસ્યા-દજ્ઞાનિનાં કુનો મચેન્ ।

મધ્યમાનાં વપુચિન્તા, મોગચિન્તા ત્તુ મોહિનામ્ ॥ ૯૬ ॥

શબ્દાર્થ:-જ્ઞાનિયોનેજ આત્મતત્ત્વ સજની વિચાર થાય છે; અજ્ઞાનિ-
યોને ક્યાંથી જોઈ શકે? અર્થાન્ ન જોઈ શકે. મધ્યમ પુરૂષોને શરીરની
ચિન્તા આદિ રહે છે અને મોટી અર્થાન્ મૂલોને જોગની ચિન્તા રહે છે.

ભાવાર્થ:—જાનિયોને મુખ્ય જાતે આત્મગત્વની ચિન્તા રહે એ સ્વા
 ક. વિષ્ણુ છે. આત્માની જ્ઞાનદિ શક્તિયોને ખીણવવામાટે જ્ઞાનિ પુરુષો અને
 શુદ્ધ વિચારી કરે છે, જગત્ના આત્માઓનું શુભ વિચારે છે, આત્માઓને
 ઉદ્ધાર કરવા અનેક પ્રકારના શુભ વિચારો ચલાવે છે. જાનિયો જ્ઞાનના
 મનો રસોને જગત્ની ઉચ્ચસ્થિતિ કરે છે, તેઓ દુનિયાને સત્ય તરફ
 આગ્રહ સદાકાળ પ્રવળ કરે છે, ધોવાના આત્માને ઘણે કાળે ઉચ્ચ-
 સ્થિતિપર ચલાવવામાટે અનેક પ્રવળો કરે છે. જાનિયો આત્માના સ્વા-
 ક. વિષ્ણુ મુલેનું ધ્યાન કરે છે અને સમાધિનાં મુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

જાનિયો તેથી ઉચ્ચતા વર્તે છે. તેઓ ધોવાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી
 શકતા નથી. જ્ઞાન દૃષ્ટિવડે જ્ઞ. ત. ૬ થાં કરે છે, ઉત્તમ શુભ પ્રતિ ભક્ત્ય
 રાજ્યા નથી, જ્ઞાનના દુઃખથી મુક્ત થવાનો વિચાર કરી શકતા નથી, આ-
 ત્મજ્ઞાન સંબંધી પુસ્તકોનું વાચન, મનન કરતા નથી. મધ્યમ પુરુષોને શરીરની
 ચિન્તા રહે છે તેથી શરીર મુખમાટે સર્વ પ્રકારના પ્રવળો કરે છે, શરીર
 સંપત્તિમાં સર્વસ્વ માની લે છે, પૈય દાનિયો સંબંધી શુભો પ્રાપ્ત કરવા
 સર્વ, મન, વચન અને કાવાનો ઉપયોગ કરે છે, પશુ કંઈકે આત્મગત્વ સંબંધી
 શિવવાળા હોય છે, તેથી તેઓ તપ, જપ, હવા અને જ્ઞાન, વગેરેનું સેવન
 કરે છે. જોડથી મુદ્ધ અનેકા જ્ઞાન પુરુષોને તો સદાકાળ જોગની ચિન્તા
 રહે છે; જોગરૂપ કાઠવમાં જુદની પેઠે રાત્રીમાંથી રહે છે, અનંધ્યાન અને
 દૈવ ધ્યાનમાં જ્ઞાન રહી અનેક પ્રકારની જ્ઞાન પ્રવૃત્તિથી દિશારંભોનું
 સેવન કરે છે, અનેક પ્રકારની મુદ્ધની પ્રવૃત્તિયો કરે છે, દિશા, જુદ, ચોરી,
 જામિયર અને પરિક્રમ, વગેરેમાં મસ્ત રહે છે, મિથ્યાત્વ દશામાં વિષ્ણુ રહે
 છે. જગત્માં જોમ, ઉત્તમ, મધ્યમ અને જ્ઞાન પુરુષોનાં વધારે જ્ઞાનવાં
 આત્મદૃષ્ટિ કર્યાવિના કદાપિ કાળે આત્મમુખ પ્રાપ્ત થતું નથી,
 માટે ઉત્તમ પુરુષ થતું હોય તો આત્મદૃષ્ટિ ધારણ
 કરવી જોઈએ; તેમ ન જાતી તો કોઈ કોઈને
 મુખ મળશે નહિ તે જણાવે છે.

સોહ:

ઉર્વગચ્છેદ્યોગચ્છે—શુદ્ધદૃષ્ટિપરાસુત્તઃ ।

તર્મપિ ધર્મનામોતિ, સ્વપ્નમિટાન્નશુક્તિવન્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—શુદ્ધ દૃષ્ટિ પરા-શુભ મનુષ્ય, કેવે જ્ઞાન જગત્ નીવે જ્ઞપ.
 તેપણ સ્વપ્નમાં જોવાના મિથ્યા જોગની પેઠે મુખ પ્રાપ્ત્યે નથી.

ભાવાર્થ:—આત્માના મુલેમાં રમતુય કરવી અને આત્માને જ-
 સ્વાત્મને દેખવો તેને શુદ્ધદૃષ્ટિ કહે છે. શુદ્ધદૃષ્ટિ રહિય જ્ઞાન મુદ્ધ જોગ

જલ્ય વા નીચે જલ્ય તોપજુ તે ખરા સુખનો અધિકારી જનતો નથી. સુખ
 સેવા માટે દુનિયા મથે છે પણ જનને જ્યારે ખર્ચ સુખ મળતું નથી ત્યારે
 હાથ ખંજેરે છે. રાજ, બાદશાહ અને ચક્રવર્તિને પણ બાક પદાર્થોથી ખર્ચ
 સુખ મળતું નથી. બાહ્ય પદાર્થોવડે કોઈ ધનપતિ, સુખ સેવા પર્વનોના શિ-
 ખરોપર હવા ખાવા જલ્ય, તોપજુ ત્યાં ખર્ચ સુખ મળતું નથી અને ક્ષણિક
 સુખ સદાકાળ રહેતું નથી. શારીરિક રોગોથી બાદશાહો, શહેનશાહો પણ
 દુઃખી થાય છે. બાહ્ય હવા ખાવાના પર્વતોપર ચઢેલા બાદશાહો પણ માન-
 સિક ચિન્તાથી જરામાત્ર સુખ પામી શકતા નથી. ગાડીઓમાં બેસી ફરનારા
 પરિવારવાળા અને કરોડાધિપતિ શેઠો પણ મનમાં ઉત્પન્ન થયેલ ચિન્તાસા-
 ગરમાં છુટે છે. ઉપરથી હસે છે, છતાં અન્તરમાં મહાદુઃખ પામે છે.
 કોઈ ધનની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આજીવિકાથી દુઃખ પામે છે,
 કોઈ પદવીઓમાં લોભની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ પુત્ર પ્રાપ્તિની ચિ-
 ન્તાથી દુઃખ પામે છે. કોઈ વિદ્યા ભણવાની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ
 વેત્તવ યતાં માનની લામણીથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આજીવદાર છતાં અપ-
 કીર્તિના ભયથી દુઃખી થાય છે, કોઈ શ્રમચારી છતાં વ્યભિચારના ચઢેલા
 આરોપથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પારકાની અહેબાઇથી દુઃખી થાય છે, કોઈ
 અનેક પ્રકારના રોગોથી દુઃખી થાય છે, કોઈ અનિદ્ર વસ્તુઓના સંયોગથી
 દુઃખી થાય છે, કોઈ અનેક આજીવ ચક્રવાથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પોતાની
 ઇચ્છાઓ પૂર્ણ ન થતાં દુઃખી થાય છે, કોઈ વિદ્યાનુ છતાં ખંડનમંડનમાં હારે
 તો દુઃખ પામે છે, કોઈ અનેક પદવીઓને ધારણ કરે છે છતાં અનેક તૃષ્ણા-
 ઓથી દુઃખી થાય છે, કોઈ ઘણા પરિવારવાળો છતાં પણ અન્ય પદાર્થોથી
 દુઃખી થાય છે. કોઈ મનુષ્ય, અનેક પ્રકારના સુખમાં લયકીન રહે છે પણ
 એક જાતના દુઃખથી તે સંડે છે. સુખના માટે મનુષ્યો મથે ત્યાં જલ્ય છે
 પણ તેથી તેઓ શાંતિ પામતા નથી અને ઉલટા અશાન્ત પ્રવાહમાં વસડાય
 છે. કોઈ મનુષ્ય, હવા ખાવાને માટે અને તેથી સુખ સેવાને માટે હવાનાં
 સ્થળો શોધે છે અને ત્યાં ઘણા વખત સુધી રહે છે તો ત્યાં પણ સુખ, ભા-
 સતું નથી, તેથી કહેવું પડે છે કે ક્ષણિક પૌદ્ગલિક સુખ માટે દેવલોકમાં
 જવાની ઇચ્છા કરો વા જીવનપતિ થવાની ઇચ્છા કરો, પણ ક્ષણિક સુખો
 અન્તે નષ્ટ થતાં પાછી સુખની ઇચ્છા કરવી પડે છે અને તેમાટે અનેક બાક
 દેતુઓને સેવવા પડે છે, તો પણ સદાકાળનું નિલ્યસુખ તો મળતું નથી; કારણ
 કે બાહ્યદૃષ્ટિથી, બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની જુદી થાય છે અને બાહ્યપદાર્થોની
 ક્ષણિકતાથી બાહ્યસુખ ટળે છે. શુદ્ધદૃષ્ટિ પરાક-સુખ જીવ, ખર્ચ સુખ
 બેઈ શકતો નથી, તેમ તેને અનુભવ કરી શકતો નથી.

કર્મકામો ન વ્યાપ્તિ, નૈવામિ કર્મવેશ્યા ।

કુલકાલગચ્છે કર્મ, મુલકાલ પ્રધાચનિ ॥૧૮॥

આર્થ—ને વાને અને (મુખ) ને અને નથી અને એ વામાં
કુલને અપુષ્ટી થઈ નથી, એવ કાલને. વાઃ વાવેલાં મુખ એવ
કાલને ન હોય. મુઃ મુખને, તેમ વાઃ વાવેલાં કોઈ છે, વાવેલું વાઃ
વાવેને મુખને કુલને એવ. કૌં છે.

આર્થ—જ ન, કાલ, વાવેલું એ વાઃ વાવેલાં અને છે, વામાં વાઃ
ને કુલને કાલને કોઈ નથી. વામાં વાવેલું છે. વાવેલું વાઃ
વાવેલાં મુખ નથી અને તે મુખ વાવેને વાઃ વાવેલાં વાઃ
કુલને કોઈ વાવેલું વાઃ વાવેલાં મુખ વાવેને નથી અને કોઈ વાઃ
વાવેલાં વાઃ. કાલને કાલને, વાવેલાં, વાવેલાં, વાવેલાં, વાઃ વાઃ
ને વાવેલાં કુલને કોઈ કુલને વાઃ વાઃ. કાલને કાલને વાવેલાં
વાવેલાં કુલને વાવેલાં વાઃ છે. તે વાઃ વાઃ મુખને વાઃ વાઃ વાઃ
છે, વાઃ વાઃ વાઃ, વાઃ, વાઃ, વાઃ, વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ છે. વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ છે; વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ
વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ વાઃ

રાખતા નથી. જડ પદાર્થોની તૃષ્ણા તેઓ રાખતા નથી. કારણ કે જડ પદાર્થો પૌંદ્રગતિક સુખ દેવા સમર્થ છે, પણ આત્મિક નિત્ય સુખ દેવા સમર્થ નથી. જે મૂઠ મનુષ્ય છે તે ભ્રમિતવત્ બાહ્યવક્ત્રી તરીકે કહેવાતા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે દોંડલોડા કરી મૂકે છે. બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અમુક મનુષ્યોનો ઘાત કરે છે, સંતાપે છે, પીડે છે, અનેક પ્રપંચો કરે છે અને ક્રોધનું મુંદર શરીર દેખી મુઝાય છે. લલનાઓના શરીરમાં રાગ કરે છે પણ અન્તે જાંઝવાના જલની પેંડે હાવાં કંઈ સુખ મળ્યું નહીં, અન્તે કંઈ રત્યું નહીં, એવા નિરાશાના ઉદ્દગાર કાઢે છે; છેવટ તેને સમભય છે કે અરે મેં જે પદાર્થો માટે મહેનત કરી અને તે પદાર્થોને લેવા ક્યાં પણ તે ખર્ચ સુખ આપવા સમર્થ નથી. જે જડ પદાર્થમાં સુખની શુદ્ધિથી અત્યંત મમત્વ ધારણ કરે છે, તે ગમે તેવો વિદ્વાનનો પ્રોફેસર હોય, ગમે તેવો રાજા હોય તોપણ તે મોહશુદ્ધિયોગે મૂક જણાય છે. આત્મામાં જેલું સુખનો નિશ્ચય ક્યાં હોય છે, તેવા પુરૂષો અધિકાર અને શક્તિપ્રમાણે ગૃહસ્થ ધર્મને અગર સાધુધર્મને અંગીકાર કરે છે. જડ વસ્તુઓના સંબંધમાં આવે છે પણ તેઓ તેમાં સત્ય સુખની શુદ્ધિ માની લેતા નથી.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની વૃષ્ટિનું ઉપર પ્રમાણે તારતમ્ય જણાવીને હવે સ્વધર્મ અને પરધર્મયોગે શ્રેષ્ઠત્વ જણાવે છે, જ્ઞાનદષ્ટિ

જણાવી પણ જ્ઞાન પામતાં છતાં પણ કંઈ સર્વના એક-

સરખા અધિકાર રહેતા નથી; કોઇ આવકનો ધર્મ

અંગીકાર કરે છે અને કોઇ સાધુનો ધર્મ અંગી-

કાર કરે છે, માટે અવસ્થાભેદે અધિકાર

ભેદ હોય છે, તેથી આવક અગર

સાધુની ભિન્ન અધિકારદશાના

ત્યાગભેદે શ્રેષ્ઠત્વ, અશ્રે-

ષ્ઠત્વ, અને એ સ્વાભાવિ-

ક છે તેથી તેને પ્રસં-

ગાનુસારે જણા-

વે છે.

શ્લોક:-

શ્રેષ્ઠાઃ સર્વે સ્વધર્મેણ, પરધર્મે ન તાદૃશાઃ ।

અધિકારિવશાદ્ધોષો, હાધિકારિવશાત્ક્રિયાઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:-સર્વે સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ છે, પરધર્મમાં તેવા નથી. અધિકારી વશથી બોધ અને અધિકારી વશથીજ ક્રિયા કહેવાય છે.

ભાર્યા:—શાવકાવસ્થામાં રહેલો એવો શાવક, યોનાનાં મન આદિ સ્વધર્મ ન પાળે અને તે મિથ્યા-વદ્યારૂપ પરધર્મ પાળે તો શ્રેષ્ઠ નથી તેમજ તે શાવકપદમાં સાધુનો વેષ પહેર્યાંવેના સાધુપણની કિવાઓ કરે અને તેને શાવકનો આચાર ન પાળે તો તે શુદ્ધસ્થ ઇલાના કાવમાં શ્રેષ્ઠ રહી નથી. કારણ કે શાવકે શાવકાવસ્થામાં શાવકના જે જે ધર્મો કમાવે તે જગત્માં શ્રેષ્ઠ છે. શુદ્ધસ્થ શાવક વેષે સવા વિસવાની દવા પાગી દા.વ છે, તેના દેહાણે શુદ્ધસ્થ શાવકાવસ્થામાં શાવકનું ડર્મ્ય છેડીને સાધુનો વેષ પહેર્યાંવેના સાધુની જેટ એટલી વિહાર વધેરે આચાર્યોને કરે તેને શાવકપદમાં પણ મરુતો નથી અને સાધુના વેષવિના સાધુપણમાં પણ મરુતો નથી. શાવકે જે સાધુની જેટ વર્તનું હોય તો તેણે શુદ્ધસ્થનો જે જલને સાધુનો વેષ પહેરવો શ્રેષ્ઠ છે. શાવકો શુદ્ધસ્થાવાસમાં ધર્મ, શ્રેષ્ઠ ધર્મ અને શ્રેષ્ઠ જે ચારે વર્તનું આરાધન કરે છે. શુદ્ધસ્થવેષમાં, મહુપુષ, સાધુદાન, આચરવક, કપાલે નિવક ધરણ કરવું, વધેરે આચારી દેખી શકે છે, તેમજ સાધુના સંપૂર્ણ આચારો, શુદ્ધસ્થવેષમાં દેખી શકના નથી. મારે શુદ્ધસ્થવેષના કાવની અપેક્ષાએ શાવકો યોગ્યા સુખ કમિન ધર્મને આચારીવડે લેવા શ્રેષ્ઠ છે, તેવા સાધુરૂપ પરધર્મના આચારીવડે શુદ્ધસ્થપદમાં શ્રેષ્ઠ નથી; તેમજ સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર સાધુઓનો સાધુધર્મ એ સ્વધર્મ કહેવાય છે અને સાધુમગરૂપ સ્વધર્મની અપેક્ષાએ શાવકધર્મ એ પરધર્મ કહેવાય છે. સાધુઓ યોગ્યા સાધુમગરૂપ ધર્મમાં ઉત્તમ છે તેવા સાધુના વેષે પર એવો શાવકનો આચારૂપ ધર્મ પાળવામાં ઉત્તમ નથી. તેમજ ધર્મ એ સાધુ અને શાવકનો સ્વધર્મ કહેવાય છે, જે જે કાવમાં શાવકનો જે જે ધર્મ આદરે હોય તે તે તે કાવમાં સ્વધર્મ કહેવાય છે, તેની અપેક્ષાએ જા આજ્ઞા સમગ્રથી. અવહાર અને કુલુકાણીની અપેક્ષાએ તો શાવકના સ્વધર્મ કરનાં સાધુનો સ્વધર્મ અનન્યપુત્ર ઉત્તમ છે. અધિકારથી કદ એવો સાધુ તે સાધુના ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી અને મારે અધિકારથી કદ એવો શાવક તે શાવકરૂપ સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી એવો સારાંત મહત્ત્વ કરવો. શુદ્ધસ્થ શાવકના આચારો અને સાધુધર્મના આચારોવડે પરસ્પર નિષપર્ણ પડે છે. કુલુકાણીની અપેક્ષાએ પણ નિષપર્ણ કરે છે. મારે અધિકારીની અપેક્ષાએ એક રીતે શ્રેષ્ઠ છે. જે હવ, એવો અધિકારી હોય તેને તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ રીતે શ્રેષ્ઠ છે. શાવકના શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે, શાવકના તપસ્વિત્ય શ્રેષ્ઠ ઉપદેશી વધારે અને શાવકને ઉપદેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. અધુક અધુક અધુકપરિત સમજાઈ છે, તો તરને હવે અધુક તપ્ત સમજવું શ્રેષ્ઠ છે, પહેલી એવીને જો અધિકારી હોય તેને સાગ્રી એવીને શ્રેષ્ઠ રેવામાં આવે તો તેમાં કહેનાર અને

મથી મૂઢ મનુષ્યો દેવ ગુરૂ અને ધર્મને વિસારી રહે છે અને ગુરૂની સંમતિ કરવામાં પણ મૂઢતા સમજે છે. લક્ષ્મીના મદથી છાકી ગયેલા મૂઢ જનોના હૃદયમાં રબ્બે અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે અને હૃદયમાં રહેલો સત્વ-ગુણ, વિલય પામે છે. જડ પદાર્થમાં સુખના ઉપાસકો રત્નસમાન ધર્મને મૂકી વિષયરૂપ કાચના કકડાનું ચઢણુ કરે છે. જ્યેમાં સુખની ભુદ્ધિથી જ્ઞાન્ત ચએલાઓ અત્યંત નીચતા ધારણુ કરે છે અને મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય, બૂઝી જાય છે, તેથી તે ઘણા કાલ પર્વત સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરે છે. જડ પદાર્થમાં સુખની ભુદ્ધિને ધારનાર જ્ઞાન્ત મનુષ્યો, સત્ય વિવેકદષ્ટિ યત્ન હોવાથી અન્ધ પશુતુલ્ય જીવન ગુજરે છે. તેથી અન્ધદશામાં સત્ય તત્ત્વને ન દેખી શકે તેમાં તેમનો પોતાનોજ નાંક છે. જડના ઉપાસકો, અન્યોને એટલે (જડ લક્ષ્મીથી હીન પુરૂષોને) ગરીબ ગણે છે, આ તેમની જ્ઞાન્ત દુષ્ટિનું પરિણામ છે. વળી તેવા મૂઢ પુરૂષો પોતેજ અક્ષણના ખાંબની જાય છે અને તેના સેવકો પણ, તેવા જડ લક્ષ્મી ઉપાસકોની હાજહા કરવા મંડી જાય છે. અહો! તેવા મૂઢ પુરૂષો ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન ન કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અજળત કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી.

તેવા પૂર્વોક્ત મૂઢ પુરૂષો, વિષયલોગમાં સુખ માનીને હાડકાં ચૂસનાર ધ્યાનની પેઠે સ્ખલાયમાન થાય છે અને પાપ-કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોકા:

કામદષ્ટિયુતા મૂઢાઃ, પ્રસ્ત્વલન્તિ પદે પદે ।

રોગચિન્તાદિસમ્પન્ના, અમન્તિ શ્વાનવત્ સદા ॥ ૧૦૧ ॥

અર્હમમચ્ચસમ્પન્ના, જીવા દુઃસ્ખાલયાઃ સદા ।

સ્વાર્થદોષવિમૂઢાશ્ચ, ઘ્નન્તિ જીવાન્ પદે પદે ॥ ૧૦૨ ॥

સ્ત્રેયકર્મ્મ પ્રકુર્વન્તિ, મિથ્યા જલ્પન્તિ વાચયા ।

દ્વેપસુદ્ધિ પ્રકુર્વન્તિ, વશ્ચયન્તિ હિ સજ્જનાન્ ॥ ૧૦૩ ॥

સર્વદોષાલયં લોભં, મજન્તિ મૂઢદેહિનઃ ।

આત્મદષ્ટિપરાવૃત્તા, જીવાઃ સર્વત્ર દુઃસ્થિનઃ ॥ ૧૦૪ ॥

શ્લોકાર્થ:—કામદષ્ટિવાળા મૂઢ મનુષ્યો જ્યાં જાય ત્યાં સ્ખલાના પામે છે અને તે મૂઢો, અનેક પ્રકારના રોગો અને અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓવડે, શ્વાનની પેઠે સુખની આશ્ચર્ય જ્યાં ત્યાં શોગટ લામે છે. અહં અને મમત્વવાળા મૂઢ જીવો દુઃખના સ્થાનભૂત સદાકાળ જાને છે. સ્વાર્થલોપથી વિશેષ પ્રકારે મૂઢ

જન્મત્મા સર્વ પ્રકારનાં પાપ આચરે છે. જે જડ વસ્તુઓમાં સુખ નથી તેમાં સુખની પ્રાંતિથી મૂઠ પુરૂષો કદી સુખ પામવા સમર્થ થતા નથી.

અહં અને મમત્વથી સંસારમાં તન્મય બની ગએલા મૂઠ પુરૂષો દુઃખના સ્થાનશૂત થાય છે. મમત્વભાવથી જીવો જે દુઃખ પામે છે, તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. જે જડ પદાર્થોમાંથી હું અને મારાપણાની ભ્રાંતિ નીકળી જાય છે તો સર્વ દુઃખોનો અન્ત આવે છે. અહં મમત્વથી મૂઠ પુરૂષો સદાકાલ સ્વાર્થશુદ્ધિને ધારણ કરે છે અને સ્વાર્થશુદ્ધિથી અનેક જીવોને હણે છે. સ્વાર્થશુદ્ધિથી પ્રથમ તો પોતાના આત્માને છેતરવામાં આવે છે. અન્યના પ્રાણને હણતાં પહેલાં સ્વાર્થશુદ્ધિથી પોતાના ગુણોનો નાશ થાય છે. સ્વાર્થશુદ્ધિમાં તન્મય બની ગએલા મનુષ્યો પરમાર્થતત્ત્વનો વિચાર કરી શકતા નથી. ગમે તે પ્રાણીનો નાશ થાઓ પણ પોતાનું પેટ ભરાઓ એમ સ્વાર્થોઓના હૃદયનું સાધ્યગિન્દુ વર્તે છે. અસાનિ જીવોની સ્વાર્થશુદ્ધિ હલકામાં હલકી હોય છે, તેઓ પોતાના સ્વાર્થની આગળ કશું ભેતા નથી. તેઓ સ્વાર્થશુદ્ધિથી ગમે તેવું અકૃત્ય કરે છે પણ સુખનું ગિન્દુ માત્ર પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને ઉલટા અનેક પ્રકારનાં સંકટોમાં ફસાય છે. પ્રાણનો નાશ કરે છે અને પણ કરતાં પણ અધમ જીવન પૂર્ણ કરે છે. એવા અધમ મૂઠ પુરૂષો ચોરીનું કર્મ કરે છે અને પોતાની હંદગી, ચિન્તા, ભય અને હિંસા, વગેરેમાં પૂર્ણ કરી પરભવમાં પણ દુર્ગતિના ભોજા બને છે. તેવા મૂઠ પુરૂષો આ ભવમાં પણ સુખી થતા નથી. તેવાઓ પરભવમાં પણ મહા દુઃખ પામે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. મૂઠ પુરૂષો, જડતાના યોગે બ્રહ્મદૃષ્ટિના યોગે અન્ય મનુષ્યોપર દ્વેષશુદ્ધિ ધારણ કરે છે, પોતાના સુખને માટે સન્ન્યત્ન પુરૂષોને પણ છેતરે છે, પણ તેથી પોતાને ખઈ આત્મિક સુખ મળતું નથી અને ઉલટા અન્યોને છેતરવાથી હૃદયની મઠીનતામાં વધારો કરે છે અને સ્વપ્નમાં પણ સુખ પામી શકતા નથી. મૂઠ પુરૂષો જડ વસ્તુઓમાં સુખત્વ ઠકપીને સર્વ કોષનું સ્થાન એવા લોભને કરે છે. લોભથી મનુષ્યો ચોર પાપકર્મ કરતાં પણ અચકાતા નથી. હાથ! મહાઈ ધન! ઇલાહિ દૃષ્ટ ઉદ્ધારોને પ્રસન્ને કાઢ્યા કરે છે, લોભી મનુષ્યો ગમે તેટલું પ્રાપ્ત કરે તોપણ તે શાંતિ પામતા નથી. સ્વયંચુરમત્તુ સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકે, પણ લોભસાગરનો કોઈ પાર પામી શકતો નથી. જેમ જેમ લોભ કરવામાં આવે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે પણ ઘટતો નથી. લોભી મનુષ્ય, સર્વ પ્રકારનાં પાપ આચરતાં ડરતો નથી. લોભી જે જે વસ્તુઓ મળે છે તેને સંતોષથી જોતથી શકતો નથી. અનેક પદાર્થો સંબંધી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈને કોઈ ભતનો લોભ હોય છે અને કોઈને કોઈ ભતનો લોભ હોય છે. અનેક ભવથી લોભની વાસના વૃદ્ધિ પામે છે. લોભથી સુખ મળું નથી પણ ઉલટું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. મૂઠ મનુષ્યો

તથા અપ્રત્યાષ્યાની રાગ અને દ્વેષથી પ્રાયઃ લેખાતો નથી. સસારમાં જડ પદાર્થોના સંબંધમાં આવે છે, પણ અન્તરમાં તે જડ પદાર્થોમાં અહ અને મમત્વભાવથી બંધાતો નથી. પુરુષ સ્ત્રીના સજ્જમાં આવે છે, તેમ સ્ત્રી, પુરુષના સજ્જમાં આવે છે, પણ અન્તરૂથી મોહદશામાં પરસ્પર મુજાવાનું થતું નથી, સસાર વ્યવહાર ઉચિત ક્રિયાઓને તટસ્થદૃષ્ટિથી નિર્લેપ ભાવે કરવામાં આવે છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગપૂર્વક મતોને આદરવામાં આવે છે. દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સેવાભક્તિ કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાન પામીને કોઈ સાધુ યાચ છે, તો તે સારી રીતે વિરનિધમનું આરાધન કરે છે. એ પ્રકારના કોઈ ધર્મમાં રહેલો મનુષ્ય, કર્મનો નાશ કરવા મમર્થ યાચ છે.

આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, અહ મમત્વ વગેરે નર્મ દોષોનો નાશ યાચ છે અને આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક મુખનો સ્વાદ લેવા અર્થિકારી બને છે. કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાન દેવુતા છે. આત્મજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને અર્થ અર્થો આત્મજ્ઞાન પામીને મુક્તિ મેળવે છે અને જગે જગારે ત્યારે પણ આત્મજ્ઞાન પામ્યાવિના પરબાવ છૂટવાનો નથી મનમાં આત્માની મિત્ર એવી જડ વસ્તુઓનું અહ મમત્વ ટળવું તેજ પરમ વ ટળવાનું મુખ્ય વસ્તુ છે. આત્મજ્ઞાનથી મનમાં મનાવતો પરબાવ છૂટી જાય છે, માટે કર્મના નાશ માટે આત્મજ્ઞાનની શ્રેણી છે.

ચારખંડની પ્રજ્ઞાઓ એ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે એકત્રીજાના દેશને કબજે કરવા, તેમજ કોઈથી અન્ય પ્રજાને કબજાથી દેવા માટે, તે પ્રજાઓ યાચ છે તે કદાપિકાળે યાચ નહિ. આત્મજ્ઞાનવિના લોભથી એકત્રીજાની પ્રજા પરસ્પરને વશ કરવા, અવડિસા, જૂઠું અને ચોરી વગેરે અન્ય પાતક કરે છે. ચારે ખંડની અહર સપ, પ્રેમભાવ, જ્ઞાનુભાવ અને ઐક્ય વખતના અન્ય આત્મજ્ઞાન છે. પરસ્પરના આત્માનું ઐક્ય કરનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન માટે સર્વ દેશના મનુષ્યોએ ઉચ્ચ કરવો.

આત્મજ્ઞાનથી આત્મોત્તરિ યાચ છે, માટે મનુષ્યોએ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મોત્તરિ સાધવી જોઈએ.

શ્લોક:

ઉન્નતિર્દ્રવ્યમાવાન્મ્યાં, કર્તવ્યા તત્ત્વકાદ્દિમિઃ ।

ઉચ્ચમેન સદા સાધ્યા, શુદ્ધાનન્દપદ્મદા ॥ ૧૦૬ ॥

શબ્દાર્થ—દ્રવ્ય અને કર્તવ્યી તત્ત્વના આકાંક્ષીઓએ આત્માની ઉન્નતિ કરવી. શુદ્ધ આનન્દ દેવુરી એવી આત્મોત્તરિ ઉચ્ચમતે સદા સાધવા લોખ્ય છે.

